

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

**SEYAHATNAMELERE GÖRE
MOĞOLLAR VE KATOLİK DÜNYASI
(DİNİ İDEALLER VE POLİTİK KAYGILAR)**

Murat Tural

Doktora Tezi

Ankara, 2015

SEYAHATNAMELERE GÖRE
MOĞOLLAR VE KATOLİK DÜNYASI
(DİNİ İDEALLER VE POLİTİK KAYGILAR)

Murat TURAL

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2015

KABUL VE ONAY

Murat Tural tarafından hazırlanan ‘‘Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası (Dini İdealler ve Politik Kaygılar)’’ başlıklı bu çalışma, 08.07.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ (Başkan)

Doç. Dr. Erkin EKREM (Danışman)

Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOğLU

Prof. Dr. Rüya KILIÇ

Prof. Dr. Altan ÇETİN

Yukarıdaki imzaların adı geçen ğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAğI

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

08.07.2015

Murat Tural

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım boyunca beni yüreklendiren, değerli yardım ve katkılarıyla bana yol gösteren tez danışmanım Doç. Dr. Erkin Ekrem'e, Tez İzleme Komitesi'nde bulunup yaptıkları değerlendirme ve eleştirileriyle bana yardımcı olan hocalarım Prof. Dr. Rüya Kılıç'a, Prof. Dr. Saadettin Yağmur Gömeç'e, Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu'na ve Prof. Dr. Altan Çetin'e, ayrıca bu konuyu ilk defa ders döneminde bir problem olarak önüme koyan Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'a, öğrencilik yıllarımdan bu yana desteğini benden esirgemeyen hocam Prof. Dr. Taha N. Karaca'ya, tezimi okuyup yaptığı eleştiriler ile katkı sağlayan Yrd. Doç. Dr. Qiyas Şükürov'a, her konuda sabırla bana yardımcı olan eşime ve buralara gelmemde maddi ve manevi destekleriyle her daim yanımda olan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

TURAL, Murat. Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası (Dini İdealler ve Politik Kaygılar) Doktora Tezi, Ankara, 2015.

Bu araştırmanın amacı, XIII. yüzyılda önemli bir askeri güç olarak ortaya çıkan Moğolların, dünya siyasetinde ne gibi bir etkiye sebep olduğunu tespit etmek ve dini dürtüden uzak olan bu harekâtın yatıştırılması için Katolik Dünyası'nın hangi teşebbüsler içerisine girdiğini sorgulamaktır.

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde, Asya menşeli Moğollar, ilk önce dönemin en büyük İslam devleti olan Harizmşahları ortadan kaldırmışlar ve ardından batıya yönelerek, öncüllerinin izlediği güzergâhı, yani Karadeniz'in kuzeyini kullanarak Avrupa'nın özellikle doğu kısmına korkulu anlar yaşatmışlardır (1241-42). Asya'da olduğu gibi, kendileri için yeni olan bu kıtada onların önünde durabilecek herhangi bir güç olmamasına rağmen, aniden geri çekilişleri, uzun vadede, gerçekte medeniyete yapılan bir katkı niteliği taşımıştır. İstilanın sıcaklığıyla kısa sürelide olsa, Müslümanlara karşı tercih edilen yöntem (Haçlı birliği) tevessül edilmiş, fakat bunun istenilen neticeyi veremeyeceğini düşünen papalar ve Avrupa'nın çeşitli kralları, bir müddet sonra daha büyük bir ideali gerçeğe dönüştürmek için onlarla işbirliği kurma yoluna başvurmuşlardır.

Bu zamanda Avrupa'da kurulmuş olan misyoner tarikatların (Fransiskanlar ve Dominikanlar) mensupları, hem papalar hem de kıtanın seküler idarecileri tarafından, Moğollar ile kurulacak ilişkilerde elçi olarak kullanılmıştır. İşte büyük oranda, Moğollarla ilgili seyahatnamelerin ortaya çıkışı bu politikanın bir sonucudur. Her iki tarikatın zaten karakterinde var olan bir gayenin, papalarda dahil Avrupalı yöneticiler tarafından, Müslümanlara karşı ittifak kurmak amacıyla Moğollar üzerine kanalize edilmesi, sonuçta hem Doğu'nun hem de Batı'nın birbiri hakkındaki eksik bilgisine eşsiz bir katkı sağlamıştır. İşte bu çalışmanın temel amacı, dindar bir çağın (Ortaçağ) sonlarına doğru, Avrupa-Moğol ilişkisinin mahiyetini ortaya koymak olacaktır.

Anahtar Sözcükler

Moğol, Avrupa, Katolik, Hıristiyanlık, Misyonerlik, Seyahatname

ABSTRACT

TURAL, Murat. *The Mongols and the Catholic World According to Travel Books (Religious Ideals and Political Concerns)* Ph. D. Dissertation, Ankara, 2015.

The purpose of this research is to determine what sort of effects the Mongols, who appeared as an important military power in 13th century, had in world politics, and to question what the Catholic World attempted to in order to appease this non-religious action.

In the first quarter of 13th century, the Mongols, native to Asia, had at first annihilated the major Islamic state Khwarezmshahs of that period and then they faced to the west and used the route their antecedents had used, namely the north of Black Sea, and caused fear in the eastern part of Europe in particular (1241-42). Despite the fact that there was no force to stand against them –as was in Asia- in this continent to which they were new; their sudden retreat had contributions to the civilization in the long term. With the immediate effect of the conquest, the methods used against the Muslims were resorted to; however, the popes and various kings of Europe who considered that this would not give rise to desired consequences, resorted to collaborate with them in order to realize a greater ideal.

The members of missionary orders established in Europe at that time (Franciscans and Dominicans) were used as envoys by the popes and the secular rulers of the continent to establish relations with Mongols. It is mainly a result of this policy that travel books about Mongols emerged. The fact that a purpose, which was already peculiar to both orders, was canalized to the Mongols by European rulers including popes in order to establish an alliance against Muslims eventually made a precious contribution to the lacking information of both the East and the West about each other. The aim of this study will be to reveal the essence of the relation between Europeans and the Mongols towards the end of a religious era (Middle Ages).

Key Words

Mongol, Europe, Catholic, Christianity, Missionary, Travel Books

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	İ
BİLDİRİM	İİ
TEŞEKKÜR	İİİ
ÖZET.....	İV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
GİRİŞ	1
1. Kaynaklar ve Araştırmalar	1
2. Terminoloji	9
3. Konunun Mahiyeti ve Sınırları.....	13
4. Moğol Tarihi Araştırmalarında Seyahatnameler	21
1. BÖLÜM.....	70
İKİ KITA’NIN YAKINLAŞMASI: MOĞOL GENİŞLEMESİ VE AVRUPA’NIN TEPKİSİ	70
1.1. Asya’da Moğol Genişlemesi	70
1.2. Moğolların Avrupa Seferi	79
1.3. “Pax Mongolica”	89
1.4. Moğol Çağında Avrupa	93
1.5. İki Dilenci Tarikat: Fransiskanlar ve Dominikanlar	99
1.6. Moğollara Karşı Birlik Çağırısı-I. Lyon Konsili (1245)	115
2. BÖLÜM.....	121
XIII. VE XIV. YÜZYILLARDA KATOLİK AVRUPA’NIN ÖTEKİ’NE BAKIŞI	121
2.1. Avrupa’nın “Öteki” Algısının Evrimi.....	121
2.2. Asya’ya Dair Efsaneler	128
2.2.1. İskender Efsanesi	134
2.2.2. Doğu’da Bir Cennet	139
2.2.3. Rahip-Kral John-İttifak Arzusu.....	143
2.2.4. İt-Başlı İnsanlar.....	158
2.3. Seyyahların Kendi Deneyimlerinden Sonraki “Öteki” Algısı.....	163

3. BÖLÜM.....	177
DİPLOMASİ TRAFİĞİ VE GERÇEKLE YÜZLEŞME.....	177
3.1. Farklı Bir Dünyaya Atılan İlk Adım	177
3.2. Elçi Kabulü ve Teşrifat.....	183
3.3. Moğollar İçerisinde Seyyahların Bilgi Kaynakları.....	189
3.4. Moğollar ve Din.....	193
3.4.1. Dini Tolerans ve Hoşgörü Sorunu	204
3.4.2. Moğol Hatunları ve Hıristiyanlık.....	210
3.5. Mektuplara Yansıyan Avrupa-Moğol İlişkisi.....	214
SONUÇ.....	243
KAYNAKÇA	248
EK.1. ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU	315
EK.2. ORJİNALLİK RAPORU	316

GİRİŞ

1. Kaynaklar ve Araştırmalar

Asya'ya dair çalışmalarıyla meşhur Rus tarihçi Gumilev (ö.1992), “bir tarihçi için mutlaka gerekli olan bütün bilgileri tarayıp, sistematize etmeye bir insanın ömrü yetmez” (2003b:129) der. Türk tarihinin büyük uzmanlarından sayılan Fransız tarihçi J. P. Roux (ö.2009) ise, “Moğol İmparatorluğu'na ilişkin kaynaklar öylesine bol ve çeşitlidir ki, hiç kimse doğrudan ya da dolaylı yoldan hepsine ulaşabildiğini ileri süremez” (2001:525) diyerek, Roma ya da Osmanlı İmparatorluğu kadar uzun süreli olmasa da, çok kısa sürede muazzam derece geniş topraklara hükmedişin sonucu olarak, en az on beş dile ait olan kaynakların çeşitliliğine vurgu yapmıştır.

Bu durum bir zenginlik olarak görülebilir, fakat Moğolca kaynaklar oldukça sınırlı sayıdadır. Bunlardan en önemlisi “Moğolların Gizli Tarihi” (2010) adlı eserdir. XIII. yüzyıla ait olan bu eseri Gumilev, milliyetçi ve monarşik duygulara sahip olan bir yazarın kaleminden çıkan “siyasi hicviye” olarak tarif eder. Adı geçen yazar, Gizli Tarihin kaleme alındığı 1240'lardaki Moğolları şöyle bir kategorilendirmeye tabi tutmuştur: 1-Savaş taraftarı yaşlı Moğollar 2-Barışsever Moğollar 3-Bürokrasi ve Çin taraftarı olan savaş yanlısı Nesturiler. Ardından Gumilev kendi tespitini yapar ve “Gizli Tarih” yazarının savaş taraftarı yaşlı Moğollar grubuna dahil olduğunu kaydeder (2003c:258-261). “Gizli Tarih” içerisinde tasvir edilen savaşların sayısı bizce de Gumilev'in haklılığını ortaya koymaktadır. Bu kategoriye giren diğer bir eser ise XVII. yüzyıla ait olup adı bilinmeyen bir yazarın kaleminden çıkan “Altan Topçı”dır. Araştırmacılar onun yazarının “Gizli Tarih” adlı yapıttan oldukça fazla istifade etmiş olduğuna kanidirler. Budizm'in etkisinin hissedildiği 126 paragraftan müteşekkil eser, şecereden başlayıp Cengiz'in ardılı Ögedey'e kadar olan olayları içerir (Gülensoy 1974;1986;1987).

Tarihçinin amacı övmek ya da yermek olmamalıdır. Ancak Moğollar hakkında bilgi veren kaynakların neredeyse tamamı onların kaleme aldıklarından oluşmazlar. Fetihlerde ele geçirilen yerlerdeki insanların yazdıkları ya da hâkimiyet altına aldıkları

insanlar onları tarif etmişlerdir. Bir kısmı ise bu istilayı tecrübe etmeyenlerin kaleminden çıkmıştır. Dolayısıyla onları tarif ederken kullanılan üslupta ya aşırı nefret ya da zorunlu bir sempati göze çarpmaktadır (Morgan 1995:204,206; Togan 2002:235). Genel itibari ile batılı kaynaklarda Moğolların herşeyi aşırıya kaçırın yönleri işlenirken, doğulu kaynaklarda ise onlar bazen şiddet dolu sözlerle anılmasına rağmen, gizli bir hayranlık sezilmektedir. Bu yüzden kaynakları eleştiri süzgecinden geçirerek değerlendirmek icap eder.¹

Moğollarla ilgili İslam kaynakları oldukça zengindir. Arapça kaynaklar arasında, Orta Çağ'ın en değerli tarihçilerinden biri olan (Özaydın 2000:27) İbnü'l Esir (ö. 1233)'in kaleminden çıkan "el-Kâmil fi't-târih", önceki Türk-İslam devletleriyle olduğu kadar, Moğollarla ilgili olarak da önemli bilgiler vermektedir. Moğol istilasını "dehşet veren bir kasırğa" olarak niteleyen ve "keşke annem beni doğurmasaydı"² sözleriyle, bu mühim olayı yazıp yazmama konusundaki çekincelerini aktaran yazar (1987:316-317), Moğolları defaatle lanetlenmiş insanlar olarak zikreder. İbn Şeddad'a (2000) ait olup elimizde sadece II. cildi mevcut olan Baybars döneminin olaylarını (1272-1277) anlatan eser, İlhanlı-Memlûk ilişkileri açısından yine son derece önemlidir.

Moğol hâkimiyeti döneminde Farsça ise altın çağını yaşamıştır (Boyle 1974a:185; Morgan 1988:3). "Tabâkat-i Nâsiri"nin yazarı Cüzcani (ö. 1260), günümüz Afganistan topraklarında, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında Moğol istilasına tanık olmuş ve ardından Hindistan'daki Delhi Sultanlığına kaçmıştır. Moğolları, kıyamete yakın şarktan zuhur edecek fitneler ile açıklama yoluna gitmesi, istilayı Tanrı'nın yarası olarak düşünmesine sebebiyet vermiştir (Köprülü 2006:271; Morgan 1995:207). Moğol İmparatorluğunun sınırlarının dışında yazılan bir kaynak olması dolayısıyla onun eserinin ayrı bir değeri vardır.

¹ Rus Tarihçi Gumilev (2003c:361-362), Avrupa kaynaklarının bilinçli olarak Moğol barbarlığını işlediğini, Çin kaynaklarının ise Moğollarla ilgili en tarafsız kayıtlara sahip olduğunu ifade eder. Aynı yazar Moğol istilalarına daha ziyade maruz kalan Müslümanların ve Rusların dahi Avrupalılar kadar Moğollar hakkında sert ifadeler kullanmadıklarını iddia etmektedir.

² Amin Maalouf (2015:217), *el-Kâmil fi't-târih*'in tamamı içerisinde, yazarın bahsetmekte en çok zorlandığı ve onu hüzne boğan konunun bu olduğuna dikkat çekmiştir.

Aynı yüzyılın ilk yarısının diğere bir Müslüman tarihçisi, Selçuklu döneminin önemli şehirlerinden birisi olan Nesa doğumlu Muhammed b. Ahmed'dir. Doğduğu şehre nisbetle Nesevi (ö. 1249-50) olarak şöhret bulan yazar, "Sîretü's-Sultân Celâleddîn Mengübertî" adlı eserinde, isminden de anlaşılacağı üzere, özellikle Moğollara karşı savaşlarında yanında bulunduğu meşhur Harizmşah hükümdarı Celâleddin Harizmşah'ın renkli ama bir o kadar da çetin geçen mücadelesinden bahseder (Özaydın 2006:577).

Kültürlü bir aile çevresinde yetişmiş olmasına rağmen, dini taassuptan kurtulamayarak Alamut'taki İsmaililerin Bâtını akidesiyle yoğrulmuş eserlerinin yakılmasının sorumlusu olarak görülen Cüveyni (ö. 1283)'nin "Târih-i Cihân Güşa" adlı meşhur eseri de son derece önemlidir (Köprülü 2006:316; Bilgin 1993:140). Cüveyni'nin İlhanlıların en güçlü zamanında uzun süre devlet adamlığı yapmış olması, Moğollarla ilgili ifadelerinde nezaket sınırları içerisinde kalmasını gerektirmiştir.

XIII. yüzyılın ortalarında Hemedan³ şehrinde dünyaya gelen (Özgüdenli 2008:19), İlhanlı hükümdarı Abaka Han (1265-1282) zamanında tabip olarak devlet hizmetine giren, Gazan Han döneminde vezir tayin edilen (1298) ve Olcaytu'nun öldürülmesinde parmağı olduğu düşüncesiyle infaz edilen Reşidüddin (ö. 1318)'in "Camiü't Tevârîh"⁴ de, Moğollarla ilgili eşsiz kayıtları ihtiva etmektedir. Fakat Cüveyni gibi onunda devlet hizmetinde bulunmuş olması, bundan da öte Moğol istilasının yıkıcı etkisinin bir asrı aşması sebebiyle, hissedilen dehşetin boyutlarının etkisini yitirmesi, onun üslubuna oldukça iyimser bir karakter vermiştir. İlhanlı yönetiminin bazı sarsıntılar hariç uzun süreden beri ayakta kalmayı sürdürmesi ve idarecilerin artık Müslüman oluşu, Reşidüddin nazarında İlhanlı hükümdarlarının itibarını arttırmıştır (Morgan 1994:210). Cüveyni, eserini yazarken "Gizli Tarih"den oldukça etkilenmişken, Reşidüddin ise sade bir üslup ile hanedanın resmi tarihçisi gibi hareket etmiştir (Boyle 1964:137; Krawulsky 2011:29 vd.).

³ Krawulsky (2011:87,119-120), onun doğum yerinin Kazvin ya da Meymundiz Kalesi yakınları olduğunu belirtir.

⁴ Boyle (1971:19-26), Reşidüddin'i "ilk dünya tarihçisi" olarak niteler. Barthold (1990:48), onun eseri için "eşine rastlanılmayan büyük bir tarih ansiklopedisi" nitelemesinde bulunmuştur. Morgan (1990:20; 1988:51,82) ise onun eserini, Moğol tarihiyle ilgili en değerli kaynak olarak gördüğü ifade eder. Buna karşın Gumilev (2003b:252), büyük maliyeci Reşidüddin'in kitabını ne tarih ne de kronik bir eser olarak görmektedir. Eser içerisindeki birbirine tezat teşkil eden bilgiler Gumilev'i bu düşünceye sevk etmiştir.

Bundan başka, yine İlhanlı yönetim organizasyonu içerisinde yer alan Vassaf (ö. 1329-1330) da, mühim Müslüman tarihçilerden bir tanesidir. Onun kaleminden çıkan “Târih-i Vassaf”ın, üslub itibariyle İran tarih yazıcılığının en nadide eserlerinden birisi olduğu ifade edilmektedir.⁵

Hükümdar Olcaytu döneminde saraya giren Kaşani (ö. 1335)’nin umumi bir dünya tarihi niteliği taşıyıp, Moğolların Bağdat’ı işgaline kadar (1258) olan olayları anlattığı “Zübdetü’t-Tevârîh”i ve 1318 yılına kadar özellikle zikri geçen hükümdarın döneminin siyasi olaylarının anlatıldığı “Târih-i Olcaytu” adlı eseri de son derece önemlidir (Örs 2002:4).

Moğollar zamanı İrani’nin en önemli dünya tarihçilerinden birisi olarak görülen (John 1963:200) Kazvin (ö. 1340?) doğumlu Hamdullah el-Müstevfi’nin “Târih-i Güzide”si, yine Cengiz ve ardıllarını konu edinen önemli İslam kaynakları arasındadır (Özaydın 1997:454-455).

Muhtemelen Belh doğumlu olup, Timurlular devri tarihçisi Mîrhând’ın (ö. 1498) “Ravzatü’s-Safa”sı (Aka 2005:156; Şeşen:1998:247-248) ve anne tarafından Mîrhând’ın torunu olan İranlı tarihçi Hândmîr’in (1535-1536) umumi bir dünya tarihi niteliği taşıyan eseri “Habibü’s Siyer”i de değerli kaynaklar olarak mütalaa edilmelidir (Aka 1997:550-552; Şeşen 1998:248-250). Browne, “bu zamanda olduğu kadar başka hiçbir dönemde yukarıda kısaca sözünü ettiğimiz değerde Farsça eserler kaleme alınmamıştır” (1920:17) der. Spuler (1964:126-127) bu duruma, bölgeye İslamiyet’in gelişinden önce tarih yazımının zaten söz konusu olmadığını, İslamiyet’le birlikte ise Arapça’nın hâkim pozisyonundan ötürü, İran kökenli yazarların dahi İslam dünyası ile irtibatlarının devamı için fatihlerin dili ile eserlerini yazmak zorunda kaldıkları şeklinde bir açıklama getirmiştir.

⁵ Özgüdenli (2012:558), Vassaf’ın bu yönüyle meşhur Osmanlı tarihçisi İdris-i Bitlisi tarafından örnek alındığını belirtmektedir. Spuler de (1964:132), Vassaf’ın tımturaklı üslubundan dolayı, İranlıların dahi onun eserlerini sözlüğe ihtiyaç duymadan okuyamadıklarını söyler.

Çin kaynakları içerisinde ise, XIV. yüzyılda Ming Hanedanı (1368-1644)'nın başlarında tamamlandığı düşünülen ancak henüz çevirisi tam olarak bitmeyen “Yuan shi” ilk akla gelendir. “Yuan shi Tarihi” adlı eserden kısmi çeviriler Sinolog E. Bretschneider (1910) tarafından yapılmıştır.

Ermeni kaynakları arasında Kiragos, Grigor, Vartan ve Hetum'a ait olanlar, konumuz itibariyle son derece önemli eserlerdir. Kiragos, XIII. yüzyılın başlarında Gence'de doğmuş olup, Moğol harekâtının en canlı safhasında, yani 1241-1265 yılları arasında “Ermeni Tarihi” adlı eserini kaleme almıştır (Andreasyan 1950: I/1,113; Kiragos 1928:141). “Okçu Milletini Tarihi” adıyla maruf eserin genç yazarı Aknerli Grigor, 1228-1265 yılları arasındaki olayları hocası Vardapet Vanagan'ın bir öğrencisi yoluyla, 1265 yılından eserin yazıldığı tarih olan 1273 yılına kadar olan hadiseleri ise kendi deneyimleriyle elde etmiştir (Andreasyan 1950: I/2,418-419). Arran yakınlarında doğmuş olan Vartan (ö. 1271-1272) da, “Cihan Tarihi” adını taşıyan eserinde, Moğolların Yakın Doğu'daki faaliyetleri hakkında önemli bilgiler verir. Onun belki de en önemli tecrübesi, 1264 yılında İlhanlı hükümdarı Hülagü ile yaptığı mülakattır (Vartan 1936:42vd.). Avrupa'da Haytonus olarak bilinen Kilikyalı Hetum ise, Moğol çağında Batılıların en çok faydalandıkları Ermeni yazar olarak bilinmektedir. Hetum, XIV. yüzyılın başlarında Avignon şehrine giderek burada Papa V. Clement ile görüşmüş ve akabinde Moğollara dair bir eser kaleme almıştır (Andreasyan 1950: I/2,415-416). Diğer halklarda olduğu gibi, istila öncesinde Ermenilerin Moğollar hakkında herhangi bir bilgisi bulunmamaktadır (Galstyan 2005:20). Daha sonra ise Ermeni toplumunun en okuryazar sınıfı olan rahipler, bu eserleri kaleme almışlardır (Dowsett 1964:259). Başlangıçta Müslüman idaresine başkaldırmak için Moğolların zuhurunu fırsat bilen Ermenilerin, yaşadıkları acı tecrübelerden sonra, kendileri için bu yeni kavmin tahripkârlığını anlatacak kelimeler bulmakta zorlandıkları görülmektedir.

Süryanice kaynaklar arasında, Süryanilerin tarihteki en yetenekli isimlerinden birisi olarak görülen (Wright 1894:265) Abu'l-Farac (1226-1286)'ın kendi adını taşıyan kroniği de oldukça mühim bir eserdir.⁶ Dönemin Hıristiyan Ermeni kaynakları ile

⁶ Lane (1999:219), Abu'l-Farac'ın Orta Çağ Orta Doğu'sunun entelektüel dünyasının yıldızı olduğunu ve bu önemini hala koruduğunu ifade etmektedir. Lane burada kullandığı XX. yüzyılın bir kavramı olan Orta Doğu ile Mezopotamya dünyasını kastetmiş olmalıdır.

karşılaştırıldığı zaman, onun eserinin daha tarafsız bir gözle yazıldığı görülmektedir. Meraga, Tebriz vb. İlhanlılar'ın önemli şehirlerinde bulunmuş olması ve olaylara kendi tanıklığı, onu Moğollarla ilgili kaynaklar arasında önemli kılan diğer hususlardır.

Latince kaynaklar arasında, XIII. yüzyıl Avrupası'nın manastır geleneği içinde yetişmiş en büyük yazarı olarak görülen (Clanchy 1993:283) Matthew Paris (ö. 1259)'in kaleme almış olduğu "Chronica Majora" adlı eser, Moğollar hakkında abartılı da olsa eşsiz bilgiler verir. Muhtemelen hayatı boyunca hiçbir Moğol ile karşılaşmamış olmasına rağmen (Saunders 1969:132; Guzman 1991:38), Matthew'in görgü tanıklarının ifadelerini topladığı kayıtlar son derece önemlidir. Londra yakınlarındaki St. (Aziz) Albans Manastırı'nda⁷ Benedikt⁸ tarikatı keşişi olan Matthew'in, Orta Çağ'ın misyoner seyyahları gibi Orta Asya bozkırlarına herhangi bir seyahati söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla onun Moğollar ile ilgili kaynağının ne olduğu gerçekten muammadır (Guzman 1991:38).⁹ Onun eseri, Moğollar tarafından Macar kralı IV. Bela'ya gönderilen ilk elçilerden biri İngiliz rahip Narbonneli Ivo hakkında bilgi veren tek kaynaktır. Avrupa'nın doğusuna gerçekleşen Moğol istilasının ardından 1245 yılında toplanan I. Lyon Konsili'nde Rus piskopos Peter'in sunduğu rapor yine bu eser içinde bulunmaktadır. Doğu'ya gönderilen elçiler arasında, hakkında en az bilgi sahibi olduğumuz Andrew de Longjumeau'nun misyonu hakkında yine bu eser önemli bir

⁷ Orta Çağ manastırları dönemin olaylarını kayda geçmek gibi önemli bir görevi üstlenmişlerdi. Adeta bu dönemde olayları kayda geçen bir daire işlevini yerine getirmişlerdir. Londra'ya yirmi mil mesafedeki St. Albans Manastırında bulunan Matthew Paris'in girişimi bu açıdan önemlidir (Rachewiltz 1971:77; Saunders 1969:130; Connolly 1999:598) Powicke'de Matthew için "ölünceye dek tıpkı bir delikanlı gibi çalışmıştı" (1941:317) derken onun bu gayretkeşliğine vurgu yapmıştır.

⁸ Batı manastırcılığının bu kıtadaki kurucusu Aziz Benedikt (480-550) olarak kabul edilmektedir. Nursia doğumlu olan Benedikt bir süre Roma'da eğitim görmüştür. Yaşadığı toplumun kendisine göre gayri ahlaki davranışları, onu Subiaco'da bir mağara da yaşamaya itmiştir. Kısa sürede aynı düşüncedeki insanların yanına toplanmasıyla bölgede manastırlar inşa edilmiştir. Zamanla kazandığı şöhret bazı yerel çevrelerin tepkisini çekince, ölümüne değin kalacağı Monte Cassino'ya gitmiş ve meşhur kurallarını da burada meydana getirmiştir. Onun manastır hayatı için koyduğu kurallar, Orta Çağ'ın en değerli yazıları olarak kabul görmüştür. Başlangıçta Monte Cassino Manastırı için oluşturulmuş olan bu kurallar, belki de Benedikt'in hayallerinin de ötesinde bir yaygınlığa kavuşmuştur. Batı inziva hayatı doğu kadar çekici ve heyecan veren bir başlangıca sahip olmamasına rağmen, günümüze kadar gelen muhteşem mimariye sahip manastırların ve içerisinde yaşanan ruhaniyatın kaynağını, VI. yüzyılda Benedikt'in bu düşünceye verdiği şekil ve düzende aramak gerekir. Zira Southern (1990:217), Benedikt'in kurduğu düzeni kavramadan Orta Çağ tarikatlarının yapısını anlamamanın mümkün olamayacağını belirtmiştir. Benedikt kuralları için Bkz. Butler (1919); Chadwick (1958:291-337).

⁹ Muhtemelen onun bilgi kaynağı, Avrupa'nın çeşitli yerlerinde bulunan Benedikt manastırları idi. Saunders (1969:131), Moğolların sebep oldukları ıstırapların, bir manastırdan diğer bir manastıra hızla yayılarak, İngiltere'de Matthew Paris'in içerisinde bulunduğu St. Albans Manastırı'na kadar ulaştığını söyler.

kaynak mahiyetindedir. Biz çalışmamızda bu eserin J. A. Giles (1852-1854) tarafından üç cilt halinde İngilizce'ye yapılan tercümesinden istifade ettik.

Bundan başka, Roger Bacon'un "Opus Majus" (Roger Bacon 1900) ve Vincent de Beauvais'in "Speculum Historiale" (Vincent de Beauvais 1473) adını taşıyan büyük ansiklopedisi de son derece önemli kaynaklardır.

Konuyla ilgili modern araştırmalara gelince, dünyanın farklı yerlerinde Moğollara dair çalışmaların olduğu rahatlıkla görülecektir. Avrupa'da neredeyse yüz yıla yakın bir zamandır Moğollar ile ilgili araştırmalar yapılagelmektedir. Bunlar arasında Henry Yule ve Henri Cordier'in (1913-1916) editörlüğü yaptığı seri, çalışmamızda söz konusu ettiğimiz hemen hemen bütün seyahatnameleri içerisinde bulundurmaktadır. Yine P. Anastasius Van Den Wyngaert (1929), Carpini, Rubruk, Odoric, Marignolli gibi seyyahlara ait seyahatnamelerin Latince versiyonlarını ve Montecorvino'ya ait olan mektupları ihtiva eden bir esere sahiptir. Giovanni Soranzo (1930) Avrupa'nın, özellikle kıtanın doğu kısmının 1241 yılında tecrübe ettiği Moğol istilasından sonra nasıl reaksiyon verdiğini, seyahat literatürünü göz önünde bulundurarak sorgulamıştır. XX. yüzyılın en önemli Katolik tarihçilerinden birisi olan C. Dawson'un (1955) kaleminden çıkan eser içerisinde, Carpini ve Rubruk'un seyahat anlatıları bulunduğu gibi çeşitli mektuplarda yer almaktadır. Dawson'un eserinin "Giriş" kısmında Avrupa-Moğol ilişkileri açısından çizdiği çerçeve ve yaptığı tespitler son derece önemlidir. Charles William Connell'in Rutgers Üniversitesi'nde yaptığı 1969 tarihli doktora tezi ise belki de bu konuya ilgi duyanların en başta görmeleri gereken yapıttır. I. de Rachewiltz'in (1971) eserinde, hikâye tarzında bir anlatım tercih edilmiş ve metin içerisinde dipnot kullanılmamıştır. Bu yönüyle eser kolay okunabilir bir özelliktedir. Kitabın sonunda konu ile ilgili bir bibliyografya mevcuttur. J. Richard (1977) eserini dipnotlu yazmış olmakla birlikte daha ayrıntılı olarak konu üzerine eğildiği görülmektedir. D. Morgan'ın (1986) yapıtı, yukarıda zikri geçen Rachewiltz'in çalışması kadar kolay okunabilir bir özelliğe sahiptir. Ancak Morgan, Rachewiltz'den farklı olarak Moğollarla ilgili hemen hemen her konuya değinmiştir. Bundan başka Antti Ruotsala'nın (2001) Helsinki Üniversitesi'nde hazırladığı doktora tezi dikkate değerdir. P. Jackson'ın (2005b) eserini şimdiye kadar saydıklarımız arasında en kapsamlı çalışma olarak nitelemek

mümkündür. Moğol-Avrupa ilişkileri için son derece önemli olan bu eserden başka, çalışmamızda Jackson'ın yeri geldikçe temas ettiğimiz oldukça değerli makaleleri de bulunmaktadır. Son olarak Richard W. Southern'in 1961 yılında Harvard Üniversitesi'nde verdiği dersleri ihtiva eden yapıtının (2001), Avrupa'nın "öteki"ne bakışının en iyi irdelendiği çalışmalardan bir tanesi olduğunu ve hâlâ bu özelliğini koruduğunu belirtmeliyiz.

Türkiye'de Moğolları konu edinen çalışmaların genellikle onların askerî harekâtları ve siyasi tarihleri üzerine odaklandığı görülmektedir. Neredeyse bir asırdır çeşitli dergilerde ve akademik olmayan kitaplarda özellikle Moğolların savaş stratejileri üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte aralarında ilmi olanlarda dahil olmak üzere Moğolların menşei meselesi, Türk-İslam dünyası ile karşılaşmaları ve yasaları gibi konularda çeşitli yazılar kaleme alınmıştır.¹⁰

Bununla birlikte Altın Orda üzerine M. Kafalı, İlhanlılar konusunda ise A. Yuvalı'nın yaptığı çalışmalar önemlidir. 1995 yılında Hasan Oktay tarafından yapılan ve Ermeni-Moğol ve Papalık ilişkilerini konu edinen yüksek lisans tezinden başka, ülkemizde son zamanlarda karşılaştırmalı tarih metoduna ağırlık veren araştırmaların çoğaldığı görülmektedir. Bu noktada "Moğol İstilas ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışını" irdeleyen H. A. Özdemir'in doktora çalışmasını (1997), Osman G. Özgüdenli'nin "Gazan Han" (2000) dönemini ele alan ve problem alanlarını sorgulayarak incelediği doktora eserini, Mustafa Uyar'ın "İlhanlı Devleti'nin Askeri Teşkilatı"na dair doktora çalışmasını (2007), çeşitli yönleriyle Altın Orda-Rus ilişkilerini inceleyen İlyas Kamalov'a (2008) ait doktora tezi ile daha ziyade Moğol-Rus ilişkilerini siyasi boyutta ele alan Altay Tayfun Özcan'ın (2010) doktora çalışmasını kaydetmeliyiz.

Fakat bunlar içerisinde konuları itibariyle Avrupa-Moğol ilişkileri ya çok yüzeysel olarak ele alınmış ya da bu meseleye hiç temas edilmemiştir. A. Yuvalı, bundan yaklaşık olarak 27 sene önce, ülkemizde bu konuya ilgisiz kalındığını dile getirerek, çok fazla detaya girmeden birkaç makale kaleme almıştır (1987; 1988; 1993). Bundan başka Ergin Ayan (2001), Matthias Heiduk (2002) ve Geoff Watson (2002)'in, konumuza

¹⁰ Türkler ve Moğollar ile ilgili ana kaynakların ve modern çalışmaların bir listesi için bkz. Çetin (2008); Şavk (2006:261-307).

yakın birer makalesi bulunmaktadır. Ancak ülkemizde Avrupa-Moğol ilişkilerini bu boyutta tetkik eden müstakil bir araştırma eserin olmadığını ifade etmeliyiz.

Buraya kadar zikredilen yerli ve yabancı isimlerden başka, konumuz Haçlı seferlerinin yaşandığı bir zamanı kapsadığı için buna dair çalışmalar, misyonerlik üzerinde durulduğu için dinler tarihi alanına ait olan yapıtlar, seyahatnameler söz konusu edildiğinden dolayı “öteki”nin daha iyi kavranılması adına sosyolojiye dair eserler ve tüm bunları sağlam bir zemine oturtmak için kaçınılmaz olarak başvurmak durumunda bulunduğumuz hem Avrupa hem de Moğollar’ın siyasi tarihine dair birçok yapıt tezimin gerekli yerlerinde kullanılmıştır.

Özellikle birincil kaynaklar ile ilgili yapılan okumalarda gözden kaçırılmaması gereken noktalardan birisi, dönemin problemlili “öteki” algısıdır (Çetin 2011:21). Moğolların sahip oldukları özgüvenin sebebi şüphesiz kısa sürede elde ettikleri başarıdır. Bunu yaparken çok az yenilgiyle karşılaşmışlardır (Roux 2006:300). Kendilerinden olmayanlara karşı bakışta var olan askerî üstünlüklerini Tanrı’nın yazgısıyla açıklama yoluna gitmişlerdir. Ancak nadirde olsa aldıkları mağlubiyetleri, Tanrı’nın bir cezası olarak görmemişlerdir. Oysa Avrupalı’nın kendinden olmayana karşı bakışının derin bir mazisi vardır. Bunun kaynağı Moğollarda olduğu gibi bir iki sebebe de bağlı değildir. Yüzyıllar içerisinde farklı zamanlarda farklı şekiller almış ve Moğollarla kıyaslandığında oldukça belirgindir. Ancak Tekeli’nin (1996:109) ifade ettiği üzere, “Tarihçi, aralarında çatışmalı bir biz ve öteki konumu yaratılmış toplulukların ilişkilerinin tarihini eleştirel bir gözle yazabilir.” İşte biz aşağıdaki çalışmamızda, Avrupa ve Moğollar örneğinde bunun bir denemesini yapmaya çalıştık.

2. Terminoloji

Biz bu çalışmamızda, Hıristiyanlık dini içerisindeki teolojik tartışmaları veya erken dönemlerden itibaren baş gösteren ayrılıkları detaylarıyla ele almayacağız. Dolayısıyla Batı Kilisesi veya Doğu Kilisesi’nin ayrıntılı bir tarihini yazma niyetinde olmadık. Ancak konumuz hem Doğu Hıristiyanlığı hem de Batı Hıristiyanlığı ile ilgili olduğu için temel bazı bilgileri burada hatırlatmakta yarar gördük. Bunu yapmamızın sebebi

ise, hem “Giriş” kısmında hem de metin içerisinde kullandığımız tabirlerin kimlere karşılık geldiğinin kolayca anlaşılmasını sağlamaktır.

Hıristiyan dünyası Katolik, Ortodoks, Protestan kiliseler olmak üzere üç ana mezhebe ve her biri kendi içerisinde daha alt cemaatlere ayrılmaktadır. Protestan Kilisesi’nin doğuşu XVI. yüzyılın bir problemi olduğu için, bizim konumuz haricindedir. Ancak ilk iki kiliseye bağlı olarak erken yüzyıllardan itibaren o kadar çok mezhep ortaya çıkmıştır ki, bunların her biri farklı müstakil çalışmaların konusu olabilir. Bu yüzden aşağıda sadece çalışmamızda zikri geçen kilise, mezhep ve isimleri kısa da olsa tanıtma yoluna gidilmiştir.

Batı’daki Hıristiyanlığın tarihi üzerinde durulduğu kadar Doğu’daki Hıristiyanlık tarihi üzerinde durulduğu söylenemez. Unutulan diğer bir şey de, erken yüzyıllarda Hıristiyanlığın Avrupa’da yayıldığı gibi Asya’da da yayıldığıdır. Ancak kitabi dinlerin haricinde diğer din ve sistemlerinde doğu kökenli olduğunu hatırlamak gerekir. Konuya Hıristiyanlık özelinde eğildiğimizde ise, bu dinin ilk ve önemli merkezlerinin doğuda olduğu görülmektedir. İlk kilisenin, ilk İncil tercümesinin, ilk Hıristiyan kralın, hatta ilk Hıristiyan devletin bulunduğu coğrafya Doğu’dadır. Hıristiyanlığın erken yüzyılları düşünüldüğünde en çok kovuşturmalara tabi tutulan yine Doğu Hıristiyanlarıdır. Aster’in (2005:60-61) deyimiyle yüzyıllardır “dini etkiler konusunda doğu hem rehber hemde hâkim” bir pozisyona sahip olmuştur.

Doğu Hıristiyanlığı: Bu tabir içerisine Süryani, Nesturi, Keldani Hıristiyanları girdiği gibi, Gürcü, Ermeni, Rus Hıristiyanları da dâhildir.

Patrik: Hıristiyanlığın doğu kiliselerinin liderleri (başpiskopos) için kullanılır.

Nesturilik: Bizim çalışma konumuzun en önemli meselelerinden birisi bu mezhebin müntesiplerinin başarı hikâyeleridir. Dolayısıyla konuyu biraz açmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu mezhebin ortaya çıkmasına vesile olan Nestorius (386-451), V. yüzyılda Konstantinopolis’in afroz edilen patriğidir. Başlangıçta Antakya’da bir keşiş olan Nestorius, 428 yılında Bizans İmparatoru II. Theodosius tarafından İstanbul

patrilikliğine getirilmiştir. İsa'da iki ayrı şahsiyetin, yani ilahi ve insani şahsiyetlerin yan yana birbirine karışmaksızın varlığına inanan patriğin görüşleri, 431 yılında toplanan Efes Konsili'nde reddedilmiştir. Konsil'in ardından Bizans'ın doğu sınırında, özellikle Suriye ve İran dolaylarında yaşayan Nestorius taraftarları (Nesturiler), kendilerine ait bir kilisenin kurucuları olmuşlardır. 436 yılında Mısır'a sürgüne gönderilen (Budge 1928:26) ve birkaç sene sonra orada ölen Nestorius'un takipçileri erken zamanlardan itibaren çok geniş alanlarda yayılma imkânı bulmuşlar, Mezopotamya'da kurdukları okullar¹¹ vasıtasıyla doktrinlerinin yabancı toplumlara da yayılmasını sağlamak için var güçleriyle çalışmışlardır.¹² Başpiskoposluk makamı ilk baştan Sasanilerin başkenti Seleucia Ctesiphon¹³ iken sonradan Bağdat olmuştur.

Mingana'ya göre Nesturiler dünyanın şahit olduğu en büyük misyonerlerdir.¹⁴ Atiya (2005:293) ise eserinde 1000 yılını onların güçlerinin ulaştığı doruk noktası olarak belirtir. Bizans arazisinde kovuşturmalar sebebiyle uğradıkları başarısızlığı bozkırda telafi etmeye yönelen Nesturi misyonerler, uzun yollar kat etmelerinden sonra ülkelerinden çok uzaklarda kiliseler ve manastırlar inşa etmişlerdir. Çalışmamızın odaklandığı döneme bakıldığında, Gumilev (2003c:316) Asya'nın dini ile ilgili olarak XIII. yüzyılı, "Nesturiliğe karşı aşırı bir ilgi çağı" şeklinde tarif ederken, Dawson (1955: XXVI) bu yüzyıl içerisindeki dünya meselelerinin şekillenmesinde Nesturi Kilisesi'nin büyük payınının olduğunu ifade etmektedir. Rostovsky (1933:17) ise, Cengiz'in yasasının hazırlanışında dahi Nesturilerin rolünün olduğunu düşünmektedir. Moğolların Cengiz liderliğinde siyasi arenaya çıkmalarından çok önce bazı uluslar Nesturi misyonerler sayesinde Hıristiyanlıkla tanışmışlardı. Bunlardan Kerayitlerin Hıristiyan

¹¹ Bkz. Hayes (2005); Şer (2006); Schöffler (2008). Bu merkezlerde şüphesiz keşişlere, tüccarlara, seyyahlara, hekimlere Asya'ya seyahatlerinden önce misyonerlik eğitimi verilmekteydi. Asya'da misyon faaliyetlerinde bulunacak olan kişiler Mezopotamya ve Pers ülkesinde bulunan bu akademi ve manastırlarda eğitim almaktaydılar. Sonrasında bu muhitten yetişen ve karakterinde Vöobus'un (1973:17) deyiimiyle özgürlük hissini ziyadesiyle barındıran eğitimli misyonerler, gözlerini kırpmadan uzun yolculuklara girişiyorlardı. Bu açıdan bakıldığında zikri geçen okullar doğulu Hıristiyan misyonerler için bir nevi siper ve sığınak vazifesi görmüştür. Atiya (2005:273).

¹² Nitekim Robert Murray (1975:28) onları "sürekli seyahat eden yurtsuz İsa'nın yurtsuz takipçileri" olarak tarif etmiştir.

¹³ Seleucia, Dicle nehri yakınlarında III. yüzyılda kurulan bir şehirdir. Şehir çok çabuk bir gelişme göstererek kısa zamanda bir ticaret merkezi haline gelmiş ve daha sonra Sasanilerin başkenti Ctesiphon ile birleşmiştir. 410-780 yılları arasında Seleucia Ctesiphon Doğu Kilisesi'nin patriklerinin makamı olmuştur. Bölge aynı zamanda önemli bir misyon merkezi haline gelmiştir. Budge (1928:30 vd.)

¹⁴ Ona göre, Moğol çağında nasıl Batı medeniyetini ve düşünce yapısını daha uzaklara taşımak için misyon faaliyetinde bulunma fikri dini bir coşkudan kaynaklanıyorsa, erken yüzyıllarda bu uğurda verilen çabaları da aynı düşüncenin yansıması olarak kabul etmek gerekir Mingana (1925:299,347).

oluşları son derece önemlidir (Dunlop 1943-1946:276-289; Hunter 1989-1991:142-163). Moğolların Hıristiyanlıkla tanışması işte bu ulus ile ilişkiye girmesinden sonra meydana gelmiştir. Bundan başka Naymanlar, Merkitler, Öngütler ve Uygurlar içerisinde de Hıristiyan unsurların olduğu bilinmektedir.

Kısacası, yüzyıllar önce belki de hiçbir heretiğin (sapkın) görmediği kadar sert bir muameleye maruz kalan (Loofs 1914:26), V. yüzyılın en parlak ilahiyatçısı (Anastos 1962:123) Nestorius'un taraftarlarının kurduğu kilise, Moğol çağında Asya'da belki de son atağını yaparak (Morgan 1995:213) birçok ulusun Hıristiyanlığa geçişini sağlamıştı. Takdire şayan olarak görülen (Vööbus 1951:27) bu çaba, o yüzyıllarda herhangi bir Hıristiyan mezhebinin elde ettiği başarı ile kıyas bile edilemez derecede geniş bir alanı kapsamaktaydı (Atiya 2005:267).¹⁵ Nesturilerin, dünyanın en başarılı fatihleri Moğollar (Morgan 1995:202) içerisinde işgal ettikleri siyasi ve askeri makamlarla, Nesturi Kilisesi de adeta altın çağını yaşamaktaydı (Phillips 1988:84). Çalışmamızda söz konusu edeceğimiz seyyahlar da genellikle haklarında çok fazla kaynağa sahip olamadığımız Nesturilerin bu başarısını türlü vesileler ile dile getirmişlerdir. Katolik görüşe sahip misyoner seyyahlar tarafından genellikle onlara karşı hasmane bir tutumun benimsenmiş olmasına rağmen, yine de onların yazıları bu Hıristiyan mezhebinin özellikle Orta ve Doğu Asya'daki durumunu göstermesi açısından son derece önemli materyaller olarak kabul edilmelidir.

Asya Hıristiyanlığı: Bu tabire coğrafi olarak yorum getirmek hayli zordur. Zira İsa'nın doğduğu topraklar ve bu dinin ilk yayıldığı alanlar da Asya'ya dahildir. Ancak metin içerisinde bu tabir ile kastedilecek bölgeler daha ziyade Moğol coğrafyası dahilinde kalan sınırlardır.

Papa: Katolik Kilisesi'nin lideri için kullanılmaktadır. Roma Katolik Kilisesi V. yüzyıldan sonra papalık olarak varlığını sürdürmüş, dolayısıyla yerel boyuttan evrensel kilise haline gelmiştir (Ullmann 1975:38).

---

¹⁵ Winkler'in (2003:1) deyimiyile, şimdilerde sadece Irak, İran, Hindistan ile Kuzey Amerika, Avustralya, Suriye, Kafkaslar ve Lübnan'da müntesipleri bulunan Nesuri Kilisesi gibi, Orta Çağ'larda bu derece geniş coğrafi sahaya yayılan herhangi bir Hıristiyan kilisesi vaki olmamıştı.

Çalışmada ayrıca Hıristiyan Batı, Hıristiyan Avrupa, Batı, Batılı Hıristiyanlar, Batı Medeniyeti, Avrupalılar gibi tabirler birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Bu kavramların hepsinin tam anlamıyla birbiriyle örtüşmediğini de itiraf etmeliyiz. Örneğin Avrupa kıtasında Orta Çağ'ın tümünde geçerli olan, bütüncül bir inanç birliğinden söz etmek mümkün değildir. Zira Moğolların dünya sahnesine çıktıkları dönemlerde, kıtanın bazı bölgeleri bin yıldan fazla bir zamandır Hıristiyanlık inancı ile tanışık iken, bazı noktalarında ise paganizm bu inanca kıyasla hâlâ üstün durumdadır (Hamilton 1993:14). Yine üzerinde duracağımız çağı tarif ederken kullandığımız Batı veya Avrupa tabiri, Orta Çağ Avrupası'nın tamamının siyasi ve dini birliğini yansıtmamaktadır. Fakat daha ziyade bu tabirler, Roma Katolik Kilisesi'nin temel gayesi üzerinde birleşen güçler için kullanılmıştır. Başlangıçta Avrupa, hem Doğu hem Batı Hıristiyanlarının hatta barbar unsurların dahi kıtası olarak algılanmaktayken, XIII. yüzyılın ortalarına yakın önce Rus topraklarına sonra Avrupa'nın doğusuna gerçekleşen Moğol saldırılarından sonra bu tabir, Katolik Kilisesi'nin dini ve kültürel anlamda yörüngesine giren arazileri tarif etmek için kullanılmıştır (Parker 1960:280).

Son olarak, çalışma içerisinde kullanılan İran, Rusya, Ermenistan vb. tabirlerin, bugünkü gibi devlet manasında değil, daha ziyade coğrafya ve kültür muhيتينin çerçevesini çizmek için tercih edildiğini belirtmeliyiz.

3. Konunun Mahiyeti ve Sınırları

476 yılında Batı Roma İmparatorluğu'nun Cermen istilacılar lehine kaybının ardından, 632-650 yılları arasındaki dönemde Müslümanların Mısır, Filistin, İran, Suriye gibi bölgeleri ele geçirmesi, Hıristiyan dünyası için beklenmeyen neticeleri doğurmuştur. VIII. yüzyılın ortasına gelindiğinde ise dünya üzerindeki politikaları belirleyen üç büyük unsur karşımıza çıkmaktadır: İlki, doğuda verdiği savaşlar sonucunda Müslümanlar lehine sürekli toprak kaybeden Bizans'tır. İkincisi, kendi içerisinde birliği sağladıktan sonra meydana gelen İslam genişlemesidir. Üçüncüsü, içlerinde siyasi istikrar bakımından en cılızı olan Latin Batı dünyasıdır. Müslümanların özellikle Emeviler'in fetih siyaseti sayesinde, Batı Avrupa'da Latin dünyası, Orta Doğu ve

Anadolu’da ise Bizans aleyhine kısa sürede katettikleri gelişme, onları VIII. yüzyılın en önemli aktörü haline getirmiştir (Southern 1990:53).

Emevi hilafetinin inkırazının ardından, İslam dünyasının liderliğini üstlenen Abbasiler devrinde doğuda önemli siyasi güç odakları belirmeye başlamıştır. İslam öncesinde Asya’da birçok devlet kurmuş olan Türkler, hem Emeviler hem de Abbasiler devrinde başlangıçta ordu içerisinde önemli görevler üstlenmişler, sonrasında ise hayati sayılabilecek noktalarda yine kendi devletlerini meydana getirmişlerdir. Tolunoğulları, İhşidiler, İdil Bulgarları gibi devletler, Türklerin İslam ile tanışmalarından sonra kurdukları ilk siyasi teşekküllerdir. Sonrasında kurulan Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu devletleri ile Türkler, İslam dünyasının yukarıda zikri geçen güç odaklarına karşı takındığı politikanın başlıca unsurları haline gelmişlerdir. Bunlar arasında özellikle Selçuklular, binli yılların ortalarında hem coğrafya hem de siyasi kudret itibariyle İslam’ın savaşan kılıcına dönüşmüş haldeydi. V. yüzyılın Cermen kabilelerinin Batı Roma İmparatorluğu topraklarına girişi akabinde hâkim dini kabul etmeleri gibi, Selçuklularda geldikleri muhitin inancına tepkisiz kalmamışlar, kısa süre sonra ise onun savunucusu durumuna gelmişlerdi (Morgan 1988:53).

Bir anlamda Orta Çağ’ın ilk bin yıllık sürecinde sürekli yenilenen ve değişen taraf daha aktif olarak dünya politikasına yön vermiştir. Şöyle ki, Roma İmparatorluğu’nun parçalanması ve batı kısmının tamamen ortadan kalkmasından sonra, alan çeşitli Cermen kavimlerine kalmıştır. Cermen kavimlerinin birbirleri ile mücadeleleri dolayısıyla batı, Franklar haricinde en az beş yüz yıl dünya siyasetinde önemli bir rol üstlenmemiştir. Hatta 900’lü yıllara gelindiğinde dahi Latin Hıristiyanlığı, Karolenj İmparatorluğu zamanında olduğundan daha küçük bir alanı kapsıyordu. İkinci istila devrinde ise yine Hıristiyan olmayan unsurların-Vikingler, Müslümanlar ve Macarlar-saldırıları bu dünyanın sınırlarını zorlamaktaydı. Ancak Avrupa 1100’lü yıllarda bu defansif pozisyonunu hızla terk etti (Jackson 2005b:8). Avrupa’yı bu yüzyıl içerisinde hangi itici gücün harekete geçirdiği konusunda şimdiye dek birçok sebep araştırmacılar tarafından ileri sürülmüştür.¹⁶ Onları tekrarlamak bizim konumuz dâhilinde olmasa da, en az beş yüz yıl süren bu bekleyiş devresinin dışa açılmak için Avrupa’ya taze güçler

¹⁶ Örneğin bkz. Muldoon (1979:VIII); Gumilev (2003b:331 vd.; 2004:131-135).

aşladığını söylemekle pek de yanılmış olmayız. İslam dünyasına bakıldığında ise yukarıda ismi geçen devletler vasıtasıyla, Batı'daki Cermenler'den daha güçlü olan teşekküller halinde siyasi olarak hareketliliğini sürdürmüştür. Latin dünyasındaki bu karmaşa, İslam dünyasında ise tek bir devlet olarak birleşememenin belirsizlik hali vaki iken, Bizans her iki dünyaya karşı siyasi olarak daha istikrarlı gibi görünmüş olmasına rağmen, sürekli toprak kaybeden taraf olmuştur.

Batı'da imparatorluğun siyasi yönden çöküşü ile birlikte, Katolik Kilisesi imparatorluğun politik varlığının yerini almayı başarmıştır. Bu kilisenin oniki havari içerisinde üstün bir yeri olan Aziz Peter'e bağlı olanlar tarafından yönetildiğine inanıldığından, Hıristiyan kiliseleri içerisinde her zaman imtiyazlı bir yeri olmuştur. Bir nevi imparatorluğun başkenti zamanla kilisenin başkenti haline gelmiştir (Dawson 1997:51). Avrupa'nın siyasi, askeri ve ekonomik birliği uzun yıllar bir daha geri gelmemek üzere kaybolmuş olsa da (Anderson 1974:112), kıtanın deneyim ettiği fikri ve ruhi bunalımın yüzyıllar sürecektir olan ıslahı yine papalığın elinden olmuştur (Southern 1990:24). Cermen kökenli halklar arasında Katolik Kilisesi'nin öngördüğü şekilde ve bu inanç çizgisinde en çok takdir toplayanlar ise Franklar'dır (Sullivan 1956:273-295; 1954:17-35). Frank Kralı Clovis'in 496 yılında Reims şehrinde 300 askeriyle birlikte Katolik Hıristiyan inancına bağlanması, papalığın gerçek bir Hıristiyan imparatorluğu yaratma idealini tekrardan canlandırmış (Gregory of Tours:1916:38-40), 800 yılında bu sefer Frank Kralı Şarlman (768-814)'ın papanın elinden taç giymesi, Katolik âleminde iman savaşçısı bir imparatorun yaratılması olarak kabul görmüştür. Bir bakıma kilise barbar halklara öğretmenlik ve rehberlik yapmıştır (Dawson 1997:58). XI. yüzyılın sonunda İsa Mesih'in doğduğu toprakları Müslüman istilasından kurtarmak söylemiyle başlayan Haçlı seferleri ile de Katolik Kilisesi farklı bir misyon üstlenmiştir.

XI. yüzyılın sonunda başlayan Haçlı seferleri tertibinin ilk merhalesi Katolik âlemi açısından müspet neticeler doğurmuştur. Urfa, Antakya, Kudüs gibi hem Doğu Hıristiyanları hem de Müslümanlar nazarında önemli sayılan şehirlerde Haçlılar kendi devletlerini ihdas etmişlerdir. XII. yüzyılın ikinci yarısında İmameddin Zengi ve oğlu Nureddin Mahmud Zengi'nin faaliyetleri ise II. Haçlı seferinin meydana gelmesine

zemin hazırlamıştır. Zengiler içerisinde yetişen Salahaddin Eyyubi'nin 1187 yılında Kudüs'ü Haçlılardan geri alması, III. Haçlı seferinin sebebi olmuştur. Venedik'in kışkırtması ile girişilen IV. Haçlı seferi (1204) ise, Bizans'ın başkenti ve Ortodoksluğun merkezinin Latinlerin eline geçmesiyle sonuçlanmıştır.

Yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere, Katolik Kilisesi yüzyıllardır kıtanın yabancılara karşı yürüttüğü politikanın en önemli belirleyicilerinden biri olmuştur.¹⁷ Çalışmamızın odaklandığı yüzyıllarda (XIII. ve XIV. yüzyıllar) ise, başka hiçbir çağda ve yönetimde örneği olmayan, III. Innocent (1198–1216), III. Honorius (1216–27), IX. Gregory (1227–41) ve IV. Innocent (1243-1254) gibi sıradışı isimler (Ullmann 1975:146), Latin Kilisesi'nin din politikası üzerinde büyük değişikliklere sebebiyet vermişlerdi. Sosyal, siyasi ve dini belirleyicileri çok olan bir dönemde¹⁸, yukarıda ismi zikredilen papaların uyguladıkları politika ile Katolik Kilisesi adeta bir devleti andırıyordu (Southern 1990:18-21).

Bunun yanında Latinlerin Bizans yağması (1204) ile hemen hemen aynı tarihlerde, Bizans başkentinden çok uzaklarda adı geçen yüzyıla damgasını vuracak bir başka imparatorluğun temelleri atılmıştır. 1206 *kurultayı*'nda büyük han seçilen Cengiz'den sonra onun ideallerinin takipçisi olan ardılları, İstanbul'un Bizanslılar tarafından yeniden geri alınışına (1261) kadar geçen sürede çok geniş toprakların sahibi ve yöneticisi olmuşlardır.

Bilinen dünyanın yarısında hâkimiyet tesis eden Cengiz ve Moğollar üzerine olan ilgi, yüzyıllar boyunca hep aynı kalmayı başarabilmiştir. Gerek konunun uzmanı olan bilim adamları gerekse halk bu konunun takipçisi durumundadırlar. Cengiz hakkında basılan kitaplar ve çevrilen filmler az sayıda değildir.¹⁹ Moğollar denilince akla gelen ilk isim

¹⁷ “Orta Çağ ahlâkı, temelde dinseldir. Yani bu çağın ahlâki buyruklarının Allah'tan geldiği ve bunların kutsal kitaplarda gösterildiği kabul edilir. İyi olan; Allah'ın ve onun emrinde çalışan Kilise'nin emrettikleridir. Orta Çağ “dıştan” bir otoriteyi, insanın kendi vicdan otoritesinin üstünde görür. Vicdan yanılabilir, oysa Allah'ın dilini konuşan Kilise yanılmaz.” Bkz. Aster (2005:404).

¹⁸ Lynch (1992:151), haklı bir şekilde bu çağın en canlı dönemi olarak 1050-1300 tarihleri arasını görür. Ona göre bu dönemin ürünleri olan Haçlı savaşları, şövalyeler, kaleler, katedraller, manastırlar, üniversiteler günümüz hikâye yazarlarının ve film yönetmenlerinin ana malzemesini oluşturmaktadır.

¹⁹ Hodgson'un (1977:405) deyimiyle, insanlar bu tür karakterleri her zaman korku ile birlikte hatırlamazlar. Aynı zamanda başarılı tahripkâra karşı derin bir hayranlık duyarlar. Buna karşın özellikle ülkemizde Cengiz ve ardıllarının kurdukları imparatorluğun adının Türklükle birlikte anılması, bazı

Cengiz olsa da, Kubilay, Hülagü, Gazan gibi şahıslarda popülerliğini koruyan Moğollar arasında gösterilebilir. Çok geniş alanları kapsayan imparatorluk, birçok farklı konuyu da içerisinde barındırmaktadır. Moğollar üzerine şimdiye dek yapılan araştırmalarda onların başarı hikâyeleri, fetihleri ve yönetim tarzları ile ani düşüşleri üzerinde yeterince durulmuştur. Biz ise bu çalışmamızda, Hıristiyan Kilisesi'nin tarihini ayrıntılarıyla incelememiz gibi, Moğollar üzerine de müstakil bir araştırmanın gayreti içerisinde olmadık. Ancak bu iki konunun kesiştiği noktaları tespit etmeye çalıştık.

Rus tarihçi Gumilev'e (2003c:266) göre, dinler “bir amaç için değil, tarih disiplininin bir yardımcısı olarak incelenmelidir”. İşte tam bu noktada din ve siyasetin bir ölçüde birbiriyle iç içe olduğu XIII. ve XIV. yüzyıllar, Asya ve dünya tarihi açısından önemli bir merhale teşkil etmektedir. Asya ve Doğu Avrupa'daki Moğol fetihleri, Güney Asya'da İslam devletlerinin oluşumu, Hint Okyanusu'ndan Akdeniz'e ulaşan bir ticaret ağı, karmaşık siyasi, dini ve ekonomik ilişkileri beraberinde getirmiştir.

Dawson (1997:12), “Orta Çağ'ı, Orta Çağ dinine karşı bir yakınlık ve hoşlanma duymadan anlayabilmek imkansızdır” der.²⁰ Aster de (2005:398), bu çağın en önemli meselesinin “insanın Allah ile olan ilişkisi” olduğunu ifade etmektedir. Gerçekten de Orta Çağ insanı dindarlığa dayalı bir hayat yaşardı. Tanrı'nın ödülleri ile cezalarına kalpten inanırdı (Eco 2014b:39). Hatta tüm çağın askeri karşılaşmaları göz önünde bulundurulduğunda, içerisinde en çok tutkuyu barındıran Haçlı savaşçılarında asıl gayesi, Tanrı'nın yaşadığı topraklar ile kendi ülkeleri arasındaki araziye güvence altına almaktan ibaretti (Saunders-Saux-Thomas 2004:4-5). Bu açıdan bakıldığında evini ve ailesini en yüce olan için terkederek yola çıkan savaşçılar, Tanrı'nın hizmetkarlarıydı (Nicholson 2004:27). Onlar, Batı'dan Doğu'ya Tanrı'nın iradesiyle geldikleri hakkında şüphe duymuyorlardı (Schein 1996:31; Prawer 1986:23).

çevrelerce derin bir rahatsızlığa sebep olmaktadır. Onların çoğu zaman insan sevgisinden yoksun vahşiyane tutumlarının benzerinin Türkler tarafından tarihin hiçbir döneminde benimsenmediğinin altı çizilmektedir. Bkz. Kafesoğlu (1953); Kafesoğlu, makalesinin önemli bir kısmında, Zeki Velidi Togan'ın “Umumi Türk Tarihine Giriş” adlı eserindeki Türk-Moğol yakınlığını savunan görüşlerini eleştirmektedir. Bu tartışma hakkında ayrıca bkz. Togan (1941: 1-3); Donuk (1988: 2009); Maksudoğlu, (1997).

²⁰ Dawson “Orta Çağ dini” kavramı ile “Orta Çağ Hıristiyanlığı” tabirini eşdeğer olarak kabul eder. Lynch'e göre de (1992:1), V. ve XV. yüzyıllar arasında yaşayan İsa'nın takipçileri, şahit oldukları döneme ait bazı önemli değişikliklerin şuurunda olsalar da, kendileri ile erken dönem Hıristiyanları arasında çok keskin bir ayrımın olduğuna inanmazlar.

Bunun yanında, XIII. ve XIV. yüzyıllar Avrupa'sı hem teori hem de pratikte daha önce hiç olmadığı kadar coşkun bir misyonerlik çabasını yansıtır (Whalen 2009:151).²¹ Bu coşkun misyonerlik çabası XIII. yüzyılda dilenci tarikatlarla (Fransiskanlar ve Dominikenler) özdeşleşmiştir.²² İşte tam bu nokta Katolik Kilisesi'nin doğu misyonlarını etkili bir şekilde gerçekleştirmesinde ve dünya üzerinde kurtarılmayı bekleyen ruhlar üzerine yönelmesinde (Nelson 2001:584; Engen 1986:546-547), yüzyılın en karizmatik liderlerinden olan Francis ve Dominik'in büyük katkısı olmuştur.

Francis, tüccar bir ailede doğmuş ve gençliğinde oldukça savurgan bir hayat geçirmiştir. Fakat bir süre sonra "müsrif delikanlı" Francis, "imanın kralına" dönüşür. Biyografi yazarı tarafından "vir evangelicus" yani "İncil adamı" olarak tarif edilen Dominik ise (1170-1221), daha muhafazakâr bir aile içerisinde yetişmiştir. Geceleri neredeyse hiç uyumadan Kutsal Kitab'ın pınarından içmekte bitmek tükenmek bilmeyen bir gayret göstermesinin mükâfatını çok geçmeden almıştır. Tanrı, emirlerine bu derece arzulu bir şekilde bağlanan Dominik'e ilim lütfetmiş, o da bu sayede zor problemleri aşmanın sırrına ermiştir (Jordan of Saxony 1935:25-88). İşte Moğollar, çoğu zaman şiddet siyasetini izleyerek Asya'yı kendi kontrolleri altına almanın savaşını veriyorlar iken, Francis ve Dominik'in Avrupa'da kurduğu bu dilenci tarikatlar da, kuruluş aşamasında en coşkulu devirlerini yaşıyorlardı.

Daha önce örnekleri olan ve kardeşliğe, itaate, iffete, yoksulluğa gönül veren ancak kendilerini adeta duvarlar arasına hapseden manastır tarikatlardan farklı olarak bu dilenci tarikatlar, aktif bir çabanın içerisine girerek, bozulmuş olarak gördükleri toplumsal yaşama mistisizm ile yeniden bir şekil vermeye gayret göstermişlerdir. Fransiskanlar ve Dominikenlerin vaizlik konusuna verdikleri önem ise onların Katolik Kilisesi'nin idealleri uğruna elçi olarak kullanılmalarına sebep olmuştur. Haçlı seferleri gibi askeri bir hareketten ziyade, aynı ülkü uğrunda yani müjdeyi yaymak için uzun

²¹ Barthold (2006a:147), sufiliğin gelişmesi ile Katolik keşişliğin faaliyetlerinin aynı dönemlere rast geldiğini söylemektedir ki, bu doğrudur. Davis'de (1993:251) konuya Hıristiyanlık özelinde eğilerek, bu yaşam tarzına olan bağlılığın önemine vurgu yapmıştır. Ona göre, bir insanın Orta Çağ'da Hıristiyanlık lehine ihtida etmesi onun vaftiz olduğu anlamına değil, keşiş olduğu anlamına gelmekteydi.

²² İngilizce'de "Mendicancy" kelimesi ile tarif edilen "dilencilik" eylemi Latince "mendicare" kelimesinden gelmektedir (Prudlo 2011:86). Bu tabir ile genellikle Fransiskanlar ve Dominikenlere gönderme yapılırsa da, aynı dönemde hatta bunlardan bir yüzyıl öncesinde aynı ideali bir yaşam şekline dönüştürme eylemlerine rastlanılmaktadır. Katolik kilisenin heretik olarak gördüğü Katarlar da dahi bu anlayış vardı. Dönemin diğer dilenci tarikatları hakkında bkz. Andrews (2006).

yollar kat etmek hiçbir kayba yol açmayacağı gibi hayal edilenden de çok fazla şey getirebilirdi.

Moğolların 1241-42'deki Avrupa fetihlerinden sonra dilenci tarikatlar olan özellikle Fransiskanlar ve Dominikenler, işte bu Moğol İmparatorluğu'nun içine sızacaklardır. Dilenmek doğal olarak bir şeye sahip olmama durumunun bir sonucudur. Ancak bu dilencilik, çeşitli şartların insanların belini bükmesi neticesinde başvurduğu bir eylem değildir. Bahsettiğimiz dilencilik, sahip olunan her şeyden vazgeçip zorunlu değil ama gönüllü olarak tercih edilen bir yaşam şeklidir. Hıristiyanlar bu ideali ilk olarak Hz. İsa ve onun havarilerinin yaşantısında bulmuşlardır. İsa ve havarilerini taklit etme yarışı içerisine giren dilenci keşişler, tıpkı rehberleri gibi Müjdeyi (İncil) diğer insanlara ulaştırmayı kendilerine görev addetmişlerdir.²³

Her iki tarikatta Hıristiyan dünyasının dini anlayışına yeni bir boyut kazandırmıştır. İnziva hayatına, katı bir tefekküre, fakirliğe ve bekârlığa önem veren eski tip tarikatlara kıyasla yeni tip bu tarikatlar, zikri geçen özellikleri göz ardı etmeksizin bu hususiyetleri daha aktif bir çaba ile bütünleştirmişlerdir. Her iki tarikatının sahip olduğu dini idealler ile devrin papalık kurumunun politik kaygılarının birbiriyle örtüşmesi, İsa'nın bu fedakâr takipçilerinin uzun soluklu yolculukluklara girişmesinin başlıca amili olmuştur. Kurucularının kişilikleri, tecrübeleri ve görüşleri ile temelleri atılan her iki tarikatta varlıklarını yedi yüz yılı aşkındır devam ettirmektedirler.

Kısacası, XIII. yüzyılın ortasında Avrupa'nın doğusuna ulaşan Moğol istilasını tecrübe edenler, şüphesiz çok ağır sonuçlarla karşılaşmışlardı ancak uzun vadede bu harekât Avrupa'nın mevcut Asya bilgisini tekrardan sorgulamasının yolunu açmıştı. Bu nedenle çalışmamızın ilk bölümünde, Moğolların Avrupa kıtasında nasıl bir izlenim bıraktıkları ve ardından onlara karşı Avrupalı idarecilerin takındığı tavır söz konusu edilmiştir.

²³ Fransiskan tarikatının bir üyesi olan Salimbene (ö. 1290) bir düşünde Pisa caddelerinden birinde dilenirken aynı eylemde bulunan İsa-Masih, Meryem ve Yusuf (İsa'nın doğumunun ardından Hz. Meryem ile evliliği gerçekleşen dulger Yusuf) ile nasıl karşılaştığını anlatması, her ne kadar gerçek bir olaya işaret etmese de, bu idealin ne uğruna tercih edildiğini en açık şekilde gösteren örneklerden biridir. Bu karşılaşmada Salimbene, İsa-Masih'e takipçilerine niçin bolluk içinde bir yaşamı lütfetmediğini ve dilenme eyleminde bulunmak zorunda kaldıklarını sorması üzerine, İsa-Masih dilenenlerin verenlerden daha büyük bir mükâfata nail olacağı yanıtını vermiştir. Bkz. Foote (2011:220).

Zamanın Avrupalı idarecileri Asya'nın yeni fatihlerine, Müslümanlara karşı Haçlı seferleri esnasında gösterdikleri refleksin aynısını gösterememişlerdi. Bu sebeple papalık ve Avrupa'nın çeşitli kralları gelecekte muhtemel bir Moğol tehdidini onları İsa-Masih'in taraftarı yaparak savuşturabileceklerini düşünmüşlerdi. Dolayısıyla dönemin gönüllü misyoner tarikatlarının bazı mensupları, bu politikanın başlıca unsurları olarak, kendilerinin omuzlarına yüklenen elçilik görevi ile uzun soluklu seyahatlere girişmişlerdi. Ancak dilenci keşişlerin-seyyahların bu uzun yolculuklarına başlamadan önce onların doğu algısını şekillendiren bazı efsaneler bulunmaktaydı. Hafızalardaki doğu, adeta İsa karşıtlarının yaşadığı bir coğrafyaydı: Yecüc ve Mecüc halkları, it-başlı insanlar ve Büyük İskenderin Kafkaslar'da inşa ettiğine inanılan bir sed. Yeryüzü cenneti ile yine Asya'da olduğuna inanılan ve din kardeşleriyle işbirliği için her daim hazır konumda olan rahip-kral John, belki de bunlar arasında daha umut verici söylentilerdi. Orta Çağ Avrupası'nın kurulu düzenini tehdit eden Moğollar, bilinmezliklerinden ötürü işte bu gizemli güçler ile anlamlandırılmaya çalışılmıştı. Dolayısıyla seyyahlarda kendi deneyimleri esnasında bazen bu tür söylencelerin peşinden gitmişlerdi. Bu nedenle çalışmamızın ikinci bölümünde, Avrupalıların o zamana kadar doğu algısını büyük ölçüde şekillendiren söylenceler üzerinde durulmuş ve ardından seyyahların kendi deneyimlerinden sonraki farkındalıkları söz konusu edilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise, misyoner keşişlerin yürüttükleri diplomatik temaslar üzerinde durulmuştur. Ancak onların kendileri için yeni olan bu dünyada, işlerini kolaylaştıran ve bazen çekilmez hale getiren olaylar meydana gelmiştir. Dilenci keşişlerin nihai amaçları olan büyük kağanla veya Moğol idarecileri ile görüşmelerinin öncesinde ve sonrasında deneyim ettikleri şeyler, şüphesiz onların takınacakları tavır ve sonraki algıları üzerinde son derece etkili olmuştur. Bunun yanında, XIII. yüzyılın ortasında İlhanlıların Asya'nın batısında önemli bir aktör olarak ortaya çıkması, Avrupa'nın kendisi için daimî bir endişe teşkil eden İslam'a karşı ittifak girişimleri içerisine girmesine yol açmıştı. Memlüklerin Moğol yayılması karşısındaki tavırları sonucunda, İlhanlı Devleti'nin idarecileri de bu çağrıya kayıtsız kalamayacaklarını çok geçmeden anlamışlardı. Bu nedenle çalışmamızın son bölümünde şiddetli başlayan

Avrupa-Moğol ilişkisinin, “düşmanımın düşmanı benim dostumdur” politikası gereği nasıl bir değişime maruz kaldığı sorgulanmaya çalışılacaktır.

Bu çerçevede yapılması planlanan çalışmada, XIII. ve XIV. yüzyılların tümünün dini, siyasi ve sosyal gelişmeleri, konunun sınırlarını aşacağı için ayrıntılarıyla ele alınmayacaktır. Esas olarak, Moğolların XIII. yüzyıldaki büyük kağanlarının Avrupa ile olan ilişkisinin temelleri ve İlhanlılar örneğinde iki taraf arasındaki diplomatik münasebetlerin seyri üzerinde durulacaktır. Burada, araştırma konumuzun karşılaştırmalı bir yaklaşımı zorunlu kıldığını da belirtmeliyiz. Moğol istilasının ardından, eyleme geçerek elçiler göndermek yoluyla buna refleks veren taraf Avrupalılar olduğundan ötürü, daha ziyade onların “öteki” algısının evrimi üzerinden konu analiz edilmeye çalışılacaktır.

4. Moğol Tarihi Araştırmalarında Seyahatnameler

Eco (2014b:21), “Orta Çağ’da bilgi açlığı vardı, iletişimin çok zor olmasından ötürü, çok yolculuk yapılan bir dönem idi” der. Aslına bakılırsa Orta Çağ’ın geneline bakıldığında seyahat özgürlüğü açısından çok da tutarlı olduğu söylenemez. Örneğin feodal toplum içerisinde serflerin buldukları arazileri terketmeleri yasaktır. Yine keşiş olmanın en önemli erdemlerinden birisi, doğduğu manastırda hayatını noktalamasıdır. Ancak özellikle bu çağın son yüzyılları hacıların, seyyahların, soyluların durmadan yolculuk ettikleri bir zamandır (Boyer 1989:148).

Hıristiyan bir birey için bu seyahatlerin en değerlisi, Kudüs şehrine yapılanıdır. Orası İsa-Masih’in yaşadığı, öldüğü, dirildiği ve tekrardan yeryüzüne geleceği Tanrısal bir şehirdir. Bir anlamda Kudüs hac yolculuklarının haccı olup, dünyanın merkezini teşkil etmektedir (Howard 1980:12). “Dindar adam”da mümkün olduğu ölçüde “dünyanın merkezine” yakın bir yerde yaşamak için gayret sarfetmelidir (Eliade 1987:43). Deneyimleri daha ziyade dini bir karakter taşıdığından dolayı, hacılar hakkındaki anlatılar bizim çalışmamıza konu olan seyahatnamelerden farklıdır. Esasında bizim çalışmamızda söz konusu ettiğimiz seyyahlarında çoğu din adamı hüviyetine sahiptir.

Fakat gayeleri bir hacının düşlediği gibi sadece kendi kurtuluşları değildir. Onlar belki de Hıristiyanlığın kaderine tesir edecek bir projenin en önemli unsurlarıdır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Avrupa'nın merkezine değil ama kalbi durumundaki doğu tarafına yapılan Moğol saldırıları, onları başlangıçta büyük bir endişe içerisine itmiştir. Bundan sonra gerek papa gerekse dönemin Hıristiyan kralları kendi aralarında bir iç hesaplaşmaya yönelmişlerdir. Ancak suçlu arama psikolojisini çabuk terkeden Avrupalı liderler, fetihlerin hızını yitirmesiyle birlikte bundan sonra yapılması gerekenler üzerinde kafa yormuşlardır. Netice olarak, son derece hassas olan bu problemi, eğer mümkün olursa onları Katolik inancına dahil etmek yoluyla aşabilecekleri fikri, çok geçmeden kabul görmüştü. Yeni kurulan Fransisken ve Dominiken tarikatlarının üyeleri ise, ilk defa karşılaştıkları bu azılı düşmanı yatıştırma hususunda, Avrupalı yöneticiler nazarında aranan kan durumundaydı. İşte dini idealler ve politik kaygıların bu şekilde uyumu, kısa sürede Moğol İmparatorluğunun topraklarının misyon sahası (Wight 1977:119) haline gelmesini sağladı. Mahiyet itibariyle bazı değişiklikler olmakla birlikte, yaklaşık olarak yüz yıl boyunca bu siyaset devam etti. XIII. ve XIV. yüzyıllarda papalık makamını işgal edenler ve adı geçen iki tarikatın seçkin simaları, bu siyasetin bazı aksaklıklara rağmen sürdürülmesi için özveri ile mücadele etmişlerdi.

Aşağıda bazı seyahatnameler hariç kısaca üzerinde durulacak olan seyahat anlatıları, esasında nihai amaca ulaşılsın ya da ulaşılmıyın, misyoner keşiflerin uzun vadede başarılı olduklarının kanıtıdır. Dolayısıyla seyahatnameler Avrupa-Moğol ilişkileri için mühim kaynaklar olarak mütalaa edilmelidir. Zira Spuler (1988:4), XIII. yüzyılın ortasına işaret ederek, özellikle Carpini ve Rubruk'un seyahat raporları için, belirtilen döneme ait Moğol medeniyeti ve kültürü ile ilgili "en önemli ve değerli kaynaklar" yorumunda bulunmuştur. Hatta onları sonraki dönemin İslam kaynaklarından ve "Gizli Tarih"den bile daha makbul gördüğünü ifade etmiştir.

Seyahatname türü eserleri bir olayla ilgili kanaat noktasında ne merkeze almalı ne de elimizin tersiyle bir köşeye itmeliyiz. Onlara garip bir eser gözüyle ya da kutsallık atfederek de bakmamalıyız (Kütükoğlu 1997:25; Ocak 2011:14). Bu bağlamda biz tez çalışmamızda, Avrupa-Moğol ilişkileri açısından son derece önemli olan

seyahatnameleri, konunun bütünlüğüne engel teşkil etmemesi için ana metin içerisinde vermeyi uygun bulmadık. Ülkemizde bu eserlere dair yine topluca bir değerlendirmeye rastlamadığımızdan ötürü, hem bu konudaki literatürü değerlendirme adına hem de çalışmamızın asıl öznelere olan seyyahları ve onların bağlantılarını daha iyi anlamak adına, Giriş kısmında biraz detaya girerek, tarih yazımı içerisinde birincil kaynak niteliği taşıyan seyahatnameleri inceleme yoluna gittik.

Misyoner keşifler yani seyyahlar her ne kadar bu uzun yolculukları esnasında türlü sıkıntılara maruz kalmış olsalar da, ileride umut ışığı olabilecek bazı noktalara temas etmiş olmaları (Muldoon 1979:92) arkalarından onların çabalarını devam ettirecek yeni kişilerin gönderilmesini sağlamıştır. Bu noktada, Hindistan'a doğrudan giden ilk Avrupalı, Portekizli denizci Vasco da Gama (ö. 1524) gibi, Asya'nın yolunu Avrupalılara ilk kez açacak olan kişi de Carpini olacaktı (Azeri 1348:282; Hamdani 1988:241).

Seyyahları tanıtmaya geçmeden önce burada küçük bir hatırlatmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Ülkemizde seyyah isimlerinin yazımı konusunda önemli bir kafa karışıklığının olduğu göze çarpmaktadır. Esasında yabancı adların tümünde söz konusu durum geçerlidir. Biz bu çalışmamızda, bunlara yenisini eklememek için, seyyahları asıl tanınır oldukları şekilde isimlendirmeyi tercih ettik. Nitekim bazı seyyahların doğdukları şehirler ile bütünleştiklerini de ifade etmeliyiz.

Carpini (Giovanni di Pian di Carpini)

Perugia yakınlarındaki küçük bir kasaba olan Umbria'da²⁴ 1180 yılında doğan Carpini, Fransisken tarikatının kurucusu Aziz Francis'in çağdaşı olup, onun ilk öğrencilerindedir. 1220 yılında Francis'in kurduğu tarikatın bir üyesi olan Carpini, ertesi yıl Aziz Francis tarafından Saksonya'da tarikatın kuruluşuna yardım için gönderilmiş ve 1228 yılında Saksonya'nın yargıcı ve idarecisi olmuştur. 1230 yılında aynı görevle gittiği İspanya'dan tekrar aynı görev uhdesinde olmak üzere 1233 yılında Saksonya'ya geri dönmüştür. Fransisken hareketinin Orta ve Kuzey Avrupa'da

---

²⁴ Şimdi bilinen adıyla Magione.

yayılması için aktif bir şekilde çaba sarfetmiş, çeşitli manastır ve okulların inşasında büyük rol oynamıştır. Moğolların Doğu Avrupa'ya saldırıları esnasında 9 Nisan 1241'de Liegnitz'de gerçekleşen savaş sırasında seyyahımız Cologne şehrinde bulunmaktadır (Sinor 2003:951; Dawson 1955:2; Recebniya 1352:34-35).

Tarikat içerisinde üstlendiği bu görevler ile olgunlaşan İtalyan keşiş Carpini (Moorman 1988:232), 16 Nisan 1245 yılında ise Papa IV. Innocent'in mesajı ile birlikte Lyon'dan ayrılarak Moğollar üzerine yolculuğuna başlamıştır. Onun Doğu Avrupa'dan Moğolların başkenti Karakurum'a katettiği mesafe 3000 mildir (Hyde 2009:76; Recebniya 1352:35). 1247 yılının 18 Kasımı'nda ise Lyon'a dönmüştür. Onun 2 buçuk yıl süren tecrübesi, Asya'nın kalbine yapılan ilk seyahattir. Bu deneyim sonrasında Moğollar hakkında bilgi veren en erken tarihli kitabın yazarı (Ystoria Mongalorum) olması dolayısıyla büyük bir şöhret kazanmıştır. Carpini'nin seyahatiyle ilgili elimizde çok sayıda nüsha vardır. Bunlar arasında "Tartar Relation" diye adlandırılan Polonya'da oluşturulmuş ve daha Carpini Lyon'da Papa IV. Innocent ile görüşmeden önce bu yazma Papa'nın eline geçmiştir (Jackson 1987:92). 1253'te tamamlanan Vincent de Beauvais (1190-1264)'in eseri Speculum Historiale içerisinde de Carpini'nin seyahati özet olarak sunulmuştur.

Carpini ile aynı tarikata mensup olan arkadaşı Gianolu Jordan (1195-1262) onu oldukça sempatik birisi olarak tarif etmektedir. Carpini'nin bir at yerine eşek ile dolaştığını ve bu şekilde dikkatleri üzerine topladığını söylemektedir. Kendi yoldaşlarına bir annenin oğullarına gösterdiği şefkatin aynısını gösterdiğini vurgulamıştır (De Rachewiltz 1971:90).

Carpini, 1245 yılında Papa IV Innocent tarafından bu çetin görev için seçildiğinde 60'lı yaşlarda idi. Dolayısıyla yaş itibarıyla aslında ideal bir aday değildi. Ancak onun deneyimi, çevresi tarafından dürüst bir kişi olarak tanınması, dindar olması, diller hakkındaki bilgisi ve Doğu Avrupa işlerine vukufiyeti, bu zorlu görev için seçilmesini cazip hale getirmişti. Papa gibi bir İtalyan olması da elçi olarak seçilmesinde etkili olmuştu (De Rachewiltz 1971:90).

Yol arkadaşı Bohemyalı Stephen ile çıktıkları yolculuğun Avrupa kısmı yaklaşık olarak on ay sürmüştür. Silezya'ya vardıklarında Slav dillerine hakim olan Benedict de Carpini'nin yanına katılmıştır.²⁵ Bu heyet ilk kez Moğol askerleri ile karşılaştıklarında geliş amaçlarını açıklamışlar ancak Stephen yakalandığı hastalıktan ötürü geri dönmek zorunda kalmıştır.

Carpini ve Benedict Asya'nın izini süren ilk Batılılar oldukları için onların değerlendirmeleri oldukça önemlidir. Bir bakıma onların kendi deneyimleri yani gördükleri şeyleri anlattıkları kısımlar, dolaylı olarak duydukları şeylerden daha doğrudur. Carpini (2001:24) "size anlattıklarımız ya şahsen gördüğümüz veya güvenilir olduğuna kanaat getirdiğimiz kişilerin anlattıkları gerçeklere dayanmaktadır" diyerek kendisinin şahitlerinin olduğunu dolayısıyla yalancılıkla itham edilmemesi gerektiğini ifade eder.

Carpini ve Benedict, Moğolların başkenti Karakorum'dan bahseden ilk Batılılar olmalarına rağmen bu şehri ziyaret etmemişlerdir. Carpini'nin de katıldığı Güyük'ün han olarak seçildiği yer, Moğol başkentine bir günlük mesafededir. Cüveyni bu tahta çıkma törenine katılanları zikrederken "Frank elçileri" tabirini kullanır.²⁶ Bu tabir Asya'da Avrupalıları tarif etmek için kullanılmaktadır. Tahta çıkma törenine katılan Carpini ve heyeti burada dünyanın en güçlü ve en çok korkulan liderini (De Rachewiltz 1971:101) yakından tanıma fırsatına fazlasıyla sahip olmuşlardır. Carpini, Güyük'ün boyunu ve yaşını tahmini olarak söylemektedir.²⁷

Ancak gelişin asıl gayesi noktasında büyük kağan seçilen Güyük'ten müspet bir cevap alınamamıştır. Hatta onun mektubunun hem Hıristiyanlık hem de Avrupa için pek de hayra alamet bir cevap niteliği taşıdığı söylenemez (Kim 2005:330). Raporunda da belirttiği üzere deneyimli Carpini (2001:93), onların dünya hakimiyeti arzularının olduğunu çok net bir şekilde anlamıştı. O halde Hıristiyan Avrupa için yapılabilecek tek

²⁵ 1958 yılında Benedict'e ait olan bir yazmanın bulunması, Carpini'nin seyahatına ait bazı parçaların birleştirilmesi açısından son derece önemlidir.

²⁶ "ایلچیان فرنگ". Bkz. Cüveynî, (1385:297).

²⁷ Orta boylu ve 40-45 yaşlarında. Bkz. Carpini (2001:131). Rubruk'un (2010:154) eserinde geçtiği üzere, Moğollar'ın Papa'yı beş yüz yaşında olduğunu düşünmeleri ile kıyaslandığında, Carpini'nin tahmini daha yere basmaktadır.

bir şey vardı, o da savaş için hazırlıklı olmaktı. Bu yüzden Carpini (2001:76-102) Moğolların askeri özellikleri ile ilgili birçok şeyi not etmiştir.

Bundan başka Avrupa'ya Doğu Süryani Hıristiyanları hakkındaki ilk bilgileri getiren Carpini (2001:131), Moğolların içerisinde birçok Nesturi'nin varlığına tanık olmuştur. Onun Uygurlar hakkında söyledikleri de ilginçtir. Carpini (2001:125) büyük kağanın “orda”sında²⁸ bulunan Hıristiyanlara şahit olmuş ve onlardan Uygur asıllı bir devlet adamı olan Çingay ile görüşmüştür.

Dönüşte heyet Polonya ve Macaristan'dan geçmiş ve Macar kralı Bela ile bir görüşme yapmıştı. Ancak Bela daha evvelden kendi casusları vasıtasıyla Moğolların tekrar gelip Avrupa'nın geri kalan kısmına saldıracakları haberini almıştı. Döndükten sonra Carpini'nin seyahatinin gerçekliğini sorgulayanlar olmuş olmalı ki, bu durum seyyaha raporun son kısmına bazı ilaveler yaptırmıştır. Gidilen yerler, görüşülen kimseler, tanıklar ve Rusya'da Venedikli ve Cenevizli tüccarlar son kısımda Carpini'nin zikrettiği (2001:136-138) şahitlerdir.

Salimbene, kroniğinde misyonun istenilen neticeyi vermemiş olmasına rağmen, papanın Carpini'nin raporundan oldukça memnun kaldığını ifade etmiştir (Coulton 1907:135). Döndükten sonra Papa IV. Innocent Carpini'yi Dalmatya'da Antivari piskoposu olarak atamıştır. Carpini, 1252 yılında Perugia'da ölmüştür (Dickson 1989:250).

Carpini'nin Moğollar ile ilgili bu ilk raporu şüphesiz Avrupa'nın doğu algısı üzerinde büyük bir tesir icra etmiştir. Zira Denis Sinor (1975:521), Papa IV. Innocent'in Moğollar üzerine gönderdiği ilk elçiler arasında onun seyahatini içlerinde “en başarılısı olanı” şeklinde nitelemiştir.

Andrew de Longjumeau

Yukarıda zikredilen Carpini'nin heyeti, 1245 yılında doğuya gönderilen tek misyonerlik heyeti değildi. 1245 yılında Papa IV. Innocent tarafından Tebriz'deki Moğol noyanı ile

²⁸ Orda, “yurt”, “han yurdu”, “saray yurdu” gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Kamalov (2009:72).

görüşmek üzere gönderilen Fransız Andrew de Longjumeau²⁹, Carpini'nin üyesi olduğu Fransisken tarikatı ile aynı dünya görüşüne sahip olan Dominiken tarikatı mensubudur. Onun bu misyonununda başarılı olup olmadığı bilinmiyor. Kısacası o herhangi bir Moğol yöneticisi ile karşılaşmamıştır. Ancak Suriye, Küçük Ermenistan ve Konstantinopolis'teki kiliseler ile birleşme teşebbüsleri için görüşmeler yapmıştır (Campbell 2003:406). Onun en önemli özelliği ise papanın çağrısına uyarak doğuya giden elçiler arasından geriye dönen ilk kişi olmasıdır (Sinor 1975:521).

Kutsal topraklara geldikten sonra Andrew'e, kendi bağlı bulunduğu tarikattan bir keşiş daha katılmıştır. Suriye'de Hıms ve Baalbek sultanlarının arazisine giren Andrew, Moğol karargâhına ulaşmak için Hıms sultanının yardımını talep etmiştir. Ancak Papa ve Moğolların gizli bir anlaşma içerisinde olduklarından şüphe duyan sultan, yardım etmeye pek yanaşmamıştır. Andrew ve yol arkadaşı oradan Musul'a ve sonrasında Tebriz'e geçmişlerdir. Bölge daha önce Harizmlileri takip etmekle görevli olan Moğol noyanı Çormagan'ın elindeydi (T'ang 1970:269; Erdem 1995:51 vd.). 1242 yılında Çormagan'ın yerini saltanat naibi Töregene tarafından atanan Baycu (1242-1256) almıştı (Aştıyânî 1364:I,146; T'ang 1970:270). Baycu ardından Selçuklu arazisi olan Konya'yı, Küçük Ermenistan'ı ve Kuzey Mezopotamya'yı hakimiyeti altına aldı.

Baycu ve beraberindeki askerlerin faaliyetlerinden yerel ahali ziyadesiyle muzdarip olmasına rağmen, zikredilen bölgelerde yaşayan Nesturiler bundan çok fazla zarar görmemişlerdi. 1235 yılında Ögedey, Tebriz'deki yönetim merkeziyle tüm Nesturi Hıristiyanlarının işlerinden sorumlu olmak üzere Simeon Rabbanata'yı atamıştı. Çormagan'ın koruması altında adı geçen rahip Moğolların hakim olduğu arazilerde kiliseler inşa ederek büyük şöhrete sahip olmuştu. Baycu, Hıristiyanlara karşı Çormagan'dan daha az toleranslı olmasına karşın, Simeon Rabbanata onun zamanında da bu görevi ifa etmeyi sürdürmüştü. Andrew, Tebriz'de bulunan Baycu ile görüşmeye giderken Simeon Rabbanata ile karşılaşmış ve ona papanın ayrılıkçı kiliselere gönderdiği mektuplardan birini vermiştir. Simeon Rabbanata ise papa için yazdığı mektupta, açık bir şekilde papalık makamına bağlılığını izhar etmiştir (Teule 2003:108-109). Yolları üzerinde bir Moğol birliğine rastlayan Dominiken heyeti onlara Tatarların

²⁹ Fransa'da Paris ile Melun arasında küçük bir kasaba.

hükümdarına verilmek üzere iki papalık mektubunu vermiştir. Heyet ardından Antakya'ya ulaşmış ve orada Yakubi Hıristiyanlarının lideri olan II. Ignatius ile bir görüşme yapmıştır. Adı geçen Yakubi patriği de kiliselerin birliğinden yana olan görüşünü heyete iletmiştir (De Rachewiltz 1971:113).

Andrew'in başkanı olduğu bu heyetin misyonu hakkında Matthew Paris'in "Chronica Majora" adlı eserinde (1882: VI,113-116) bir özet bulunmaktadır. Andrew burada diğer misyoner seyyahlarında yineleyeceği bir şeyi, yani Moğolların cihan hâkimi olmak istediklerinden bahseder. Bu özet içerisinde rahip-kral John'a yapılan bir gönderme de bulunmaktadır. Bu hikâye muhtemelen Nesturi rahip Rabbanata tarafından Andrew'e iletilmiştir. Özete göre Cengiz Han, Hindistan kralı olan rahip-kral John'u öldürmüştü ve onun kızı ile evlenmiştir.

Andrew'in Baycu ile görüştüğüne dair bir kayıt yoktur. Dolayısıyla bu heyetin akıbeti bilinmemektedir. Fakat Fransız kralı IX. Louis'in Haçlı seferi için planlar yapmak üzere geldiği (1248) Kıbrıs'ta, Andrew'in ismini tekrardan duymaktayız. Louis burada her ikisi de Nesturi olan Moğollardan David ve Mark adlı iki elçiyi kabul etmiştir. Ancak heyetin getirdiği mektup Farsça olduğundan Andrew tarafından Louis için çevrilmiştir. Adı geçen mektup büyük kağan Güyük'ün İran'daki temsilcisi Elçigidey'e aittir. Çalışmamızın son başlığı bu konuyu ele aldığı için burada uzunca değinilmeyecektir, fakat Fransız kralına iletilen mektupta geçen abartılı ifadeler, ya misyonun başarılı olması için Nesturi elçiler tarafından uydurulmuş ya da bizzat Elçigidey tarafından tertip edilmiştir. Eğer gerçekten tertip ise bu ustaca hazırlanmış bir plan idi. Görünüşe göre Elçigidey, Moğol-Frank ittifakının avantajlarından bir an önce yararlanmanın gayreti içerisindeydi. Bu görüşmeden de anlayacağımız üzere, Andrew'in Fransız kralının yakın çevresinden olduğu anlaşılmaktadır. Zira Elçigidey'in elçilik heyetine cevaben yine daha önceden deneyimli ve doğu dilleri hakkında bilgisi olan Andrew seçilmişti.³⁰ Fakat 1248 yılında Güyük'ün ölümü ve ardından saltanat naibi olarak yerine Oğul Kaymış'ın geçişi bütün planları bozmuştu. 1250 yılında Oğul Kaymış'ın yanına varan Andrew'in başkanlığındaki heyet, ne Hıristiyanlık lehinde ne de işbirliği yolunda olumlu bir cevap alamamıştı (Atiya 1938:243). Belki de bu, Dominikenlerin

³⁰ Matthew Paris (1882: VI,115) onun Arapça ve Keldani dilini bildiğini ifade etmektedir.

yaşadığı en kötü tecrübelerden biri idi. Heyet bir yıl sonra Caesarea’da Kral Louis’e Oğul Kaymış’ın cevabını getirmişti. Louis’in biyografi yazarı olan Joinville’ye (2002:184) göre, Fransa kralı bu heyeti Asya’ya gönderdiği için derin bir pişmanlık içerisine girmişti. Aslında Elçigidey’in daha önce Kıbrıs’a ulaşan mektubunda dahi Moğolların üstünlüğü vurgulanmıştı. Elçigidey, Louis’e hitabında “muhteşem kral” tabirini tercih etmiş iken Güyük’ü ise “yeryüzünün kralı” olarak nitelemişti. Her ne kadar Andrew’in Moğol başkenti olan Karakurum’a gitmesi başarısız bir misyon olsa da, bu Carpini’den sonra Asya’ya yapılan ikinci seyahat idi.

Simon De Saint-Quentin

Ascelin de tıpkı Andrew gibi Papa IV. Innocent’in görevlendirmesiyle Akdeniz’in yolunu tutmuştu. Fransız keşiş Simon ise Ascelin’in başkanlık ettiği bu Dominiken heyetinin bir üyesiydi. Latince’ye daha hâkim olması sebebiyle seyahat notlarını o kaleme almıştı (Guzman 1974:299-300). Simon’un kendi ifadesine göre 24 Mayıs 1247’de Dominiken heyeti Moğol ordasına varmışlardı. Papalık mektuplarına karşı Baycu’nun yazdığı cevap mektubunda ise dönüş tarihi olarak 25 Temmuz 1247 tarihi vardır. Dolayısıyla Ascelin’in heyeti Moğollar içerisinde dokuz hafta geçirmiş olmasına rağmen iki yıldan fazla bir zaman buraya gelmek için çaba sarfetmişlerdi (Guzman 1971:237). Vincent de Beauvais (1190-1264) “Speculum Historiale” adlı eserinde, Ascelin’in heyetinin Carpini’nin heyetinden daha önce yola çıktığını söylemesi, Guzman’a göre (Guzman 1971:238) Ascelin’in ve Vincent’in kendisinin Dominiken keşişi olması, Carpini’nin ise bir Fransiskan olması ile açıklanabilir. Bu da Dominikenler ve Fransiskanlar arasındaki rekabetin göstergesidir.

Ascelin’in hareket ve dönüş tarihleri tam olarak bilinmemektedir. Ancak 1245 yılının Mart ayında hareket ettikleri ve 1248 yılının sonbaharında döndükleri kabul edilmektedir (Daoust 2003:132). Bu heyet yolları üzerinden Dominiken keşişler toplayarak Antakya, Kilikya ve Büyük Ermenistan’dan geçerek Tiflis’e varmıştır. Burada bulunan Dominiken manastırından bir keşiş daha kendilerine katılmıştır. Ardından heyet Baycu’nun yazlık kampı durumundaki Nahçıvan’ın kuzeydoğusundaki Sisian şehrine gelmiştir.

Simon eserinin sonunda Ascelin'in bu heyetinde yer alan beş kişinin ismini verir. Ascelin üç yıl ve yedi ay, Alexander ve Albert üç yıldan az bir süre, Simon iki yıl ve altı hafta, onlara Tiflis'ten katılan Guichard ise beş ay olarak Simon'un (2006:90) raporunda heyet üyelerinin geçirdikleri zamanlar verilmiştir. Guzman'a (1971:240) göre heyet üyeleriyle ilgili Simon'un raporunda farklı zaman dilimlerinin verilmesi, sadece Ascelin'in papa tarafından Moğollara gitmek üzere görevlendirildiğinin göstergesidir. Ascelin, heyetinin diğer üyelerini seyahati sırasında tamamlamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, Simon raporunda (2006:90) sadece Ascelin'in adı geçerken "papa hazretlerine dönmeden önce" tabirini kullanmıştır. Bu da sadece Ascelin'in papa tarafından mektuplarla gönderildiğini ortaya koymaktadır. Simon raporunda (2006:76) beş kişinin adını vermesine rağmen, rahiplerle ilgili ölüm hükmünün tartışmasının yapıldığı kısım anlatılırken dört kişi tarif edilir gibi bir izlenim sezilmektedir: "Onların hepsini öldürmeyelim, ikisini öldürelim sadece ve diğer ikisini Papa'ya gönderelim", "Onlardan ikisi önce kamçılansın, ama diğer ikisi Franklar onların izinden gelinceye kadar tutulsun" gibi ifadeler sanki dört kişiden bahsediliyor intibasını uyandırmaktadır.

Ascelin'in heyetinde Andrew'in olup olmadığı tartışma konusudur. Moğol ordasının bulunduğu yer ile ilgili Simon'un (2006:90) raporunda "Akra'ya 59 günlük mesafede" ibaresi geçer. Matthew Paris ise Andrew'in Akra'ya 45 günlük mesafede kaldığını söyler. Bu da göstermektedir ki, her iki isim de Baycu'nun ordasını ziyaret etmiş olsalar da, aynı anda ve yerde bu ziyaret gerçekleşmemiştir. Guzman'a (1971:242; Matthew Paris 1882:VI,116) göre bu Baycu'nun kışlık ve yazlık ordalarından kaynaklanmaktadır.

Matthew Paris eserinde (1853:II,280; Saunders 1969:128), 1248 yazında Papa'nın iki Moğol elçisini kabul ettiğini yazar. Ancak onların isimlerini vermediği gibi geliş sebeplerinin gizli tutulduğunu kaydeder. Simon'da, Baycu'nun Ascelin ile birlikte Papa'ya iki elçi gönderdiğini yazar. Baycu'nun papaya mektubunda bu iki kişinin adı Aybeg ve Sergis olarak geçer (Simon De Saint Quentin 2006:90; Ayan 2001:585).³¹

---

³¹ Biri Türk diğeri Nesturi olan bu iki keşiş, Batı'ya gidecek olan ilk Moğol elçileridir.

Bu dönemde Vincent de Beauvais ansiklopedisini hazırlamakla meşguldü. O, Dominiken Simon De Saint Quentin vasıtasıyla Süryani keşiş Rabbanata³² hakkında bilgi sahibi olmuştu. Andrew ile Rabbanata 1246 yılında Tebriz’de görüşmüşlerdi. Rabbanata bu yüzden Avrupalı entelektüellerle ilişki kuran ilk Süryani keşiş idi. 1247 yılında Rabbanata papaya kendisini Doğu Süryani Kilisesi’nin bir papazı olarak sunmuştu. Papa IV. Innocent bunun üzerine Andrew vasıtasıyla ondan Roma ile birleşme için faaliyette bulunmasını istemişti. Dominiken Andrew, Rabbanata’dan hayat hikâyesini dinledi. O, Kerayitli Tuğrul’un öldürülmesinden sonra Tuğrul’un yeğeniyle birlikte Cengiz tarafından götürülmüştü. Çünkü kendisi onun babasının papazıydı. 1233-1241 yılları arasında büyük kağan Ögedey kendisini Hıristiyanların işlerinden sorumlu olmak üzere Azerbaycan’a göndermişti (Baum-Winkler 2003:90; Teule 2003:108)). Ermeni yazar Kiragos (1928:176) ondan “Allah’tan korkan mütedeyyin bir adam” olarak bahseder. Batılı keşişler ise onu büyücü, tüccar, tefeci ve Katolik düşmanı bir heretik olarak tarif etmişlerdir (Simon De Saint Quentin 2006:10-11). Matthew Paris’in belirttiğine göre Rabbanata, Kutsal Roma Cermen imparatoru II. Fredrik’i Kutsal kabrin koruyucusu olarak görür. Rabbanata Pers ülkesinde 1259 yılında ölmüştür (Baum-Winkler 2003:90; Matthew Paris 1882: VI,115).

Papa’nın mektubuna cevaben Baycu’nun gönderdiği mektuba bakılırsa, Ascelin’in heyetinin başarısız olduğu görülecektir.³³ Ascelin’e göre Moğollar oldukça kibirliydi. Heyet üç kez ölümle tehdit edilmiş ve en sonuncusunda Baycu’nun yaşlı eşinin araya girmesi onların canını kurtarmıştı.³⁴ Bu şartlar altında Ascelin’in heyetinin başarısız olması şaşırtıcı gelmemelidir. Bu raporun eksik olduğu ve bazı yerlerinde hataların bulunduğu da kabul edilmelidir. Ancak heyeti ve raporu sadece başarısızlık ve eksiklerle tarif etmek yanlış bir yaklaşım olur. Heyet politik ve dini amaçlarına ulaşamamış (De Rachewiltz 1971:118) olsa da, Quentin’in raporu Moğollar hakkında eşsiz bilgileri ihtiva ettiği gibi, Türkiye Selçukluları, Anadolu ve Yakın Doğu tarihi içinde önemli bir kaynak olarak karşımızda durmaktadır.

³² “Rabban” Doğu Süryani geleneğinde kilise liderlerine verilen bir unvandır. Türkçe’deki karşılığı “baba”dır. Süryani keşişin asıl adı Simeon’dur. Bkz. Teule (2003:108).

³³ Deguignes (1923:210): “bu mektup büyük hanın mevki-i icraya koymak istediği tasavvurata muvâfık idi” diyerek, onun sert üslubuna dikkat çekmiştir.

³⁴ Ascelin’in heyetinin Baycu ile ilk görüşmesi yanlış bir zeminde başlamıştır. Heyetten talep edilen diz çökme isteği daha başlangıçta olumsuz bir havanın iki tarafta da hâkim olmasına sebep olmuştur. Bkz. (Simon De Saint Quentin 2006:74-78).

Eser içerisinde belki de diğer seyahatnamelerde görmediğimiz en önemli husus, Moğollar’ın diğer halklar içerisinde en çok Franklardan korktuğunun iki defa tekrarlanmasıdır. (Simon De Saint Quentin 2006:34,53).³⁵

Rubruk (Guillaume de Rubrouck)

1215-1220 yılları arasında Flandre yerlilerinden biri olarak Fransa’da doğan Rubruk, Fransisken tarikatı üyesidir (Dawson 1955:88). Hayatının erken dönemi bilinmese de Paris’te bir süre yaşadığı ve bu süreçte Fransa kralı IX. Louis ile tanışık olduğu varsayılmaktadır.

Rubruk’tan genel olarak kaynaklar, Fransa kralı IX. Louis’in Moğollar üzerine gönderdiği bir elçi olarak bahsederler. Fakat o seyahatine Avrupa’dan başlamamıştı. O, 1253 yılı öncesinde bağlı olduğu tarikatın bir müntesibi olarak, misyonerlik çalışmalarında bulunmak üzere, 1248 yılında Mısır’a Haçlı seferi için harekete geçen kral Louis ile birlikte Filistin’e gelmişti. Burada Andrew ile bir görüşme yapan Rubruk, ondan Moğollar üzerine yaptığı seyahat hakkında bilgi almıştı. Fransa kralı IX. Louis’e, Batu’nun oğlu Sartak’ın Hıristiyan (Vernadsky 2007:90-91) olduğu bilgisi ulaştıktan sonra, yani 1253 yılının başlarında Filistin’den ayrılarak, Konstantinopolis üzerinden Kırım’a geçti. Yanında Fransisken keşiş Bartholomew, bir tercüman ve Gosset adlı bir kişi daha bulunuyordu. Aynı zamanda Fransa kralının Sartak’ın Hıristiyan olmasından duyduğu memnuniyeti izhar eden tebrik mektubunu taşımaktaydı (Jackson 2009:273; Baldwin 2003:750). Fakat Moğollar tarafından bu durum, kendilerine İslam’a karşı

³⁵ Quentin’in (2006:53) Köseadağ Savaşı’ndan (1243) bir yıl öncesine dair Erzincan yakınlarında gerçekleştiğini söylediği olayın kahramanı iki Frank idi. Epey kalabalık olan Tatarlar, esir aldıkları iki Frank’ı birbiri ile dövüştürüp, bu eğlenceli yolla ikisinden de kurtulmayı tasarlamışlardı. Onlar, kendilerinden arzu edilene boyun eğmişler ve silahlarını sanki birbirlerine karşı kullanacakmış gibi üzerlerine aldıktan sonra, yaptıkları plan uyarınca, vuruşma esnasında birden Tatarların arasına dalmışlar, on beşini öldürüp, otuzunu ağır yaralamışlardı. Bazı İslam kaynakları ise tam tersi örnekler vermektedir. Örneğin İbnü’l-Esir (1987:337), Moğolların Meraga şehrini ele geçirişleri (1221) bahsinde duymuş olduğu bir olayı aktarır. Buna göre “Tatarlardan bir adam bir geçide girerek burada yüz kadar adamı öldürmüştü” ve “hiç kimse elini kaldırmıy da en ufak bir şekilde buna karşı koymamıştı.” Ayrıca İbn Bibi (2014:422)’nin Yassı Çimen Savaşı’ndan (1230) sonra aktardığı bir olay da, orduları dağılmış olan ancak yine de dört bin askere sahip Harizmliler arasına yedi yüz Tatarın girdiği ve onları kılıçtan geçirdiği kayıtlıdır. Burada Harizmliler bir bey olan Kayır Han’ın sağ kalan kayın validesinin bir Selçuklu yöneticisine söylediği sözler ilginçtir: “Eğer bir Moğol’un külahını binlerce Harizmliler süvarinin arasına atsalar, hepsi darmadağın olur.”

yapılan bir ittifak çağrısı olarak yorumlanmıştı. Rubruk onlardan Moğollar içerisindeki Nesturilerin ve manevi olarak çokünlüde bulunan Alman kölelerin varlığını öğrenmişti. Rubruk'ta bundan sonra Moğollar içine giderek onları Katolik yapma güdüsü ortaya çıktı.

Rubruk, Sartak'ın yanından ayrılmasından sonra, önce Batu'nun sonra da büyük kağan Möngke'nin yanına doğru yola koyuldu. Böylece üstlenmiş olduğu ilk görevin sınırlarını oldukça aşmış bulunuyordu (Ayan 2001:587). Kendisinden önceki Carpini'nin kullandığı güzergâhın aynısını takip eden ve Moğolları Hıristiyanlaştırmak için Carpini'den daha tutkulu olan bu genç keşiş, 1253 yılının Aralık ayında Karakurum'a varmıştı.³⁶ Böylece ilk elçi Carpini'den yaklaşık yedi yıl sonra, yine bir Fransisken mensubu elçilik görevi ile Karakurum'a ulaşmış oluyordu.³⁷ Rubruk, altı ay başkent Karakurum'da kalmış, 1254 yılının Temmuz ayında biraz farklı bir yoldan geri dönüşüne başlamış³⁸ ve 1255 yılında Filistin'e dönmüştü. Fransa kralı ise bir yıl önce bölgeden ayrılmış idi. Geldiği yerdeki Fransisken tarikatının reisi Rubruk'un Fransa'ya seyahatine müsaade etmediğinden, Rubruk Fransa kralına gönderdiği raporunda salıverilmesi ricasında bulunmuştu. Bundan birkaç yıl sonra ise İngiliz Fransisken Roger Bacon (1900:305), Rubruk ile Paris'te görüştüğünü söylemektedir. Carpini ve Andrew'den sonra Moğollar üzerine giden Rubruk geçirdiği bu altı aylık deneyim sonucunda, tüm zamanların seyahat literatürü içerisinde en güzellerinden birtanesini bizlere bırakmıştır.

Tıpkı Carpini gibi Rubruk da (2010:77-110) raporunun ilk sekiz bölümünü Moğol toplumuyla ilgili tanıtıcı bilgilere ayırmıştır. Carpini, Moğol toplumuyla ilgili ilk sekiz bölümde bilgi verirken, son bölümde kendi seyahatiyle ilgili ayrıntıları vermiştir. Buna

³⁶ Bu yıl içerisinde toplanan kurultay kararı ile Möngke kardeşi Hülagü'yü malûm Batı seferi ile görevlendirmişti.

³⁷ Rubruk'un ifadelerinden anlaşıldığına göre o, kendisinden 8 yıl önce Moğollar üzerine seyahat eden Carpini'den haberdardı. Çünkü bir yerde ismini "Policarpo" olarak zikreder. Bkz. Rubruk (2010:144). Ancak Carpini'nin raporunu okuyup okumadığı hakkında bir delil elimizde bulunmamaktadır.

³⁸ Rubruk'un yol arkadaşı Cremonalı Bartholomew seyahatname içerisindeki anlatılan hadiselerde ismi çok fazla geçmeyen bir kişidir. Fransisken kurallarına göre de kardeşler misyonerlik faaliyetlerini çift olarak sürdürmeleri gerekmektedir. Bartholomew Rubruk gibi Louis'den bir emir almamıştır. Çünkü o Rubruk'a Konstantinopolis'te katılmıştır. Rubruk'un (2010:84) seyahatnamesinde Bartholomew ismi sadece bir kez zikredilirken, diğer yerlerde Rubruk (2010:205) "benim meslektaşım-arkadaşım" tabirini kullanmıştır. Bartholomew seyahat edemeyecek kadar hasta olduğu için Karakurum'dan ayrılamamıştı (2010:260-261). Bartholomew böylece doğuda ölen ilk Katolik misyoner olmuştu.

karşın Rubruk daha uzun olan raporunda yirmi dokuz bölüm daha kendi seyahatiyle ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Rubruk eserinin ikinci ila yedinci bölümleri arasında (2010:87-105), Moğolların kültürleri hakkında bilgi verir. Onların evleri, yiyecek ve içecekleri, giysileri, avlanma biçimleri, hatta erkeklerin nasıl tıraş oldukları, kadınların ne şekilde süslendikleri seyyahın ilgisini çekmiştir. Rubruk'un kıymızdan özel olarak bahsetmesi (2010:95), sanki bu içeceğin önemini özellikle vurgulamak istemesinden kaynaklanmıştır. Bunun yanında Rubruk (2010:98-99), yaban koyunu, yani büyük boynuzlu koyun hakkında ilk bilgi veren kişidir.

Onun heyeti kendinden öncekilere göre daha dini bir karaktere sahiptir. Dowson'un da (1955:XXI) belirttiği gibi, o ve heyetin diğer üyeleri Fransa kralı Louis'in mektuplarını taşıyıcılar da, kendilerinin bir elçi değil, Tanrı adına çalışan din adamları olduklarını söylüyorlardı. Rubruk üzerinde dini bir misyon taşımaya rağmen, doğunun fiziki ve siyasi coğrafyasını da gözler önüne sermekten kaçınmaz. Yine o diğer seyyahların yapmadığı bir şeyi daha yapar, sorular sorarak anlamaya çalışır. Rubruk'un eserini eline alan bir kişi sanki seyahat ettiğinin farkına varır. Rubruk'un eserinde biz kendi sesiyle konuşan bir seyyahı okuyoruz. O kendisini ne yerlere batırır ne de çok fazla yüceltir, aynı zamanda kendi amacını gizlemez. O, bize birçok seyyahın veremediği bir hissi tattırır, doğuya seyahatin neye benzediği ve ne anlam ifade ettiğini açıklar. Farklı gördüğü şeyler karşısındaki şaşkınlığını gizleyemeyi değil kaydetmeyi tercih etmiştir (Campbell 1988:113-115).

Belli bir amaç için yola çıkmış olan Rubruk'un üzerinde ayrı bir sorumluluk vardır. Düşüncelerini üstü kapalı bir şekilde değil çok anlaşılır bir şekilde söylemiştir. Örneğin eserin sonunda "bana öyle geliyor ki, benim veya Dominik rahiplerinin icra ettikleri gibi bir kez daha Moğollara elçi gitmesi manasızdır" (Rubruk 2010:284) diyerek umutsuzluğunu ortaya koyar. Yine Möngke ile son görüşmesinden sonra onun için "eğer Musa'nın mucizeleri gibi alametler gösterebilecek kudretim olsaydı, belki mütevazı olurdu" (Rubruk 2010:249) diyerek bu görüşmenin kendisini tatmin etmekten uzak, hayal kırıklığı ile sonuçlandığını belirtmiştir. Rubruk'un imparatorluğun kudretinin doruk noktasına ulaştığı bir zamanda bu seyahatini gerçekleştirmesi, Moğolların kendi nazarında kibirli olarak tarif edilmesinin sebeplerinden birisidir. Hatta

bazı yazarlar (Jackson 2009:277) Rubruk'un sert üslubundan ötürü onun barış yanlısı olmadığı tarzında yorumlar yapmışlardır.

Bir keşiş olan Rubruk'un yaptığı bu seyahat ve çektiği sıkıntılar aslında onun için kendi bedeni arzularına set çekmek hususunda iyi bir fırsattı. Bu açıdan bakıldığında onun raporunda en dramatik anlardan biri, büyük kağan ile ilk görüşmesinden önce kış mevsiminde yalın ayak yürümesidir (Rubruk 2010:184-186). Kendisinin de bir üyesi olduğu Fransisken tarikatının kurallarıyla örtüşen diğer bir dramatik sahne ise, onun büyük kağanın ordasında bulunan kölelerle ilgili söyledikleridir. Kölelerin bakımsız hallerini gören Rubruk (2010:199), yoksulluğun ne kadar büyük bir şehitlik olduğunu anladığını ifade etmiştir.

Onun şikâyet ettiği noktalara baktığımızda ise özellikle iyi bir tercümanının olmadığından yakınmaktadır. Rubruk (2010:152,191) tercüman konusunda biraz daha şanslı olması halinde daha iyi bir izlenim bırakacağını ifade etmiştir. Kısacası onun şikâyeti aslında pişmanlık duygusundan kaynaklanmaktadır. Onda kendini daha iyi ifade edememenin yarattığı bir kaygı sezilir. Rachewiltz'e göre (1971:137), Rubruk'un başarılığının sebebi, seyyahın uzlaşmaz tavrından ve diğer doktrinlere karşı olan kabalığından kaynaklanır.

Rubruk raporunda Nesturilerden, Budistlerden, Maniheizmden ve Şamanizmden daha fazla, Avrupalıların dini inançları, Ermeni Hıristiyanları ve Müslümanların dini ritüellerinden ise daha az bahsetmiştir. Yolu üzerinde karşılaştığı bazı Macar, Ermeni ve Fransız Hıristiyanlarla tercüman olmadan iletişim kurmuştur. Rubruk'un bahsettiği Batı Avrupalı tek kişi ise Wilhelm Usta'dır. Rubruk'un ifadelerine göre, tanıştığı kişiler arasında en büyük saygıyı "Usta" diyerek tarif ettiği Wilhelm almıştır. Şüphe yok ki, Wilhelm'in gayretkeşliği ve becerikliliği Rubruk'un nazarında onun bu sıfatı almasını sağlamıştır (Olschki 1946:30). Rubruk'un (2010:185,198) en çok tepkisini toplayan kişi ise Sergius olmuştur.

Rubruk'un Asya'da karşılaştığı Nesturilerle ilgili yorumları dikkat çekicidir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Rubruk'un çağında Avrupa'nın bu dini grup hakkında çokta

bilgisi yoktu. Bu yüzden en azından Moğolların içerisinde bulunan Nesturilerle ilgili olarak, Rubruk'un raporu temel kaynaklardan birisini oluşturmaktadır. Rubruk'a göre onlar heretik olup yardıma ve yönlendirmeye muhtaçtırlar. Ancak bu noktada, seyyahın papalık kurumuna son derece bağlı ve yakın ilişkileri olan Fransisken tarikatı üyesi Katolik bir keşiş olduğunu unutmamak gerekir. Rubruk (2010:198) buradaki Nesturilerin inançlarının Şamanizm ile iç içe girdiğini söylemektedir. Moffett'e göre (1998:436) böyle toplumlar ihtidaya daha açıktır. Orta Asya'da erken dönemde Moğollar ile Hıristiyanların ilişkilerinin iyi seyretmesinin nedeni de budur.

Rubruk'un hiç gitmediği Çin Nesturileri ile ilgili ifadeleri de iğneleyici bir tarzdadır. Belki de burada Rubruk Moğolların içerisindeki Nesturilerden söz etmektedir. Çinli Nesturiler tabirini kullanmasının nedeni ise, Moğolların içerisine bu Hıristiyan mezhebinin Çin'den geldiğini düşünmesidir. Bunun yanında bazı Nesturilerin Rubruk'a, Roma Kilisesini tüm kiliselerin başı olduğunu kabul ettiklerini söylemeleri, seyyahı (Rubruk 2010:223) şaşırtmış gibi görünmektedir.

Nesturi papazları arasında daha bilgili olan birisinin Rubruk'a "hayvanların ruhlarının ölümden sonra acı çekmeyecek bir yere kaçmalarının mümkün olup olmadığını" sorması (Rubruk 2010:242) yine seyyahı şaşırtan noktalardan birisi olmuştur. Rubruk'u şaşırtan bu sorunun cevabı her halde Asya'da dinlerin ne kadar geçirgen bir yapıya sahip oldukları ile alakalıdır. Burada açık bir şekilde Budizm ve Maniheizmin etkisi görülmektedir.

Rubruk'un raporunda Nesturiler ve Budistler için kullandığı hakaretamiz ifadeleri Müslümanlar ve putperestler için kullanmadığı görülmektedir. Onu Moğollar üzerine gönderen Kral Louis'in bir süre Akdeniz'de kalmış olması ve Müslümanlarla ilişkisi belki de Rubruk'u bu şekilde davranmaya itmiş olabilir. Müslümanların ve putperestlerin onun gözünde daha az nefret uyandırmasının bir nedeni de, Nesturilerin doktrinlerinin Hıristiyan teolojisi için daha büyük bir tehlike oluşturduğuna inanmasıdır. Bu noktada Rubruk'un Nesturi doktrinini anlama noktasında biraz yetersiz olduğunu kabul etmek gerekir. Zira seyyah Nesturilerin konuştuğu ve ayin yaptığı dil ile iyi bir tercümandan yoksundur. Rubruk herşeye rağmen Moğolları Hıristiyanlaştırmak için

Nesturilerin iyi bir müttefik olabileceği ihtimalini gözden uzak tutmasa da, yine de onlar hakkındaki kullandığı ifadeler ile zaten Doğu Hıristiyanları'na karşı var olan hasmane tutumun daha da keskinleşmesine sebep olmuştur.

Özellikle Cengiz zamanından itibaren Moğollar arasında yine Çin'den gelen Taoizm de etkili olmuştur. Büyük kağan Mōngke dahi 1251 yılında Taoist Li Chih-ch'ang'ı danışmanlarından birisi olarak atamıştır (Jagchid 1979:17). Rubruk (2010:236vd.) büyük kağanın yanında iken orada Taoist din adamları da bulunmaktaydı.

Diğer taraftan Rubruk'un seyahatnamesi, XIII. yüzyılda Moğollar içerisinde yaşanan Şamanizm ile ilgili en önemli kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Rubruk (2010:250) açık bir şekilde büyük kağanın Şamanların öngörülerıyla hareket ettiğini ve onların tavsiyelerini her zaman dikkate aldığını ifade etmektedir. Rubruk'un ziyareti döneminin büyük kağanı Mōngke idi. Ondan önceki Moğol hükümdarları Şamanizm inancına sahip olmalarına rağmen, ondan sonrakiler genellikle ya Budizm ya da İslam'ı tercih etmişlerdi. Mōngke'nin döneminde ise Şamanizmin ivme kaybettiğine şahit olunmaktadır. Rubruk'un da katıldığı büyük kağanın huzurunda yapılan Hıristiyanlar, Budistler ve Müslümanlar arasındaki tartışma meclisi bunun göstergesi gibidir. Rubruk Mōngke'nin Moğolların geleneksel dinine sıkı bir şekilde bağlı olduğunu kabul eder. Nitekim Rubruk'un ilahiyata dair meselelerde münakaşaya girişmediği tek grup Şamanlardır.³⁹ Southern (2001:56), bu toplantı esnasında galibin Rubruk olduğunu ifade etmektedir. Seyyahın burada yaptığı konuşmada Kutsal Kitap'tan sürekli alıntılar yaptığı görülmektedir. (Rubruk 2010:236 vd.).

Rubruk eserinin sonlarında Mōngke ile son görüşmesini aktarmasının sebebi, iki amaca hizmet etmesi için verilmiş olabilir: İlki kağanın inancı ve düşüncesinin ortaya konması, ikincisi ise kağanın huzurunda kendisinin nasıl bir tutum sergilediğini IX. Louis'e göstermek istemesi.

Rubruk (2010:261) Karakurum'dan ayrılırken kendisine altın, gümüş ve değerli giysiler teklif edilmiş, fakat o "böyle şeyler asla almayız" diyerek Fransisken tarikatının

³⁹ Rubruk'ta kam ve khan kelimeleri için bkz. Clark (1973:185); Boyle (1972:178vd.).

kurallarını sanki yeniden hatırlatmak istemiştir. Kendisine dönüşte bir Moğol elçisi ile gitme önerisini⁴⁰ ise, bunun doğurabileceği mahzurlardan ötürü nezaket sınırları içerisinde reddetmiştir.

Rubruk eserinin son kısmında, 1243 yılında Moğollar'ın Anadolu'da yarattıkları tahribatın neticesi olarak, siyasi yönden bu coğrafyanın kuvvetsizliğini gözler önüne sererek yeni bir haçlı seferi için üstü örtülü bir çağrı yapmış olabilir (Jackson 2009:278). Zira Anadolu'nun siyasi portresini şöyle özetlemektedir:

“Kilisenin güçleri, Kutsal topraklara ilerleyecek olsalar, bütün bu ülkelere boyun eğdirmek ya da içlerinden geçmek çok kolay olacaktır” (Rubruk 2010:285).

Rubruk eserinin son kısmında bu gizli haçlı çağrısını yapmasının yanında metin içerisinde birkaç yerde daha bize aynı izlenimi vermektedir. Şöyle ki seyyah, Papa'nın bir haçlı çağrısı ile Rusya'daki Tatarların buradan korkup kaçacağını ve Töton şövalyelerinin Prusya'da olduğu gibi Rusya'yı da kolaylıkla ele geçirebileceğine inanmaktadır (Rubruk 2010:120). Bundan başka Rubruk'un savaş yanlısı tutumunu en iyi biçimde Möngke'nin sarayına kabul bahsini anlatırken görürüz. Seyyah üzerindeki endişe ve korkunun etkisiyle Moğolların küstahlıklarını vurguladıktan sonra şöyle der:

“Kuşkusuz izin verilse, ben kendi açımdan dünyanın her tarafında, elimden geldiğince, onlara karşı savaş vaaz ederdim” (Rubruk 2010:184).

Rubruk seyahati esnasında hiç hasta olmamış ve hayvanların ya da insanların saldırısıyla karşılaşmamıştır. Fakat buna rağmen o zamanın koşulları gereği, uzun bir yolculuğun içerisinde esere yansımamış olan ya da Rubruk'un bağlı bulunduğu tarikatın sahip olduğu özellikler itibariyle zikretmekten çekindiği noktalar olabilir. Seyyahın karşılaştığı Moğollar onun üzerinde o kadar olumsuz bir etki yaratmıştır ki, onu, “dünyanın her tarafında”, “elimden geldiğince” tarzında ki yürekli ifadeler ile “Moğollara karşı savaş vaaz etme” düşüncesine bile sevketmiştir. Bu ifadeler, gönüllü olarak misyonerliği seçen bir keşiş için oldukça serttir. Aslında bu cesaretli keşişin, açığa çıkması halinde ölümüne sebep olabilecek söylemleri de olmuştur. Carpini (2001:77)'nin “kaçanların sonu ölümdür” tespitine karşın Rubruk'un (2010:225)

⁴⁰ Bkz. Rubruk (2010:240, Dipnot 15).

Möngke'nin hizmetindeki Hıristiyanlara kendi dindaşlarına karşı savaşmak yerine şehit olmayı tercih etmelerini tavsiye etmesi ve bunu büyük kağanın huzurunda dahi ifade etmekten korkmadığını beyan etmesi oldukça ilginçtir.

Rubruk iyi bir gözlemciydi. Onun Fransa kralı Louis için hazırlamış olduğu seyahat raporu⁴¹, muhtemelen XVIII. yüzyıla kadar Orta Asya'yı coğrafi ve etnografik olarak en iyi şekilde tarif eden eserdir. Karakorum'dan ayrıntılarıyla bahseden ilk Avrupalıdır. Ancak Han'ın sarayı dışında bu şehirde Rubruk'u büyülen pek bir şey olmamıştır. Hatta Aziz Denis⁴² manastırının bu sarayın on tanesine bedel olduğunu ileri sürmektedir (Rubruk 2010:231). Sovyet ve Moğol arkeologları Karakorum'un yerinin tam olarak tespitinde Rubruk'un gözlemlerinden yararlanmışlardır.

Campbell'e (1988:120) göre, Rubruk'u Avrupa'nın ilk modern seyahat yazarı olarak kabul etmek gerekir. Rachewiltz'e (1971:124) göre de Rubruk'un misyonu, Avrupa'nın Asya'yı keşfi hususunda en önemli merhalelerden birini teşkil etmektedir. Phillips (1988:78) ise, Rubruk'un eserinin değerini Marco Polo'nun seyahatinden de ileri olduğunu ifade etmiştir. Olschki (1960:69), onun eseri için "Orta Çağ Latin literatürün en orijinal ve en ilginç eserlerinden biridir" der. Yule (1903:I,105) ise onun tüm seyahat kitapları arasındaki üstünlüğünü takdir eder.

Nihayet-i kelam tıpkı Carpini'nin eseri gibi Rubruk'un "Itinerarium" adlı eseri de, Avrupa'nın doğu ve Moğol algısını derinden etkilemişti. Carpini'ye kıyasla Rubruk'un müthiş bir gözlemci olması, Asya ile ilgili eşsiz ve daha fazla bilginin bizlere ulaşmasına neden olmuştur (Beazley 1901: II,377).⁴³ Zira Rachewiltz (1971:129) de onun eserinin, Avrupalının Asya'ya dair eksik coğrafya bilgisine yaptığı uzun süreli katkıyı takdir etmiştir.⁴⁴

⁴¹ Rubruk'un eserine kendisinin yazdığı önsözde (2010:75), Fransa kralına karşı duyduğu sorumluluk duygusu açık bir şekilde hissedilir. Seyyah belki de burada krala zorunlu olarak iyi dileklerini sunar.

⁴² Fransa'da bulunup Merovenj Kralı I. Dagobert (VII. yüzyıl) zamanında inşa edilen "Saint-Denis Bazilikası" etrafında gelişim gösteren bir şehir. Rubruk'un sözünü ettiği kilise, mimarlık tarihi açısından değerli görülmektedir. Rubruk'tan otuz dört yıl sonra, seyahati Asya'dan Batı'ya gerçekleşecek olan Rabban Sauma bu kiliseyi ziyaret edecektir. (Rossabi 2008:152-153).

⁴³ Spuler (2011:26,250), şark yazarlarının cılız haberleri ile kıyas edildiğinde bu iki eserin öneminin daha iyi ortaya çıkacağına kanidir. Ona göre seyahatler "bol ganimetli" geçmiştir.

⁴⁴ Ayrıca Rachewiltz (1971:141), Rubruk'un dilbilim konusunda Carpini'den daha iyi bir kulağa sahip olduğu söylemektedir.

Rubruk, Carpini'den daha genç ve yine ona kıyasla daha az tecrübeli bir keşiş olmasına rağmen, daha fazla sabır göstererek ve iyi bir gözlemcilik örneği sergileyerek adeta seyahati esnasında olgunlaşmıştı (Dawis 1993:389). Seyahati büyük kağanın (Güyük) seçimine denk gelen Carpini, onunla daha sonrasında da yüz yüze görüşme imkânı bulamamıştı ancak Rubruk, zamanın büyük kağanı Mönge ile tartışmalara dahi girişmişti. Rubruk Moğollar hakkında Carpini'ye kıyasla daha yumuşak ifadeler kullanmış olmasına rağmen, Moğollarla ittifak konusunda çokta iyimser değildir. Ona göre (2010:286) bu konuda yeni bir girişimin yapılması dahi gereksizdir. Onun kötümser tutumunun aksine, Batı'nın Moğolları yanlarına çekme girişimleri bundan sonrada devam edecektir (Connell 1969:155).

Marco Polo

Marco Polo'nun seyahatinin, papa ya da Avrupa'nın bir kralı tarafından elçilik vazifesiyle görevlendirilmeden ve misyonerlik güdüsü taşımadan gerçekleştiğini belirtmeliyiz.⁴⁵ Dolayısıyla onun eserinde Moğollara yönelik olarak, kendisinden önceki dilenci keşişlerin yaptığı gibi, askerî ya da dini amaçlı bir propagandanın izine rastlanmaz. Ancak onun getirdiği bilgiler, Moğollara olan ilginin hala devam ettiğinin kanıtıdır. Hem bu sebepten hem de Marco Polo örneğinde seyahatname türü eserlere hangi nazarla bakıldığını ve onlara ne şekilde eleştiriler getirildiğini anlamak için aşağıda kısaca bazı izahlara başvurulmuştur.

İlk seyahatlerinde Çin'e ulaşan Polo kardeşler (Marco Polo'nun babası ve amcası) Çin'e giden ilk Avrupalılardı. Daha önceki misyoner elçiler Moğol başkentinden daha öteye geçmemişlerdi. Çin'e seyahatin yüksek maliyetli olması ve başa gelebilecek muhtemel tehlikeler, daha cesur olması gereken zengin tüccarları dahi ürkütüyordu. Ancak Yuan Hanedanı döneminde sağlanan güvenlik, uzun yoculukların yapılmasını mümkün kılmıştı (Lopez 1952:74-75). Çin'de Moğol hâkimiyeti döneminde kıtalararası ticaret daha önceki sülaleler devrine göre büyük bir gelişme göstermişti (Franke 1994c:61-62). Kubilay onları sıcak bir şekilde karşılamış, kralları, ülkeleri ve dinleriyle ilgili sorular sormuştu. Ayrıca papadan yüz eğitilmiş bilgin ile Hıristiyan olan ölmüş annesi

⁴⁵ Böyle olsa da Marco Polo, babası ve amcası kendilerini papalık elçisi olarak tanıtmaktan kaçınmazlar. Bkz. Marco Polo (2003:I,59-61).

(Sorgaktani) için, İsa'nın Kudüs'teki kabrinde bulunan kandilden kutsal yağ talep etmişti (Marco Polo 2003:I,58,63,212; Roux 1986:138). Polo kardeşler Kubilay'ın ilk arzusunun yerine getirememiş olsalarda, ikinci defa gelişlerinde Marco'yu büyük kağana hizmetkâr olarak (Marco Polo 2003:I,64) yanlarında getirmeleriyle, belki de Kubilay'ın ilk isteğinden daha büyük bir hizmeti yapmış oluyorlardı.⁴⁶

Marco Polo'nun seyahati keyfi bir tercihin ürünüydü. Dolayısıyla seyahate çıkış dürtüsü ile ilgili olarak Marco'nun birinin temsilcisi sıfatıyla hareket ettiğine dair bir kanıtı sahip değiliz. Bu yüzden Marco Polo'da, kendisinden öncekilerin üzerlerinde taşıdığı batı normlarındaki propagandacı yapıya şahit olunmamaktadır (Gosman 1994:73). Onun amacı doğu hakkında bilinenleri yıkmak ya da onlara sahip çıkmakta değildir. Marco, yüzyıllar sonra bu konuda yeteneksiz olduğu ileri sürülse de (Hyde 1979:116), bir tüccardır ve onun tanıklığı bir tüccarın gözüyledir. Marco şunun farkındadır ki, onun deneyimlerinin kayda geçirilmesi sayesinde doğunun bilinmeyen yönleri aşikâr olacaktır. Bir anlamda kendisinden önce Rubruk bir mektupla geri dönmüştü, ancak Marco'nun mektubu tüm Avrupa içindi (Campbell 1988:92-93).

Marco'nun eserinin XVI. yüzyılda editörlüğünü yapan biyografi yazarı Ramusio'ya (1574:II,1-9) göre, birçok kişi Marco'ya inanmamıştı, eserini bir efsane olarak nitelenmişlerdi ve ölüm döşeginde bazı arkadaşları kitabının toplanması için⁴⁷ Marco'ya ricada bulunmuşlardı.⁴⁸ Anlaşılan kendi zamanında dahi, eserin içindeki hayali öğeler böyle bir kaygının ortaya çıkmasına sebep olmuştu ve bir derece onun saygınlığını zedelemişti.⁴⁹

⁴⁶ Hiçbir Antik Çağ ya da Orta Çağ'ın Avrupalı seyyahı Marco Polo'nun iki okyanus arasında katettiği mesafeyi geçmeyi başaramamıştı. Carpini'nin Lyon'dan Karakorum'a olan seyahati (1245-46) bir yıl, buna karşılık Marco Polo'nun Çin'e seyahati (1271-74-75) yaklaşık olarak üç buçuk yıl sürmüştü. Bkz. Phillips (2009:8).

⁴⁷ Onun 25 yıl süren uzun Asya seyahati esnasında küçükte olsa seyahat notları tuttuğunu düşünebiliriz. Aksi halde o kadar ayrıntıyı hatırlaması mümkün gözükmemektedir.

⁴⁸ Ramusio'nun bu tespitine karşın Phillips (1988:118), Marco'nun yalancı damgası yememek için herşeyi anlatmamış olabileceğini ileri sürmektedir.

⁴⁹ Bazı yazarlarca ileri sürülen, "yeryüzü cennetinin tasviri" ya da "yaşanılan toplumsal düzenin eleştirisi ve özlenen toplumsal hayatın tasviri" şeklindeki yaklaşımlarında, bu tür eserlerin içeriğini meydana getirebileceğini hatırd tutmak gerekir. Bkz. Şatiroğlu (2003:41).

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Marco'nun seyahatinin programı ve şekli belli değildi⁵⁰, muvakkat bir seyahatti bu, ancak onun kitabının malzemesi sistemli bir şekilde seçilmişti. O dönemde bu eser ihtiva ettiği konulardan ötürü ansiklopedik bir kaynak gibi değerlendirilse de, onların bu eseri ortaya çıkarmalarının nedeni bir referans kitabı olsun maksadıyla değil, elden ele okunan roman tarzında bir eser yaratmaktı. Bu yüzden eser içinde gerçeklikler ile kurgular muhteşem bir uyum içindedir (Olschki 1960:12). Esere ait 120 nüsha içerisinde birbirinden oldukça farklı şeyleri ihtiva eden, sonradan eklenmiş parçalar bulunmaktadır. Şüphe yok ki, seyahatnameyi daha sonraki yıllarda yeniden yayınlayanlar muhtemelen bazı şeyleri ondan çıkarmışlar veya eklemelerde bulunmuşlardır. Arthur romanları yazarı Rustichello da Pisa'nın bizzat Marco Polo'nun anlatısına göre kaleme aldığı nüshanın hangisi olduğunu tespit etmek ise pek de mümkün değildir (Jackson 1998:84-85; Jacoby 2006:193).

Marco doğuyu anlatırken onu ülkelere ve çeşitli arazilere bölerek aktarır. O, bu ülkelerdeki şehirlerden bahseder ve ulaştığı yerlere kadar kırsal kesimleri de anlatır. Şehirlerde ki yapılardan, alış veriş yapılan yerlerden, ürünlerden ve insanlardan bahseder. Hayvanattan, nebatattan ve madeni paralardan söz eder. Şehirler arasında güzel ya da perişan-harap diye bir ayırım yapar. Bunun yanında Marco Polo'nun kitabında geçen yerlerin hepsi seyyah tarafından görülmemiştir (Haeger 1979:22). Örneğin Olschki (1960:13) onun Mezopotamya'nın iki önemli şehri olan Musul ve Bağdat'a hiç gitmediğini iddia etmektedir. Eserin iyi ya da kötü coğrafya bilgisine yaptığı katkı büyüktür. Anlaşılan bu yönüyle yüzyıllar sonra bazı yazarların takdirini kazanırken, yaptığı hatalardan veya abartılardan⁵¹ ötürü bazı yazarlarında eleştirisine maruz kalmıştır. Ancak Marco Polo'nun seyahatnamesinde Moğolların kültürü, sosyal ve ekonomik yaşamı hakkında verdiği bilgiler, hem doğulu hem de batılı diğer kaynaklar tarafından da zikredildiği için güvenilir olarak kabul edilmektedir.

⁵⁰ Marco'nun seyahat deneyiminin her ne kadar önceden planlanmış bir yönü olmasa da, o dönemde Avrupa, doğu ve Moğollar ile ilgili ciddi bilgilere ihtiyaç duymaktaydı. Bu yüzden onun getirdiği bilgiler memnuniyet verici bir hava yaratmış olmalıdır.

⁵¹ Örneğin, içi un dolu ağaçlar. Bkz. Marco Polo (2004: II,144). Gosman (1994:75), seyahatname içerisindeki abartılardan, Venedik'ten 15 yaşında ayrılan ve 25 yıl sonra tekrar dönen Marco'nun, eğer gençliğinde destansı unsurları barındıran yazılar okumadıysa, sorumlu tutulamayacağını belirterek, Rustichello'nun bu konudaki katkısının gözardı edilmemesi gerektiğini ifade eder. Ancak Marco'nun (2003:I,253,267), kömürün kullanımı ve kâğıt paranın dolaşımına dair verdiği detaylar, dönemin Çin kaynakları tarafından da teyit edilmektedir. Bkz. Rossabi (2014:230).

Bu seyahatin gerçekliğine dair şüpheler, en güçlü ve ses getiren bir şekilde Herbert Franke ve Frances Wood tarafından dile getirilmiştir. Wood'a (1995:143) göre Marco'nun eseri gerçek bir seyahat kitabı değil, sanki tüccarlar için kaleme alınmış olan bir rehber kitabı hüviyetindedir. "Did Marco Polo go to China?" adlı kitabında, Marco Polo'nun Çin'e gidip gitmediğini sorgulayan Wood, sonuç olarak Marco Polo'nun kendisinin ailesinin ticari faaliyetlerde bulunduğu Konstantinopolis ya da Karadeniz'den öteye hiç gitmediği kanısına varmıştır.⁵² Jorgen Jensen (1997:726) konuyla ilgili bir makalesinde, Wood'un kitabının adı olan "Marco Polo Çin'e gitti mi?" sorusuna, "Evet, Marco Polo Çin'e gitti" diyerek cevap vermiştir.⁵³ Atiya (1938:246) ise, onun zamanına değin hiçbir seyyahın Çin'e gitmediğini ifade ederek, Marco Polo'nun seyahatine şüphe ile yaklaşmadığını ortaya koyarken, Eco da (1998:54) Marco Polo'nun daha önce okuduğu kitapların kurbanı olduğunu ileri sürmektedir.

Marco'nun en çok eleştirildiği noktalardan birisi, iktisadi meselelere dair olan bilgisinin kısıtlı olduğu yönündedir. Biz konumuz ile çok alakalı olmadığından bunun üzerinde durmayacağız, ancak Polo ailesinin Venedik, Konstantinopolis, Kırım, Suğdak gibi şehirlerde güçlü ticari bağlarının olduğunu belirtmeliyiz.⁵⁴ Dönemin hiçbir Çin kaynağının Marco, babası veya amcasından bahsetmemesi de bu eserin güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmuştur (Franke 1994c:56). Marco Polo (2003:I,64), 18 yaşındayken Çin'de Kubilay tarafından imparatorluğun çeşitli yerlerine bazı önemli işler için görevlendirildiğini söyler. Marco'nun kitabının sahih olup olmadığı konusunda şüpheye düşenlerin fikrine göre, eğer Marco bu kadar önemli görevler ifa

⁵² Ona göre Marco'nun eserindeki bilgiler babasının, amcasının ve Kırım ile Konstantinopolis'te bulunan kendi aile şirketlerinin bağlantıları üzerinden elde edilmiştir. Bkz. Wood (1995:150).

⁵³ Wood'un sebep olduğu tartışma uzun süre devam edeceğe benziyor. Wood, bazı tespitlerinde yanılmış da olsa, kişinin kendi seyahat tecrübesini yazıya geçirmesi gerektiği noktasındaki katkıları büyüktür. Zira Morgan (2001:5) konuyla alakalı şöyle der: "1974 yılında İran, Azerbaycan ve Türkiye'nin doğusuna bir seyahat yapmışım. Birkaç yıl sonra bir arkadaşşıma bu seyahati anlatıyordum. Bir anda o zaman bir seyahat günlüğü tuttuğum aklıma geldi. O günlüğe baktığımda seyahattimden hatırladığım şeylerin büyük kısmının hatalarla dolu olduğunu gördüm. "Marco Polo Çin'e Gitti mi?" kitabının yazarı Frances Wood belki de bu hadiseden benim, gerçekte Azerbaycan'ı hiç görmediğimi, Tahran'dan hiç ayrılmadan yani başka seyyahların eserlerinden alıntılar yaparak bu raporun ortaya çıktığını düşünecek." Wood ve onun gibi düşünenler bundan sonra sürekli ironiyle karışık anılacak olsalar da, yine de onların seyahat literatürüne bu yaklaşımlarıyla katkı yaptıklarını inkâr edemeyiz. En basitinden kendi seyahatlerimizi göz önüne alırsak, onların bu konuda yarattıkları farkındalık bile kayda değerdir.

⁵⁴ Bu konu hakkında bkz. Orlandini (1926:1-68). Cahen'in de (2000b:123) belirttiği gibi, Kırım'ın en büyük limanı olan Suğdak, XIII. yüzyılda önemli bir transit geçiş noktasıydı. 1230'lu yılların başlarında burada Latin tüccarların faaliyetleri oldukça artmıştı. Latin tüccarların buradaki ağırlıkları, 1240 yılında burada Moğol yönetimin kurulmasıyla daha da hissedildi. Bkz. Allsen (1989:83-126).

etti ise adının herhangi bir yerde yazması gerektiği yönündedir. Marco'nun Çince'ye karşı kayıtsızlığı yüzünden de, eserinin güvenilir olmadığı ileri sürülmektedir. Buna karşın Çin'i hiç görmeyen Rubruk'un Çin yazı stili hakkındaki ayrıntılı açıklamaları, Polo ailesinin bu seyahatine yönelik eleştirilerin artmasına sebep olmuştur (Franke 1994c:54).⁵⁵ Marco Polo'nun Çinliler arasında çok yaygın olan hatta içkili ziyafetlerin yerini alan (Eberhard 2010:92) çay tüketiminden bahsetmemesi de eleştirilen konulardan birisidir (Franke 1994c:53; Wood 1995:71).⁵⁶ Marco Polo ayrıca Çinlilerin meşhur yemek çubuklarından ve Çinli genç kızların ayaklarınının daha fazla büyümemesi için aldığı önlemlerden⁵⁷ bahsetmez. Balıkçılığa Marco'nun eserinde yine rastlanılmamaktadır. Wood'a göre (Wood 1995:74-75,96vd.) Marco Polo'nun eserindeki en bariz eksikliklerden bir tanesi de Çin Seddi'ne hiç değinmemesi olmuştur.⁵⁸

Bunun yanında Marco eserinde Pers dilindeki tabirleri kullandığı için, bu dildeki rehber kitaplar ve haritalardan yararlanmış olduğu ileri sürülmektedir (Franke 1994c:54; Wood 1995:149). Ancak Çin metinlerinde Hristiyanlığın "Pers dini" (Winkler 2003:47) adıyla tarif edildiğini de hatırd tutmak gerekir. Bu algılamada büyük ölçüde Persli tüccarların

⁵⁵ Esasında bu sadece Moğollara özgü bir durum değildir. Çin'e hükmetmeye çalışan hemen bütün göçebeler bu karmaşık yazı sistemi karşısında aynı başarısızlığı yaşamışlardır. Bkz. Chan (1981:58). Aslına bakılırsa Çin'e hiç gitmeyen Rubruk'un oradan bahsetmiş olmasıyla, oraya giden ancak bazı hususlara hiç değinmeyen veya üstünkörü geçen Marco Polo'nun tavrı arasında bir fark yoktur.

⁵⁶ Franke buna Marco Polo'nun çaydan hoşlanmadığı veya ona Çin'de hiç çay ikram edilmediği şeklinde bir açıklama getirir. Ancak seyyahın 20 yıldan fazla bir zaman bu kültür içinde yaşadığı düşünüldüğünde, bu tür ihmellere daha tatmin edici gerekçeler ile yaklaşmanın gerekliliği ortaya çıkar. Kısacası seyyahın herhangi bir şeyden bahsetmemesi, yüzyıllar sonra ona negatif anlamlar yükleyerek değerlendirilmemelidir. Bu konuda en tatmin edici tespitlerden birisini Phillips yapmıştır. Ona göre Moğollar'ın Çin'e egemen olmalarıyla birlikte bütün dikkatler yerel kültürden çok ülkenin yeni sahiplerine çevrilmiştir. Dolayısıyla kırmızı içen hatta bunun aşırı tüketiminden kaynaklanan ölümlerin bile yaşandığı bir kültürde, seyyahın çaydan bahsetmemesi doğal karşılanmalıdır. Bkz. Phillips (1988:118).

⁵⁷ Parmakların ayağın altında bağlanması.

⁵⁸ Çin Seddi ile ilgili olarak, bugün bizim bildiğimiz sed Marco'nun zamanında yoktu. Sed, Milattan önce III. yüzyılda Çin imparatoru Shih-huang tarafından sona erdirilmiştir. Ama zaman içerisinde çok kez tahrip olmuştur. Bugünkü gördüğümüz yeniden inşa edilmiş olan sed, Ming hükümeti zamanına aittir. Bozkır kavimlerine karşı, Ming Hanedanı idarecilerinin sınırlarını savunma psikolojisi gereğince tahkim etmeleri sebebiyle sed, XVI. yüzyılın ortalarında tekrardan gün yüzüne çıkmıştır. Dolayısıyla XIII. yüzyılda hiçbir Çin kaynağı ondan bahsetmediği gibi, Moğollar'da Çin'i fetihlerinde bu sed ile karşılaşmamışlardı. 1579 yılına kadar Çin coğrafyacıları bu sedin varlığını önemsememişlerdi. Yani onu fark edemeyen tek kusurlu kişi Marco değildir. Waldron'a (1983:663; ayrıca bkz. Buell 2003:157-158) göre, Ming yöneticilerinin bu tasarrufu olmasaydı, şimdiki tarih kitaplarında ondan sadece üstünkörü bir şekilde bahsedilecekti ve insanlık eskiden beri bu duvarın yanıltıcı olmakla birlikte komşulara karşı büyük bir engel teşkil ettiği mitinden mahrum kalacaktı.

etkisi vardır.⁵⁹ Moğol İmparatorluğu içerisinde Farsçanın ne kadar yaygın olduğu düşünülürse, Marco Polo'nun üzerine bu konuda daha az gidilecektir. Zira Morgan (2012:166), Moğol İmparatorluğu zamanında hem diplomatik hem de ticari ilişkilerde geçerli dilin Farsça olduğunu, Moğolca'nın ve Uygur Tükçesi'nin ise yerel düzeyde kaldığını söylemektedir.⁶⁰

Marco, Moğol yönetimindeki Çin'de kaldığı sürece onların dilini öğrenmemiş ve eski kültürleriyle de pek ilgilenmemiştir.⁶¹ Çeşitli toplulukların Çin'de Ming Hanedanı'na kadar kullandıkları dil, Fars diliydi. Çince oranın halkının diliydi, Moğolca ise yönetenlerin. Marco'nun hayranlığını kazanan Kubilay'ın Çince'ye olan ilgisi ve bilgisi ise sınırlı düzeydeydi (Franke 1994a:29). Marco Polo (2003:I,65) kendisine “Beyefendi Marco Polo” denildiğini söylese de, tam olarak onun için Çin ve Moğol dilinde hangi ismin kullanıldığını bilmiyoruz. Ancak Moğolların hizmetkârlarına çoğu zaman takma adlarla hitap ettiklerini de unutmamak gerekir. Bu yüzden seyyahın adı, Çince'ye başka bir formda geçmiş olabilir.

Rachewiltz'in (1997:34-92) konuyla ilgili görüşleri ise özetle şöyledir: Marco bir yazar olmadığı gibi hayal gücü zayıf olan bir gözlemcidir. Kitabının adı olarak “Benim Hayatım” veya “Benim Seyahatim” değil “Dünyanın Hikaye Edilişi” başlığını tercih etmesi, eserinin 1. tekil kişinin ağzından yazılmamış olmasının en önemli göstergesidir. Rachewiltz'e göre, Venedik'e döndükten sonra, yani bu kadar uzun yolculuklara dair Marco'nun mesafeler, miktarlar ve sayılar konusunda hatalar yapması normal karşılanmalıdır. Bu yüzden yıllar önce duyduğu şeyleri ve gördüğü olayları, seyyahın hatırlamakta güçlük çekmiş olması yadırganmamalıdır. Marco hatırlamakta zorlandığı noktalarda, çoğu Orta Çağ insanının yaptığı şeyi yapmış, yani abartılı ifadelerle boşlukları doldurma yoluna gitmiştir. Marco'nun Pers dilinde yazılmış rehber (el) kitaplardan istifade etmesi hususuna ise Rachewiltz haklı olarak: “eğer öyle olsaydı

⁵⁹ Bazı araştırmacılar Farsça'nın hâkim pozisyonunu, heyet ilminin burada İranlılarca icra edilmesiyle açıklamışlardır. Örneğin bkz. Barthold (1973:64).

⁶⁰ Rachewiltz de (De Rachewiltz 1997:55) Ming Hanedanı'na kadar (1368) imparatorluk içerisinde Farsça'nın hâkim pozisyonuna işaret etmiştir.

⁶¹ Stephen G. Haw (2006:62), Marco Polo'nun çok iyi derecede olmasa da Çin dilini anlayıp konuştuğunu söyler. Cordier'e göre (1920:74) Marco Polo'nun tek bildiği doğu dili Farsça'dır. Olschki (1960:86) ise, Marco Polo'nun babası ve amcasının 1260'lı yılların başında Buhara'da kaldıkları esnada Farsça'yı öğrendiklerini ifade eder.

Marco'nun göze batan yanlışlıkları yapmaması gerekirdi" şeklinde mantıklı bir açıklama getirmiştir. Roux'da (2001:409) Marco Polo'nun kitabının tüm eksikliklerine rağmen "günümüz bilgi aktarıcılarının" onun değerinde bir eser vücuda getiremediklerinden yakınmaktadır.

Çin kaynaklarında bahsedilmese de Marco Polo, Kubilay'ın İlhanlıların yöneticisi Argun'a gönderdiği bir heyetten ayrıntılarıyla söz eder. Bu heyetle birlikte, prenses Kökeçin de Kubilay tarafından İlhanlı hükümdarı Argun'a eş olması için gönderilmiştir. Argun öldüğü için Kökeçin onun oğluna verilmiştir. Marco geri döner iken bu heyete Çin'de katılmış ve Kubilay onu papa ve Avrupa'nın krallarına adı zikredilmeyen bir misyonla göndermiştir (Cleaves 1976:191vd.).⁶²

Marco, yukarıda üzerinde durduğumuz misyoner keşişler gibi dini bir dürtü ile harekete geçmediği için dini gruplar onun dikkatini çekmemiştir. Bu sebepten ötürü Marco Katolik olmayan Asya Hıristiyanları ile ilgili çok fazla şey söylemez. Ancak eserinin birkaç yerinde, özellikle Ermeni, Nesturi ve Yakubi Hıristiyanlarının, Katolik Kilisesi'nin buyruğu altında olmadıklarını ve sapkınlar gibi vaaz verdiklerini (Marco Polo 2003:I,74,75,83) söyleyerek, sahip olduğu dini altyapıyı gözler önüne sermektedir. Ona göre, iyi vaizlerin gelmesi durumunda Ermeniler Katolik inancına dâhil edilebilirler.

Papalık tarafından gönderilen bir elçi olmamasına rağmen Marco Polo'nun başarısı takdire şayan görülmelidir. Çünkü seyahatleri sırasında kendisini bir elçi gibi tanıtmıştır. Marco'nun seyahati ile birlikte Batı'daki korkunç Moğol imajının yavaş yavaş yumuşadığına şahit olunmaktadır. Zira Marco, Kubilay'ı halkına zulmetmeyen,

⁶² Seyahatnameye göre, Kubilay başlangıçta onların ayrılmalarına izin vermemiş ancak Argun'a gönderilecek prensesin kara değilse Marco'nun deneyimleri ile iyi bildiği denizden gönderilmesi fikrine karşı çıkmamıştır. Marco bu durumu "uğurlu olay" olarak nitelemiş ve son olarak "heralde dünyadaki çeşitli şeyler öğrenilip bilinsin diye Tanrı istemiş olacak" şeklinde bir açıklama getirmiştir. Bkz. Marco Polo (2003:I,66-69; 2004:II,269). Marco ve yanındakiler bizim üzerinde durduğumuz misyoner elçiler gibi dini bir dürtü ile seyahatlerine başlamamış olsalar da, eserin başında onlar papalık elçisi olarak sunulur. Eserin sonunda ise Marco ülkesine dönüşünü yine Tanrı'nın takdirine bağlamıştır.

iyi bir idareci olarak sunmaktadır. Hatta Kubilay onun gözünde Adem'den beri dünyanın gelmiş geçmiş en iyi efendisidir (Marco Polo 2003:I,201).⁶³

1330'larda Hindistan'da bulunan ve 1346'da muhtemelen Çin'i ziyaret eden meşhur Müslüman seyyah İbn Battuta'nın, Venedikli Marco Polo hakkında bilgisi olup olmadığını bilemiyoruz. Ancak meşhur kâşif Kolomb'un elinde Marco Polo'nun kitabının bir kopyasının olduğuna kesin gözüyle bakılmaktadır (Ryan 1993:648; Phillips 1995:25).

Montecorvino (Giovanni di Montecorvino)⁶⁴

Hanbalık (Pekin)'in ilk piskoposu, Çin'deki Katolik kilisenin büyük kurucusu ve Uzak Doğu'daki Latin misyonerlerin babası olarak kabul edilen (Atiya 1938:248) Montecorvino'dan bahsetmeden önce, Çin tarihinin sıradışı ve büyüleyici bir dönemi olarak görülen (De Rachewiltz 1993:XI) Cengiz sülalesinin bölge üzerindeki hâkimiyetine kısa da olsa değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. 1211-1212 yıllarında yani daha Cengiz zamanında Çin'e Moğol saldırıları başlamıştı. 22 yıl (1206-1227) imparatorluğu yöneten Cengiz'in ölümünün ardından Ögedey zamanında Moğol birlikleri Çin'de fetihlerini sürdürmüşlerdi. Pekin 1215 yılında Moğolların eline geçmişti. Cengiz'in torunu Möngke döneminde ise Kubilay'a Çin'e hakim olma görevi verilmiş, Kubilay'ın çabaları sayesinde ise tüm Çin tarihte ilk kez Çinli olmayanların elinde birleşmişti. "Yuan Hanedanı"⁶⁵ olarak bilinen bu dönemin sonuna kadar (1368) Cengiz'in ardılları Çin'e hâkim olmuşlardı. Ming Hanedanı'nın (1368-1644) başlamasıyla, Çin'de Moğol hâkimiyeti de son bulmuştu. Rossabi'ye (2014:231) göre, Ming Hanedanı'nın uyguladığı izolasyon politikası hariç tutulursa, Çin'in bugün dahi komşularıyla ve Batı ile olan yakın ilişkisi, Yuan Hanedanı döneminde atılan temellere dayanmaktadır.

⁶³ Marco Polo hakkındaki roman yazarlarının en önemli isimlerinden Italo Calvino (1974:5), eserinin giriş kısmında, yalnızca Marco Polo'nun eserinden Kubilay'ın hakkıyla anlaşılabilceğini ifade eder.

⁶⁴ İtalya'nın güney kesimindeki Salerno şehri.

⁶⁵ Kubilay 1267 yılında başkenti Karakurum'dan Dadu (günümüzde Pekin)'ya taşımıştı. Kubilay burada Çin hanedan sistemini devam ettirmiş ve hanedanına "Da Yuan" "Büyük Kağan" ismini vermiştir. Bkz. Tang (2006:4). Eberhard (2010:93), Kubilay'ı Çin ananelerinin sıkı bir takipçisi olarak görür.

Çin’de Hıristiyanlığın serüvenine bakıldığında, inişli çıkışlı bir seyir takip ettiği görülmektedir. Çin metropolitliğinin kuruluş tarihinin VIII. yüzyıla dayandığı konusunda kanıtlar olmasına rağmen (Thomas of Marga 1893:448; Budge 1928:33), Yuan dönemi öncesinde buradaki Nesturi kilisesinin sosyal ve kültürel seviyesinin Çin’in entelektüel ve politik liderliğinin altında kalarak, halkın ihtiyaçlarına cevap veremeyecek duruma gelmesi ve kilisenin devletin bir organı gibi ona aşırı derece tabi olması sonucunda, zamanla etkisini yitirdiği görülmektedir (Moffett 1998:435). XI. yüzyıla gelindiğinde, Orta Asya halkları arasında olduğu gibi, Çin’de de Nesturi Hıristiyanları bulunmaktaydı.⁶⁶ Yuan Hanedanı döneminde Çin’de Hıristiyanlık söz konusu olduğunda ise, Nesturi ve Katoliklerin burada etkili olduğu görülmektedir.⁶⁷ Çin tarihlerinde, kroniklerinde, resmi kayıtlarında ve yıllıklarında bu iki gruptan da “Yelikewen” (Ärkägün) olarak bahsedilir. Hangi sebepten ötürü bu tabirin kullanıldığı konusu tartışmalı olsa da, çoğunluk bu kelimenin Grekçe “archon” (ἀρχων), yani başrahip kelimesinden geldiği yönünde görüş bildirmektedir. Çin kaynağı Yuan Shi’de de birçok yerde Müslümanlar, Taoist, Konfüsyüsçü din adamlarını tarif etmek üzere aynı tabir kullanılmıştır. Nesturi Hıristiyanları için bazen “diexie” tabiri de tercih edilmiştir. Bu kelimenin de Pers dilindeki “Tarsa” dan geldiği sanılmaktadır. Manası “Tanrı’dan sakınanlar”dır (Pelliot 1914:636; Jagchid-Hyer 1979:191).

Üzerinde misyoner gömleği olmamasına rağmen biraz önce zikrettiğimiz Marco Polo’da bir Katoliktir. Ancak Çin’e resmi Katolik misyonunun Papa IV. Nicholas’ın

⁶⁶ Çin’deki Nesturi varlığını arkeolojik bulgular da teyit etmektedir. Nesturi Ordos haçları, mezar kalıntıları ile Çince, Süryanice, Türkçe, Uygurca ve Phags-pa (Tibet alfabesi temelli oluşturulan Moğol alfabesi) dilleri ile yazılmış parçalara Çin’in çeşitli coğrafyalarında rastlanılmaktadır. Söz konusu haçların XII. yüzyıl başlarına ait olduğu ve el ile yapılmış olan bu haçların aksesuar (yüzük, kemer, kolye) olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Onların daha ziyade mezarlık alanlarda bulunmasından dolayı, bu haçlardan cenaze törenlerinde istifade edildiği sanılmaktadır.

Bkz. <http://www.columbia.edu/cu/lweb/eresources/exhibitions/treasures/html/19.html.20.10.2014>. Bundan başka Yedisu bölgesindeki Nesturiliğin izleri hakkında bkz. Durmaz (2015).

⁶⁷ Çin’de bu dönemde Ortodoksların, Ermenilerin ve Yakubi Hıristiyanlarının varlığı bilinse de, onların sayısı mevcut verilere göre Nesturi ve Katolikler kadar çok değildir. Esasında Çin Hıristiyanlığı ile ilgili yazılı kayıtlar, arkeolojik kalıntılara göre daha fakirdir. Çin’de yapılan kazılarda XIII. ve XIV. yüzyıllara ait olan elliden fazla mezar taşı bulunmuştur. Yalnız Quanzhou’da bulunan yirmi üç mezar taşının dokuzunun üzerinde Süryanice yazılar bulunmaktadır. Bu mezar taşlarının Öngüt Nesturi rahiplerine ait olabileceği tahmin edilmektedir. Yuan Hanedanı döneminde Nesturi Öngüt rahiplerinin imparatorluğun çeşitli piskoposluk merkezlerine görevlendirilmeleri bu tezi kuvvetlendirmektedir. Bkz. Tang, (2006:11). Zira Rachewiltz (1983:281), Çin’deki Moğol idaresi altındaki Türk grupların, diğer unsurlara kıyasla yönetim kademelerinde hayati bir öneme sahip olduklarını ifade etmektedir. O, Türklerin devlet içinde devlet oluşturdukları şeklindeki yakıştırmaları abartılı olsa da, onların toplum içerisinde üstünlüklerini ortaya koyan çok farklı bir yapıya sahip olduklarını belirtmektedir.

1289 yılında Montecorvino'yu Kathay'lar (Çin) üzerine göndermesiyle başladığı kabul edilmektedir.⁶⁸ Marco Polo gibi⁶⁹ İtalyan asıllı olan Montecorvino, Çin'e gelen Katolik misyonerlerin ilkidir (Latourette 1953:403). Şimdiye dek zikri geçen seyyahlardan farkı ise, dönmek üzere bu topraklara gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla misyoner keşişler arasında en uzun süreli seyahat, hatta Dawson'a (1955:XXXI) göre en başarılısı da Montecorvino'ya ait olanıdır.

1291 yılında Venedikten yola çıkan Montecorvino, Antakya, Sis ve ardından birkaç ay kalacağı Tebriz'e ulaşmış, Yakubilerin patriğine, Ermenistan kralı Hetum'a, İlhanlı hükümdarı Argun'a ve Nesturilerin patriği III. Yahballaha'ya papanın mesajlarını ilettikten sonra esas yoluna devam etmişti. Ancak Marco Polo'nun Çin'den Avrupa'ya dönüş yolunda karşılaştığı Asya'daki Kubilay-Kaydu mücadelesi, Çin'e giden Montecorvino'yu daha farklı ve uzun bir yolu kullanmaya sevk etmiştir. Bir yıl Hindistan'da kalmış ve burada arkadaşı Nicholas vefat etmiştir.⁷⁰ Aziz Tomas Kilisesi'ne arkadaşını defnettikten sonra deniz yoluyla 1293 yılının sonu ya da 1294'ün başlarında Çin'e varmıştır. Yani onun Çin'e girişi, Marco Polo'nun hayranlıkla bahsettiği Kubilay'ın ölümünün sonrasına denk gelmektedir. Dolayısıyla Papanın mektuplarını yeni hükümdar olan Temur Han'a (1294-1307) sunmuştur. Ancak Temur'un ihtidasını sağlayamamıştır. Montecorvino onu putperest olarak tarif eder ancak kasdı Budist olduğunu söylemektedir. Montecorvino burada Grek usulü ayin yapan Alanlar, Gürcüler ve Ruslar'dan başka, çok sayıda Ermeni ile karşılaşır.

Alanlar, Kafkas insanların ataları olup, bölgeye elli yıl kadar önce yapılan fetihler sonrasında Moğol ordusuna katılmak zorunda kalmışlardı. Onlar bir başrahipten yoksun oldukları için Montecorvino'yu dini liderleri olarak kabul etmişlerdi. Moğol diline, Türkçe'ye, Pers diline ve Ermenice'ye vukufiyeti İtalyan keşişin hemen hemen herkesle

⁶⁸ Onun Çin'e seyahatinden önce benzer bir deneyimi olmuştu. 1279-1289 yılları arasında Ermeni ve Pers ülkelerinde faaliyetlerde bulunmuş ve burada Ermenice ile Pers dilini çözmüştür. Ardından 1289 yılında Ermeni kralı II. Hetum'un elçisi olarak İtalya'ya dönmüştür (Moorman 1988:236).

⁶⁹ Montecorvino'nun Marco'nun seyahatinden haberdar olması mümkündür, fakat Marco Polo'nun Montecorvino hakkında bilgisi olup olmadığı hakkında elimizde veri bulunmamaktadır.

⁷⁰ Çin'e varışından birkaç yıl sonra yazdığı bir mektupta Hindistan'da on üç ay kaldığını ve yüz kadar insanı vaftiz ettiğini söylemektedir. Onun gözlemleri bir Avrupalı'nın Hindistan'ın güneyi ile ilgili ilk kayıtları meydana getirmektedir. Bkz. Dawson (1955:224).

diyaloğa girmesini kolaylaştırıyordu. Birçok Ermeni ile bu yüzden kolayca iletişim kurabilmişti.

Nesturilerin muhalefeti Katolik inancının Çin’de yayılışı için en büyük engeli teşkil etmekteydi. Montecorvino’nun kendi ifadelerine göre, buradaki Nesturiler onun faaliyetlerinden şüphelenmişler ancak o cesaretinden bir şey kaybetmemiştir. Seyyah ayrıca, Nesturilerin Hıristiyan olmalarına rağmen tam tersi davranışlar sergilediklerini kaydeder (Dawson 1955:224). Bu nokta da Rachewiltz (1971:169-170), Moğol yönetiminin ise Katolikliği, Nesturiliğin değişik bir formu olarak gördüğünü ifade etmektedir.

Montecorvino bir süre Öngütlerin içerisinde de bulunmuştur. Yeni hükümdarın güvenini kazanan İtalyan keşiş orada bir manastır ve kilise inşa etmiştir. 8 Ocak 1305 tarihli mektubunda “7 ve 11 yaşları arasında henüz dinden haberi olmayan paganların çocuklarından kırk tanesini ihtida ettirdiğini” yazmıştır. Kendi ifadesine göre, Hanbalık’ta bir kilise yapılmış ve bir sene zarfında altı bin kişiyi daha ihtida ettirmiştir (Dawson 1955:225). 1307 yılında Montecorvino’nun çabalarından memnun olan Papa V. Clement, yedi Fransisken’i kutsayıp Montecorvino’yu Pekin Başpiskoposu atamak üzere göndermiştir. Bu görev değişimi 1313 yılında gerçekleşmiştir (Ryan 1993:655-656). Bundan sonra Pekin merkez olmak üzere Fransiskenlerin misyon faaliyetleri Yangzhou, Hangzhou ve Quanzhou gibi doğu bölgelerine de yayılmıştır. Montecorvino yeni görevine atanmasından sonra Quanzhou’da yardımcı bir piskoposluk merkezi oluşturmuştur.

Çin’de Yuan döneminde oluşturulan bazı kurumlar, buradaki Moğolların sosyal ve politik önceliklerinin ne olduğu konusunda bizlere fikir vermektedir (Endicott-West 1989:65; Allsen 1997:36). Örneğin 1289 yılında Kubilay, Hıristiyanlar için ayrı bir daire kurmuş, yayınladığı fermanlarla onlara ayrıcalıklar tanımıştır. Taoizm ile ilgili kitapların ise yakılmasını emretmiştir. 1291 yılında İsa’yı Hıristiyanların işlerinden sorumlu memur, ardından da yardımcısı olarak atamıştır. Süryani bir Hıristiyan olan Ai-hsieh, uzun süre kağanların hizmetinde bulunmuş, 1264 yılından sonra ise Kubilay’ın hizmetinde Astronomi ve Tıp alanından sorumlu en yetkili memur olmuştur. Ai-hsieh

ayrıca Prens unvanını almış, oğulları ve torunları da onun gibi kağanların hizmetlerinde bulunmuşlardır (England 1998:84).

Ancak Moğol imparatorluğunun çözülmesiyle Çin'deki Hıristiyanlık da düşüşe geçmiştir (Ryan 1997:153; Tang 2006:13). Zira 1311 yılında Yuan hükümdarı Buyantu (1311-1320) yayınladığı bir ferman ile yeni kurulan Hıristiyan manastırlarının Budist mabetlerine çevrilmesini buyurmuştur.

Montecorvino, Yeni Ahit'i ve Mezmurları Tatar diline tercüme etmiştir ancak bu çalışmalar kayıptır. 1330 yılında 82 yaşında iken ölen (Baldwin 2003a:976) Montecorvino için Moorman (1988:429) "tüm zamanların en büyük misyonerlerinden biri" nitelemesinde bulunmuştur.

Çin'deki Hıristiyanlık hakkında tek bahseden Montecorvino değildir. Peregrinus de Castello ve Andreas Perusinus da bölge Hıristiyanlarından söz etmektedir. Peregrinus 1318 yılında Zaytun piskoposudur. Peregrinus'a ait olduğuna şüphe ile bakılan bir mektupta o, Alanlar ve Ermeniler nazarında Montecorvino'nun ne kadar başarılı olduğunu ifade eder (Dawson 1955:232-234). Benzer sözleri ve Çin'de Fransiskenlerin huzur içinde bulduklarını, Peregrinus'un yerine 1322 yılında başa geçen ardılı Andreas Perusinus'da sarfetmektedir (Dawson 1955:235-237). Bundan başka, Sultaniye Başpiskoposu ve Dominiken olan John de Cora'nın 1330 yılında yazdığı "Book of the Estate of the Great Caan" adlı eserde (1914:102), Kathay ülkesinde 30 binden fazla Nesturinin yaşadığı bilgisi vardır. Onların zengin olup aynı zamanda Tanrı ve azizlerin onuruna inşa ettikleri kiliselerde dindarca ibadet ettikleri ifade edilmektedir. İmparatorun verdiği ayrıcalıklar ile onlar huzurlu yaşamlarını sürdürmektedirler. Ancak John de Cora'nın Kathay'a (Çin) gidip gitmediğini bilemiyoruz. Eğer gitmediyse bunlar duyduklarından ibarettir.

Odoric (Odoricus de Portu Naonis)

1265-1286 yılları arasında İtalya'nın kuzeydoğusunda Friuli bölgesindeki Pordenone kasabasında doğan Odoric, daha gençliğinde Fransisken tarikatı üyesi olmuştur (Moule

1921:275). Aziz Francis'in yolundan giderek kurtarılmayı bekleyen ruhlar üzerine harekete geçen Odoric (1913:97-105), arkadaşı İrlandalı keşiş James ile birlikte Konstantinopolis, Trabzon, Moğol tahribinden nasibini almakla birlikte soğukluğundan dolayı yöre sakinlerin yeryüzünün en yüksek yeri zannettikleri Erzurum, yine soğuk olan ancak çok değerli malların satıldığı Sultaniye ile İlhanlıların ekonomik ve politik merkez hüviyetini kazandırdıkları (Keçiş 2013:66; Erdem 1995:469-470,476; Azeri 1349:89) Tebriz'e ardından İran ve Mezopotamya coğrafyasında farklı yerlere ziyaretlerde bulunmuştur. 1325 yılında Odoric, üç yıl kalacağı Moğol başkenti Hanbalık'a gelmişti (Habig 2003:557). Ancak Odoric yukarıda bahsettiğimiz Montecorvino gibi resmi olarak bir papa elçisi değildi ve dolayısıyla onun mektuplarını üzerinde taşııyordu.

Odoric'in içerisinde gözlemlerinin de bulunduğu "Relatio" adlı eseri, seyahat literatürü içerisinde en sıradışı olanlardan birisi olduğu gibi, aynı zamanda bölgenin Hıristiyanlaştırılma olasılığının belki de en yüksek ifadesidir. Montecorvino'nun ölümünden önce Çin'i terketmiş olan Odoric, "Relatio" adlı eserini 1330 yılında İtalya'ya döndükten sonra Padua'da Aziz Anthony Manastırı'nda yazdırmıştır (Odoric 1913:98). Onun seyahat deneyimi hem İtalya'da hem de dışında çok büyük bir popüleriteye sahip olmuştu. Fakat Marco Polo gibi ayrıntıları ziyadesiyle eserine alan Odoric, onun uğradığı akıbete düçar olmuş ve eserin sahilliği sorgulanmıştı. Avignon'daki papadan tekrardan Çin'e gitmek için izin isteyeceği sırada hastalığı buna engel olmuş ve 1331 yılında Udine'de ölmüştür. Odoric 2 Temmuz 1775 yılında Papa XIV. Benedict tarafından aziz olarak kutsanmıştır (Habig 2003:557). Onun seyahati hakkında çok sayıda yazma mevcut olup bunlar bir misyoner raporundan ziyade turistler için bir rehber kitabı niteliğindedir (De Rachewiltz 1971:181).

Odoric, üzerinde herhangi bir misyon taşımamış olmasına rağmen, elçi ve rahiplerin gördüğü saygıyı Moğol yöneticilerinden fazlasıyla görmüştü. Büyük hanın tertip ettiği dini meclislere Odoric'te katılıyordu. Relatio adlı esere göre, büyük han misyonerlik faaliyetlerine karışmadığı gibi haça karşı da oldukça saygılı bir tutum içerisindeydi. Hatta adaleti, ılımlı karakter yapısı ve fakirleri gözetmesi ile ruhanilerden farkı yok gibidir (Odoric 1913:170).

Odoric gerçekliğinden şüphe edilmeyen şeylerden söz ederken, bazen altın ve gümüş saraylardan bahseder (1913:220). Dolayısıyla onun raporu içerisinde oldukça ilginç hikâyeler ile karşılaşmak mümkündür. Bunlar arasında belki de en ilginç, Hangchow'da bir Budist manastırını ziyareti sırasında karşılaştığı olaydır. Odoric'i ağırlayan Çinli rahip bir çana vurmasıyla çevredeki tepelerde bulunan maymunlar, eşekler ve insan yüzlü birçok hayvan oraya gelmiştir. Yemeklerini yedikten sonra tekrardan kendi yerlerine çekilmişlerdir. Odoric'in şaşkınlığını gören rahip, insan ruhlarının bu hayvanların içlerine girdiklerini ve bu yüzden çağrıya cevap verdikleri yönünde bir açıklama yapmıştır (Odoric 1913:203).

Odoric Yangchow'u ziyareti sırasında burada bir Fransisken manastırı ve üç Nesturi kilisesine şahit olmuştur. Bölgede bir Katolik topluluğun yaşadığı, 1951 yılında çıkan arkeolojik kalıntılar ile teyit edilmiştir. Venedikli Vilioni tüccar ailesi 1260'lı yıllarda İran topraklarına yerleşmiş ve ardından ailenin bazı üyeleri Yangchow (Yangzu)'a gelmişlerdir. Marco Polo da bu şehirde üç yıl kadar bulunmuştu. Muhtemelen Venedikliler burada ticaretle iştigal ediyordu ve Fransisken keşişlerde burada onların din hizmetlerini görüyorlardı (De Rachewiltz 1971:182; Roux 2006:312; Rossabi 2008:68). Bu dönemde Fransiskenler bir katadrel kurmayı başarmış olup Odoric'in (1913:184) İtalya'daki Bologna şehrinin iki misli büyüklüğünde olarak tarif ettiği Güney Çin'in Zaytun bölgesinde faaliyetlerini arttırmışlardı.

Odoric, Marco Polo'dan daha detaycı gibidir. Zira Odoric kadınların ayaklarının fazla büyümemesi için aldığı önlemden bile söz eder. Çinli erkeklerin uzun tırnakları, karabatak kuşuyla nasıl balık avladıkları, seyyahın dikkatini çeken diğer ayrıntılardır (Odoric 1913:188-189,256).

Marco Polo'nun Han'ı tarif ederken onun eşsiz bir güce malik olduğunu belirten açıklaması bir tarafa bırakılırsa, Odoric'in Han ile ilgili ifadelerinden sonra Avrupalıların gözündeki Moğol imajının hiç olmadığı kadar yumuşadığını söylersek herhalde hata etmiş olmayız. Moğollar ile ilgili ilk rapor ve arkasından gönderilen seyyahların bu topluluk hakkındaki tiksindirici ifadeleri zamanla yerini kusursuz bir

Moğol imgesine bırakmıştır. Aslında bu duruma şaşmamak gerekir. Carpini ve Rubruk zamanındaki koşullar şimdi ortadan kalkmıştır. Bu toprakların ilk misafirleri olan Carpini ve Rubruk, ihtiyatı elden bırakmamak üzere kurgulanan hassas politikanın takipçisi olmuşlardı. Onlardaki olumsuz Moğol imgesinin oluşmasının birçok nedeni vardı. Birincisi çok kısa süreli Moğollar ile birlikte kalmışlardı. Dil problemi yaşadıkları için tercümanlar çoğu zaman sıkıntılı durumlara sebebiyet verebiliyorlardı. Yani bu seyyahlar sınırlı kaynaklardan beslenmişlerdi. Bunun aksine Montecorvino ve Odoric, Yuan Hanedanı topraklarında daha uzun süreli kaldılar. Onların dillerini öğrenerek, bu hanedanın göz alıcı zenginliğini her fırsatta eserlerine yansıttılar. Dolayısıyla Carpini ve Rubruk'un objektif gözlemleri, elli yıl dahi geçmeden yerini fantastik hikayelere bırakmıştı.

1338 yılında yani Montecorvino'nun ölümünden sekiz yıl sonra Hanbalık şehrinde yaşayan Hıristiyan Alanlar Papa XII. Benedict (1334-42)'ten Çin'e bir başrahip göndermesini talep etmişlerdi. Alanların bu mektubu, büyük kağan Togan Temur (1333-68)'un Cenevizli elçisi Andalo da Savignone tarafından Avignon'daki papaya iletilmişti. Togan Temur'un papadan kendisini kutsamasını talep etmesi, bu elçilik heyetinin gerçekte maksadının ne olduğu üzerine şüphelerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Anlaşılan Tibet Budizmi taraftarı olan Togan Temur, din konusundaki Moğolların değişmez tutumunu devam ettirmekteydi. Ayrıca o papadan atlar ve özel bazı şeylerde talep etmiştir. Anlaşılan Batı'ya Doğu, Doğu'ya da Batı gizemli şeyleri çağrıştırmaktaydı (De Rachewiltz 1971:187 vd.).

Marignolli (Giovanni de Marignolli)

Yaklaşık olarak 1290 yılında Floransa'da doğan Marignolli, gençliğinde azimli bir Fransisken keşişi olmuş, ardından eğitimi için önce Bologna'ya sonra Avignon'a gitmişti. Montecorvino Çin'deki misyon faaliyetleri esnasında Alanlardan büyük kısmının Katolik inancına girmesini sağlamıştı. Biraz önce söylediğimiz gibi 1338 yılında Alanlar Roma'ya bir heyet yollamışlar ve ihtiyaçlarından bahsetmişlerdi. Montecorvino'nun ölümünden beri dini konularda bir rehberden yoksun olduklarını belirtmişlerdi. İşte bunun üzerine Marignolli'nin Çin'e misyon faaliyeti gerçekleşti.

1338 yılında Marignolli'nin heyeti Avignon'dan ayrıldı. Yolculuk neredeyse dört yıl sürmüştü (Hyde 2009:99). Marignolli'nin başında bulunduğu heyet Altın Orda topraklarına geldiklerinde, Özbek Han (1313-41) ile bir görüşme yaptılar. Burada Hıristiyanların durumu güneydeki İlhanlılara kıyasla daha iyi idi. Heyet, Çağatay Hanlığı'nın başşehri olan Almalık'a vardığında burada kendilerini üzen bir haber ile karşılaştılar. Bir yıl öncesinde aşırı giden bazı Müslümanların Almalık piskoposunu ve altı Fransisken keşişini öldürdüklerini öğrendikten sonra, bir müddet bu şehirde kalarak tahrip edilen kilise ve manastırı tekrardan inşa ettiler (Marignolli 1914:210-212).

Marignolli ve yanındakiler 1342 yılının Mayıs ya da Haziran ayında Çin'e varmıştı. Heyet, hükümdar Togan Temur tarafından iyi bir şekilde karşılanmıştı. Marignolli papanın hediyelerini ve mektuplarını hükümdara sunmuştu. Marignolli'nin kendi ifadelerinden (1914:210-215), hükümdarın heyetin gelişinden oldukça memnun kaldığı anlaşılmaktadır. Özellikle papanın gönderdiği at, kağanı o kadar mutlu etmiş olacak ki saray ressamı Chou Lang, üzerinde Togan Temur olduğu halde onları resmetmiştir (Franke 1994c:58). Zira Batı'dan gelen bir hediye aynı zamanda vergi anlamına gelmekteydi. Rachewiltz'in (1971:195) deyimiyle doğu ve batı arasındaki ilişkiler her iki tarafın yanlıgıları üzerinden yürüyordu.

Çin'de kaldığı sürece Yahudiler ve diğer dinlerin temsilcileriyle tartışmalar içerisine de giren Marignolli (1914:264,266), Alanların bir aziz olarak niteledikleri Montecorvino'dan ise hürmet ile söz eder (Marignolli 1914:210). Marignolli'nin hükümdarla son görüşmesinde kendisinden talep edilenler Montecorvino'nun Çin'de nasıl bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Bir Fransisken kroniğine göre Hükümdar Togan Temur papadan tıpkı Montecorvino gibi yetenekli daha fazla misyonerin Çin'e gönderilmesini rica etmişti. O, Montecorvino gibi geldiği bu topraklarda kalmamıştı. Çin'de Moğol varlığının sonlarına geliniyordu ve isyanlar baş göstermekteydi. 1356 yılında Moğol karşıtı unsurların isyanı iyice yaygınlaşmıştı. 1347 yılında Çin'den ayrılan Marignolli, 1352 yılında iyi haberlerle Avignon'a vardığında, yeni Papa VI. Innocent (1352-62) idi (Moorman 1988:432). Avrupa'da 1348 yılında meydana gelen hıyarcık vebası (kara ölüm) nedeniyle keşişlerin neredeyse üçte birinin hayatını kaybetmesi, Togan Temur'un çağrısına cevap verilememesinin en başta gelen sebebiydi

(Muscat 2010:616,733). Asya'daki uygunsuz politik şartların yanında, XIV. yüzyılın ortasında Avrupa'nın büyük salgın nedeniyle yaşadığı bu sıkıntılı durum, anlaşılan Asya'ya misyon için harekete geçilmesinin önüne geçmişti.

Çin'de Moğolların çözülmesiyle, bölgede Katolik misyonerlerin faaliyetleri de sonlanıyordu. Hıristiyan keşişler Çin'i, Moğol fatihlerinden önce fethetmişlerdi ancak Moğolların buradaki siyasi varlıklarının sonu, onlarında sonunu getirmişti. 1362 yılında Zaytun piskoposu öldükten sonra Çinliler Hanbalık şehrini ele geçirdiler. 1369 yılında tüm Hıristiyanlar şehirden sürgün edilmiş ve XVI. yüzyıla, yani Cizvitlerin bölgeye gelişine kadar Çin'de Katolik faaliyetleri son bulmuştu (Morman 1968:432). Ancak Çin'e bilinen başarılı son Katolik misyonu Marignolli'nin zamanında olmuştu.

Dawson'a (1955:XXXV) göre yukarıda bahsedilen isimler gibi "aynı cesaret ve yeteneğe sahip daha fazla kişi misyon faaliyetlerinde bulunmuş olsaydı, tüm dünya tarihi özellikle de Avrupa ve Uzak Doğu tarihi şimdikinden farklı olabilirdi." Ancak Uzak Doğu'da Hıristiyanlığın akıbeti Dawson'un iyimserliğinin çok uzağında bir seyir takip etmiştir. Zira Çin'de Yuan döneminde Avrupalıları tarif etmek için kullanılan Fu-lang (Frank) terimi bile birkaç yüz yıl sonra unutulmuş ve Fo-lang-chi (Farangi-Frangi) şekline dönüşmüştür (De Rachewiltz 1971:206-207).

Mandeville (Sir John Mandeville)

Onun seyahati kutsal topraklar, Akdeniz'in doğusu, Hindistan, Çin gibi bilinen bölgelerin haricinde, Yeryüzü Cenneti gibi mistik yerleride içine alır. Mandeville'nin eseri farklı bakış açılarına göre, hacılar için bir rehber kitabı, ansiklopedi, kronik veya bunların hepsini kapsayan yeni bir tür olarak değerlendirilmiştir (Howard 1971:2). Grady'e (1996:271) göre kesinliği tespit edilebilen tek şey, yaklaşık olarak 1357 yılında Fransızca olarak kaleme alındığıdır. Seyahatiyle ilgili yaklaşık olarak on dilde olmak üzere 250 yazma bulunmaktadır (Higgins 1991:95). Bu durum hem kendi döneminde çok popüler olduğunun hem de farklı metinler içerisindeki tezatların varlığının delilidir. Yine de seyahat literatürü açısından taşıdığı önem bir tarafa, eser XIV. yüzyılın

ortasında Hıristiyanların İslam ve Moğol algısını çözümlmek içinde son derece yararlı bir kaynaktır (Braude 1997:115,116).

Mandeville’yi korkunç Asya imgesini tamamen silip atan bir seyyah olarak kabul edersek herhâlde yanılmış olmayız. Zira çoğu araştırmacıya göre onun anlatılarında gerçek ile hayal birbiri ile uyum içindedir. Belirli bir amaca hizmet etme kaygısının seyyah üzerinde olmaması ve eserin kolay okunabilir özelliği, ona kısa sürede çeşitli Avrupa dillerinde geniş bir okuyucu kitlesi kazandırmıştır. (Rachewiltz 1971:207; Wood 1995:141). XV. yüzyılın meşhur Cenovalı denizci ve kâşifi Kolomb, ilk yolculuğuna çıktığında büyük bir ihtimalle okumuş olduğu Marco Polo ve Mandeville’nin kitaplarını da beraberinde bulundurmuştu (Greenblatt 1991:26; Delumeau 2000:52; Flint 2009:333).

Önceki seyahatnamelerin (özellikle Odoric’in) ve efsanevi hikayelerin büyük ölçüde ağırlığının hissedildiği (Howard 1980:54) Mandeville’nin eserinin sahilliğine, başlangıçta değil ama iki yüz yıl kadar sonra şüphe ile bakılmıştı. Kitabın 1357 yılındaki adı bilinmeyen yazarı⁷¹, Mandeville’nin bir İngiliz şövalyesi olduğunu, 1322 yılında ülkesini terkedip 35 yıl seyahat ettiğini yazmıştı. Ancak 1550 yılından sonra çeşitli yerlerde Mandeville’nin seyahatine ilişkin çıkan farklı yazmalar, onun az da olsa itibarını zedelemişti. Hatta XVIII. yüzyılın bir okuru, eserin İngilizce kopyasının üzerine düştüğü notta, bunları yazmak için seyahate çıkmaya gerek olmadığını, bir budalanın evinde rahatlıkla uydurabileceğini ifade etmiştir (Seymour 1993:1). Ancak Orta Çağ seyahat literatürüne yaptığı katkı açısından onun kitabını, Marco Polo’nun kitabından sonra en değerli eser olarak kabul edenler de bulunmaktadır (Rubies 2009:51).

Onun seyahatini gerçekleştirdiği zamanın politik gelişmeleri bir yüzyıl öncesine göre oldukça farklıydı. Cengiz ve ardıllarının Asya’daki başarılarının yerini İslam genişlemesi aldı. Zira Moğolların sözü artık Asya’da geçmiyordu ve bunun propagandasını yapan Nesturilerin izleri dahi kaybolmuştu (Southern 2001:78).

⁷¹ Mandeville’nin seyahatlerini kaleme alan kişinin kim olduğu ve hangi kaynaklardan esinlendiği hususu hala gizemini korumaktadır. Phillips (1993:255), eserin oldukça yetenekli bir sanatçının kaleminden çıktığına kanidir.

Dolayısıyla hem haçlı fikrinin hem de Asya’da misyon düşüncesinin adeta fetret dönemi yaşanıyordu. Bölünmüş Avrupa’nın kıta dışında müttefik yaratmaya ihtiyacı kalmamıştı. İstese de bunun mümkünatı yoktu. Dawson’un⁷² tespiti her ne kadar sert olsa da, XIV. yüzyılın ortasında, yani Mandeville’nin kitabının adı bilinmeyen yazarının bu seyahat deneyimini kaleme aldığı zamanda, Timur’un Asya’da yükselişi gerçekleşiyordu (Higgins 1991:103-104).

Seyyahın Mısır sultanı ve Müslümanlar ile ilgili ifadeleri oldukça dikkat çekicidir. Mandeville, sultanın Bedevilere karşı olan savaşlarında onunla birlikte olduğunu söylemektedir. Ayrıca eğer inancını değiştirmesi halinde sultanın onu ileri gelen bir zatın kızıyla evlendirmek istediğinden bahseder. Ancak kendisinin buna yanaşmadığını ifade etmiştir. Sultanın hükmünün geçtiği ülkelerde, yine onun mühürlü mektuplarıyla özgürce seyahat ettiğini bildirmektedir.

Ardından Müslümanlar (Saracens)’in tanrısının monoteist (tek tanrılı) olduğunu, onların yaratılışa ve kıyamet gününe inandığını, Meryem ve İsa’ya karşı hürmet gösterdiklerini belirtir ve sıkça okuduğu Kur’an’dan misaller verir. Bunun yanında İslam’da İsa ve Meryem’in statüsünün ne olduğunu, oruç ibadetinin hangi zamanı kapsadığını, İsa’nın çarmıha gerilişiyle ilgili Müslümanların inancını⁷³, onların teslise (üçleme) bakışlarını, yine hiç kısa sayılamayacak bir oranda Hz. Muhammed’e yer ayrıldığını Mandeville’nin eserinde görmek mümkündür. Onun kanaatine göre, Müslümanlara iyi bir vaaz verilirse, onlar Hıristiyan inancına kolayca dâhil edilebilirler (Mandeville 1905:89-96). Mandeville’nin Müslümanlar ile ilgili sonraki ifadelerine bakıldığında, misyonerlik tutkusundan uzak bir şekilde, “öteki”ne karşı bakışta, gözle görülür bir yumuşamanın varlığı hissedilir (Lochrie 2009:596). Bu tavır, Orta Çağ Hıristiyanlarının İslam’a karşı geleneksel bakışından oldukça farklı bir görünüm arz eder (Fleck 2000:387).

Mandeville’nin (1905:150) kitabında, hatalı olarak Möngke ve Kubilay Hıristiyan olarak sunulmuştur. Möngke’nin kardeşi Hülagü’yü Müslümanları ezmek ve Kutsal

⁷² Dawson (1955:XXXIV), Cengiz’in merhametsizliği ile altıncı Babür hükümdarı Alemgir Şah’ın (1618-1707) bağınazlığının birleşimini Timur’da gördüğünü ifade eder.

⁷³ Nisa Suresi (157 ve 158. ayetler).

toprakları Hıristiyanların ellerine vermek üzere gönderdiği bilgisinin ise sadece ilk kısmı doğrudur.

Mandeville Çin'deki Büyük Han'ı ise hayırsever bir hükümdar olarak sunar. Büyük Han'ın aydın bir kimse olduğuna ve kendisinin sözünden çıkmayan halkına karşı adaletle hükmettiğine vurgu yapar (Mandeville 1905:151vd.).

Marco Polo'nun Çin'e gitmediğini düşünmek için elimizde herhangi bir kanıt olmamasına karşın, Mandeville'nin gitmediği yerler hakkında kitabında bilgilerin olduğu açıktır. Zira Mandeville günlük aktivitelerine dair detaylı bilgiler vermez.

Jordanus Catalani

Dominiken tarikatı üyesi Jordanus, eserinin içerisinde en az beş yerde kendisinde belirttiği gibi, Severacı bir Fransız'dır. Doğum ve ölüm tarihleri hakkında kesin bir bilgi olmamasına rağmen, 1321-1323 yılları arasında doğuda olduğu, ardından Avrupa'ya döndüğü, 1330 yılı civarı ise bu sefer Hindistan'a gitmek üzere Papa'nın misyon mektuplarıyla beraber tekrardan hareket ettiği tespit edilmiştir. Ancak eserini döndükten sonra ilk kez kendisinin mi kaleme aldığı, yoksa bunun başkasının girişimiyle mi gerçekleştiği hususu belirsizliğini korumaktadır.

Odoric ve Marignolli'nin çağdaşı olan Severacı Jordanus'un başında bulunduğu misyon heyeti, ilk önce İran civarında görev yapmıştı. Dolayısıyla ilk önce Akdeniz bölgesinin memleketlerinden bahsetmiştir. Nitekim Jordanus Tebriz'de bin, Tebriz ile Tahran arasında bulunan Sultaniye'de de yaklaşık olarak 500-550 Hıristiyanın varlığından bahseder. Bunun yanında İran ülkesinde yaşayan Müslüman Tatarlar ile Katolik kiliseye göre ayrılıkçı olarak görülen diğer Hıristiyan grupların (Nesturiler, Yakubiler, Grekler, Gürcüler, Ermeniler) adlarını zikreder. İbrahim peygamberin doğduğu yer olarak bilinen Ur kentinde ise bin Katolik olduğunu yazar (Jordanus 1863:7-11). Onun belki de kadim Urmiye şehri ile karıştırdığı, ancak değil ise kayıp efsanevi şehir ilgili söyledikleri mübalağalı olarak kabul edilmektedir (Spuler 2011:257). Ancak 1298-1300 yılları arasında Sultaniye civarında misyonerlik

faaliyetlerinde bulunduğunu, Dominiken tarikatı mensubu çağdaşı Monte Crocelu John (1242-1320) bildirmektedir (Beazley 1906:II,218). Zira Jordanus tarafından yazılan 1321 ve 1323 yıllarına ait mektuplar, bu bölgedeki misyoner kardeşlere gönderilmiştir (Moule 1928:349-376).

Hindistan'a yapılan ilk Latin misyonu Fransisken Montecorvino zamanındaydı (1291-1292). Dominiken tarikatı mensubu Severaclı Jordanus'un Hindistan'a gelişi ise, buraya yapılan Orta Çağ'ın son misyonu anlamına gelmekteydi. Nitekim Jordanus, 1330 yılında Papa XXII. John'un görevlendirmesiyle Hindistan'da Columbum piskoposu olmuştur. Ancak kendisine ait olan eserinde onun piskopos olduğu bilgisi bulunmamaktadır. Jordanus (1863:23) burada, çoğu putperestlerden ve Müslümanlardan oluşan yaklaşık üç yüz kişiyi vaftiz ettiğini söyler. Ona göre (1863:379 Hindistan, eşsiz güzellikte bir yer olup adeta bambaşka bir dünyadır.

Beazley (1906:II,218), Jordanus'un güney ve güneybatı Asya'daki deneyimlerinin içinde bulunduğu "Şaşılacak Şeyler" adını taşıyan eserinin, ismi kadar mitolojik öğeler taşımadığını söylemektedir. Arap yarımadası, Gürcü memleketi, Kafkaslar ve Anadolu gibi zikredilen yerlerin hepsi, seyyah tarafından gezilip görülmüş değildir. Örneğin günümüzdeki Van Gölü civarı onun eserinde, meşhur Ararat Dağı'nın yakınında bulunan "on bin şehitler gölü" olarak geçer (Jordanus 1863:7). Tatar ülkesiyle ilgili söyledikleri ise kendi ifadesiyle (1863:46) güvenilir kişilerden aldığı bilgilere dayanmaktadır. Seyyah (1863:47) Fransız olduğu için, Tatar memleketinin hâkiminin Fransa'daki Toulouse kentinden daha büyük olan iki yüz şehre sahip olduğunu belirtir. Bundan başka Jordanus (1863:42), Orta Çağ'ın efsanevi Hıristiyan hükümdarı Rahip-kral John'u, Afrika ile ilişkilendirerek açıklayan ilk Latin yazardır.

İbn Battuta

İranlı tarihçiler Cüveyni ve Reşidüddin çok önceleri ölmüştür. Dolayısıyla Altın Orda ve Çağatay Hanlığı ile ilgili Faslı İbn Battuta (1304-1368-69)'nın değerinde bize bilgi verecek başka kaynak bulmak neredeyse imkânsızdır (Morgan 2001:3). Bu yüzden onun eseri değerli bir kaynak mahiyetindedir. İbn Battuta ve eseri bizim çalışmamızda adı

geçen seyyahlar ve eserlerinden farklı bir özelliğe sahiptir. Aşağıda onun hakkında söyleyeceklerimiz, eserinde geçen mevzuları tartışmak değil, seyahat literatürü açısından bazı değerlendirmelerde bulunmak olacaktır. İbn Battuta, Marco ya da Rubruk örneğinde olduğu gibi kültür farklılığının en derinden yaşandığı coğrafyalara gitmemiştir. Müslüman olan İbn Battuta'nın gezdiği alanlar genellikle İslam arazileridir ve bu sebepten üzerinde hissettiği kaygı daha düşük düzeydedir. Geçtiği araziler ile en azından aynı inancı taşıyor olmasından ötürü, karışık duyguların yarattığı gerginlik hali ve “kültür şoku” onun anlatısında çokta belirgin değildir.⁷⁴

Bu bakımdan büyük batılı seyyahlar olan Rubruk ve Marco Polo ile İbn Battuta aynı kategoride değerlendirilmemelidir. İbn Battuta'nın genellikle Rubruk ve Marco Polo'ya oranla daha az cesur ve girişken olduğunu kabul etmek gerekir (Morgan 2001:3). Zira Rubruk ve Marco Polo, Batı Hıristiyanlığının yabancı olduğu coğrafyalara gitmişlerdir. Rubruk Altın Orda topraklarına girdiğinde, kendisini başka bir dünyada gibi hissettiğini bildirmiştir. Buna karşın İbn Battuta seyahatleri esnasında Marco Polo'dan daha fazla mesafe kat etse de (Janicsek 1929:791)⁷⁵, kendisini fevkalade şaşkınlığa sürükleyecek bir arazide nadiren bulunmuştu. Gerçek anlamda o, İslam yasasının geçerli olduğu alanları gezdiği için (Voll 1994:219), kendisini evinde gibi hissediyordu. Bu yüzden onun eserini çağın İslam dünyasına yapılan bir yolculuk olarak değerlendirmek icap eder.⁷⁶

İbn Battuta Moğollar ile ilgili de bazı bilgiler verir. Ancak seyyah bundan yüz yıl önceki Moğol fetihlerinin yıkıcı etkisini deneyim etmiş bir coğrafyadan değildir. Bu yüzden onun Moğol algısı diğer seyyahların ifadelerine göre daha ılımlı bir karektere

⁷⁴ Bu belkide kendi sahip olduğu kültürün seviyesi ile alakalıdır. Ancak burada kastımız İslam Medeniyeti'nin üstünlüğünü vurgulamak değildir. İbn Battuta'nın daha seyahatine girişmeden önce kadılık yaptığını, en az üç dil bildiğini (Arapça, Farsça, Türkçe), ölümünün yine kadılık makamında iken gerçekleştiğini düşündüğümüzde bu durum karşımıza çıkmaktadır.

⁷⁵ Müslüman seyyah İbn Battuta'nın araştırmacılar tarafından genellikle Marco Polo ile kıyas edildiği görülmektedir. Bu yüzden İbn Battuta için “İslam'ın Marco Polo'su”, “Tropikler'in Marco Polo'su” gibi yakıştırmalar yapılmaktadır. Bkz. Hopkins (1973:78); Phillips (1995:27). Bu noktada Touati'nin (2004:245) tespiti son derece önemlidir. Ona göre Marco Polo “yayılmakta olan Batı'nın ilk büyük seyyahı”, İbn Battuta ise “artık parçalanmış ve kabuğuna çekilmiş bir İslam dünyasının son büyük seyyahı”dır.

⁷⁶ Nitekim onun için “Orta Çağ'ın en büyük Müslüman seyyahı” yakıştırmaları yapılmıştır. Bkz. Aykut (1999:361).

sahiptir. Ross Dunn (1986:81), üzerinde durduğumuz konuyla ilgili haklı olarak şöyle der:

“Moğol fırtınası Morocco (Merini)’dan⁷⁷ daha çok İngiltere’yi vurdu, Uzak Batı İslam dünyasına ise hiç zarar vermedi.”

Aslında Dunn’ın söylediği gibi İngiltere ahalisi bu kaygıyı Doğu Avrupa insanları kadar bile yaşamamıştı. Ancak yinede Fransa ile İngiltere⁷⁸ krallarının en azından bu konuya duyarlı olduklarını kabul etmek gerekir. Buradan şu sonuç ortaya çıkmaktadır ki, fetihler insanoğlunun hafızasında derin tesirler icra eder. Yani İbn Battuta Moğolların üzerinden geçtiği bir arazinin vatandaşı olmuş olsaydı, örneğin Hârizmşah bakiyelerinden biri ya da bir Doğu Avrupalı, yine Venedikli Marco Polo’nun hemşehrisi olsa idi, kitabında aynı ifadeleri şimdi bizler okumuyor olurduk.

Çalışmamıza esas teşkil eden seyahatnamelerle arasındaki bu farka rağmen, yine de bu tür eserlerin olmazsa olmaz sayılan özelliklerini İbn Battuta’nın eserinde de görmek mümkündür. Örneğin seyyah dünyadaki yedi büyük hükümdardan bahsederken, nezaketen ilk sırada ancak biraz abartılı bir şekilde Merinî Devleti sultanı Ebû İnân’ın ismini verir (İbn Battuta 2004:I,4,6). Bu durum Rubruk’un eserinin önsözünde Fransa kralı IX. Louis’i adeta kutsayışına benzemektedir. Bundan başka, misyoner elçilerin (Carpini, Rubruk vs.) gönüllü fakirlik anlayışının, İbn Battûta’nın düşüncesinde de değer gördüğünü ifade etmek gerekir. Derviş gibi giyinmesi ve sufiler ile zahidlere olan muhabbeti bunun göstergesidir. Daha uzun yolculuklara girişmesinden önce, bütün malını elden çıkarıp bir tekkeye terki (Aykut 1999:361), İsa-Mesih’in “hazineniz neredeyse, yüreğiniz de orada olacaktır”⁷⁹ sözünü kendileri için düstur edinmiş olan misyoner keşişlerin tavrına benzemektedir.

İbn Battuta’nın seyahatinden (1325-54) bir yüzyıl önce Moğol İmparatorluğu doğmuştu ve onun bu topraklarda bulunduğu sırada Avrasya kıtasında hala bu imparatorluğun

⁷⁷ Merinî, Mağrib’de hüküm süren bir Berberi hanedanı (1196-1465).

⁷⁸ Vincent (2002:85), XIII. yüzyıl İngiltere tarihinin, XIII. yüzyıl Avrupa’sından ayrı düşünülüp yazılamayacağını ileri sürerek, İngiltere’nin bu yüzyıl içerisindeki harici meselelere olan ilgisinin küçümsenmemesi gerektiğinin altını çizer.

⁷⁹ Matta 6, 19-21.

etkileri devam etmekteydi. Seyyah, bir yüz yıl önceki haşmetli imparatorluğa tanıklık etmese de, eserinde Cengiz'in oluşturduğu Moğol İmparatorluğunun merkeziyetçiliğini yitirmesiyle birlikte ortaya çıkan müteferrik Moğol devletlerini gözler önüne serer. Pers ülkesine, Irak ve özellikle Anadolu'nun doğusuna hükmeden İlhanlılar, kuzey bozkırlarındaki Altın Orda, Orta Asya'da Çağatay Hanlığı, Moğolistan'da ve Çin'deki Büyük Kağanlık İbn Battuta'nın eserinde zikredilir.

İbn Battuta Cengiz'den, cömert, kuvvetli ve vücuduna iyi bakmış bir demirci olarak bahseder. Cengiz'in insanları yanına toplayıp onların yiyecek ihtiyaçlarını karşıladığını söyler. Ardından onun parlak kariyerine değinir. Çin'i, Orta Asya'yı ve Hârizmşah topraklarını nasıl fethettiğini anlatır. Seyahatinden en az yüz yıl önce yaşanmasına rağmen, meşhur Otrar olayı hakkında detaylı bilgiler verir. Fetihleri Bağdat'ın ele geçirilişine kadar aktarır ve Cengiz'in 1219-23 yıllarında yaptığı fetihleri, torunu Hülagü'nün 1255-60'ta yaptığı fetihler ile birleştirir. Burada kâtabi İbn Cüzeyy devreye girer ve 24 binden fazla “bilginin” Irak'ta Moğollar tarafından katliama tabi tutulduğunu söyler (İbn Battuta 2004:I,527-529). Morgan'ın (2001:6) konuyla ilgili yorumu ilginçtir: “İbn Cüzeyy, ölen milyonlarca eğitilmiş olmayan kişiyi daha az önemsiyor.”

İbn Battuta son olarak Merinî'ye döndükten sonra sultan onun önemli bir iş yaptığını kavramış ve İbn Cüzeyy'i bu seyahat notlarının yazılması ile görevlendirmiştir. Bu durum Marco Polo'nun durumu ile benzerlik arz eder. Marco Polo'nun seyahat notları da yukarıda zikrettiğimiz gibi Rusticello adlı bir roman yazarının deneyiminden yararlanılarak edebi bir üslup ile kaleme alınmıştır. Marco Polo'nun kitabında bulunan bazı belirsizliklerin aynısını bu yüzden İbn Battuta'nın kitabında da bulmak mümkündür (Morgan 2001:4).

Tıpkı diğer seyahatnameler gibi İbn Battuta'nın eserinde orijinal olup olmadığı konusu uzun süre tartışılmıştır. Özellikle Orta Doğu hakkında verdiği bilgilerin 12. yüzyılın meşhur seyyahı İbn Cübeyr'in eserinden alındığı yönünde değerlendirmeler yapılmıştır (Aykut 1999:364-365; Touati 2004:244). Eser içerisindeki kusur ve kopukluklardan, seyahat notlarını yazıya geçiren İbn Cüzeyy'in mi yoksa bizzat İbn

Battuta'nın mı sorumlu olduğunu tespit etmek zordur, ancak İbn Cüzeyy'in yazarken İbn Battuta'nın hatırlamakta güçlük çektiği ve hata yaptığı yerlerde bunları düzeltmek maksadına yönelik olarak kendi kütüphanesine başvurmuş olduğu, en akla yatkın gelen yorumdur. İbn Cüzeyy yine ayrı yerlere yapılan seyahatleri yazım kolaylığını gözeterek aynı yere gitmiş gibi yazmış olması da muhtemeldir (Morgan 2001:4). Bu yüzden Frances Wood (1995:145) gibi modern dönemin bazı araştırmacıları, İbn Battuta ve Marco Polo'nun eserlerine hep kusurlu gözüyle bakmaktadırlar.

Marco Polo'da olduğu gibi, İbn Battuta'nın seyahati ile ilgili yine en büyük problem onun Çin'e gidip gitmediği ile alakalıdır. İbn Battuta'nın (2004:II,913-914) bir Moğol büyük kağanına ait cenaze töreni ile ilgili anlattıkları, aslında Wood gibi isimlerin eleştirilerinin bazı noktalarda haklı olduğunu ortaya koymaktadır. Onun bu cenaze merasimi ile ilgili söylediği her şey doğru görünüyor yalnız bir şey hariç o da İbn Battuta'nın orada bulunduğu zamanda bir büyük kağanın ölmemiş olması. Son Yuan İmparatoru Togan Temur, İbn Battuta'nın Çin'e ulaşmasından on yıl önce tahta geçmişti ve İbn Battuta'nın Morocco'ya dönmesinden çok sonra dahi Pekin'de tahtta oturuyordu (Morgan 2001:5). Gibb (1929:373), bu tür problemlerin çözümünün tarihçilerden çok medyumların işi olduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili Gibb'in söylediği sözü aslında tüm seyahat literatürünü ve ona dair tartışmaları göz önünde bulundurarak düşünmek gerekmektedir.

Rabban Sauma

Abu'l-Farac kroniğinde zikri geçen Uygur ve Öngüt Nesturi iki keşişin (Sawma ve Markos) büyük kağan Kubilay'ın emriyle Kudüs'e gönderildiği bilgisi, 1887 yılının Mart ayında Süryanice bir yazmanın bulunmasıyla doğrulanmıştır (Budge 1928:4). Bu yazma bize Sauma adlı Uygur keşişi ile Markos adlı Öngüt arkadaşının oldukça renkli hayatlarından önemli kesitler sunar.⁸⁰ Söz konusu eserin şimdiye değin bahsi geçen

⁸⁰ Asya'ya Hıristiyanlığın Nesturiler kanalıyla girmesiyle birlikte Süryanice de bu kıtaya adım atmış oluyordu (Roux 2014:215,237). Zamanla bazı Türk unsurlar Hıristiyanlık lehine ihtida ettikten sonra ilave olarak Süryanice isimler almaya başlamışlardı. Bkz. Barthold (1928:89). Uygur keşişinin asıl adı olan Bar Sauma, "orucun oğlu" anlamına gelmektedir. Hıristiyanlıkta Paskalya'dan kırk gün önce başlayan oruç (Büyük Perhiz, Lent) zamanında doğduğu için bu ad verilmiş olup, sonrasında "Bar" düşmüş onun yerini

seyahat anlatılarından farkı, bir Doğulu'nun Batı'yı nasıl algıladığını ortaya koymasından ileri gelmektedir.⁸¹

Zamanla teşkilatlı bir yapıya kavuşan Çin Hıristiyanlığının en önemli merkezlerinden birisi, Tangut piskoposluk merkezi idi. Burası Çin Hsi Hsia tarafından bir krallık olarak düzenlenmiş fakat son olarak Cengiz Han tarafından ortadan kaldırılmıştır (D'ohsson 2006:147-152). Bu piskoposluk merkezi dâhilinde önemli ölçüde Türk ve Moğol unsurlar bulunmaktaydı. Güney ve doğusunda Sung imparatorluğu, kuzeydoğuda Kitanlar, kuzeyde Moğollar, batıda Uygur Türkleri, güneybatıda ise Tibet ile çevrilidir. Burada önemli ölçüde Hıristiyan vardır. Zira XIII. yüzyılda bunların en önemlilerinden olan iki keşişin ismi (Sauma ve Markos), bizi bölgede Hıristiyanların var olduğuna ikna etmektedir.

Nesturiler tarafından Hıristiyanlaştırılan Naymanlar, Merkitler ve Kerayitler'in yanında onların güneyinde ve batısında bulunup, daha ziyade yerleşik bir hayatı tercih eden, bu yüzden kültür seviyesi oldukça yüksek olan ve Saunders (1971:34; ayrıca bkz. Barthold 1990:411) tarafından "Türk-Moğol dünyasının en nitelikli eğitmenleri" olarak tarif edilen Uygurlar bulunuyordu. Nitekim Nesturi keşiş Rabban Sauma bir Uygur Türkü idi (Budge 1928:36).

Daha önce Türk-Moğol kabilelerinin birçoğunun Nesturiler tarafından Hıristiyanlık lehinde ihtida ettirildiklerini ifade etmiş idik. Bunlardan bir tanesi Çin Seddi'nin hemen kuzeyinde yerleşmiş bulunan Öngütler'dir. Cengiz imparatorluğunu oluşturduğu sıralarda, Öngütler ve Kerayitler onların yakın komşularıydı. İmparatorluğa dâhil olmasından sonra Kerayitler nasıl bir evlilik münasebeti ile onurlandırılmışlarsa⁸², Öngüt prensi George'un babası da, Cengiz'in kızlarından biri verilerek onurlandırılmıştır (Grousset 1999:223; Pelliot 1914:631). Prens George ardından

---

bir saygı ifadesi olan "Rabban" almıştır. Markos ise Kitab-ı Mukaddes kaynaklı bir isimdir. Bkz. McLean (1899:302,Dipnot 4); Klein, (2002:215); Rybatzki (2004:274vd.).

⁸¹ Avrupa'dan yola çıkıp Asya'ya adımlarını atan seyyahlar sıradışı konulara oldukça fazla temas etmişlerken, tam tersi bir istikamet takip eden bu eserin kahramanının kendisine farklı gelen bu dünyaya ait çok az şey söylemesi şaşırtıcıdır. Bu durumun ortaya çıkmasında eseri Farsça aslından Süryanice'ye çeviren meçhul kişinin etkisinin olabileceğini gözden uzak tutmamak gerekir.

⁸² Kerayit asıllı Hıristiyan prenses Sorgaktani, Cengiz'in en genç oğlu Tuluy'un eşi, Möngke, Kubilay ve Hülağü'nün annesi olacaktır. Üçüncü bölümdeki "Moğol Hatunları ve Hıristiyanlık" başlığına müracaat ediniz.

Kubilay'ın en büyük oğlunun kızıyla, o ölünce de Kubilay'ın torununun kızıyla evlenmiştir. Herhalde bu tür siyasi evliliklerin zuhuru Hıristiyan kral motifini canlı tutmuştur. Kubilay'ın ölümünden sonra buraya gelen Fransisken misyonerlerinin de etkisiyle yaklaşık altı yüz yıllık Nesturi varlığı Çin'de son bulmuş, George Katolik olmuş ve misyonerler için Çin'deki ilk Katolik kilisesini inşa etmiştir (Moffett 1998:450-451). Yukarıda bahsedilen Kubilay zamanında Sauma ile birlikte Batı'ya büyük bir seyahat gerçekleştirenlerden Markos'da bir Öngüttür. Eserin başlangıcında Markos, “kardeşleri arasında en gayretkeşi, en erken olgunlaşmış, en çalışkan olanı ve özellikle dini eğitime çok hevesli birisi” olarak tasvir edilmektedir. Hatta ders aldığı hocalarına karşı üstünlüğü onu başka hocalar aramaya sevk etmiştir. (Rossabi 2008:33-34).

Marco Polo, babası ve amcasının Çin'e gelişleriyle aynı tarihlerde (Rossabi 2008:46), tam tersi bir istikamette olmak üzere, biri Uygur diğeri Öngüt olan iki keşiş yolculuklarına Pekin'den başlamış bulunuyorlardı. Oradaki varlık sebeplerini unutmuşçasına Nesturi rahipleri (Budge 1928:134) ve soy kaygısı sebebiyle aileleri (Rossabi:29), iki keşişin uzak diyarlara yapacağı yolculuğa sıcak bakmamışlardı. Ancak onların kararlarını değiştiremeyeceklerini çok geçmeden anlamışlardı. Kaşgar şehri kıtlık ve savaşlardan çok yıpranmıştı, Sauma ve Markos Kutsal topraklara giderken Kubilay'ın kuzeni Kaydu'nun tahrip ettiği şehirde hiçbir kimseye rastlamamışlardı. Yol üzerinde karşılaştıkları tehlikelerden dolayı Kudüs'e gitmeyi başaramamışlardı. Ardından Doğu'nun Patriği olan Bağdat'taki Mar Denha'nın yanına gitmişler ve burada Markos, III. Yahbhallaha⁸³ adıyla Mar Denha tarafından Çin Metropoliti olarak atanmıştır. Kudüs'e gitmekten vazgeçen ikili, 1281'de Çin'e gitmeye hazırlanıyorlarken, Mar Denha'nın ölümü vuku bulmuştur. Bunun üzerine III. Yahballaha Ktesifon'daki makamında Doğu'nun Patriği seçilmiştir (Budge 1928: 137-152; Rossabi 2008:70vd.). Ardından İlhanlı hükümdarı Abaka'da, iki keşişin Pekin'den yola çıktıklarında akıllarına bile gelmeyen ancak bu topraklara geldiklerinde büyük bir tesadüf eseri olarak gerçekleşen söz konusu seçime, “Tanrı'nın takdiri” şeklinde bir yorum getirmiştir (Budge 1928:154).

⁸³ “Tanrı verdi”, “Tanrı'nın armağanı”. Bkz. McLean (1899:303).

1281 yılında Markos, III. Yahballaha adıyla patrik olarak atandığında, bu durum karşısında şaşkınlığını gizlemeyerek “kilisenin ana dili olan Süryanice’yi konuşamadığını, Nesturilerin ihtiyacı olan liderin sahip olması gereken etkili konuşma yeteneğine hâkim olmadığını ve Kilise doktrinlerinin ayrıntıları konusunda yeterince deneyimli olmadığını” belirtmiştir (Rossabi 2008:75; Budge 1928:153). Bu çelişkili durumu belki de Markos’un alçakgönüllülüğü ile açıklamak mümkündür. Abu’l-Farac’ın (1877:453-454) onun hakkındaki sözleri, Markos’un patrik olduktan sonraki yaptığı konuşmayı sanki haklı çıkarmaktadır:

“Mar Yahballaha’nın kilise doktrinleri ve Süryanice konusundaki kabiliyeti pek olmamasına rağmen, temiz huylu ve içinde Tanrı korkusunu barındırdığı için yüreğinde insanlarımıza karşı büyük sevgi besliyor”.

Borbone’ye (2005:16-17; 2008:5) göre, Mezopotamya’daki Patriklik merkezinden uzak eğitilmiş Öngüt Hıristiyanlarının, patriklik merkezinde yeterince eğitilmiş olmadıklarını açığa vurmalarında çokta şaşılacak bir şey yoktur. Markos’un Süryanice’ye tamamen kayıtsız olduğu söylenemez. Onun Papa VIII. Boniface’e Arapça gönderdiği mektubun hitap kısmında kendi Süryanicesini kullandığı görülür. Fakat Öngütlerin yaşadığı Olon Süme’den çıkarılan yazıtlardan çıkan sonuç onların bu dili çok iyi bilmedikleri yönündedir. Buna karşın Semireçi’de bulunan mezar taşlarındaki Süryanice yazılar daha ayrıntılıdır. Bu yüzden batıdaki Türk-Moğol Hıristiyanlarının Süryanice’ye daha hâkim oldukları, buna karşın doğudakilerin dini sahada Süryaniceyi kullanmalarına rağmen onlar arasında egemen dilin Türkçe olduğu kabul edilmektedir. Rubruk’ta (2010:174) karşılaştığı Nesturilerle ilgili olarak yaptığı yorumlarda, onların bu dil ile olan ilişkilerinin hangi boyutlarda olduğunu ortaya koymaktadır:

“Oradaki Nesturiler cahildir. Dualarını okudukları ve Kutsal Kitabın yazıldığı dil, bilmedikleri bir dil olan Süryanicedir; dolayısıyla bizim dilbilgisi bilmeyen papazlarımız gibi dua okurlar.”

1282 yılında Abaka’nın ölümünden sonra hem Sauma’nın hem de III. Yahballaha’nın hayatı sıkıntılı bir sürece girmiştir. Abaka’nın kardeşi Ahmed Tegüder’in (ö. 1284) kısa saltanatı süresince patrik ve arkadaşı, tahtın diğer adayı Abaka’nın en büyük oğlunun yani Argun’un taraftarı olmak ve Kubilay Han nezdinde onun itibarını zedelemekle

suçlanmıştı. Hatta haklarındaki ölüm hükmü hatırlı kişilerin araya girmesiyle iptal edilmişti (Budge 1928:158-161). Argun dönemi ile birlikte ise her ikisinin de hayatı adeta yeniden başlamıştı.

Süryanice yazmanın inançlı, kalbi Tanrı korkusu ile dolu (Budge 1928:124) olarak tarif ettiği Nesturi bir Uygur keşişi olan Sauma'nın serüveni daha renklidir. Sauma, İlhanlı hükümdarı Argun (1284-91) ve Nesturi patriği olup eskiden beri yakın arkadaşı olan III. Yahballaha'nın isteği ile Batı'ya gönderilecektir.⁸⁴ Seyyah Carpini gibi Sauma'da bu görevi üstlendiğinde altmışını geçmiş bulunmaktaydı. Dawson (1955:XVIII) bu elçilik görevini, Moğollar tarafından Batı'ya gönderilen heyetler arasında en önemlisi olarak görmüştür. Bizans'ın başkenti ve ardından deniz yoluyla Napoli'ye ulaşan (1287) Sauma Vatikan'a vardığında, Papa IV. Honorius öldüğü için papalık seçimine denk gelmiştir. Kardinaller ile temaslarda bulunup onlara Doğu'da Nesturi Kilisesi'nin üstünlüğünü anlattıktan sonra Paris'e meşhur Fransa kralı Aziz Louis'in torunu IV. Philip (1268-1314)'in yanına giden Sauma, Argun'un mektubunu kendisine iletmiştir ve ondan Mısır'a seferinde Argun'a yardım için bir ordu göndereceği sözünü almıştır. Ardından İngiliz kralı I. Edward ile Bordeaux şehrinde bir görüşme yapmıştır. İngiltere kralı onun elinden şarap içip ekmek yemiştir. İtalya'ya tekrar döndüğünde kardinal olarak görüştüğü IV. Nicholas'ın papa seçildiğine şahit olmuştur. Papa, Sauma'ya kendi eliyle komünyon ekmeğini ikram etmiş ve ayin günümüzde olduğu gibi, Papa'nın saraydaki görevlilerin ayaklarını yıkamasıyla nihayete ermiştir (Budge 1928:165vd.; Rossabi 2008:99 vd.). Bundan sonra Papa'nın orada kalması yönündeki teklifini nezaket sınırları içerisinde reddeden Sauma⁸⁵, ondan Argun'a gönderilmek üzere aldığı mektup ile geri dönmüştür. Sauma'nın gerek Vatikan çevresinde gerekse gittiği diğer yerlerde ziyaret ettiği kutsal mekânlar ve emanetlere dair verdiği bilgiler son derece önemlidir. Eğer seyahatname içerisinde yazanların hepsi doğru ise bu, Moğollar ile Doğu Hıristiyanları arasındaki yakın ilişkileri ortaya koymasının yanısıra, uzun süreden beri

⁸⁴ Eğer bu görevlendirme olmasa idi Rossabi'nin (2008:76) deyimiyle Mar Yahballaha çok daha bilindik bir isim olarak tarihe geçecekti. Sauma'nın seyahatine Patrik Mar Yahballaha onay vermiş olsa da yine de iki dostun birbirinden ayrılışı, tıpkı memleketlerinden yola çıkarken olduğu gibi dramatize edilerek sunulmuştur. Bkz. (Budge 1928:166).

⁸⁵ Seyyah, eğer elçilik görevi ile değil kendi inisiyatifi ile papanın huzuruna gelmiş olsaydı, değersiz hayatının son günlerini onun sarayının kapısında geçirmekten kaçınmayacağını söylemiştir. Bkz. Budge (1928:195).

Doğu ve Batı Hıristiyanlığı arasında süren rekabetin bir nebze olsun rafa kaldırıldığı ya da yumuşadığı bir döneme işaret etmektedir.

III. Yahballaha 1302 yılında birlik için bir Roma heyetiyle görüşmelere başlar. O, 1304 yılında Papa XI. Benedict'e kilisesinin temel ilkelerini içeren bir mektup yazmıştır (Teule 2003:113-116). III. Yahballaha 1317 yılında ölmüştür (Budge 1928:305). Onun zamanında Doğu Kilisesi'nin Yakın Doğu, Orta Asya, Çin, Hindistan gibi bölgelerde sözünün geçmesi, kendisinin ne kadar önemli bir Katolikos olduğunu ortaya koyar. III Yahballaha'nın ölümünün ardından bir dönem Arbela piskoposu olan II. Timotheus (1318-1332), yeni Katolikos olarak seçilmiştir.

Rabban Sauma ve Markos'un seyahatine dair kitap bize, Hanbalık (günümüzde Pekin), Koşang ve Tangut gibi bölgelerde örgütlenmiş Hıristiyan topluluklarının olduğunu söylemektedir. Arka arkaya gelen iki Hanbalık metropolitinin (Mar George ve Mar Nestorius) ismini bu eser dolayısıyla bilmekteyiz. Sauma'nın küçük yaşta bir Nesturi kilisesinde bekçi olması, 25 yaşına geldiğinde rahip sınıfına dâhil edilmesi, bunun yanında Markos'un bir başdiyakozun oğlu olması, Hanbalık ve Koşang'taki Hıristiyanların orada kalabalık bir topluluğu oluşturduklarını ve kilise hiyerarşisinin de var olduğunu göstermektedir (Rossabi 2008:29-33; Borbone 2005:15). Dolayısıyla bu yazma bize, Çin'deki Nesturilerin, Nesturi Kilisesi içerisinde bir metropolit ile temsil edildiklerini kanıtlamaktadır.

Southern'e (2001:69) göre, eğer seyahatnamede geçtiği gibi Çin sınırlarına kadar uzanan bir Moğol Hıristiyan İmparatorluğu gerçekten vaki olsa idi, kurulmaya çalışılan Avrupa-Moğol ittifakı ile dünya tarihinin seyri esaslı bir şekilde değişebilirdi.

1. BÖLÜM

İKİ KITA'NIN YAKINLAŞMASI: MOĞOL GENİŞLEMESİ VE AVRUPA'NIN TEPKİSİ

1.1. Asya'da Moğol Genişlemesi

Kısa süreli olmasına rağmen benzersiz yayılımı açısından Moğol İmparatorluğu ile onun bir parçası durumunda olan hanlıkların hikâyesi, kuşkusuz dünya tarihinin en büyük hadiselerinden bir tanesidir. Ancak Cengiz'in önderliğindeki Moğollar'ın Asya'da birlik oluşturma çabalarından çok önce de kıtada benzer teşebbüslere girişen önemli isimler vardı (Ratchnevsky 1992:212). Bu bağlamda Hun Hükümdarı Mete'nin oluşturmaya çalıştığı şey, kabileler üstü birlik için ilk teşebbüs olarak görülmektedir. Mete, Han Sülâlesi İmparatoru Wen-di'ye iftihar ile yazdığı bir mektupta (M.Ö. 176), bu uğurda verdiği mücadeleyi şu sözler ile özetlemektedir: “Yay çekebilen ve kullanabilen bütün kavimler, bir tek aile halinde birleştiler” (Ögel 1981:441; Ekrem 2015:199).⁸⁶

Ancak bu, Avrasya kıtasında yaşayan tüm bozkır kabilelerinin Hun birliği içerisine dâhil oldukları anlamına gelmemelidir. Hunların hâkimiyeti zamanında ve çöküşünden sonra, birçok göçebe Türk, özellikle Çin'in kuzey bölgelerine, batıda ise “Kuzey Göç Yolu”nu kullanarak Hazar ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara doğru göç etmişlerdir (Ahmetbeyoğlu 2008:10; 2001:19 vd.). Hunların ardından Avarlar (Juan-juanlar), onların batıya sürülmelerinden sonra ise ileride Moğolların hüküm süreceği arazide Kök Türk Kaganlığı (552) kurulmuştur. (Taşağıl 2003:14-18). Bu kaganlığın üstünlüğü nihayete erince (Togan 2006: 62vd.; Taşağıl 2004:54vd.), 744'te Uygurların kontrolü ele geçirmesi, Karlukların ve Oğuzların batıya göçlerine sebep teşkil etmiştir. (Kafesoğlu 2004:131,146-156; Gömeç 2011:46 vd.). Uygurlar da Kırgızların sebep

⁸⁶ Aynı ideali Cengiz Han'da “keçe çadırlarda yaşayan insanlar” derken ortaya koymuştur. Bkz. Moğolların Gizli Tarihi (2010:136). Allsen'e (1997:51) göre Cengiz'in bu sözü, dünya hâkimiyeti tasavvurunu yansıttığının yanında, çadırın göçebelerin siyasi hayatında ne kadar önemli bir rolünün olduğunu da göstergesidir. Bu konuda ayrıca bkz. Peng Da Ya ve Xiu Ting (2012:106-109); Vladimirtsov (1995:68-69); Gervers-Schlepp (1997:94vd.).

oldukları kargaşa üzerine Ötüken’i terke mecbur olmuşlardır. (840). Onları yerinden eden Kırgızlar ise X. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında Kitanlar (Hitaylar) tarafından bölgeden kovulmuşlardır. Moğol asıllı Kitanların Moğolistan’ı fethi ile birlikte, Moğolistan’ın Moğollaşması süreci de başlamıştır (Golden 2014:196-199; Grousset 2011:144-151; Gömeç 2014:540).

XIII. yüzyıla gelindiğinde Avrasya bozkırları Macaristan’dan Mançurya’ya kadar, Altay dillerini (Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguz) konuşan ve etnik olarak birbirine karışmış olan Bulgarlar, Peçenekler, Kumanlar, Öngütler ve Uygurlar gibi Türk olan kavimlerle kaplı idi. Moğollar ise küçük bir kabileden ibaret olup Kerülen, Onon Vadisi ve Kingan Dağları’nın kuzeybatı eteklerinde sakindiler. Yine aynı çevrede Türkler ya da Moğollara etnik ve kültürel olarak yakın olan Tatarlar, Kerayitler, Naymanlar ve Merkitler bulunuyordu. (Grousset 2011:199vd.; Aştiyânî 1364:6-8; Roux 2006:291 vd.; Golden 2014:295; Ruotsala 2001:20).

Gumilev’in (2003b:352) “patlamaya hazır bir kazan” olarak tarif ettiği coğrafyada Moğollar, Avrasya bozkırlarındaki insanlar ve kültürler arasında önemsiz bir azınlığı oluşturuyorlardı. Cengiz yaşamı boyunca bu kabile düzenini yeniden organize edecekti. Onun bu çabası modern çağ öncesinde dünyanın en etkili savaş makinesi olarak nitelendirilen (De Rachewiltz 1971:57) Moğol ordusunu oluşturacaktır, ancak Cengiz fetihlerde sarfettiği çabadan daha büyüğünü bu birliği sağlamak için harcamıştı (Khazanov 1983:235). Cengiz’in soyunun varlığının tıpkı kendinden önceki Türk kaganlıklarında olduğu gibi Tanrı’nın takdiri ile açıklanması (Moğolların Gizli Tarihi 2010:3), onun kutsal yönünü ortaya koyarak hâkimiyetini diğerleri üzerinde daha kolay tesis etmesine sebep oluyordu.⁸⁷ 1206 kurultayı ve Cengiz yasası bu aşamada birliği sağlama noktasında önemliydi. Daha küçük yaşta babasını kaybeden, sonrasında aile mirasına sahip çıkmak gibi çetin bir sınavdan geçen ve kendisini çevre halklara kabul ettiren Cengiz’in bu başarısı, hiç de küçümsenecek bir şey değildi.⁸⁸

⁸⁷ 1221 yılında Çin elçisi Shao Hung da (2012:47), Cengiz adının “Tanrı’nın takdiriyle yaratılmış” anlamını taşıdığına işaret eder.

⁸⁸ Spuler (1988:2), sıradan hatta önemsiz bir klana mensup olduğunu söyledikten sonra Cengiz’in zaferini takdir eder. Ancak sonraki dönemde kaleme alınsalar da “Cengizname”ler bunun aksini söyler. Spuler’in tespitinden farklı bir görüş için bkz. Vladimirtsov (1995:119).

Öngütler 1204 yılında Moğollara teslim olmuşlardı ancak Merkitler bu şiddet siyasetinin belkide ilk kurbanlarıydı (Moğolların Gizli Tarihi 2010:23vd.). Cengiz onları ortadan kaldırdı. 1209 yılında Kırgızların (Gömeç 2009:67; Kıldıroğlu 2013:73) Moğollara teslim olmasından sonra, aynı akıbete Tatarlar ve Kerayitler de maruz kaldı (Togan 1998:11-12). 1211 yılında ise Uygurların İdikutu Barçuk, kendisini Cengiz'in beşinci oğlu olmayı teklif etmişti. Bundan sonra fethedilen diğer insanlar arasında onlara ayrı bir yer verilmiştir (Moğolların Gizli Tarihi 2010:159). Nitekim Cüveyni'de (1385:I,141-143) bu kişinin sıradışı iyiliğe ve lütfâ mazhar olduğunu kaydeder. Uygur soyundan gelen aydınlar çeşitli kademelerde Moğollara hizmet etmişlerdi. Bu yolla Uygur alfabesi Moğollar arasında yaygınlık kazanmıştı.⁸⁹ Bir bakıma Çin'de Moğollar için Kitanlar'ın oynadığı rolü (tercümanlık, sekreterlik vb.), Orta Asya'da Uygurlar oynuyordu. Uygurlar yönetimin her kademesinde bulunuyorlardı.⁹⁰ Moğolların Karakurum'daki sarayında dahi onları görmek mümkündü.

Kayalık Karlukları, Uygurlar gibi Karahıtaylar yüzünden sıkıntılı bir süreç yaşıyorlardı ve Moğollara başvurmak zorunda kaldılar. Almalık bölgesindeki Karlukların lideri olan ve Karahıtaylar'a ısrarla direnen Buzar (veya Ozar), Cengiz'in düşmanlarından Nayman Küçlük'ün baskısı altındaydı ve Moğollara bir elçi gönderdi. Cüveyni'ye (1385:I,163vd.) göre Buzar, Cengiz'in kölelerinden ya da hizmetkârlarından biri olmayı arzu ettiğini söylemişti. Görüldüğü gibi Moğol yöneticileri aşağı yukarı yirmi yıllık bir sürecin ardından, bazen savaş bazen de diplomasi yoluyla Orta Asya'daki Türkleri kendi tarafına çekmeyi başarabilmişti (De Rachewiltz 1983:283). Bazen de şartlar gereği bazı kabileler Asya'nın bu yeni gücünün hizmetine girmişlerdi. Cengiz'in son zamanlarında, bu politika komşulara da uygulandı. Örneğin 1227'de yenilgiye uğratılan Kansu Tangutları (Cengiz bu sefer esnasında ölmüştü) müthiş bir katliama maruz kaldılar. Çin'e ve Tibet'e kaçanlar yerel nüfus tarafından asimile edildiler. Bazıları ise Moğol ordusu içerisinde eridiler (Moğolların Gizli Tarihi 2010:190)

Cengiz'in fetihleri şüphesiz bozkırın eski kabile anlayışına yeni şeyler getirdi. Onlar için yerleşik olmamak normal ve kabul edilebilir bir durumdu (Jackson 2005a:260).

⁸⁹ Bkz Peng Da Ya ve Xiu Ting (2012:117).

⁹⁰ Saadettin Gömeç (2011b:130), Cengiz'in kurduğu hanedanlığın bu denli güçlü olmasının asıl sebebini, Uygur ve Tatar Türklerinin yaptıkları hizmetlere bağlamaktadır.

Eski anlayışa göre, göçebe kabile grupları fethedildiğinde bazıları kaçarlar, geri kalanları da orduya eklenirken, Moğol fetihleri ile birlikte onlar ordunun en ön saflarına koyuluyorlardı. Başlangıçta, Cengiz'in yeni düzenine göre, daha aşağı seviyede olan kabileler birleştiriliyordu (Morgan 1990:88-90). Togan'ın (1998:8; ayrıca bkz. Golden 2000:22-23; Khazanov 1983:237) görüşüne göre, siyasi güçlerinin ellerinden alınmasıyla bu gücün pay sahipleri olan kabile ve klan şefleri, daha büyük ve daha istikrarlı ekonomik kaynaklara sahip oldular. Böylelikle toplum da yetenekli kimselerin önü açılmıştı. Uygurlar örneğinde bu biraz daha gönüllü bir görünüm arz etti. Birçok Uygur asıllı insan Moğollara hizmet etmekteydi (Ögel 2002). Diğerleri ise Cengiz hanedanının askerleri olarak kabul edildiler. İşte bu siyaset değişikliği, Orta Asya'da Cengiz ve diğerleri arasındaki savaşın en önemli sebebi idi.⁹¹

Fethedenlere eklenenler sadece savaşçı unsurlar değildi. Zanaatkârlar, bürokratlar ve daha başka hünere sahip olan insanlar, Cengiz'in devletine ve ekonomisine hizmet etmek zorundaydılar (Guzman 2010). Güçlü kabilecilik duygularını aşmak kolay olmasa da, Cengiz'in karizmatik liderliği sayesinde bu sorun aşılmıştı. Bu yeni gücün temsilcileri *nököd* veya *nökör*'lerdi.⁹² Moğolların takip ettiği yönetim sistemlerinden birisi de Kitanların'kidir. Pekin'in fethi gerçekleşirken Çin kültürüne hâkim olan Yeh-lü-ch'u-ts-ai, Cengiz'in danışmanı olmuş ve Moğolların bu yeni arazide attıkları adımlarda ikazlarıyla katkı sağlamıştı (T'ang 1970:13-15). Bir bakıma onlar Uygurlar örneğinde olduğu gibi çeşitli devlet kademelerinde Moğollara hizmet etmişlerdi. (De Rachewiltz 1993:136vd.). Cengiz'in devletine bu şekilde boyun eğen güçler, bundan sonra liyakate dayalı bir sistemin içerisine dâhil oluyorlardı.⁹³ Moğol kabilelerinin çoğu askeri birliklere (1000'lik) bölünmüştü (Moğolların Gizli Tarihi 2010:134; Temir 1989:72). Bunların başında yine askeri statüsü olan noyan bulunurdu. Diğerleri de birlikleri oluşturulardı.

⁹¹ "Gizli Tarih" (2010:176)'in naklettiği şu sözler, Asya'daki iç savaş ve yaşanan bunalımı en iyi şekilde özetlemektedir: "Yıldızlı sema/Başka türlü idi/Bütün uluslar kavgada idi/İnsanlar yataklarına girmezler/Birbirlerini yağma ederlerdi/Yeryüzü sarsılmıştı/Bütün uluslar kavgada idi/İnsanlar yataklarına yatmazlar/Birbirleriyle harp ederlerdi/Arzuya göre yaşanmaz/Hep çarpışma olurdu/Meydandan geçmek olmaz/Her gün savaş olurdu."

⁹² Noyanların yardımcıları olan nökerler genelde aristokrasi sınıfından olup, hür insanlardı. Ancak daimi bir askeri statüye sahiptiler. Bkz. Ratchnevsky (1992:12-13); Togan (1998:11,111,132,133); Yakubovskiy (2000:19); Golden (2000:23-24).

⁹³ Togan (1998:137) bu işlemin, "kabilelerin parçalanması, iradelerinin köreltilmesi, kendilerini en yüce görme isteklerine ket vurulması ve uzun süreli fetihler için onların harekete hazır hale getirilmeleri" aşamalarından ibaret olduğunu kaydeder.

Moğolların sürekli genişleyen sınırları onları sonunda dönemin en büyük İslam devleti olan Harizmşahlar ile karşı karşıya getirdi. İki taraf arasındaki bu düşmanlığın ortaya çıkmasında, hangi tarafın daha sorumlu olduğu noktasında birçok tartışma yapılmıştır. Şüphesiz Harizmşah Muhammed'in Çin'i ve Yakın Doğu'yu ele geçirerek muhteşem bir imparatorluk kurmaya yönelik hırsı, Cengiz'in idealleri ile ters düşmüştü. Onun imparatorluğu daha baştan kırılıyordu ve yıkılmaya mahkûmdu. Yerel yöneticilerin çoğu öldürülmüş ve toprakları ellerinden alınmıştı (İbnü'l-Esîr 1987:319; Kafesoğlu 2000:229). Açıkçası Harizmşah Muhammed, Moğol ilerlemesinin önündeki engelleri belki de bilinçsiz olarak birer birer ortadan kaldırmıştı (Golden 2000:29). Buna ek olarak, hanedan içerisinde de karışıklıklar mevcuttu. Kıpçak soyundan gelen ve oldukça etkili bir kadın olduğu anlaşılan Harizmşah Muhammed'in annesi Terken Hatun'un (Beyânî 2015:15-23; Kafesoğlu 2000:208 vd.) sebep olduğu entrikalar, Otrar (1218) öncesinde adı geçen İslam devletini güçsüz bırakmıştı. Sonuç olarak Otrar'da Karluk ve Uygur birlikleri ile destekli olan Moğol ordusuna karşı Harizmşah Muhammed karşı koyamadı.⁹⁴ Bu karşılaşma Moğolların ilk defa bir İslam devleti ile çarpışması anlamına geliyordu (Saunders 1971:55). Nihayetinde en önemli İslam şehirleri Moğolların eline geçti.⁹⁵ Onlardan biri de "Doğu'nun Bağdat'ı" ve "İslam'ın kubbesi" olarak bilinen Buhara idi (Cüveynî 1385:I,183; Aştîyânî 1364:I,27 vd.). Harizmşah Muhammed'in oğlu Celaleddin'in faaliyetleri ise Moğolları daha da batıya sürüklemişti.⁹⁶

Harizmşahların çöküşüyle Moğol ilerlemesine engel olabilecek sadece Kıpçaklar kalmıştı. Cengiz'in büyük oğlu Cuci idaresindeki Moğollar Kıpçak bozkırlarında iken, Cengiz'in iki önemli komutanı olan Cebe ve Subutay da İslam arazisine kaçan Harizmlileri kovalamak ile meşguldüler (Gömeç 2007:236-237; Golden 2000:30). Bu iki önemli komutan ardından Kuzey Kafkasya'ya girmişler ve Kıpçak bozkırlarına doğru saldırılarını sürdürmüşlerdir. Moğollar, Kıpçakları müttefiklerinden ayırmak için "tatlı sözlerle" aynı soydan geldiklerini söylemelerine rağmen (T'ang 1970:148; Kafalı

⁹⁴ Bu konu hakkında bkz. Nesevi (1384:45vd.); Cûzcânî (1363:311vd.); Cüveynî,(1385:I,170-174); İbnü'l-Esîr (1987:320 vd.); Barthold (1990:422); Kafesoğlu (2000:229-246).

⁹⁵ Morgan (1988:49), şimdiye dek Moğolların verdiği mücadeleler içerisinde Harizmşahlar'ı en zayıf düşman olarak nitelemiştir.

⁹⁶ Gül (2010:98), Moğol istilasının Batı yönündeki seyri için Celaleddin Harzemşah'ı takip etmenin yeterli olacağını ifade etmektedir.

1976:16; Miziev 1993:102), Kıpçak bozkırları bir hayli mücadeleden sonra 1241-42'de Moğol hakimiyetine girmiştir. Kumanların bazıları Macar topraklarına kaçarken (Sinor 1959: 67 vd.; Pálóczi-Horváth 1989:54-61; Golden 2014:292), önemli sayıda Kıpçak, Romanya ve Moldovya'ya kaçmıştı. Bulgar topraklarında dahi onların etkileri görüldü (Vasary 2005:33). Diğerleri Doğu Akdeniz'de Memlüklerin kurucu unsuru oldu (Togan 1970:166; Çetin 2007:71).

Küçük Asya'da da Moğol tehlikesi kendisini göstermekte gecikmedi. 1240 yılında Babailer İsyanı (Ocak 2009b:126vd.) ile zayıflayan Anadolu Selçuklu Devleti, Köseadağ Savaşı (1243) ile birlikte Moğolların vassalı haline geldi (İbn Bibi 2014:II, 493 vd.; Turan 2010:451-457; Erdem 1995:80 vd.). Ardından Möngke'nin (1251-9) büyük kağan olmasına kadar geçen sürede Moğol saldırıları gücünü yitirmişti. 1258 yılında Möngke'nin kardeşi Hülagü, önce İsmailileri bozguna uğratmış, ardından Abbasi Halifeliğini ortadan kaldırmıştı. 1260'ta Ayn Calut Savaşı'nda ise önemli bir yenilgi tatmışlardı (Amiitai-Preiss 1995:26). Memlükler karşısında aldıkları bu mağlubiyet, büyük ölçüde onların imparatorluklarının sınırlarını belirleyen bir dönüm noktası anlamına geliyordu (Koprman 1989:454-455; Phillips 1988:66).

1259 yılında Möngke'nin ölümünden sonra merkezden uzaklaşma eğilimleri (Golden 2000:32) güçlü bir şekilde kendini belli etmişti. İşte dört ulus bu aşamada ortaya çıkmıştır. Cengiz'in büyük oğlu olan Cuci'nin ardılları⁹⁷, Karadeniz'in kuzeyinde Altın Orda Hanlığı'nı kurdular ve eskiden Hazarların sahip olduğu alanlara hükmettiler. Möngke'nin daha sağlığında yaptığı idari taksimat ile İran'da siyasi birliği tekrardan tesis eden Hülagü'nün ardılları ise, İlhanlılar olarak bilinen devletin başında olarak, Mısır hariç hemen bütün komşu coğrafyanın kaderi üzerinde uzun yıllar söz sahibi oldular. Möngke'nin diğer bir kardeşi Kubilay ise zorlu savaşlar neticesinde bütün Çin'i ele geçirmişti. Konumuz itibari ile çok fazla temas etmediğimiz fakat adını Cengiz'in oğlu Çağatay'dan alan hanedan ise 1370 yılına kadar Maverâünnehir, Yedisu ve Doğu Türkistan'da hüküm sürmüştür.

⁹⁷ Bu dört ulus içerisinde ilk önce kurulanı 1220'li yıllarda temelleri atılan Altın Orda idi. Bkz. Kafalı (1976:17).

Moğollar, Türkler üzerinde kurdukları siyasi hâkimiyete rağmen, yine aynı Türk unsurları üzerinde baskın kültürel bir etkide bulunamamışlardır. Moğol dilinin kullanımı fethedilen arazilerde çokta yaygın değildi. Şu da açık bir şekilde gözükmemektedir ki, fethedilen arazilerde az sayıda Moğol kalmaktaydı. İşte Moğolca'nın çok etkin olmayışının sebebi bu idi. Altın Orda örneğinde olduğu gibi, Moğolca devlet dili olarak sadece yöneticilerce kullanılmaktaydı. XIII. ve XIV. yüzyıllarda Moğol elitlerinin İslamlaşması onların Türkleşmeleriyle tamamlandı (Morgan 1988:81; Barthold 1973:66). Muhtemelen Batı'ya doğru gelen Moğol ordusu içinde bulunan İç Asya Türkleri bu işlemi daha da hızlandırmıştı (Golden 2000:35). Aradaki bu etkileşim ve birbirine yakınlık “ortak ata” fikrini doğurmuş, dolayısıyla Reşidüddin tarafından Cengiz Han ve sülalesi Oğuz efsanesinin “eccad çerçevesi” içerisine dâhil edilmiştir (Kafesoğlu 1953:129). Bununla birlikte Çin'de Moğollar, Moğol olarak kalmış ancak göçebe karakterlerini aşamalı olarak kaybetmişlerdi. Altın Orda göçebe olarak kalmayı başarabilmiş ancak Moğol kalmayı devam ettirememişti (Kafalı 1976:115). Maverâünnehir'de ise hem Moğol hem de göçebe karakteri varlığını koruyamamıştı (Khazanov 1983:250).

George Vernadsky'e göre, imparatorluk en geniş sınırlara ulaştığında, içindeki Moğolların oranı yalnızca yüzde bir kadardı (Vernadsky 2007:17). Allsen'in (1987:5) tahminine göre Cengiz zamanında Moğolların nüfusu 700.000 civarındadır. Ancak sayıdan da öte, farklı uluslarla mücadeleler yoluyla edindikleri savaş tecrübesi ve ordu-devletin daha önce hiç olmadığı kadar hızlı hareket⁹⁸ kabiliyeti (Hodgson 1977:409), Moğolların en büyük kazanımı olarak görülmelidir. Sahip oldukları bu özellik onların sınırsız cesaretlerinin tezahüründen başka bir şey değildi. Cahen'in (1969a:716) söylediği gibi onlar esir düşmüyorlardı, ya zafer kazanıyorlar ya da hayatlarını bu uğurda kaybediyorlardı.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız XIII. yüzyılda ortaya çıkan bu yeni gücün mahiyeti hakkında, özellikle Ermeniler ve bazı Hıristiyan unsurlar oldukça iyimser görüşlere sahipti. Cahen (2000a:287) yüzyıllar sonra “akılsızlık” olarak nitelenmesine karşın, Ermeni yazar Kiragos'un (1928:142) ifadelerine göre Moğollar İslam dünyasından

⁹⁸ İbnü'l-Esir (1987:318), Makedonyalı İskender'in ordusunun dahi bu kadar süratli hareket etmediğini söyler.

Hıristiyanların intikamını alacaklardı. Nitekim Hülagü zamanında Dımaşk şehrinin alınışı buradaki Hıristiyanlar tarafından haçın İslam karşısındaki zaferi olarak değerlendirilmişti (Spuler 1971:26; Holt 2003:90). Hatta Doğu Hıristiyanlarına göre, Moğolların zamanla İslamlaşması dahi Tanrı'nın onlara verdiği bir ceza olarak algılanmıştı. Bu durum fatihlerin değil onların danışmanı durumunda olan Müslümanların kabahati olarak görülmüştü (Bundy 1996:48).

Modern dönem yazarları ise daha geniş bir perspektiften bu istilayı değerlendirme fırsatına sahiptirler. Örneğin Khazanov (1983:236), 1206 yılında gerçekleşen kurultayı Moğol Devleti'nin doğuşu olarak kabul ederken, Moffett (1998:402) ise Cengiz'in 1206 yılındaki kurultayda "büyük kağan" unvanını almasını, tüm dünyayı şekillendirecek olan bir depremin ilk belirtisi olarak görmüştür. İşte Moğolların 1206 yılındaki kurultay ile başlayan Hıristiyanların haçlı seferi benzeri (Vernadsky 2007:19) hareketlerinden ilk nasibini alanlar doğu dünyası olmuş, fakat Moğollara uzak olan dolayısıyla onlar hakkında sadece anlatılanları duyanlar, doğuda dehşet veren Moğol saldırılarını deneyim edenler kadar endişeye kapılmışlardır.⁹⁹

XII. yüzyıl Moğolları zor bir dönemi tecrübe ediyorlardı.¹⁰⁰ Kabile içi ve kabileler arası mücadeleler onları sıkıntılı bir duruma sürüklemişti. Ancak göçebelerin gücünün

⁹⁹ Bu konu hakkında farklı bir değerlendirme için bkz. Özdemir (2010).

¹⁰⁰ Yüzyıllardır bilim insanlarını en çok heyecandıran konulardan biri, şüphesiz Cengiz Han ile birlikte Moğolların katettiği gelişmedir. Tabii şartların ve özellikle bozkır iklimindeki değişikliklerin Moğol fetihlerine olumlu yönde etki ettiği birçok yazar tarafından ileri sürülmüştür. Özellikle Gumilev'in (2003b:40-44,85) "Avrasya bölgesinin orman-step halklarının kaderini, yağmurlar ve yeşil bitki örtüsü tayin etmiştir" şeklindeki tespiti son derece önemlidir. Konuya olan merakın hâlâ devam ettiğinin göstergesi olarak, yakın zamanda BBC'de şöyle bir haber yayınlamıştır: "Moğolistan'daki antik ağaçlar üzerindeki halkaları inceleyen Amerikalı uzmanlar, Cengiz Han'ın yükselişinin o dönemde bin yıldan uzun süredir görülen en yumuşak ve yağışlı hava koşullarına denk geldiğini keşfetti. Yağışlı havayla otlar daha çabuk büyüdü ve savaş atlarına yem sağladı. Araştırmaya göre Cengiz Han döneminden önceki yıllarda, 1180-1190 arası ciddi bir kuraklık görüldü. Ancak imparatorluğun genişlediği 1211-1225'te Moğolistan'da düzenli yağışlar ve yumuşak bir hava görüldü. Araştırmanın yazarlarından Batı Virginia Üniversitesi ağaç halkaları uzmanı Amy Hessl, 'Aşırı kuraklıktan, aşırı nemli bir ortama geçilmiş olması, iklimin olaylar üzerindeki etkisini gösteriyor. Tabii bu tek etken değildi. Ama kargaşa ortamından karizmatik bir liderin çıkması, bir ordu kurması ve iktidarı ele geçirmesi için ideal koşulları oluşturdu' dedi."

Bkz. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/03/140311_cengiz_han_iklim.shtml 12.03.2014.

Bu yaklaşıma göre bozkırda bitki örtüsünün atağa geçişi ile Cengiz'in liderliğindeki Moğolların askeri faaliyetleri birbirinden ayrı düşünülemez.

İklim ve Moğol istilası arasındaki ilişki üzerine Lamont-Doherty Toprak Enstitüsü'nün en son raporu hakkında bkz. <http://blogs.ei.columbia.edu/2013/05/13/climate-and-conquest-how-did-genghis-khan-rise/27.10.2014>.

dorukta olduğu ve onların tahrip edici potansiyellerinin zirve yaptığı bir zamanda (Hodgson 1977:402), Moğollar onları tek bir çatı altında toplamayı başarmıştı. Kendi içlerindeki birliğin sağlanmasından sonra dönemin en güçlü İslam devleti dahi onların önünde duramadı. Sonuçta Cengiz ve ardıllarının tüm bu zorluklar karşısındaki maharetli duruşları, onlara büyük bir imparatorluğu hediye etti. Aslına bakılırsa Moğol fetih hareketlerini bir cümle ile özetlemek mümkündür:

“Harici politikanın genişlemeye müsait olduğu bir zamanda içteki sosyal krizlerin üstesinden gelmek ve bunun sonucunda bir dünya imparatorluğu inşa etmek” (Khazanov 1983:235,274).¹⁰¹

Ayalon (1971:97), insanlık tarihinde kısa sürede yaratılması açısından eşsiz olan bu muazzam imparatorluğun inşasında dini bir faktörün olmayışını şaşırtıcı bulur. Khazanov da (1993:464) “Cengiz Han’ın tüm dinlere karşı kayıtsız olduğunu, oysa Müslümanların Allah’ın kelamını yüceltmek için İslam sancağı altında ilk fetihlerini başlattıklarını, Emevi dönemi hariç tutulursa, Müslümanlarda inanç kardeşliği duygusunun her zaman ön plana çıktığını” söylemektedir. Aynı yazara göre Cengiz Han, Ebedi Tanrı’nın koruyuculuğunda kendisinin samimi olarak hareket ettiğini düşünse de, insanoğluna kendi inançlarını ve iddialarını kabul etmesi için evrensel bir çağrıda asla bulunmamıştı. Bu noktada şunu söylemeliyiz ki, Cengiz Han’ın bizatihi din adına bir şey yapmamış olması, devlet ve toplum hayatında dinin ikinci plana itildiğini göstermez. Geçmişte ve günümüzde varlık nedeni olarak Tanrı’yı gören ve yeryüzünde Tanrı adına bir şeyler yaptığını söyleyen birçok devlet vardır. Gizli Tarih’in (2010:51,56,136) muhtelif yerlerinde geçen “Gök ve Yeryüzü anlaşmışlardı: Temuçin yeryüzünün efendisi olacaktı” söyleminin politik tarafı güçlü olmakla birlikte (Krawulsky 2011:123), bu ifadenin tam anlamıyla kutsallıktan azade olduğunu söylemek pek de mümkün gözükmemektedir.

Dawson (1956:165) ise, Çin ve Hindistan örneğini vererek, kültür bakımından ileri ve nüfus açısından yoğun ülkelerin daha barışçı olduklarını, ancak Moğollar gibi sayıca az olan ve kültürel açıdan geri toplulukların dış dünyaya karşı daha saldırgan bir politika takip ettiklerini ileri sürmektedir.

¹⁰¹ Bartold’a (2006c:21) göre, Uzak Doğu’nun ve Ön Asya’nın medeni ülkeleri, ilk ve son defa bir soyun hâkimiyeti altında birlik olmuşlardı. Ancak burada, ilk defa Büyük Hun Devleti zamanında Orta Asya konar-göçerlerinin tek bir millet halinde birleşmiş olduklarını söylemeliyiz. Bkz. Ögel (2003:43); Gömeç (2014:352).

1.2. Moğolların Avrupa Seferi

Bilindiği üzere Asya'nın içlerinden gelerek Avrupa'ya korku salan kavimlerin ilki Moğollar değildir. Orta Çağlar boyunca Asya bozkırlarından Avrupa'ya uzanan birçok istila hareketi yaşanmıştır. Kavimler göçü gibi dünya tarihinin gidişatını etkileyen bir olay yine Asya çıkışıdır. Kısacası Moğollardan önce bozkır kökenli olan Hunlar Avarlar, Bulgarlar, Macarlar, Peçenekler, Kumanlar vs. gibi kavimler, Avrupa'yı Asya'nın savaşçılarıyla çok önceleri tanıştırmıştır.

IV. yüzyılın Roma tarihçisi olan Ammianus Marcellinus (322-400), Hunların dünyanın gördüğü en korkunç savaşçılar olduklarını söyler (1862:XXXI,2,9; Ahmetbeyoğlu 2003). VIII. yüzyılın Arap yazarlarından el-Cahız'a (Şeşen 2002:98; Walker 1915:685; Von Grunebaum 1953:208) göre ise “Yunanlılar felsefe ve mantıkta, Çinliler sanatta, İranlılar devlet idaresinde, Araplar hitabet ve dil konusunda, Türkler harp sanatında bazı üstünlüklere” sahiptirler.¹⁰² Moğol dönemi tarihçisi Cüveyni de, Moğolların askeri bakımdan eşsiz bir güce malik olduklarına dikkat çekmiştir.¹⁰³ Görüldüğü üzere farklı dönemlerde yaşamış olan yazarlar, şahit oldukları ya da duydukları şeylerden etkilenerek, karşılaştıkları savaşlar ya da savaşçıların mahiyeti ile ilgili genellemeler yapma yoluna gitmişlerdir.¹⁰⁴

Moğollar'dan önce yine Asya'nın içlerinden çıkarak Avrupa'ya akınlarda bulunmuş olan kavimlerden bir kısmının ihtidasi mümkün olmuştu. Örneğin Avrupa Hunları'nın dehşet veren saldırılarından kurtulmanın çaresini arayan Papa I. Leo (440-461) ve imparatorluk yöneticileri, onlara elçi ve misyonerler göndermişti (Maenchen-Helfen 1973:140-141). Cermenler örneğinde olduğu gibi *öteki*'ne federe statüsünü vermek diğer bir seçenek idi (Gillett 2003:64). Bulgarlar ise Doğu Kilisesi'nin çağrılarına kulak

¹⁰² Denis Sinor (1981:133) da, “İç Asya'nın sanat ve bilime katkısı sınırlı düzeydedir, ancak onun insanlık tarihinde yarattığı en büyük etki muhteşem savaşçılarının hiç eksik olmayışdır” derken, vurgusunu cümlesinin ikinci kısmına yapar. Bununla birlikte ilk tespitinin çerçevesini oldukça daraltmıştır.

¹⁰³ “و كودام لشكر در عالم چون لشكر مغول تواند بود؟”, Bkz. Cüveynî (1385:I,131).

¹⁰⁴ Fakat genel olarak kabul edilen bir şey vardır ki o da, Cermenlerin Roma arazisinde ya da Moğollar'ın Asya'da yaptıkları tahribatın benzerini Müslümanların yapmadıklarıdır. Onlar egemen oldukları halkların kültür seviyesini ve maddi olanaklarını yükseltmeye gayret sarfetmişlerdir. Cermen istilası, Moğol fetihleri ve Müslüman fetihlerinin araştırmacılar tarafından nasıl algılandığını göstermesi bakımından bu değerlendirme son derece önemlidir. Örnek olarak bkz. Atiya (1962:208); Pirenne (1957:150-152); Hodgson (1977:386).

verdikleri için Katolik kilisenin itibarını kazanamadılar (Luttwak 2009:121,134,167,187; Stepanov 2008:363-377; Levchenko 2007:184-185). Ancak IX. yüzyılda Avrupa'nın ve Hıristiyanlığın yeni korkusu olan Macarlar üzerinde kilisenin¹⁰⁵ çabaları istenilen neticeyi hâsıl etmişti (Karatay 2015:448). 10 Ağustos 955'te I. Otto'nun Augsburg civarında Lechfeld'de Macarlara karşı elde ettiği zaferden¹⁰⁶ sonra, Roma Katolik Kilisesi çabalarını hızlandırmış ve onları büyük ölçüde ihtida ettirmeyi başarmıştı. Kısacası Avrupa tarihinin önemli bir kısmını göçebe halklar tayin etmişti (Anderson 1974:228).

Bütün bunları bir kenara bırakırsak, XIII. yüzyıla gelindiğinde Avrasya'da meydana gelen en önemli hadise, şüphesiz Moğolların ortaya çıkışı ve imparatorluklarını ihdas etmeleridir (Morgan 1971:41). Zira bundan sonra kısa sürelide olsa Avrupa'nın yeni misafirleri, bazı yazarlarca Hunlar ve Cermenler ile kıyası bile düşünüleemeyen Moğollar olacaktı (Nevai 1356:13-14).¹⁰⁷ Cengiz'in saltanatı boyunca (1206-1227) Moğollar, Kuzey Çin ve İran'daki diğer göçebe kabilelere üstünlük kurma düşüncesiyle hareket ettiler. Avrupa'nın Kutsal Roma Cermen İmparatoru II. Frederik meselesi ile meşgul olduğu ve onun faaliyetlerini kontrol altına almak için aktif bir çabanın içerisine girdiği bir dönemde, Cengiz'in oğlu ve ardılı olan Ögedey (1229-1241) yönünü Batı'ya çevirmişti. 1235 senesinde gerçekleşen Moğol Kurultayı'nda bu tasavvur açığa çıktı ve Batı'ya karşı bir harekât kararı alındı (Roux 2001:277). Yaklaşık 150 bin kişilik ordu ile bu harekâta girişildi (De Rachewiltz 1971:69).¹⁰⁸ Daha evvel 1223 Kalka muharebesi (Özcan 2010b:26vd.; Kamalov 2003:19; Dimnik 2003:293vd.) ile Kuman Federasyonu dağıtılmıştı. 1237'de ise İtil Bulgarları yenilgiye uğratıldıktan sonra onların başkenti Bulgar şehri aşıldı ve önemli Rus prenslikleri fethedildi.

Moğolların bu ilerleyişleri ile ilgili Batı'ya en ciddi ve önemli uyarı, Kumanları Hıristiyanlık lehine kazanmak amacıyla İtil bölgesinde Suzdal'da yaşayan Macar

¹⁰⁵ Başlangıçta Doğu Kilisesi ve Bizans'ın Macarları Hıristiyanlaştırma çabaları olmuş fakat Asya'dan çıkıp Doğu Avrupa'ya gelen bu Türk kavmi nihayetinde Katolik Hıristiyanlığı içerisine dâhil olmuştur. Bkz. Font (2005:286-288).

¹⁰⁶ Denis Sinor'a (1959:28) göre I. Otto, Macarlara karşı verdiği bu savaştan sonra haklı olarak Avrupa'nın kurtarıcısı olarak kabul edildi.

¹⁰⁷ Togan (1970:105), bozkır kökenli halklar arasında sadece Moğolların fütuhâtı hakkında detaylı bilgiye sahip olduğunu belirtir.

¹⁰⁸ Gumilev (2003b:312), doğulu yazarların 300 bin kişiye varan rakamları telaffuz etmelerini, onların on kat abartma alışkanlığının bir sonucu olduğunu söyler.

misyoner Friar Julian tarafından yapıldı. Julian, Moğol fetihlerinin temelinde yatan nedeni, Cengiz'in güçlü bir kabile reisinin kızını eş olarak almak istemesi olayına bağlar. Ona göre kızın babasının bu teklife razı olmaması birbirini takip eden savaşların başlangıcını oluşturur.¹⁰⁹ Julian'a ait olan 1237 tarihli mektup, her ne kadar hayali bazı öğeleri içerse de (De Rachewiltz 1971:41), Moğol istilasının dehşet veren yönünü en açık şekilde ortaya koymasının yanında, Moğolların Rus ve Macar topraklarıyla ilgili tasavvurlarını da gözler önüne sermesi bakımından son derece önemlidir.¹¹⁰

Çok geçmeden Ortodoks Kilisesi'nin en önemli merkezlerinden birisi olan ve Avrupa'ya açılan kapı durumundaki Rus şehirlerinin anası Kiev 1240'ta düşmüştü. Böylece Rus tarihinin önemli bir prensliği (878-1240) tarihten silindi. Yalnızca Novgorod prensliği bağımsızlığını sürdürmeyi başardı (Özcan 2010b:76-78). Moğolların Karadeniz'in kuzeyindeki bu ilerlemeleri çok geçmeden Doğu ve Orta Avrupa'yı, yani Polonya ve Macaristan'ı Moğolların saldırılarına açık hale getirdi. Cengiz'in torunu Batu ve önemli komutanlardan Subutay bu orduların başındaydılar.¹¹¹ Moğollar çok planlı bir şekilde ilerliyorlardı. Papa IX. Gregory ile Kutsal Roma Cermen İmparatoru II. Frederik arasındaki sürtüşme hakkında bilgi sahibi olmuşlardı. Macar kralı IV. Bela'nın (1235-1270) soylular ile olan mücadelelerinden ve Polonya duklerinin birbirleriyle çekişmesinden de haberdardılar (Ruotsala 2001:32; Berend 2002:195vd.). Saunders'e (1969:123) göre Avrupa'nın içinde bulunduğu vaziyet, Attila zamanında olduğundan daha vahim idi.

1241 yılının Mart'ında Batu'nun öncülüğündeki Moğollar, Macaristan'ı ele geçirdiler. 10 bin kişilik bir Moğol kuvveti kuzeye Polonya'ya doğru yöneldiler. 9 Nisan 1241 yılında, Liegnitz (Legnica) yakınlarında Silezyalı duk II. Henry'nin liderliğindeki birleşik Polonya-Almanya ordusu ile Moğollar arasındaki asıl savaşta Moğollar büyük bir başarı elde ettiler (Sinor 1959:72) ve zaferin nişanesi olarak maktullerden

¹⁰⁹ Bu anlatı Marco Polo dâhil bazı Batılı seyyahlar tarafından da kabul edilmiştir.

¹¹⁰ Bu konu hakkında bkz. Monumenta Hungariae Historica (1869:549-554); Sinor (2002:1153-1168); Özcan (2010a:89-99).

¹¹¹ Chambers'e (1979:43,65-66) göre, yüzyıllar sonra Napolyon'un ordusunda olduğu gibi, Cengiz'in ordusunun da en önemli özelliği, Subutay gibi kudretli noyanlara sahip olmasıdır. Buell (1993b:13) de onun Cengiz, Ögedey ve Güyük katındaki hizmetlerini göz önünde bulundurarak, kırk yıllık bir zaman diliminde örneğinin olmadığını ifade eder. Yuvalı (1988:269) ise, yaşlı komutanın böylesine zor bir sefere iştirakını, Türk devlet geleneklerinde de var olan, genç şehzadelerin eğitilmesi gayesine dönük bir çaba olarak görür.

topladıkları dokuz çuval kulağı Karakurum'a gönderdiler (Phillips 1988:70).¹¹² Liegnitz Savaşı'ndan iki gün sonra 11 Nisan 1241'de Mohi Ovası'ndaki savaşta, IV. Bela'nın 65 bin kişilik ordusu tümüyle Moğollar tarafından yok edildi. 1241'in Aralık ayında Moğollar donmuş Tuna (Danube) nehrini aşıp tüm Macaristan'ı işgal ettiler. IV. Bela arkasında bir Moğol birliği olduğu halde Balkanlara kaçtı (Yücel 2015:564).¹¹³

Kısacası Batı Hıristiyanlığı bölünmüş bir vaziyetteydi. Moğol tehdidinin şuurunda olan Macarların yardım talepleri karşılanamadı (Sinor 1959:74). Papa IX. Gregory, Roma Katolik Kilisesine bağlı olan Macar ülkesi ve Polonya hakkında, Moğol tehlikesi nedeniyle tereddüt yaşıyordu. Buna rağmen Papa, II. Frederik ile olan mücadelesinde taviz veren taraf olmak istemiyordu. Papa, II. Frederik'i ortadan kaldırır kaldırmaz IV. Bela'ya yardıma koşacağını söylüyordu.¹¹⁴ Daha sonra imparatoru Moğollar ile işbirliği yapmakla suçlayacaktı. II. Frederik'e göre, Moğollar tehlikeliydi ancak Papa onlardan daha büyük bir sorunu teşkil ediyordu. II. Frederik'in aynı zamanda kayınpederi olan İngiltere Kralı III. Henry'ye gönderdiği mektup (Matthew Paris 1852,I:341-348)¹¹⁵

¹¹² Quentin'de (2006:19,27,36) Derbent mevkiinde Moğolların isyancılara korku salmak amacıyla bu fiili işlediğini üç ayrı yerde tekrarlar.

¹¹³ Macarların bu toprakların yeni göçebeleri olan Moğollara karşı başarısız oluşlarıyla ilgili Macar tarihçisi Eckhart'ın (2010:66) tespiti oldukça yerindedir. O, "harb tarzı ve teçhizat itibarıyla Moğollarla Macarlar arasındaki fark aşağı yukarı 'akinlar devrinde' Macarlarla Batı kavimleri arasındaki fark gibi idi" diyerek, Macarların yerleşik hale gelmesiyle eski savaşçı özelliklerini kaybettiklerine vurgu yapmaktadır.

¹¹⁴ Papa mektubuna Tevrat'ın Yeremya (31,15) kısmından bir iktibas ile başlayarak yapılan zulmün altını çizmiştir. Ardından papa, Tanrı'nın Moğolların sebep oldukları zulüm karşısındaki sessizliğini bir müddet sonra bozacağını ve onun adını taşıyıp yücelten krallıkların yok olmasına göz yummayacağını ifade etmiştir. İsrailoğullarına tattırılan azap gibi bu da çok uzun sürmeyecektir. Tanrı, Asur kralı Sanherib'in İsrailoğulları topraklarına girmesi için izin vermiş ancak Ezekiyel'in duasından sonra bir gece de düşmanı yok etmişti. Anlaşılabileceği üzere papa Moğol istilasını da Hıristiyanlar için bir sınav olarak görmekteydi. Mektubun son kısmında ise IV. Bela'nın onlarla mücadele noktasında azminden bir şey kaybetmemesi gerektiği telkin edilmiştir. Papa IX. Gregory'e ait olup Macar kralı IV. Bela'ya yazdığı 16 Haziran 1241 tarihli mektup için bkz. Bird-Peters-Powel (2013:319-321).

¹¹⁵ 3 Temmuz 1241 tarihli bu mektupta, Kutsal Roma Cermen İmparatoru II. Frederik, Moğolların yaptığı tahribat ile ilgili gerçek bilgilerin kendilerine geç ulaşmış olmasına rağmen tüm Hıristiyan dünyasını etkileyecek böyle bir felaketin önü alınması için gerekli hassasiyetin gösterilmesini talep etmektedir. İmparator, Moğolların Macar topraklarını ele geçirmelerinden sonra hâlâ durdurulamamış olmalarını büyük bir endişe ile karşıladığını söylemektedir. Mutad olduğu üzere bu mektupta Moğollar yine vahşi, kanunsuz ve insanlıktan nasibini almamış insanlar olarak sunulmuştur. Bundan başka, Moğolların kendilerini yeryüzünün efendisi olarak gördükleri için karşı taraftan talep ettikleri boyun eğme, askerî hizmet ve vergi mükellefiyeti gibi yükümlülüklerin II. Frederik tarafından iyice anlaşıldığı görülmektedir. Ardından imparator, Moğollar hakkında tanıtıcı bilgiler verir. Onların fiziksel özellikleri ve askerî kabiliyetleri zikredilir. II. Frederik'in asıl kaygısı kendi topraklarını muhafaza etmek olsa da, mektupta bu çok fazla hissettirilmeden tehdidin tüm Hıristiyanlığı kapsadığına vurgu yapılmıştır. Kurtuluş için alınacak tedbirlerin umuma şamil olması gerektiği belirtilmiştir. Macar kralı IV. Bela, kendi ülkesini nasıl Hıristiyan dünyasının kapısı olarak görüyorsa, II. Frederik de hâkimiyeti altındaki Alman topraklarını bu şekilde görmekteydi. Moğollar'ın Hıristiyan dünyasına tattırdıkları bu dehşetin Tanrı'nın izniyle

Avrupa'yı gerektiği şekilde harekete geçirmeye yetmedi çünkü Fransa ve İngiltere bu coğrafyanın atlattığı tehlikeden çok uzaktaydılar.

Moğolların bir kısmı Viyana'ya yaklaşmışken, diğer bir kısmı Alplerin ötesinde Venedik'e 100 kilometre uzaklıktaydılar. Avrupa'nın tümünü sarmaya başlayan bu endişe, İspanya ve İrlanda'yı dahi ürküttü. Papa IX. Gregory, 1241 Haziran'ında Moğollara karşı haçlı ittifakına izin verdi.¹¹⁶ Avrupa'da husule gelen bu Moğol korkusu kıyamet ile ilişkilendirildi (Ruotsala 2001:32-33). Novgorod Başrahibi Rogerius'un şu sözleri Moğol fetihlerinin dehşet veren yanını en iyi şekilde özetlemektedir: "İnsanoğlunun şimdiye kadar böylesine bir yıkıma şahit olduğu görülmemiştir" (Rogers 1996:6). İsa karşıtlığını temsil eden Moğollar, Eski Ahit'teki kehanetlere göre yorumlandı. Bu barbarlar genellikle Tatarlar (Tartar) olarak tanımlanıyordu.¹¹⁷

Bohemya ve Polonya'da bulunan Fransisken tarikatı üyesi Gianolu Jordan (1195-1262)'in 1241 tarihine rastlayan ve Brabant Dükü II. Henry'ye yazdığı mektubunda, saldırıların dehşet veren yanı açık bir şekilde görülmektedir. Jordan, aslında tüm Hıristiyanlara bir uyarı niteliği taşıyan mektubunda, yaşlarına bakmaksızın tüm insanları kılçtan geçiren, azizlerin mezarlarına atlarını bağlamak suretiyle Tanrı'ya adanmış kutsal yerlere dahi zarar veren Moğolların, nehirleri ve ormanları ne kadar hızlı geçtiklerini gözler önüne sermektedir. Keşiş Jordan'ı şaşkına çeviren belki de en önemli husus, Moğol kadınlarının savaşlarda gösterdikleri maharettir. Jordan, "bizim ülkemizde dokuma ve dikim işlerinden anlayan kadınların, güzel olana tercih edilmesi gibi, Moğollar arasında da en iyi dövüşen kadının en çok rağbet gördüğünü" söyleyerek, bu durum karşısındaki şaşkınlığını gizlememiştir (Chambers 1979:105).¹¹⁸

---

gerçekleştiği yönündeki anlayış, mektubun dikkat çeken taraflarından biridir. Anlaşılan o ki, Hıristiyanlıkta ilk günahın bağlayıcılığının bireysel olduğu kadar kolektif bir özelliğinin de olması (Kearney 2012:110; Gurevich 1985:130), uğranılan musibetin bu şekilde okunması sonucunu doğurmuştur.

¹¹⁶ Bu konu hakkında bkz. Jackson (1991). IX. Gregory 1241 yılının Ağustos ayında ölmüştü. Papa IV. Celestine'in on yedi günlük bu makamı işgal etmesi hariç tutulursa, 1243 yılında IV. Innocent'in yeni papa seçilişine kadar papalık makamı boş kalmıştı.

¹¹⁷ "Korkunç Moğol" algısının yaratılmasında "Tartar" sözcüğünün de büyük katkısı olmuştur. Bu ifadenin kullanılmasındaki amaç, seferlerinin yıkıcı etkisi sebebiyle Moğolları, Yunan mitolojisindeki cehennem en alt tabakasında yaşayan insanlarla bir tutmalarınıdır. En kötü kimselerle, Titanlar gibi Zeus'un düşmanlarının buraya konulduğuna inanılırdı. Tatar adı ile ilgili olarak bkz. Gumilev (2003a:109); İzgi (2014:213-224); Kamalov (2007:11-34) Buell (2003:263).

¹¹⁸ Jordan'ın mektupları hakkında bkz. Auweiler (1917). Joinville de (2002:183) Moğolların çocuksuz olan bütün kadınları savaşa götürdüklerine işaret etmiştir. Ayrıca bkz. Shao Hung (2012:85-86).

Çin'den Adriyatik'e kadar önlerine kim çıksa yenebilecekleri izlenimini veren Moğollar (Franklin-Shepard 1996:368; Aştiyânî 1364:I,100) 1242 baharında saldırılarına son verdiler. 10 bin kilometre uzaklıktan Karakurum'dan gelen, 11 Aralık 1241'deki büyük kağan Ögedey'in (1229–41) ölüm haberi üzerine, Avrupa'da bulunan Moğol aristokrasisi yeni kağanı seçmek ve ayrılıkları önlemek için Asya'ya dönüş yoluna geçtiler. Ögedey'in ölüm haberi Avrupa için hayati bir öneme haizdi. Aksi halde tembel ve disiplinsiz şövalye ve köylülerden oluşan ordu birliklerinin, Moğolların organizasyon yeteneğine sahip ordusuna karşı koyması mümkün olamayacaktı. Geldikleri kadar hızlı bir şekilde Moğollar geri çekildiler. Macaristan'dan ayrılırlarken yolları üzerindeki her şeye zarar verdiler. Moğollar, Balkanlar ve Güney Rusya yolunu kullanarak 1242-43 kışında Volga'nın aşağısına inmişlerdi. Cuci'nin oğlu Batu burada Karpatlar'dan Urallar'a kadar uzanan ve Rusya'ya 250 yıl hükmeden Altın Orda'nın başkenti olacak olan Saray şehrini kurdu (Ruotsala 2001:34; Vernadsky 2007:82).

Avrupa'nın özellikle doğu kısmının siyasi ve demografik yapısı üzerinde büyük etkide bulunan Moğol saldırıları (Spinei 2009:175), tahmin edileceği gibi kıtlık ve salgın hastalıkları da beraberinde getirmişti. Macaristan'ın 2 milyonluk nüfusunun neredeyse yarısı artık yoktu. Polonya, Bohemya, Moravya ve Balkanlar bu istiladan yoğun bir şekilde etkilenmişti. Buda, Peşte, Gran (Esztergom), Breslav, Krakov, Lublin, Zagreb ve Belgrad gibi birçok Avrupa şehri artık eski hallerinde değildi. Moğollar aynı zamanda içlerinde zanaatkârlarında olduğu birçok esiri beraberinde götürmüşlerdi. Buna rağmen onların Avrupa'da kalmaya niyetleri vardı, çünkü kendi paralarını basmaya başladıkları gibi, Macaristan'da vergi sistemini organize hale getirmeye çalışmışlardı (Ruotsala 2001:35; Spuler 1971:18; Heiduk 2002:325).

1241-42 yıllarındaki Moğol saldırılarının ardından Macar kralı IV. Bela papaya yazdığı mektuplarda, Moğol istilası zamanında Hıristiyan hükümdarların ve papanın gerekli yardımı yapmaktaki başarısızlıklarını izhar etmiştir.¹¹⁹ Bu mektuplardan en uzununu ve en

¹¹⁹ 150 yıl kadar önce Bizans'ın yardım çağrılarına papalar ve Avrupa'nın seküler idarecileri geçte olsa askerî bir karşılık vermişti. Ancak Moğol saldırılarına maruz kalanların yardım talepleri anladığımız kadarıyla genellikle Eski Ahit'teki İsrailoğulları'nın başından geçen musibetler ile ilişkilendirilmiş ve Tanrı'ya samimi duaya olan ihtiyacın önemine vurgu yapılmıştır. Bu durum, Selahattin Eyyubi,

açıklayıcısı, adı “Tatar mektubu” olarak adlandırılan 1250 tarihli olanıdır. Bela bu mektupta, Moğolların tekrardan döneceklerini ve tüm Hıristiyan dünyasını fethetme arzusunda olduklarını iddia eder. Macarlar onlara karşı koymanın hangi sonuçlara yol açtığını deneyim ederek görmüşlerdi. Moğollar batıyı fethetmek için yeniden geldiklerinde atları için kâfi derecede otlakları bulunan Macar topraklarını kullanabilirlerdi. Dolayısıyla Bela’nın bu mektubunda Macar toprakları “Hıristiyanlığın kapısı” olarak gözükmektedir. Çünkü bu krallığın doğu sınırı Hıristiyan dünyasına girişin başlangıcını teşkil ettiği gibi (Berend 2001:80) aynı zamanda Batı Avrupa’nın ileri bir karakolu hüviyetine de sahiptir (Southern 2001:86). Macar toprakları bu yüzden işgal için anahtar bir pozisyondaydı.¹²⁰ Bu kapı düşmanları dışarıda tutar, eğer açılırsa savunmasız kalan Hıristiyan dünyasına girişin başlangıcını teşkil eder (Berend 2002:196). Bu tehlikeyi derinden hisseden Macar kralı Bela’nın da söylediği gibi Avrupa için Macar toprakları hayati bir önem taşımaktaydı.

Hıristiyan dünyası hiçbir zaman yok olmaya bu kadar yaklaşmamıştı (De Rachewiltz 1971:81; Phillips 1988:70). Ancak 1242 yılında Moğolların ani geri çekilme hareketi ile Batı Hıristiyanlığı bu tehlikeden kurtulmuştu. Moğollar artık Avrupa için bir tehdit unsuru olmaktan çıkmıştı. Bu acı tecrübe ne kilisenin ne de Hıristiyan bir devletin, askeri olarak Moğollara güç yettiremeyeceğini bariz bir şekilde göstermişti (Sinor 1975:514). Fakat kısa süre içerisinde Moğol İmparatorluğu’nun parçalara ayrılması, onların birlik duygusu halinde hareket etmelerini önlemiş ve Avrupa’yı fethetme arzusunu bir daha kendilerinde bulamamışlardır (Ruotsala 2001:35). Burada dikkat çeken nokta ise batıda ve doğuda onların zaferinin, Hıristiyanların suçlarının bir cezası olarak algılanmasıdır (Sweeney 1982:170; Guzman 1991:31).¹²¹ Şehir Moğol saldırısına

---

İmameddin Zengi ve oğlu Nureddin Mahmud Zengi gibi istisnalar hariç, İslam dünyasının Haçlı çağında bir türlü birlik olamamalarına benzemektedir.

¹²⁰ Eckhart da (2010:65), “Macaristan bu muazzam imparatorluğun genişleme yoluna raslamıştı” diyerek bu toprakların önemine işaret etmiştir.

¹²¹ Seyyah Carpini’nin (2001:24) eserinin Önsöz’ünde de bu düşüncüyü görmek mümkündür. Hıristiyanlar kadar olmasa da aynı düşüncenin bazı İslam yazarları tarafından da paylaşıldığı görülmektedir. Zira Cüveyni (1385:I,188-189), Buhara şehrinin Moğollar tarafından alınmasından sonra Cengiz’in orada yaptığı konuşmayı nakleder. Cengiz, sağ kalan Buharalılara yaptığı konuşmada, onların büyük suçlar işlediğini söylerken, bunun kanıtı olarak da kendisini Tanrı’nın gazabı olarak gönderildiğini, eğer onlar büyük kabahatler işlememiş olsaydı, kendisinin Tanrı tarafından bir cezalandırıcı olarak gönderilmeyeceğini ifade etmiştir. İbnü’l-Esir’e (1987:319) göre de, aynı dönemde meydana gelen Haçlı ve Moğol felaketi, Müslümanlar için büyük bir imtihan vesilesidir. Bu konu hakkında bkz. Dewese (2006:24 vd.).

maruz kalmamış olmasına rağmen, Kalka Savaşı ile ilgili Novgorod Kroniği'nde (1914:64) de Hıristiyanlıkta var olan bu algılamının yansıması görülür. Burada geçen ifadelerle göre menşei bilinmeyen Moğollar (Tartar), Tanrı'nın suçlu olan Hıristiyanlar üzerine gönderdiği yabancılardır. Rachewiltz de (1971:83) Hıristiyanlıkta var olan bu cezalandırma anlayışından hareketle Moğollar için "Tanrı'nın çekici" ifadesinin kullanıldığına işaret eder.

Avrupa'yı bu derece endişeye sevk eden Moğol fetihlerinin mahiyeti konusunda modern çağın yazarları bazı farklı düşünceler içerisine girmişlerdir. Ancak şunu belirtmekte fayda vardır ki, Moğolların bu saldırıları önceden tertip edilmiştir. Yani sığağı sığağına gelişen olaylar bütünü olarak bu fetihleri değerlendirmek biraz kolaycılığa kaçmak olur.¹²² Zira daha önce Macar Dominiken keşişi Julian, Moğolların amacının Macar ülkesini fethetmek ardından Roma ve öteki yerleri ele geçirmek olduğunu haber vermişti. Bazı Kuman prens ve bakiyelerinin Macaristan'a kaçışlarının da Moğollar için bir bahane oluşturduğu ileri sürülmektedir (Morgan 1990:138; Vernadsky 2007:72; De Hartog 1996:29-30; Yücel 2015:558). Bela'nın aynı zamanda Kumanların kralı (De Rachewiltz 1971:72) unvanını kullanması, bu görüşü destekler niteliktedir. Julian'ın Macaristan'a dönüşünde Batu'dan Bela'ya getirdiği ültimatoma bakılırsa (Sinor 1959:66), Moğolların hedefinin ne olduğu açık bir şekilde görülecektir. İstilayı kolaylaştırıcı ve yönlendirici hususları, yani dünya çapındaki olayların iteklemesinin (Gumilev 2003c:203) etkisini göz ardı etmeden, onların Avrupa'nın doğusuna saldırılarını dünya hâkimiyeti anlayışlarının bir parçası olarak kabul etmek gerekiyor. Bu açıdan bakıldığında Julian'ın raporu, Moğolların¹²³ Asya gibi Avrupa'nın da hâkimi olmak için mücadele edebileceklerini açığa vuran ilk kaynak niteliği taşımaktadır (De Rachewiltz 1971:72).

¹²² Dunn (1986:83), Moğol saldırılarının ideolojik temelli olarak Nazilerin uyguladıkları genişleme siyaseti veya barbarların önünü arkasını düşünmeden icra ettikleri yakıp yıkmalar benzeri bir fiil olarak düşünülmemesi gerektiğine işaret eder. Ayrıca bu saldırıları, Cengiz ve ardılları tarafından uygulanan, hem taktik hem de psikolojik yönüyle bilinçli bir tertibin sonucu olarak okumanın gerekliliğine vurgu yapar.

¹²³ Moğolları tarif etmek için Tartari veya Tartars tabirinin kullanıldığı ilk yerlerden biri de Julian'ın raporudur. Tartar kelimesi sonraları İtalyanca, Fransızca ve İngilizce'de kullanılmaya devam ederken, Almanca ve diğer Avrupa dillerinde ise kelimenin Tatar şekli kullanılmaktadır.

Moğolların bu saldırılarının nedeni konusundaki farklı yaklaşımların yanında, hangi sebepten ötürü onların geri çekildikleri hususu da dikkat çeken meselelerden birisidir. Şüphesiz en önemli gerekçe yukarıda sözünü ettiğimiz 1241 yılının Aralık ayında gerçekleşen büyük kağan Ögedey'in ölümüdür. Zira bundan yaklaşık yirmi yıl önce (1221-1224) de Rus toprakları içerisine giren Moğol orduları, Cengiz'in 1227 yılındaki ölümü üzerine saldırılarını nihayete erdirememişlerdi. Kısacası her defasında bir büyük kağanın ölümü ile Moğol ordularının Batı'ya doğru ilerleyişlerinin önü kesilmişti (Voegelin 2000:77).¹²⁴ İkinci sebep Macar ovalarının atlı Moğol ordusu için yeterli verimlilikte olmamasıdır (Sinor 1977b:182). Üçüncüsü de Moğol ordusunun arka arkaya devam eden savaşlarda yorgunluğunun had safhaya çıkmasıdır (Kafalı 1976:51).

Şimdiye değin tarihçiler Moğolların Avrupa'dan hızla geri çekilişleriyle ilgili olarak genelde yukarıdaki sebepler üzerinden değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Joseph Fletcher (1986:47) "bir bozkır imparatorunun ölümü, tüm Moğolların bildiği gibi, hiç de önemsenmeyecek bir husus değildir" diyerek kurultayın önemine işaret etmiştir. Bu politik teorinin en önemli destekçilerinden birisi de Vernadsky'dir. Vernadsky (2007:79), Batu'nun potansiyel büyük kağan adaylarından biri olduğu için bu çekilmenin gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Moğol tarihçilerinden Saunders de (1971:87vd.), Batu'nun geri çekilişini "politik teori" yaklaşımıyla açıklama yoluna gitmiştir. Kafalı (1976:51) ise daha Kiev'in alınmasıyla harekâtın tamamlandığını ondan sonrasının yağma amacına dönük olduğunu düşünür. İşte bu noktada, dönemin seyyahlarından biri olan Carpini'nin sözleri de mevzuyu iyi bir şekilde açıklamaktadır. Carpini (2001:124), Batu'nun askerlerinin daha otuz yıl savaşacaklarını zannettiklerini ancak imparatorlarının zehirlenerek öldürülmesinin buna mani olduğunu yazar. Aynı seyyah (2001:127) bir başka yerde "hakanın annesinin bir bayan arkadaşı Ögedey'i zehirleyip ortadan kaldırmış olduğu için hapse atılmıştı. O sırada Moğol ordusu Macaristan'da idi ve Ögedey'in ölümü üzerine buradan geri çekildi" diyerek Batu'nun geri çekilişini büyük kağanın ölümüne bağlamaktadır.¹²⁵

Moğolların askerî gücünün ağır savaşlar neticesinde yorgun düşmesi de en büyük etkenlerden bir tanesidir. Rus yazar Tikhvinskii (1977:8), Batu'nun Doğu Avrupa'da

¹²⁴ Bu açıdan bakıldığında, Batılılar doğu halklarına kıyasla daha talihi idiler. Bkz. Beyânî (1367:178).

¹²⁵ Quentin de (2006:69), Ögedey'in ölümünün Moğolları biraz yatıştırdığını kabul eder.

verdiği kayıpların, geri çekilişin en önemli gerekçesi olduğunu savunur. Yine önemli Rus yazarlardan Pashuto da (1977:222), Ruslar ile Doğu ve Orta Avrupa insanların kendi arazilerini savunmalarının, Viyana, Paris, Londra ve Roma gibi birçok şehrin yıkımına engel teşkil ettiğini söyleyerek¹²⁶, Moğol istilasının yıkıcı etkisini gözler önüne sermektedir. Moğolların geri çekilişiyle ilgili farklı teorilerden biri de Laszlo Makkai tarafından ileri sürülmüştür. Makkai'ye (1990:27) göre Moğollar ilk ziyaretleriyle dehşet verdikleri bu topraklardan, hatırlarında ona son darbeyi vurmak için tekrardan gelme umuduyla ayrılmışlardı. Macar kralının, 1241-42 Moğol saldırılarını atlattıktan sonra soylulara taştan yapılmış kaleler ve şatolar inşa etmeleri hususundaki teşviki (Sinor 1959:76; Berend 2002:200; Eckhart 2010:67), ansızın geri çekilen Moğolların tekrardan bu topraklara gelme ihtimaline yönelik olduğu ve onlara ne şekilde karşılık verileceğiyle ilgili atılmış bir adım olarak görülmelidir. Ancak Moğollar bir daha Avrupa'ya saldırma imkânına sahip olamamışlardı.¹²⁷

Şüphe yok ki, yukarıda zikredilen gerekçelerin hepsinin bir derece rolü vardı, fakat şunu da belirtmek gerekir ki, Batu Güyük'ün tahta çıkma merasimine katılmamıştır. Bu noktada tarihçilerin önemli bir tespitini de görmezden gelmemek gerekir. O da şudur ki, Macar ovalarına daha önce giren Hunlar, Avarlar ve Macarlar gibi Moğollar da kendi göçebe ekonomilerini terk etmek zorunda kalmışlardı (Sinor 1977b:182-183 Lindner 1981:13; Roux 2001:294-297).

Gerek saldırı gerekse geri çekilme gerekçeleri ne olursa olsun, Moğollar giriştikleri bu hareketle, iki kıtayı (Asya ve Avrupa) birbirine daha fazla yakınlaştırmakta başarılı olmuşlardı. Dehşetli yönü ağır başmış olsa da bu saldırılar, Rusya'nın Avrupa'dan kopmasını hızlandırdığı (Halecki 1980:87,90; Anderson 1974:227) gibi¹²⁸, Asya'nın Batılılara tekrardan kapılarını açmasını sağlamıştı (Amitai-Preiss-Morgan 2000:1). Moğollar bu saldırılar sonucunda ilk kez Avrupalı Hıristiyanlar ile karşılaşırken (Jagchid-Hyer 1979:189), Avrupalılar da belki de önceden haklarında bir şeyler

¹²⁶ D'ohsson da (2006:216) aynı düşüncededir. Ancak o, Avrupa'nın geri kalan kısmının bu istiladan kurtulmasının sebebini Ögedey'in ölümüne bağlamaktadır.

¹²⁷ Sinor (1959:77), Moğol istilasının acı tarafının yanında, Macaristan'ın yeniden inşasında buraya getirilen Alman, İtalyan, Polonya, Rus, Romen ve çeşitli Slav yerleşimcileri ile bu toprakların çok uluslu bir karakter kazandığına vurgu yapmıştır.

¹²⁸ Kurat (2010:79), Rusya'nın Batı Avrupa'ya nispetle geri kalmasının Moğol istilası ile bir ilişkisi olmadığını, aksine söz konusu durumun Rus topraklarının iç dinamikleri ile alakalı olduğunu belirtir.

duydıkları Moğolların gerçek yüzüyle karşılaştılar. Hatta bazı modern yazarlar (Adshead 1993:5,53; Barthold 1928:96, Spuler 1971:23), şimdiye dek üzerinde durulan bu Moğol genişlemesini, medeniyetler arası ilk etkileşimin kaynağı olarak görüp direkt olarak dünya tarih yazıcılığının başlangıcına tesir ettiğine vurgu yapmışlardır. Saldırıları her ne kadar dehşetli olsa da XIII. yüzyıl bir “umut” çağıydı (Fletcher 1997:326) ve Latin toplumunun yeniden canlanması için (Schiel 2009:165) bu iyi bir fırsat olabilirdi. Dolayısıyla vakit kaybetmeden harekete geçilmeliydi.

1.3. “Pax Mongolica”

Her barış döneminde tarih kendisini yeniler ve sonuç olarak, yeni bir dünya başlar (Eliade 1991:136).

Yukarıda sözünü ettiğimiz hem Asya hem de Avrupa kıtasında gerçekleşen Moğol fetihlerini zihnimize bir yere oturtmak için, bu tabir üzerinde biraz durmakta yarar vardır. Anlaşılacağı üzere “Pax Mongolica”¹²⁹, “Pax Romana”dan esinlenilerek kullanılmaya başlanmıştır. Ancak “Pax Romana”nın hüküm sürdüğü yüzyıllar ile Moğol çağı yani XIII. ve XIV. yüzyıllar aynı şartlara sahip değildir.¹³⁰ Moğollar ile ilgili bir sözlüğün yazarı olan Buell (2003:210) bu kavramı “Moğol fetihleri ile birlikte Avrasya’da kurulan politik birliğin ve bunun doğurduğu güvenli ticari ağ sayesinde emniyet ve seyahat etme özgürlüğünün sağlanması” olarak ifade eder. Bu tarife göre “Pax Mongolica” hem yerleşikler için hem de uluslararası ticaret için gerekli idi.

Bununla birlikte adı geçen terime bazı yazarlar farklı anlamlar yüklemişlerdir. Örneğin Morgan’a (1987:83) göre, bu tabir aldatıcı olmakla birlikte abartılıdır da. Ruotsala’ya (2001:23) göre ise, Asya önceki halinden daha güvenli idi, fakat “Pax Mongolica” bir daha geri gelmeyecek kültürel değerleri ortadan kaldırarak ve çok sayıdaki insanı öldürerek yaratılmıştı.¹³¹ Phillips de (1988:82) Moğolların yaptıkları katliamlarla adeta

¹²⁹ Bazı araştırmacılar “Pax Tartarica” tabirini kullanırlar. Örneğin bkz. Atiya (1938:237).

¹³⁰ “pax Romana” genel kabule göre, Roma İmparatoru Augustus (ö. M.S. 14) ile başlayan ve bundan sonra yaklaşık olarak 200 yıl süren bir sükunet dönemine işaret eder.

¹³¹ Ruotsala’nın tam karşıtı bir görüşü Morgan (2001:6) ileri sürer ve şöyle bir soru sorar: “Moğollar, eğer Buhara şehrini tamamen tahrip ettiyseler, XII. yüzyıla ait Kalan Minare’si adlı yapıtı, hatta Samanilere ait olan bir anıt mezarın varlığını nasıl değerlendirebiliriz?” Morgan’a göre, eğer Moğollar modern zamanın yıkım teknolojisine sahip değillerse, şehirleri tamamen yakıp yıktıkları şeklindeki anlatı geleneği abartıdan başka bir şey değildir. Gumilev de (2003a:75) Morgan ile benzer görüşleri paylaşır. Ona göre, Asya’nın kaderinin kötü yönde seyretmesinde asıl belirleyici olan Moğollar değil, iklim değişiklikleridir.

bir çöl yarattıklarını ve onun adının da barış ile birlikte anılmasını absürt karşılar. Anlaşılabacağı üzere, “Moğol barışı” olarak tarif edilen bu kavram insanın zihninde sadece olumlu şeyleri çağrıştırmamaktadır.

Ayalon (1971:114), Cengiz’in hazırladığı *Yasa*’nın konusunun, tek bir kişinin egemenliği altında Moğol İmparatorluğu’nun ve kabilelerinin birliğini sürdürmek olduğunu ifade etmektedir. Dikkatle incelendiğinde *Yasa* hemen hemen tümünde askeri bir disipline vurgu yapar. Moğol fetihleri konusunda önemli çalışmaları olan Saunders de (1977 42vd.), *Yasa* ve Kuran arasındaki benzerliklere dikkat çekerek, Moğolların dünyaya barış, huzur ve adalet getirmek için dini bir dürtü ile hareket ettiklerini ifade eder. Khazanov’a (1993:464) göre ise, barış ve düzen getirmek Moğolların asla amacı olmamıştı. Onların diğer uluslara ait tek düşüncesi “inkıyad ettirmek” politikası üzerinedir.

Bunun yanında, Moğol fetihlerine daha olumlu yönden bakmaya çalışan bazı araştırmacılara göre, göçebelerin yıkıcı etkisinin yanında onların aynı zamanda kültürel gelişmelere de neden oldukları ifade edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, fetihlerin yıkıcı etkisi Asya halkları için olumsuz neticeler doğurmuş olsa da, yaratılan “Moğol barışı”, Avrasya ticaretinin ve kültürünün ivme kazanmasına yol açmış, doğu-batı etkileşimini hızlandırmıştır (Lewis 1968: 49-68; Tang 2006:3; Allsen 1997:4; Aştiyânî 1364:I,71). Moğollar üzerine epeyce çalışmaları olan Jackson (2005b:309), bu tabirin içini dolduracak kadar Avrasya ticaretinin ivme kazanmadığını iddia etmektedir ancak Rus tarihçi Vernadsky’e (2007:397vd.; ayrıca bkz. Halperin 1987:90) göre, fethedenler ile edilenler arasındaki ilişkileri tespit etmek zor görünse de, savaşların sadece yıkıcı etkisinden söz edilemez. Ona göre Ruslar, yasalar, finans ve mali, askerî, hatta din ile ilgili kurumsal yapılarını oluştururlarken Moğollardan oldukça fazla etkilenmişlerdir.¹³²

Gerçekten de Moğol çağını kendisinden önceki dönemle karşılaştıracak olursak, Venedik’ten Pers ülkesine, oradan Çin’e kadar birçok insanın uzun yollar kat ettiği görülmektedir (Halperin 1983:242-243). Hodong Kim (2009:18), “o zamana dek bu kadar uzun soluklu seyahatlere ve kıtalararası etkileşimlere şahit olunmamıştır” der. Bu

¹³² Rızaeddin Fahreddin (2003:40) bu sebepten ötürü Rusların Moğollara şükran borçlu olduklarını söyler.

hareketliği ifade etmek için ister yukarıdaki tabir kullanılsın isterse kullanılmınsın, imparatorluk boyunca müthiş bir hareketliliğin varlığından şüphe edilemez. Bu dönemde birçok Doğu’lu Batı’da iken, birçok Batı’lı da Doğu’da bulunmuştur. Avrupalılar, Alanlar, Ermeniler, Gürcüler, Nesturiler, Araplar, İranlılar, Öngütler, Kitanlar, Uygurlar, Tibetliler, Tangutlar, Çinliler imparatorluk içerisinde savaşçı, rahip, tüccar, seyyah, doktor, müzisyen, yönetici, tercüman vs. gibi görevlerde bulunmuşlardır (Allsen 2003:6).

Moğol mektuplarının Latince versiyonlarında barış durumunu ifade etmek için “Pax” sözcüğü kullanılır. Moğollar bu ifadeyi karşılamak için mektuplarında Türkçe bir sözcük olan il, el, ili sözcüğünü kullanırlar (Aigle 2005:147). Bu hem barış hem de boyun eğme anlamına gelir (Rubruk 2010:183:Dipnot 3). Buna göre barış sözcüğü Batı ile karşılaştırılırsa, Moğollar için daha geniş bir anlamı karşılar. Moğollar barıştan güçlerini diğerlerine kabul ettirmeyi anlarlar. Şurası açıktır ki, iki ayrı kültür, benzer sözleri farklı anlamlarda kullanmıştır (Ruotsala 2001:107).

Möngke’nin mektubunda geçen: “Ebedi Tanrı’nın buyruğu, tüm dünya güneşin doğduğu yerden battığu yere kadar”¹³³ (Rubruk 2010:260) ifadesi, onların cihan hâkimiyeti anlayışlarını ortaya koyar. Moğol kağanları bu şekilde hitaplarında ideal dünya düzenlerini yansıtır. Barış onlar için diğerlerine boyun eğdirme anlamına gelmekteydi.

1259 yılında büyük kağan Möngke’nin ölümü, ardından bir yıl sonra Kubilay’ın yükselişi ile Moğollar arasında büyük ihtilaflar ortaya çıkmıştır. 1263 yılına kadar Kubilay ve kardeşi Arık Böge arasındaki mücadeleler sürmüştür. Ögedey ailesinden genç prens Kaydu da, Kubilay karşıtı güçlerle birlikte hareket etmiştir (Biran 1997:19vd.; Barthold 1990:540-544). Kafkaslara bakıldığında ise Hülagü ile Berke’nin mücadelesi söz konusudur (Kafalı 1976:56-57; Pergari-Muhammedi 1391:155 vd.). Moğolların Memlükler ve Franklar ile mücadeleleri ise başka bir savaş cephesidir. Bu

¹³³ V. yüzyılın başlarında Yılduz (Uldız) Kagan unvanıyla anılan Avrupa Hun hükümdarı, yaptığı barış görüşmesinde Bizans’ın Trakya valisine bu ifadeyi kullanmıştır. İstemi Yabgu’nun oğlu Türk Şad da yaklaşık 166 sene sonra Bizans elçilerine aynı şekilde hitap etmiştir. Saadetin Gömeç’e (2011:16) göre bilinçli bir tercihin ürünü olan bu ifade, Türk Cihan Hâkimiyeti tasavvurunu yansıtır. Ayrıca bkz. Kafesoğlu (2004:363); Ahmetbeyoğlu (2001:49).

açıdan bakıldığında, eğer gerçek bir “Pax Mongolica” var olduysa, bunun Möngke’nin ölümünden sonra büyük bir darbe almış olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Anlaşılacağı üzere, söz konusu kavramın ihtiva ettiği yüzyıllar, yine diğer bir tartışma konusudur. Buell (2003:210) bu huzur ortamının, imparatorluğun çözülmesi ve XIV. yüzyılın başlarında Kaydu’nun sebep olduğu istikrarsızlığın sona ermesinden sonra da bir süre devam ettiğini söyler. Nicola Di Cosmo (2010:83) ise 1280-1360 tarihleri arasını verir. Cosmo’nun görüşünü destekler mahiyette olan Matthias Heiduk’a (2002:330) göre de, misyonerler ve tüccarlar elde ettikleri bu hareket serbestisini Çin’deki Yuan Hanedanı nihayete erinceye dek kullanmışlardır. Olivia Remie Constable (2004:265) ise, XIV. yüzyılın sonlarında Timur’un Batı’ya yönelişi ile birlikte Moğol barışının sonlandığını söyler.

Bu ortam şüphesiz en çok işleri sürekli hareket halinde olmayı gerektiren kişileri ilgilendiriyordu. Seyyahlar eğer mevcut savaşlardan kaçabilirlerse, gidecekleri yere emin bir şekilde varabiliyorlardı. Örneğin Marco Polo ve Rabban Sauma ile arkadaşı Markos’un seyahati, Kubilay ve Kaydu (Ögedey’in torunu) mücadelesinin yaşandığı bir döneme rast gelmişti. XIII. yüzyılın ikinci yarısı, Asya’daki politik ve siyasi çekişmenin çok yüksek olduğu bir dönemi kapsıyordu. Ancak onların seyahatleri engellenmemiş ve savaşın olduğu bölgeler arasında rahatça gidip gelmişlerdir (Marco Polo 2003:I,202vd.;2004;II,219 vd; Budge 1928:139). Bu da gösteriyor ki, tüccarlar ve din adamları gibi seyyahlarda politik meselelerle ilişkili olmadıklarından ya da karşı tarafa bunu hissettirebildikleri andan itibaren rahatça seyahat etme imkânını bulabiliyorlardı. Onlardan ilki tüccar, diğer ikisi ise keşiştir. İstisnalar hariç tutulursa, savaş döneminde farklı meslek grubundan olan bu kişilerin seyahatlerinde pek sıkıntı yaşadığı görülmez. Bu durumu onların bıraktığı eserlerden anlıyoruz. Ancak Asya’da adını bilmediğimiz birçok tüccar ve misyonerin çektikleri sıkıntıları elimizde belge olmadığı için bilemiyoruz.

Az da olsa dönemin kaynaklarından bazılarının verdiği bilgilerden keşişlerin ve tüccarların sıkıntılar yaşadıklarına tanık olmaktayız. Vassaf’a (1383:39) göre, 1262

yılında Hülagü ile Berke mücadelesi¹³⁴ yaşandığı sırada Hülagü, Tebriz’de yaşayan ve Berke adına çalışan tüccarların öldürülmesini ve mallarının istimlak edilmesini emretmişti. Buna mukabil Berke’de, Hülagü’nün arazisinden gelen tüccarları öldürmüştü ve ticaret durma noktasına gelmişti. Otrar (1218)’da yaşanan hadisede de çok sayıda tüccar öldürülmüştü. Ancak bunlar istisnai durumlardır. Marco Polo ve Rabban Sauma’nın seyahatleri ise Moğollar çağında savaşın yaşandığı bir dönemde kıtalararası seyahatin yapıldığının en önemli örneklerindedir. Bu seyahatin kısa bir yolculuktan ibaret olmadığını da ifade etmek gerekir. Örneğin XIV. yüzyılın Florensalı tüccarı Pegolotti (1914:146-150), kıtalararası ticaretle ilgili yazdığı bir rehber kitapta, Don nehri yakınlarından Kubilay’ın başkenti Hanbalık’a yapılan bir seyahatin 338 ile 353 gün aldığını söylemektedir.

Ticari, dini ve politik amaçlı seyahatlerin neredeyse birbirine karıştığı bu çağda (Abu-Lughod 1989:168), hem dini hem de siyasi bir görevi uhdesinde bulunduran elçiler, doğal olarak daha büyük bir casusluk şüphesi ile karşı karşıyaydılar. Bu tür elçiler sadece bağlı olduğu hükümdarın mesajlarını karşı tarafa iletmekle kalmıyor, aynı zamanda düşman hakkında hayati sayılabilecek bilgileri de elde ediyordu. Bizim maksadımız Moğol ulusları arasındaki diplomatik temasları tespit etmek olmadığından bu konu üzerinde çok fazla durulmayacaktır.¹³⁵ Ancak Moğol ulusları arasında her ne kadar savaş ortamı var idiyse de, XIV. yüzyılın ikinci yarısında dahi diplomatik temasların hala var olduğu görülmektedir.

1.4. Moğol Çağında Avrupa

Moğol tehlikesinin zuhurundan önce, Latin Hıristiyanlığının görünürde iki mücadele sahası vardı. İlkinin, Kuzey Avrupa’daki putperestler teşkil etmekteydi. Slavlar (Wends) veya Baltık ırkları olan Prusyalılar, Livonyalılar, Estonyalılar bu grubun içerisine dâhil idiler. Bu yüzden Baltık bölgesine haçlı seferleri düzenlendi. Latin Batı’nın güneydeki mücadele sahası ise Akdeniz Bölgesi idi. Bu İslam dünyası demektir. Özetle, ikincisi tek

¹³⁴ Altın Orda birliklerinin Hülagü ile birlikte Bağdat muhasarasına katılmasından sonra, Altın Orda hükümdarı Berke (1257-1266)’nin özellikle Azerbaycan üzerindeki emelleri, iki taraf arasındaki ihtilafın temel sebebi olarak zikredilmektedir. Bkz. Halperin (1986:19); Roux (2010:283); Kamalov (2003:64) Abbasi-Muhammedi (1390:68).

¹³⁵ Konuyla ilgili olarak bkz. Allsen (1997).

tanrıca bir inancı temsil ediyor ve uzlaşma diğer tarafla karşılaştırıldığında pek de mümkün olmuyordu (Aalto 1982:5-15; Jackson 2005b:10).

Çeşitli sebeplerden dolayı aslında bu dönem Avrupa'nın misyonerlik faaliyetlerine girişmesi için pek de elverişli değildi. XIII. ve XIV. yüzyılların Avrupa'sı siyasi istikrardan uzak bir yapıya sahipti. Batı kilisesinin uğraşması gereken birçok kriz vardı. Dini işlere yön vermesi beklenen papalar kendilerini Avrupa'nın politik mücadeleleri arasında buldular (Powell 2007:259). Şeytana tapmak ile özdeş olarak görülen (Cohn 2000:75) heretiklik¹³⁶ ise diğer bir kaygı verici unsur olarak beliriyordu. Bunların yanı sıra, uzun zamandan beri devam eden haçlı seferleri Avrupa'nın enerjisini, parasını ve insanını tüketmişti (Moorman 1988:226). Müslümanların doğuda, batıda ve güneydeki faaliyetleri papanın ve Avrupa'nın krallarının elini bağlıyordu. Bunun yanında, aynı zaman diliminde Asya, Moğol genişlemesine sahne oluyorken, Avrupa kendi içerisinde yüzyıllardır var olan Müslümanları kıtadan atmanın planlarını yapıyordu (Atiya 1962:220). Asya'da Moğollar, bir nevi Haçlı zihniyeti ile fetihlerini yürüterek yol katederken, Avrupa ise adına her ne kadar “yeniden fetih” (Reconquista) hareketi¹³⁷ denilse de, neticede sınırlarını çok da genişletmeyecek bir temizliğin içerisine girişmişti.

Avrupa açısından bakıldığında tüm bu sıkıntılara rağmen, Latin Hıristiyanlığı XIII. yüzyılda hiç de küçümsenecek sınırlara sahip değildi. Finlandiya, Litvanya gibi merkezden uzakta bulunan birkaç nokta haricinde (Mazeika 1997:131vd.), Batı ve Kuzey Avrupa'nın neredeyse tamamı Hıristiyan inancına dâhil edilmişti. Avrupa içerisinde daha önce İslam arazisi haline gelen bölgeler, sayıları çok fazla olmayan ancak potansiyel suçlu olarak görülen Yahudiler ile bazı heretik gruplar haricinde,

¹³⁶ “Kilise'ye göre sapkın inanç”. Bkz. Gündüz (1998:166); Bu dönemde Katolik Kilise'nin heretik olarak kabul ettiği birçok oluşum vardı. Ancak onlar içerisinde Bogomilizm ve Katharizm başı çekmekteydi. Bogomilizm'in kurucusu olan Bogomil, X. yüzyılda Bulgaristan topraklarında Katolik Kilise ile örtüşmeyen görüşlerini yaymaya başlamıştı. Dünya'nın yaratılışını şeytanın istemesi ile açıklamaları, “Haç”ın kutsiyetine karşı mesafeli durmaları ve özellikle küçük çocukların vaftizini zait görmeleri, onların heretik kategorisine dâhil edilmelerinin başlıca sebepleri idi. Katarcılık da onların devamı gibi algılanmıştı. Bkz. (Moore 1994:152 vd.). Bu nokta da Mensching (2012:245)'in *heretik* tanımını önemseyeceğimizi belirtmeliyiz: “...kilise, daima ve her yerde ferdiyetçi eleştiriye ve “sahte bilgin” karşı durmuştur. Gerçekten böyle bir bilgin, esasta haklı bile olmuş olsa; o doktrini ile kurtuluş teşkilatının dışında yer almakta ve varlığını tehlikeye koymaktadır.”

¹³⁷ Bu konu hakkında bkz. Bishko (1975:396-456); Constable (1953:213-279); Fletcher (1987:31-47); Abulafia (1994:56-74); Hillgart (1976:16-32); Şeyban (2003).

Avrupa'nın Hıristiyanlığını tehdit edecek boyutta bir problem kalmamıştı (Vauchez 1999a:182; Stow 1999:204).

Katolik Hıristiyanlığın Batı ve Kuzey Avrupa'daki bu başarısının yanında, Akdeniz'deki egemenliği ise I. Haçlı seferinin neticelerine dayanmaktaydı. II. Haçlı Seferi Zengi'nin teşebbüsüne, III. Haçlı Seferi ise Salahaddîn Eyyubi'nin kutsal topraklar üzerindeki başarılarına karşı bir tepki olarak tertip edilmişti. Ancak onlar için bu seferler müspet neticeler doğurmadı. IV. Haçlı seferi ise, onları yeni maceralara sürüklemekten başka bir işe yaramamıştı. Bu sefer ile Konstantinopolis, belki de tarihindeki en büyük acıyı tatmıştı. Bizans'ın başkentinin ve Ortodoks Hıristiyanlarının XIII. yüzyılın başlarında maruz kaldıkları bu saldırı, hem 900 yıldır Hıristiyanlığın en önemli merkezlerinden birinin harabeye dönüşmesine, hem de din kardeşlerine yardım amacıyla girişildiğine inanılan seferlerin samimiyetin sorgulanmasına yol açmıştı.

Dördüncü haçlı seferi bu sonuçları doğurmuşken, aynı yüzyılın başlarında Katolik dünyası, kendilerine daha yakın heretik ad ettikleri gruplarla ve Baltık bölgesindeki putperestlerle yeni bir savaşın içerisine girdi (Fletcher 1997:483vd.). Aslında 1179 yılında toplanan III. Lateran Konsili'nde, güney heretiklerinin ortadan kaldırılması gündeme gelmiş ancak bu düşünce icraata geçirilememişti (Marvin 2008:19; Wakefield 1974:85). Sayıları birkaç bini bulan Katar üyesinin varlığı, onların düşüncelerini ve aynı zamanda eylemlerini sempati ile karşılayanların hiç de küçümsenecek derecede olmayışı, bununla birlikte onların Katolik Kilisesi'nin nihai kurtuluş konusunda otorite olarak kabul edilemeyeceği tarzındaki görüşleri sebebiyle (Hamilton 1999:164), Peter'in makamında bulunan papayı bu sorunu kökünden çözmek için derhal harekete geçmeye sevketti. Papa III. Innocent'in (1198–1216), 10 Mart 1208'de Albigensian Haçlı seferini ilan etmesiyle birlikte (Leigh 2005:2), tüm insanları manevi olarak zehirlediği düşünülen (Pegg 2008:188) ve adeta vebadan bile farksız olarak görülen (Moore 1983:4) Fransa'daki Katarlar üzerine gidildi. Haçlı seferleri genel olarak Papalığın ve Avrupa'nın harici politikasıyla alakalı görülse de (Atiya 1938:3), Katarlar örneğinde görüldüğü üzere, Avrupa kendi içerisinde ayrılıkçı addettikleri gruplar üzerine de aynı düşünceyle saldırılar tertip etmekten çekinmemiştir (Johnson

1997:37).¹³⁸ Kısacası bu dönemde zulüm, toplumun birliğini sağlamak için bir araca dönüşmüştü (Schnapper 2005:45). Bu tutum bazı yazarlarca (Le Goff 2001:646) Avrupa'nın "sevimli yüzyılının karanlık tarafını" işaret etmekteydi.

Ancak yüzyılın başındaki en önemli kriz şüphesiz Papa ile Kutsal Roma Cermen İmparatoru arasındaki sürtüşmeydi. Özellikle Papa VII. Gregory (1073-1085)'un bizzat Kutsal Roma Cermen İmparatorlarına karşı başlattığı ve kiliseyi ruhban olmayanların etkisinden kurtaran reformundan sonra, Papa'nın kendisini gerçek Hıristiyan krallığının lideri olarak görmesi tabii bir durumdu. Ancak bu dönemde 500 yıl öncesinde ki uyum, yani kendisine güçlü bir dayanak yaratmak isteyen Papa III. Leon ile imparatorluk tacını onun elinden giyerek kısa sürede kutsal bir savaşçı rolüne bürünen Frank kralı Şarlman yoktu. Kutsal Roma Cermen İmparatoru II. Frederik (1194-1250), Kilise'nin bakış açısına göre, dindarlıklarıyla kilise tarafından övgüye değer görülen Fransa kralı IX. Louis ve İngiltere kralı III. Henry ile karşılaştırıldığında tam zıt bir portre çizmektedir (Powell 2007:264). Yüzyıllar sonra bazı yazarlar (Kantorowicz 1937:685) tarafından kendisine tapılan son imparator olarak kabul edilip onun gökteki yıldızlar arasındaki yerini aldığına dair değerlendirmeler yapılmış olmasına rağmen, kendi çağında dinde kuşkucu, hükümlanlıkta ise sadece kayıtsız şartsız kralın hâkimiyetini savunan (Morris 1989:560) II. Frederik'in Papalık kurumu ile ters düşmesi beklenmeyen bir şey değildi.

Kutsal Roma Cermen İmparatoru II. Frederik, uhdesinde bulunan Alman ve Sicilya taclarına, 1225'te yaptığı evlilik vasıtasıyla Kudüs tacını da eklemişti. Bu davranış, başlangıçta II. Frederik'i Hıristiyan kiliselerin koruyucusu (Lomax 1996:175) olarak gören papanın otoritesini oldukça sarsmıştı. Papa IX. Gregory onu 1239 yılında aforoz etti. Bunun üzerine imparator Roma üzerine yürüdü ancak Aziz Peter ve Aziz Pavlus'un mezarının bulunduğu kutsal şehri Roma halkı güçlü bir direniş göstererek savundu. Papa onu tahtından indirmek için konsil çağırısı yaptığında (1241) II. Frederik, şans eseri konsile giden rahiplerin bulunduğu gemi ile karşılaştı ve içindekileri esir aldı. Nihayetinde II. Frederik, Papa IV. Innocent tarafından 1245'te I. Lyon Konsili'nde aforoz edilip tacı elinden alındı. Bu durum Papalık açısından bakıldığında otuz sene

¹³⁸ Bazı yazarlar, Müslümanlar üzerine yapılan haçlı seferleri ile heretik gruplar üzerine yapılan seferleri karakter bakımından birbirinden ayırarak, ikincisine güdülen gayeden ötürü "politik haçlı seferleri" yakıştırmada bulunmuşlardır. Örneğin bkz. Strayer (1969b:343).

önce yapılan bir hatadan geri dönüş anlamına geliyordu. 1215 yılındaki IV. Lateran Konsili'nde imparator olarak işaret edilen II. Frederik, otuz sene sonra başka bir konsilde mücrim olarak ilan edilmişti (Watt 1999:129). Onun karşıtları hemen iki tane kral ilan etmekte gecikmedi. 1250 yılında II. Frederik öldüğünde tartışmasız tek hâkimi olduğu bölge Sicilya idi (Jackson 2005a:23; Abulafia 1988:407vd.).

Katolik Avrupa'da geleneksel dışlamacı tavır büyük oranda Hıristiyanlık dışı inançlara karşı benimsenmekteydi. Ancak Hıristiyan yöneticilere karşı haçlı seferlerinin düzenlenmesi ya da onlara karşı bu şekilde muamele edilmesi bazı tartışmalara sebebiyet vermişti (Kedar 1993b:278). Bunun sonuçları ise daha kötü oldu. Filistin ve Suriye'deki haçlı devletleri, Batı'dan istediği yardımı yeterli derecede alamadı. Bölgede kurulan yeni rejim (Eyyubiler yerine Memlükler) eskilere göre, Suriye ve Filistin'i Frank askerlerinden temizlemeye daha gayretli idiler. 1260'da Antakya'yı, 1289'da Tripoli'yi ve 1291'de ise Kudüs krallığının son kalesi olan Akra'yı Müslümanlar geri aldılar (Jackson 2005a:24; Gabrieli 1969:341vd.; Çetin 2009:3).

Bunun yanında Asya'daki gelişmelerde endişe vericiydi. Mısır, Suriye ve İran'daki Müslümanlar arasında birlik yoktu ancak İslam hala canlılığını korumaktaydı. Kutsal topraklarda 1229-1244 yılları arasında geçerli olan el-Kamil-II. Fredrich barışı kimseyi tatmin etmemişti.¹³⁹ Bunun yanında, Memlüklerin yükselişe geçişi, haçlı devletlerine dayanan misyon faaliyetlerinin neredeyse sonu anlamına geliyordu.

Akdeniz'de var olan haçlı devletlerinin yanı sıra, papalığın politikaları arasında Doğu Hıristiyanları da olduğundan, Gürcüler, Ermeniler ve Nesturiler'in durumu da göz ardı edilmemeliydi. Gürcüler öteden beri Ortodoks idiler. Ermeniler ise Monofizit bir inancı kabul ediyorlardı. Nesturiler sayıca az olmalarına rağmen İran ve Uzak Doğu'da

¹³⁹ VI. Haçlı Seferi (1228-1229) nihayetinde, 1229 yılında, Kutsal Roma Cermen İmparatoru II. Frederik ile Eyyübî Hükümdarı el-Kamil (1180-1238) arasında yapılan ateşkes, en fazla dile düşmüş olanıdır. Mısır ve Suriye'deki emellerinden ötürü el-Kamil'in II. Frederik'e Kutsal topraklar üzerinde tanıdığı on yıllık serbesti, ne Sâlahaddîn'in hatırasını hala hatırdan tutan Müslümanları ne de Katolik âlemini memnun etmiştir. Kutsal toprakların savaşılmadan teslimi, Müslümanları rencide eden bir davranış olarak telakki edilirken (İbnü'l-Esir 1987:445-446), kâfir kanı dökmeden Kudüs'ün II. Frederik'e teslimi aynı şekilde Katolik dünyasında tepkisini çekmiştir. Bkz. Hillenbrand (2000:216-217); Atiya (1962:22) bu yakınlaşmayı, IX. yüzyılın iki ılımlı hükümdarı arasındaki (Hârûn er-Reşîd ve Charlemagne) dostane ilişkiye benzetir.

etkindiler.¹⁴⁰ 1098 yılında I. Haçlı seferinde Antakya'nın alınmasından sonra Papa'ya iletilen şu ifade, yüzyıllardır Bizans'ın taassubu altında ezilen ve inançları temelden yoksun görülen (Meyendorff 1964:132) Doğu Hıristiyanlarına, Avrupalıların hangi nazarla baktığını göstermesi açısından son derece önemlidir:

“Bizler Türklerin ve inançsızların arazilerini fethettik, ancak Grekleri, Ermenileri, Süryanileri ve Yakubileri yani heretikleri yenilgiye uğratamadık” (Prawer 1985:72).

Şüphesiz Batılıların Doğu Hıristiyanlarına bakışı ile Moğolların Doğu Hıristiyanlarına bakışı arasında büyük bir fark vardı.¹⁴¹ Moğollar belki de mezhepler arasındaki teolojik nedenlerden kaynaklanan bu ayrışmanın farkında dahi değillerdi (Budge 1928:37). Batılılar Doğu Hıristiyanları üzerinde fikri temelli bir üstünlüğün mücadelesini veriyorlarken, Moğollar ise onları siyasi yönden kendilerine bağlamanın kavgasını veriyordu. Batılılar, Moğolların yaptığının benzerini IV. Haçlı seferi (1204) esnasında Bizans'ın başkentinde yapmışlar ancak bu teşebbüs biraz önce ifade ettiğimiz gibi aradaki ayrılığı daha da belirginleştirmeye hizmet etmişti.

Anadolu'ya bakıldığında ise Türkiye Selçukluları XIII. yüzyılın başlarında önemli bir güç idiler. Onların manevi dayanağı hala Bağdat'taki Abbasi Halifeliği idi. Ancak Anadolu'daki bu istikrarlı durum çok fazla uzun sürmemişti. Zira 1243 yılındaki Köse Dağ Savaşı, Anadolu'yu Moğol istilasına açık hale getirmiş ve bu işgal Moğollar tarafından fethedilen diğer yerlere kıyasla daha kalıcı bir mahiyet arz etmişti (Melville 2009:62).

XIII. yüzyılın başlarında Suriye ve Pers dağlarında tutunan İsmaili liderler ise dini iddialarını terk etmişlerdi. Aynı yüzyılda doğuyu meşgul eden diğer önemli bir sorunda Harizmşahların lideri Alaaddin Muhammed ile Abbasi Halifesi arasındaki çekişmedir. Harizmşah Alaaddin Muhammed (ö. 1220) ile Abbasi halifesi Nâsır-Lidînillâh (ö. 1225) arasındaki nüfuz mücadelesi, yukarıda üzerinde durduğumuz Katolik âleminin manevi

¹⁴⁰ Moğol çağında Batı Hıristiyanlığı ile Doğu Hıristiyanlığı arasındaki ilişkiler hakkında bkz. Baldwin (1985:465-470).

¹⁴¹ Esasında “Doğu Hıristiyanlığı” derken, Batı'ya göre coğrafi konumu açısından bu tabirin kullanıldığını ifade etmeliyiz. Moğollar daha doğudan geldikleri için “Doğu Hıristiyanları” onlara göre kendilerinden daha batıdadır.

liderleri ile Kutsal Roma Cermen İmparatoru II. Frederik ihtilafına benzemektedir. Bu açıdan bakıldığında İslam dünyasındaki (Dârü'l-İslâm) siyasi istikrar bakımından bu buhranlı dönem, kendi içindeki sapkınlıklarla uğraşan Latin dünyası (Christendom) ile oldukça benzerlik arz etmekteydi. Ancak şu farkla ki, Müslümanların, heretiklerin ve Moğolların Latin Hıristiyanlığının kapılarını zorladığı bir zamanda (Weiler 2003:1-2) Kutsal Roma Cermen İmparatoru II. Frederik'in takındığı bu kayıtsız tutumun aynısını doğuda, Müslümanların manevi lideri olarak kabul edilen Abbasi Halifesi Nâsır Lidinillâh göstermiştir.¹⁴²

Yukarıda izahına çalıştığımız üzere, Moğol istilasının ulaştığı hemen hemen her noktada, siyasi istikrar daha önceden kırılğan bir yapı arz etmişti. Fatihlerin işini kolaylaştıran bu durum, Katolik Avrupa içinde geçerliydi. Moğollar'ın Ögedey'in ölümü üzerine aniden geri çekilmesi, Avrupa'nın birçok hükümdarına ve Katolik kilisesinin lideri papaya rahat bir nefes alma imkânı sağlasa da, yine de onları büyük bir belirsizlik içerisine sürüklemişti. Tekrar gelecekler miydi? Bu en küçük bir ihtimal dahi olsa hazırlıklı olmak gerekliydi.

1.5. İki Dilenci Tarikat: Fransiskenler ve Dominikenler

Katolik kilisenin hizmetine girecek olan Fransisken ve Dominiken tarikatlarının bu zaman aralığında kurulmuş olması, Batı dünyasının haçlılar çağında hem Müslümanlara hem de Moğollara karşı savaştan başka refleksler gösterebilmesine olanak tanımıştır. Bir anlamda söz konusu iki tarikat ve onların sadık takipçileri vasıtasıyla Batı, Haçlı ve Moğol çağında, dış dünyaya karşı daha esnek bir politika takip etmeyi başarabilmiştir. Bu noktada, Avrupa için Orta Çağ'ın belkide en sıkıntılı döneminde, bu politika değişikliğini mümkün kılan iki kişinin hayatına değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Dinler Tarihçisi John van Engen'in de (1986:544) ifade ettiği gibi, iktisat tarihçileri nasıl ki insanların iktisadi davranışları üzerine eğiliyor ve siyaset tarihi uzmanları

¹⁴² Barthold (2006b:123,131-132), Otrar olayından sonra Moğolları Harizmşahlar üzerine kışkırtmaya ihtiyacın kalmadığını, dolayısıyla bu tür haberlerin dedikodudan ibaret olduğunu ifade eder. Ayrıca bkz. Özdemir (2011:114-124).

ağırlık noktalarını siyasetçilere yoğunlaştırıyorlarsa, dinler ile ilgili çalışmalarda da “dindar adam” a gereken önem verilmelidir.¹⁴³ İslam dini ile alakadar olan her bir çalışma da, Hz. Muhammed’in hayatı muhakkak göz ardı edilmiyor ve Hıristiyanlıkla ilgili tüm çalışmalarda merkez noktayı Hz. İsa teşkil ediyorsa, bu dinlere ait olan tarikatların yapıları araştırılırken de en azından “dindar adam” üzerine yoğunlaşmanın faydalı olacağına inanmaktayız. Bu düşünceden hareketle bu başlık altında bizim “dindar adam”ımızı Aziz Francis (1181-82-1226) ve Aziz Dominik (1170-1221) teşkil etmektedir.

Dominiken Tarikatı’nın kurucusu olan Aziz Dominik’in, Caleruega’da İspanya’nın asilzade ailelerinden birisinin içerisinde doğduğu 1170 yılı, ileride Moğol İmparatorluğu’nun kurucusu olacak olan 15 yaşındaki Cengiz’in hayatının en karanlık safhalarının başlangıcını teşkil eder. Dominik, 14 yaşına kadar sürecek olan eğitimini bir papaz olan amcası Gumield Izan’dan almıştır (Jordan of Saxony 1935:28).¹⁴⁴ Amcasının ona dini hususiyetler konusundaki ikazları kadar, Palencia Üniversitesi’nde aldığı sanat ve teoloji eğitimi de onun dünya görüşü üzerinde büyük bir etki yaratmıştı (Linehan 2008:51). Zira aldığı bu eğitimden sonra Dominik Osma (İspanya)’da Augustinian rahipleri¹⁴⁵ arasına katılmıştır.

Dominik’in Osma’da bu şehrin piskopusu olan Diego ile ilişkisi, Dominiken Tarikatı’nın ortaya çıkışında son derece etkili olmuştur. XIII. yüzyılın hemen başında Osma piskopusu Diego, Fransa’daki heretik akımlara karşı yürüttüğü mücadele sırasında ilk önce Sistersiyen tarikatından¹⁴⁶ yardım almayı ummuştu, ancak adı geçen tarikatın bu konuda çekinceli bir tutum sergilemesi, Diego’nun yakın dostu olan

¹⁴³ Bu nokta da Mensching (2012:95)’in “evrensel dinde, dinin taşıyıcısı olan ferddir” tespiti önemlidir.

¹⁴⁴ Tüccar bir ailede doğan ve gençliğinde oldukça savurgan bir hayat yaşayan Francis’e kıyasla Aziz Dominik daha muhafazakâr bir aile içerisinde yetişmiştir.

¹⁴⁵ Aziz Augustine (345-430)’in takipçileridirler. Augustine, IV. yüzyılda Kuzey Afrika’da Kartacalı Donatus’un İsa’nın yalnızca peygamberliğini savunan (Donatizm) görüşlerine karşı çıkmakla Katolik kilisenin itimadını kazanmıştır. Onun fikirleri özellikle Dominikenler üzerinde etkili olmuştur.

¹⁴⁶ 1098 yılında Molesmel Robert tarafından kurulan Sistersiyen tarikatı, oldukça katı kurallara sahipti. Kısa sürede Avrupa’da ve Latin Doğu’da yayılan tarikatın en önemli ismi Aziz Bernard (ö.1153) idi. Onun ölümünün vuku bulduğu tarihte, tarikat 350 eve sahipti. Bkz. Lekai (1977:34). Muhtemelen XIII. yüzyılın sonlarında evlerin sayısı bu rakamın iki katına çıkmıştı. Tarikatın en önemli özelliği, ücre noktalarda ev ve manastırlarını inşa etmiş olmasıdır. Avrupa’da yerleşimden uzak bataklık arazilerin tarım alanı haline gelmesinde onların büyük katkısı olmuştur. Bu tarikat hakkında ayrıca bkz. Berman (2010); Kienzle (2001).

Dominik'i bu yolda mücadele için yeni bir tarikat kurmaya sevketmişti (Lappin 2011:31vd.). Sonraki dönemlerde Aziz Dominik'in Katolik kilisesi tarafından sapkın olarak kabul edilen Katarlara karşı verdiği mücadele, bu açıdan bakıldığında tarikatın kuruluş gayesi ile birebir örtüşmektedir (Goodich 1982:210).

Bu yeni tarikatın kurulması için Diego'nun teşvikinin yanı sıra, Toulouse şehri piskoposu olan Foulque'nin de büyük katkısı olmuştu. Papa'nın yeni teşekkül eden bu tarikata onay vermesi noktasında Foulque aracı görevini üstlenmişti. Bunun yanında, aldığı eğitimden sonra Dominik'in Osma'da Augustinian rahipleri arasına dâhil oluşu, onun tarikatının kurallarını oluştururken Augustine'nin kurallarından esinlenmesine neden olmuştur (Andrews 2006:94). Dominik, Augustine'nin kurallarına yeni kurallar ilave ederek kendi kafasındaki modeli daha sistemli bir hale getirmiştir. Papa III. Honorius (1216-1227)'un onayı ile birlikte tarikat resmi bir statüye kavuşmuştur.¹⁴⁷ Aziz Dominik'in 1216 yılında Fransa'nın Toulouse şehrinde kurduğu tarikat, taşıdığı özellikler itibariyle "Vaizler Tarikatı" olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁸ 1221 yılında ölen Dominik'in mezarı öldüğü yer olan Bologna Üniversitesinde bulunmaktadır. Dominik, Katolik kilise tarafından 1234 yılında azizler listesine dâhil edilmiştir (Deanesly 2005:146).

Fransiskan Tarikatı'nın kurucusu olan Aziz Francis, şüphesiz tüm zamanların en popüler azizlerinden bir tanesidir. Hem kendi çağında hem de bu dünyadan irtihalinden günümüze dek ününden çok fazla bir şey kaybetmemiştir. İtalya'da Assisi şehrinde bulunan ve kendi adıyla anılan bazilikasını her yıl milyonların ziyaret ettiği ifade edilmektedir. Zira yakın zamanda gerçekleşen Papalık seçimlerinden sonra, 13 Mart 2013'de Katolik âleminin yeni ruhani lideri seçilen 76 yaşındaki Arjantin asıllı Jorge

¹⁴⁷ 1215 yılında Dominik, kurduğu "Vaizler Tarikatı"nın Papa'nın onayından geçmesi için Roma'ya gitmiş ancak aynı yıl toplanan IV. Lateran Konsili'nin kararları arasında, bundan sonra kurulacak tarikatların kendilerine yeni kurallar ihdas etmelerini yasaklayan bir madde olduğundan ötürü, Papa III. Innocent'in "eskiden kurulmuş olan bir tarikatın kurallarını benimseyin" tavsiyesiyle ayrılmıştır. Bundan bir yıl sonra yeni Papa III. Honorius, tarikatın yapısını Augustinian kurallarına göre tekrardan şekillendiren Dominik'i, Roma'ya geldiğinde eli boş göndermemiştir. Bundan sonra Dominikenler "Ordo fratrum Predicatorum" yani "Vaiz Kardeşler Tarikatı" olarak adlandırılmışlardır.

¹⁴⁸ Tarikat mensupları İngiltere'de beyaz kıyafetlerinin üzerine siyah pelerin giydikleri için "siyah keşişler" olarak adlandırılmışlardır. Bkz. Hinnebusch (1944:249); Cross-Livingstone (1997:212).

Mario Bergoglio, 8 asır önceki Aziz Francis'den esinlenerek, papalık adını Franciscus¹⁴⁹ şeklinde değiştirmiştir.¹⁵⁰

Cengiz'in ilk karısı olacak olan Börte ile evlendiği tarihlerde, 1181 veya 1182 yılında, İtalya'da Umbrian Vadisi'nde bulunan Assisi kasabasında tüccar bir ailede doğan¹⁵¹ Francis'in babası Pietro Bernardone, sık sık seyahate çıkan zengin bir kumaş tüccarıdır. Babasının Fransa'nın kuzeyinde ticaretle meşgul olduğu bir zamanda Francis dünyaya gelmiştir. Annesi onu San Rufino'da¹⁵² vaftiz ettirmiş ve adını John koymuştur. Muhtemelen Fransız hayranlığından dolayı babası seyahatinden döndükten sonra oğlunun adını Francis olarak değiştirmiştir. Annesinden daha sonraları hayranlık duyacağı Fransızca'yı öğrenen Francis, Kilise okuluna başladıktan sonra bir dereceye kadar da Latince öğrenir. Çocukluğunda bir ara şövalye olma hissine fazlasıyla kapılır. Eğlence hayatına atılmasıyla ise Francis müsrif bir delikanlıdır artık.¹⁵³ Ancak onun orduya katılması Mesih ile ilk önemli vizyonunu beraberinde getirmiştir. Papa IX. Gregory (1227–41)'nin teşvikiyle Francis'in ilk biyografisinin yazarı ve aynı zamanda öğrencisi olan Celanolu Thomas (1908:149; Hermann 1991a:179vd.), bu vizyonu günümüz Hıristiyanlığının mimarı olarak görülen Pavlus'un¹⁵⁴ ilk vizyonuna benzetir.

¹⁴⁹ Gümeç Karamuk (2015:95), mevcut papanın adının ya Latince şekliyle Franciscus, ya da İtalyanca şekliyle Francesco olarak kullanılmasının doğru olacağını belirtir.

¹⁵⁰ Bkz. http://www.vatican.va/holy_father/francesco/index.htm (24.01.2014).

¹⁵¹ Francis'in doğum yılı tam olarak bilinmemektedir. 1226 yılında 45 yaşında öldüğünden dolayı 1181 veya 1182 tarihlerinden biri doğru olarak kabul edilmektedir. Bkz. Sabatier (1919:2,Dipnot 1).

¹⁵² Hıristiyan Manastır Hayatı'nın en önemli isimlerinden olan Kapodokyalı Aziz Basil (ö. 379)'in kurallarının büyük oranda Batı'ya taşıyıcısı olan Aziz Rufinus (ö. 411), erken yüzyıllarda bu yaşam tarzının Avrupa'ya taşınmasında son derece önemli bir isimdir. Bkz. Chadwick (1958:26).

¹⁵³ 31 Ağustos 2006 yılında Papa XVI. Benedict yaptığı bir konuşmanın sonunda onun gençliği hakkında "playboy" tabirini kullanmıştır. Francis'in geçirdiği değişimin ve yaşadığı heyecanın tekrardan canlandırılması yönünde gençlere bir anlamda nasihat veren Papa, Francis'in başından geçen deneyimin sıradan bir hadise olmadığını, dolayısıyla her zaman canlı tutulması gerektiğini belirtmiştir. Bkz. Meeting of His Holiness Benedict XVI With the Priests of the Diocese of Albano, Swiss Hall at the Papal Summer Residence, Castel Gandolfo.

http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2006/august/documents/hf_benxvi_spe_20060831_sacerdoti-albano_en.html (24.01.2014).

Adı geçen papa bundan yaklaşık bir yıl sonra, 17 Haziran 2007 tarihinde Francis'in kutsal olana yönelik bu yönelişinin 800. yılı kutlamalarında, Francis'in kendisi için her zaman bir referans noktası teşkil edeceğini ifade etmiştir.

Bkz. Pastoral Visit of His Holiness Benedict XVI to Assisi on the Eighth Centenary of the Conversion of Saint Francis, Meeting With the Community of the Poor Clares Address of His Holiness Benedict XVI, Basilica of St. Clare.

http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2007/june/documents/hf_benxvi_spe_20070617_clarisse-assisi_en.html (24.01.2014)

¹⁵⁴ Resullerin İşleri 9: 1-9.

Orduda başından geçen olaylar onun asketizmini¹⁵⁵ derinden etkiler. Eski hayatından kesin bir dönüş yaparak fakirliği benimser. Onun yaşadığı bu ani değişimi Cengiz Batuk (2012:121), “eğlence âlemlerinin kralının fakirlerin ve imanın kralına” dönüştüğü şeklinde yorumlamıştır. Francis, asketizminin başlangıcında sık sık Subasio Dağı’na gider ve riyaziyatta bulunur.¹⁵⁶ Yaşamöyküsüne göre Francis bir gün küçük bir şapelde sabah ayininden sonra, papazın müjdenin şu kısımlarını okuduğunu duyar:

“Gittiğiniz her yerde Göklerin Egemenliği’nin yaklaştığını duyurun. Hastaları iyileştirin, ölüleri diriltin, cüzzamlıları temiz kılın, cinleri kovun. Karşılıksız aldımız, karşılıksız verin. Kuşağınıza altın, gümüş, ya da bakır para koymayın.”¹⁵⁷

Ayinin bitmesinden sonra Francis mesajı aldığını düşünerek hemen papazla konuşur. Bundan sonra Francis’in ilk öğrencisi Bernard olur. Böylece artık Çömez Rahipler tarikatının ilk adımı atılmıştır (Moorman 1988:10; Robson 2002:107). Bu adeta bir tövbekârlar grubudur. Yoksulluk içerisinde yaşayacaklar, insanlara hatalarını anlatarak İsa’nın izinden gitmeye davet edeceklerdir. Ardından ileride “Bayanlar Tarikatı”nın kurucusu olacak olan Clare ile tanışır. Francis, onun uzun saçlarını kendi elleriyle keser. Bundan sonra Clare kimseye eş olamayacaktır, çünkü kendisini Tanrı’ya adanmıştır artık. Ardından Francis tarafından kurulacak olan vaizler tarikatının ilk kadın üyesi olacaktır (Mueller 2006:8; 2011:59). Aralarındaki ilişki onları cinsel bir gayeye değil Tanrı’ya yönelmeye sevk eder.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Kelimenin kökeni Grekçe antrenman anlamındaki “askesis”tir. (Hall 1910:63). İsa’nın takipçisi olan Hıristiyan atletler (münzeviler) de bir nevi yarış halindedirler. İlk Hıristiyan münzevilerin ortaya çıkışından önce Pavlus şöyle diyor: “Koşu alanındaki yarışanların hepsi koştuğu halde ödülü bir kişinin kazandığını bilmiyor musunuz? Öyle koşun ki ödülü kazanasınız. Yarışa katılan herkes kendini her yönden denetler. Böyleleri bunu çürüyüp gidecek bir defne tacı kazanmak için yaparlar. Bizse hiç çürümeyecek bir tac için yapıyoruz. Bunun içindir ki, amaçsızca koşan biri gibi koşmuyorum. Yumruğumu havayı döver gibi boşa atmıyorum. Müjde’yi başkalarına duyurduktan sonra kendim reddedilmemek için bedenime eziyet çektirip onu köle ediyorum.” Bkz. Korintlilere I, 9, 24-27. Gündüz (1998:43) ise bu tabire: “Dinsel anlamda kendini inkâr; yeryüzünden el etek çekmek; yeme içme ve diğer dünyevi şeylerden uzak durarak dinsel disiplini sağlama metodu” şeklinde bir açıklama getirir.

¹⁵⁶ Hemen hemen bütün dinlerde dağ, çöl, kaleler vb. mekânlar, inziva hayatı yaşamaya meyledenler için ev sahipliği yapmıştır.

¹⁵⁷ Matta X, 7-10.

¹⁵⁸ Doğu Hıristiyanlığında da çift olarak inziva hayatı yaşama örnekleri görülmüştür. Özellikle Süryani Doğu’da Tanrı’nın lütfunu elde etmek için bu türden bayağı davranışlar sergileyen münzevilere şahit olunmaktadır. Mezopotamya münzevilerinden bahseden temel eserlerden biri olan John of Ephesus (542-576)’un yazmış olduğu “Doğu Azizlerinin Hayatı” adlı yapıtta, inziva hayatı yaşayan bir çift hakkında şu notlar kayıtlıdır: “Yaklaşık 530 yılında Amida (Diyarbakır) caddelerinde soytarı görünüşlü bir adam ve fahişe kılıklı eşi görünür. Bu çiftin yaşayışları oldukça gizemlidir. Kendilerine verilen herhangi bir şeyi de kabul etmezler. Ancak gece olunca onları kimse görmez ve nereye gittiklerini de kimse bilmez. İçinde Tanrı korkusu olan dindar bir kadın kötü yola düşmüş görünümlü kadını bu hayattan kurtarmak ister,

Francis'in hayatının üç dört yıl içerisinde büyük bir değişime uğradığı görülmektedir. O, başlangıçta zengin bir adam ve askerdi. Ardından dilencilik tercih etti ve kiliseler inşa etti. Son olarak da münzevi bir yaşantıya adım atarak kendi etrafında toplananların lideri oldu. Francis'in "İlk Kuralı" (yasa) oluşturmasının sebebi, kiliseye bağlı ve havariler gibi bir yaşantı içerisinde olduklarına dair papayı ikna etmektir. Çok geçmeden 11 öğrencisi ile birlikte Francis Roma'nın yolunu tutmuştu (Roest 2004:1-2).

Papa III. Innocent (1198–1216) ve Aziz Francis'in birbirleriyle ilk görüşmesi Orta Çağ kilise tarihinin şüphesiz en önemli olaylarından birisidir. Sonraki kayıtlara göre, Papa III. Innocent 1210 yılında bir düşünde, kilisenin temellerinin çatırdadığını ve neredeyse çökmek üzere olduğunu görmüş. Ancak küçük, fakir ve sefil görünümlü bir adam bunu engellemiş. Düşünden uyanan papa hemen bunun manasını anlamaya çalışmış. Çok değil, yalnızca birkaç gün sonra Aziz Francis, kurduğu tarikat için resmi onay almak üzere papanın yanına gelmiş. Kardinal-piskopos Sabina tarafından bu istek şu sözlerle papaya iletilmiş:

"Kutsal kitabın buyurduğu şekilde yaşamayı dileyen ve bu konuda tam yetkinliğe sahip olan bir adam sizinle görüşmek istiyor. Tanrı'nın onun vasıtasıyla kutsal kiliseyi yeniden şekillendireceğine olan inancım tamdır."

Papa III Innocent Francis'le görüşmesinden sonra bu kişinin düşünde yıkılmak üzere olan kiliseyi tutan adam olduğunu anlamış ve Francis ve taraftarlarının kendi öne sürdükleri kurallar çerçevesinde yaşamalarına onay vermiş (Power 2007:1550). Bu hikâyenin gerçekliği şüpheli görülsede yine de Francis'in papalık kurumuyla yakın ilişkisi hakkında bizlere bilgi vermektedir.

---

ancak o reddeder. Ardından yine John adlı bir kişi çiftin bu tuhaf hareketlerinden şüphelenir, peşlerine düşer ve geceleyin bu çifti sığınaklarında tükenmeyen bir ibadet içindeyken bulur. Adları Theophilus ve Mary'dir. Bir gece Theophilus onların hikâyelerini anlatır. Her ikisi de daha çocuk (Theophilus 15 yaşında) yaştadır ve zengin ailelere sahiptirler. İkisi de Antakyalı'dır. Theophilus bir gün evin ahırına gittiğinde, orada fakir görünümlü bir adamın saklandığını fark eder. Adamın adı Procopius'tur ve evden ailesi onu evlendirmek istediği için kaçmıştır. Bu adam daha sonra Theophilus'un ailesinin o yıl öleceği kehanetinde bulunur ve yine Theophilus'un evlenmek üzere bir nişanlısının olduğunu bilmiştir. Theophilus'a ailesi ölünce her şeyini satması, gelirini fakirlere vermesi, nişanlısıyla beraber, ancak kılıklarını değiştirerek Tanrı'ya adanmış bir hayat yaşamaları tavsiyesinde bulunur. Dünya gözüyle ahlaksız bir şekilde, fakat gerçekte bakire olarak yaşayan çiftin hikâyeleri böyledir. John onlarla bir yıl düzenli olarak görüşse de daha sonra onlar gözden kaybolmuşlardır." Bkz. John of Ephesus (1923-1925:510-525). Ancak Batı Hıristiyanlığında asketizm (inziva hayatı) daha ılımlı bir şekilde seyrettiğinden Francis ve Clare halkın ortasında böyle bir yaşantıyı tercih etmemişlerdir.

Hikâye bir kenara bırakılırsa Francis'in beraberinde bulunan on bir kişiyle papanın yanına gidip tarikatı için onay almasından sonra Fransiskanlar hızlı bir şekilde gelişme göstermiştir. 1216 yılında Akra piskoposu Jacques de Vitry'e (1991:1608) ait mektup tarikatın daha kuruluşundan itibaren nasıl bir ivme kazandığını ortaya koymaktadır:

“Onlar papa ve kardinallerden büyük saygı görüyorlar. Dünyevi şeylerle uğraşmadıkları gibi, her gün değersiz olan şeylerden bir adım daha uzaklaşarak hayatlarını idame ettiriyorlar. Tanrıya şükürler olsun ki onlar sayesinde birçok kişi ihtida ediyor.”

Francis'in kurduğu tarikat aynı yüzyıl içerisinde kısa sürede büyük bir gelişme katederek Avrupa'da İtalya, Fransa, Almanya, İspanya, Portekiz, İngiltere gibi ülkelere yayılmıştı.¹⁵⁹ VI. yüzyılda Batı manastırcılığının kurucusu olarak kabul edilen Aziz Benedikt'ten sonra, devrim niteliğinde bir değişimin temelini atan (Thompson 2011:3) Francis'in yaşamöyküsünden anladığımıza göre, ona bağlı olan kardeşlerden bazıları topluluksal¹⁶⁰ bir manastır tarzını yaşamaları gerektiğini söylemişler ancak Francis kendi ruhlarının yanında başkalarının da kurtuluşunu sağlamanın önemli olduğunu söyleyerek, kurduğu tarikatın misyoner bir örgüt olduğunu daha başlangıçtan izhar etmiştir (Moorman 1968:20).

Fransiskanlar, ilk kuralları (1221) Regula non Bullata'nın 16. bölümüne uyarak misyonerlik çalışmalarına kendilerini yöneltmişlerdir. Kuralın ilk kısmı¹⁶¹ genel olarak

¹⁵⁹ 1300 yılı civarında yaklaşık olarak 30 bin Fransiskan keşişinin olduğunu, 1100'ün üzerinde evleri ile dönemin dilenci tarikatlarının yaklaşık olarak %40'ını oluşturdukları düşünülürse, yüz yıl içerisinde tarikatın müntesiplerinin ne kadar arttığı daha kolay anlaşılacaktır. Bkz. Vauchez (1999b:239).

¹⁶⁰ Manastır, cenobitik gibi terimler topluluksal bir inziva hayatını, eremitik tabiri ise tek başına bir inzivayı tercih edenler için kullanılır. “Manastırlarda yaşayanları yani Hıristiyanların zahid kişilerini tanımlamak için Farsça'da kullanılan keşiş kelimesinin, Süryanice'de “pir, şeyh, kâhin” anlamındaki karşılığı keşiş, Aramice'de keşiş'dir. Arapça'da ise bunun için kas ve kassis kelimeleri kullanılır.” Bkz. Zöckler (1910:73-80); Gündüz (2002:322).

¹⁶¹ Müslümanlar ve inançsızlar arasına gidecek tarikat mensupları için bu bahiste şu hususlara işaret edilmiştir. Öncelikle Matta (10:16) İncili içerisinde İsa'nın sözlerine vurgu yapılmıştır: “İşte, sizi koyunlar gibi kurtların arasına gönderiyorum. Yılan gibi zeki, güvercin gibi saf olun.” Tanrı'nın buyruğuna uyararak, Müslümanlar veya inançsızlar arasına gitmeyi arzulayan herhangi bir kardeşe efendisi (Eyalet Başrahibi) engel olmamalıdır. Gittikleri yerlerde onlar iki şekilde dini hayatlarını idame ettirebilirler. İlki, İsa-Mesih taraftarı olduklarının bilincinde olarak, onlar arasındaki münakaşa ve tartışmalara dâhil olmadan, Rab adına insanlar arasında yetkili kılınmış kişilere bağımlı olmalıdırlar. Burada Petrus'un ilk mektubuna (1, 2:13) göndermede bulunulmuştur: “İnsanlar arasında yetkili kılınmış her kuruma–gerek her şeyin üstünde olan krala gerekse kötülük yapanların cezalandırılması, iyilik edenlerin onurlandırılması için kral tarafından gönderilen valilere–Rab adına bağımlı olun.” İkinci yol

misyonerliğin gayesi ve bu fiilde bulunurken hangi yolun takip edileceği üzerineyken, ikinci kısımda¹⁶² ise hem daveti yapan hem de yapılan kişi için ahiret gününde kendisini nasıl bir sonun beklediği hatırlatılmaktadır. On bir yıl önce, Francis'in tercih ettiği yaşam biçimi, Katolik kilisenin ruhani liderinden (III. Innocent) resmi olmasa da onay almayı başarabilmişti. Ancak kabul etmek gerekir ki tarikatın kilise tarafından tanınması, yukarıda zikri geçen Kural'ın (1221 ve 1223'de) resmi olarak tasdik edilmesiyle mümkün olabilmıştır. Fransiskanlar bundan sonra karizmatik liderinin¹⁶³ tarikata çizdiği rotadan pek fazla sapmayarak, geleneksel bir tarikattan ziyade bir "kardeşlik cemiyeti" hüviyetinde gelişmeye devam etmiştir.

Yukarıda tarikatın yapısından bahsederken gördüğümüz üzere Fransiskanlar, misyonerlik hususunda yüksek bir gayret göstermekteydiler. Bunu yaparken yani İncil'in mesajını insanlara yayarken sistematize olmuş bir görüntüden uzaktılar. Fransiskan kurallarından da anlaşıldığı gibi keşişlerin bu şekilde hayatlarını riske etmesi, onlara Tanrı'nın hoşnutluğunu kazandıracaktı. Fransiskan keşişleri için dünyevi nazarla bakılan bir hayatın riske edilmesi tehlike arz etmiyordu. Çünkü İsa ve onun havarilerinin takip ettiği yol tam anlamıyla buydu.

---

onları vaftize davet etmektir. Ardından Yuhanna İncili (3:5) içerisindeki ilgili ayetler hatırlatılır: "bir kimse sudan ve Ruh'tan doğmadıkça Tanrı'nın Egemenliği'ne giremez." Bkz. Hermann (1991b:43); Lemmens (1904:43-44).

¹⁶² Onların vaftizi gerçekleşirse, İsa-Masih'in bundan duyacağı hoşnutluk Matta İncili (10:32)'nin ilgili ayetleriyle desteklenir: "İnsanların önünde beni açıkça kabul eden herkesi, ben de göklerdeki Babam'ın önünde açıkça kabul edeceğim." Davete icabet edilmemesinin sonucu Luka İncili (9:26) içerisindeki şu ayetle ortaya konulmuştur: "Kim benden ve benim sözlerimden utanırsa, İnsanoğlu da kendisinin, Babası'nın ve kutsal meleklerin görkemi içinde geldiğinde o kişiden utanacaktır." Sonrasında, bu görevi uhdesinde bulunduranların kendi bedenlerinden feragat etmelerinin gerekliliği üzerinde durulur ve Luka İncili (9:24)'nin şu ayetine vurgu yapılır: "Canını kurtarmak isteyen onu yitirecek, canını benim uğruma yitiren ise onu kurtaracaktır." Takınılan tutumun mükafatı ilkin tercih edenler için "sonsuz azap", ikincisini tercih edenler için "sonsuz yaşam"dır (Matta, 25:46). Tanrı katında ikincisini tercih edenlerin makbul olduğu Matta İncili (5:10)'nin ilgili ayetinin şahitiğiyle açıklanmıştır: "Ne mutlu doğruluk uğruna zulüm görenlere! Çünkü Göklerin Egemenliği onlarındır." Karşılaşılabilecek sıkıntılı durumlar için Matta İncili (10:23) içerisindeki İsa'nın şu sözü keşişlere tavsiye edilir: "Bir kentte size zulmettikleri zaman ötekine kaçın." Ancak keşişlerin bu durumda ümitsizliğe düşmemeleri gerektiği şu sözlerle ifade edilir: "Benim yüzümden insanlar size sövüp zulmettikleri, yalan yere size karşı her türlü kötü sözü söyledikleri zaman ne mutlu size!". Ardından yine bunun mükafatı hatırlatılır: "O gün sevinin, coşkuyla zıplayın! Çünkü gökteki ödülünüz büyüktür" (Luka, 6:23). Son olarak keşişlerin asıl korkularının ne olması gerektiği üzerinde durulmuştur: "Siz dostlarınıza söylüyorum, bedeni öldüren, ama ondan sonra başka bir şey yapamayanlardan korkmayın" (Luka 12:4). "Canı da bedeni de cehennemde mahvedebilen Tanrı'dan korkun" (Matta, 10:28). "Savaş gürültüleri, savaş haberleri duyacaksınız. Sakın korkmayın! Bunların olması gerek, ama bu daha son demek değildir" (Matta, 24:6). "Dayanmakla canlarınızı kazanacaksınız" (Luka, 21:19). "Benim adımdan ötürü herkes sizden nefret edecek. Ama sonuna kadar dayanan kurtulacaktır" (Matta, 10:22, 24:13). Bkz. Hermann (1991b:44); Lemmens (1904:44-46).

¹⁶³ Powell (2008:564), diğer dilenci tarikatların Francis gibi karizmatik bir lidere sahip olmadıklarını ifade eder.

Fransiskan tarikatının kurucusu Aziz Francis, asketik bir yaşamda her ne kadar karar kılsa da, belki de gençliğinde etkisinde kaldığı şövalyelik ruhundan etkilenecek, V. Haçlı seferine (1217-1221) dâhil olup doğuya gelmesi, tarikatın diğer üyelerini de bundan sonraki faaliyetlerinde daha cesaretli olmaya sevk etmişti. Doğu, Otrar hadisesine tanık olup, Cengiz Han bunun hesabını dönemin en büyük İslam devleti olan Harizmşahlar ile gördüğü sıralarda, Francis ve Sultan el-Kamil arasında Dimyat'ta bir çadır içerisinde yapılan görüşme, tarihin en gizemli karşılaşmalarından birisi olarak kabul edilegelmiştir. 800 yıl önce savaşın ortasında açılan bu diyalog kapısı, modern çağın dinler arası yakınlaşmalarının da ilk örneklerinden birisi olarak tavsif edilir (Tolan 2009:3). Haçlı kaynaklarından Jacques de Vitry'nin (1991:1609), “aşkın bir imanla” orduya dâhil olduğunu söylediği Francis'in, Sultan karşısında nasıl bir tavır takındığı oldukça merak konusudur.

Başlangıçta Francis yanında bir başka dilenci keşiş ile birlikte, papanın elçisinden Sultan'ın kampına gitmek için müsaade istemiş. Papanın elçisi onları ölüm ile neticelenebilecek bir son için uyarmış, ancak kararlılıklarını görünce izin vermiş. Düşman hattını geçtiklerinde Sultan'ın huzuruna getirilmişler. Sultan onların kendilerine sığındıklarını sanıp, Müslüman olmalarını teklif etmiş. Ancak onlar Sultan'ın Hıristiyan inancını kabul etmesi için Tanrı tarafından gönderildiklerini söylemişler. Bunun üzerine Sultan, İslam dinini yok sayan bu misyonerlerle karşılaşmaları için Müslüman âlimler çağırılmış. Âlimler, böyle bir tartışmanın gereksiz olduğu ifade edip, Sultan'dan bu iki misyonerin öldürülmesini talep etmişler. Fakat Sultan onların samimiyetine inanarak öldürtmemiş ve konukseverliğin bir gereği olarak onlara değerli armağanlar vermiş. Burada şunu kabul etmek gerekir ki Francis, haçlı ordusu içerisindeki asıl savaşını manevi silahlarla vermiş, Sultan karşısında İlk Kural (1221)'in 16. bölümüne uygun olarak, yani Müslümanları Hıristiyanlaştırma arzusunu üzerinde taşıyarak hareket etmiştir.¹⁶⁴ Yarı efsane yarı gerçek olan Aziz Francis'in bu esrarengiz misyonerlik öyküsü tarikatın diğer üyelerini de kısa sürede sarmıştı.

¹⁶⁴ Bu konu hakkında ayrıca bkz. Kedar (1988:116-130); Munir (2008:305-314); Moses (2009:11-16); Batuk (2009:199-232; 2012:251vd.); Bokody (2011:69-81).

Anlaşılan yeni şehitler yaratmak yerine misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak şimdi daha ön plandaydı (Ruotsala 2001:39; Ryan 2004:5).¹⁶⁵

Cengiz Han, Orta Asya'nın en önemli şehirlerinden Belh'i işgal ettiği sıralarda, biraz önce ifade ettiğimiz gibi Aziz Dominik'in ölümü (1221) gerçekleşmiş, aynı yıl Aziz Francis, tarikatının misyonerlik faaliyetlerinde bulunacağını ortaya koyan "Kural"ını Papa'ya onaylatmış, iki yıl sonra (1223) Aziz Francis kuralını ikinci kez Papa'nın onayına sunarken, doğuda Cengiz Han, "Birinci Hoşgörü Fermanı"ını resmi olarak yayımlamıştır.¹⁶⁶ 1226 yılında Aziz Francis'in, bir yıl sonra ise Cengiz Han'ın ölümü gerçekleşmiştir. Çağdaş olan bu üç kişinin ölümleri birbirine çok yakın tarihlerde meydana gelse de, yarattıkları etki en az yüzyıl¹⁶⁷ değerinden pek bir şey kaybetmeden devam etmiştir. Kurucularına olan saygı ve onların çizdikleri genel sınırlara özen göstermekle birlikte, her iki tarikatın mensupları bir müddet sonra çeşitli gruplara ayrılmıştır. Aynı şekilde Moğol İmparatorluğu içerisinde de farklı ulusların ortaya çıkışı, bu durum ile benzerlik arz etmektedir.

Ancak Moğollar üzerine gönderilecek elçilerin genel olarak bu iki tarikat üyeleri arasından seçilmesi oldukça ilginçtir. Neden diğer tarikatların üyelerine bu tür görevler verilmemiştir ya da diğer tarikat üyeleri bu görevi kendi uhdelerine almamışlardır? Her halde bu sorunun cevabını, her iki tarikatın daha kuruluş aşamasından itibaren papalık ile olan yakın ilişkilerinde ve kurucularının sergiledikleri profilde aramak gerekir. Başlangıçta onların yaşam tarzlarının farklılığı, önceki heretik tarikatlara yapılan muameleye benzer bir tavrı gündeme getirmiş, ancak merkezdeki Kilise otoritesiyle

¹⁶⁵ "Hıristiyanlığın imparatorluğun resmi dini oluncaya kadarki verdiği şehitlerin ardından, ilk Hıristiyan münzeviler sanki o şehitlerin bir devamı gibi algılanmıştır. Hatta şehitler, inançları uğruna anlık bir cesaret ile yaptıklarına karşılık olarak bu mertebeye layık görülmüşlerken, sonraki yüzyılların münzevileri ise yaşayış tarzları ile her gün bu mertebeyi hak ettikleri yönünde bir fikir ortaya çıkmıştır. Çünkü inanışa göre münzeviler, bütün lükslerden uzak durmalarıyla hem doğru inanca sahip çıkmışlar hem de kendi bedenlerinden feragat ederek, o ana kadar böylesine hiç şahit olunmamış bir ebedi kurtuluş yolunu tüm Hıristiyanlara sunmuşlardı." Tural (2011:171). Bundan bin yıl sonra yine benzer bir durum söz konusudur: Haçlıların sebep olduğu savaşlar ve sonrasında dini akımların güç kazanması. Tek fark, bin yıl önce şehitlik olgusu inziva hayatını tetiklemişken, bin yıl sonra başarısız olan haçlı düşüncesi misyonerlik olgusunun daha da hız kazanmasına sebebiyet vermiştir.

¹⁶⁶ Cengiz Han, Taoist keşiş Ch'ang Ch'un ile 1223 yılında görüşmüş ve ona tüm insanlar üzerinde yetki vermiştir. Bu konu hakkında bkz. Yao (1986); Ligeti (1986:108vd.); (Russell-Rachewiltz 1993:208-223).

¹⁶⁷ Bu ifade ile kastedilen Cengiz, Francis ve Dominik'in etkilerinin bir asırla sınırlı kaldığı değildir. Aksine her üç şahsın hem yarattıkları etki hem de popülerliği hâlâ sürmektedir.

barışık olmaları (Moore 1994:283), sapkın olarak ilan edilen tarikatlarla aynı akıbeti yaşamalarının önüne geçmiştir.

Papa III. Innocent haçlı düşüncesini elinden geldiğince etkin kullanmaya gayret sarfetmişti (Purcell 1975:25). Zira IV. Haçlı seferi esnasında kendisinin müsaadesi alınmadan Bizans'ın başkentine girilmesinden hoşnut kalmamış, kısa süre sonra Katarlar üzerine haçlı seferinin emrini vermiştir (Russell 1975:202). Adı geçen papayı seleflerinden ayıran en önemli özellik, zaten var olan haçlı düşüncesini, faydacı (pragmatik) bir temelde daha aktif bir çabayla bütünleştirmiş olmasıdır (Riley-Smith 1987:119; Morris 1989:417vd.). Ancak onun IV. Lateran Konsili'nden kısa süre sonra ölmesi, planlarının bir kısmının ardılı III. Honorius (1216-1227) tarafından hayata geçirilmesini zaruri kılmıştır. Onun zamanında haçlılar için propagandanın ne derece önemli olduğu sanki yeniden keşfedilmiş gibidir (Morris 1989:495). Fakat genellikle kabul edilen görüşe göre, dilenci keşişlerin (Fransiskanerler ve Dominikenler) ilk defa 1235 yılında Papa IX. Gregory (1227-1241)'un bir bildirisi (bull)¹⁶⁸ ile Hıristiyan olmayan ulusların ihtidasını sağlamak için kullanılması gerektiği üzerinde durulmuştur (Muldoon 1979:36). Bu tarih bazı araştırmacılar (Schmieder 2000:259-265) tarafından Papalığın dünya hâkimiyeti arzusunun yansıması olarak değerlendirilmiştir.

Dilenci keşişlerin sahip oldukları belki de en önemli özellik, kendi bedenlerini bir mekân içerisine hapsetmeyip, haçlı çağına uygun olarak gezici bir dervişlik örneği ortaya koymalarıdır. Haçlı seferlerinin askeri olarak başarısız olduğu bir dönemde, dilenci tarikatların sahip oldukları bu potansiyel, papalığın politikası üzerinde büyük bir değişikliğe neden olmuştu. Her iki tarikatta başlangıçta haçlı propagandası yapmak üzere kurulmamışlardır ancak sahip oldukları bu özellik onların ister istemez bu propaganda işinin içerisinde yer almalarını zaruri kılmıştır (Maier 1994:8). Eksileri ve artılarıyla haçlı düşüncesi Avrupa'nın dünya üzerindeki konumu üzerinde gözle görülür bir etkide bulunmuştu (Powell 1995:667), ancak her iki tarikatın mensuplarının gösterecekleri özveri kıtanın sınırlarını daha da genişletebilirdi.

¹⁶⁸ Cum hora undecima (1235). Bu ana metin üzerine zamanla ilaveler yapılmıştır. Dolayısıyla "bildiri" basit bir çağrıdan çok daha fazlasını ifade etmektedir. Bkz. Muldoon (1979:36); Ryan (2003:24-25).

Bazı yazarlar (Ryan 2000:247:257; Ligeti 1986:308) tüm bu faaliyetleri dilenci keşişlerin gönüllü çabalarının bir ürünü olarak görürler. Bu düşünceye göre papalığın onları harekete geçirme noktasında oynadığı rol kısıtlıdır ya da ziyadesiyle abartılmıştır. Fakat yine de şu hususiyete dikkat çekmek gerekir: haçlı seferlerinin gayesi eski Hıristiyan arazilerinin tekrardan fethini öngörüyorken (Russell 1975:199; ayrıca bkz. Praver 1986:24), bu zihniyetin yine bir parçası olan dilenci keşişler, bunu içeriden gerçekleştirmeyi kendilerine prensip olarak kabul etmişlerdi. Kısacası dini propagandanın (Berger 1986:585) fevkalade önem kazandığı XIII. yüzyılda, bu yük dilenci keşişlerin omuzlarına yüklenmişti.

Görüldüğü üzere Geç Orta Çağ boyunca “haçlı düşüncesi” ile “misyonerlik ülküsü” (Rubies 2009:32) birbiri ile uyum içerisinde çalışmıştır. Çoğu zaman din düşmanlarına karşı açılan savaş, onları Hıristiyanlığa davet için ilk adımı oluşturmuştur. Ancak ikisini harekete geçiren dürtü birbirinden farklıdır. Şöyle ki, haçlı düşüncesi hacı olmak için tutkulu bir arzunun yansıması iken, misyonerlik ise Kutsal Kitabın mesajı ile alakalı bir eylemdir. Hacılık ve haçlı düşüncesinde diyalogun hemen hemen hiç önemi yok iken, misyonerlik faaliyetlerindeki önemi ise tartışılmazdır.

Bu dönemde misyonerlik faaliyetlerinin hız kazanmasında, dünyanın sonunun yaklaştığı inancı da oldukça etkili olmuştu. Dünyanın sonu geliyordu, bu yüzden dünya barışının yani evrensel barışın vakti geçirilmemeliydi.¹⁶⁹ Matta¹⁷⁰ ve Markos’ta¹⁷¹ geçtiği üzere, İsa tüm uluslara dünyanın sonu gelmeden önce mesajın (İncil) ulaştırılmasını söylemişti. Nitekim Mönge’nin yanındaki Rubruk’a (2010:185) geliş amacı sorulduğunda o Havari Markos’un sözleri ile karşılık vermişti: “Müjdeyi tüm uluslara vaaz etmek bizim görevimizdir.”¹⁷²

¹⁶⁹ “Melek ejderhayı–İblis ya da Şeytan denen o eski yılanı–yakalayıp bin yıl için bağladı. Bin yıl tamamlanincaya dek ulusları bir daha saptırmasın diye onu dipsiz derinliklere attı, oraya kapayıp girişi mühürledi. Bin yıl geçtikten sonra kısa bir süre için serbest bırakılması gerekiyor”. Bkz. Vahiy, 20:2-4; Katolik kilisesi ile XIII. ve XIV. yüzyıllarda onun buyruğu altına giren misyoner keşişlere göre, Yuhanna’ya ait olduğuna inanılan ve İncil’in “Vahiy” kısmının başlangıcında zikri geçen bu sürenin sona ermesinden evvel, müjde tüm insanlara duyurulmalıydı.

¹⁷⁰ “Göksel egemenliğin bu Müjdesi bütün uluslara tanıklık olmak üzere dünyanın her yerinde duyurulacak. İşte o zaman son gelecektir.” Matta 24, 14.

¹⁷¹ “Ne var ki, önce Müjde’nin bütün uluslara duyurulması gerekir.” Markos 13, 10.

¹⁷² “Dünyanın her yanına gidin, Müjde’yi bütün yaratılışa duyurun.” Markos 16, 15.

Bunun haricinde, Batı'nın en önemli teorisyenlerinden biri (McGinn 1979:126) olarak kabul edilen Sistersiyen tarikatı mensubu Fioreli Joachim'in (1135-1202) kıyamet ve Hıristiyan olmayanların İsa Mesih taraftarlığına katılmalarıyla ilgili tartışmalı görüşleri XIII. yüzyılda oldukça fazla yaygındı.¹⁷³ Tanrı'nın yaratılış için çizdiği planı çözdüğüne kani olan Joachim'e göre, son gelmeden evvel dünyada barış hâkim kılınmalıydı (Hames 2007:12; Abulafia 2003:132,143). Bu da, Katolik kilisenin daha aktif bir çabanın içerisine girmesi ile mümkün olabilirdi. Joachim, özellikle Yahudilerin gönülsüzce Hıristiyanlık içerisine dâhil edilmelerine ya da tamamen ortadan kaldırılmalarına yönelik politikalara karşı çıkmıştır. Zira Dainel (2004:15), Joachim'in sahip olduğu tevazuyu Francis'in selefi olmasıyla açıklamıştır.

Gördüğümüz gibi bu dönemde misyonerlik faaliyetlerinde bulunacaklar için önemli gerekçeler vardı. Ancak sıradan kişiler bu görevi uhdelerinde bulunduramazlardı. Daha önce ifade ettiğimiz gibi dilenci tarikatlar eski tip manastır örgütlenmelerinden farklı hususiyetlere sahipti. Bu görevi üstlenmeye meyilli olan tarikat mensuplarının eğitilmiş kişilerden olması beklenmekteydi. Özellikle doğuya misyon için gönderilenlerde bu liyakat aranmaktaydı. 1224'te Dominiken tarikatına girmeden önce Paris Üniversitesi'nde uzun dönem eğitim gören Humbert de Romans'ın doğuya gönderileceklerle ilgili serdettiği düşünceler tarikatta eğitimin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. "Opus tripartitum" adlı eserinde Humbert, kilisenin erken döneminde müjdeyi yaymak için diğer uluslara gidenlerin büyük meşakkatler çektiğine fakat şimdi Roma tarafından doğuya gönderilen elçilerin yanlarında tercümana ihtiyaç duyduklarını sitem dolu sözlerle eleştirmektedir. Fransiskenlerin ünlü isimlerinden Roger Bacon ise tarikata mensup olup misyonerlik faaliyetinde bulunacakların sahip olması gereken özellikleri sıralarken konuyla ilgili tenkitlerde bulunmaktadır. "Opus Majus" adlı eserinde, Yahudilerin arasına kimse İbranice bilmediği için gidilemediğini eleştirirken, Greklere, Ruslara, Keldanilere, Ermenilere, Süryanilere Katolik inancının onların kendi dilinde anlatılması gerektiğini ifade etmektedir. O ayrıca Müslümanlara,

¹⁷³ Haçlı çağı ve ondan sonraki dönemde "İsa'nın karşıtları" nı daha ziyade Yahudiler ve Müslümanlar temsil etseler de, Moore (2007:144), özellikle XII. ve XIII. yüzyıllarda Avrupa'da heretiklere, Yahudilere, cüzzamlılara, homoseksüellere ve diğerlerine karşı takınılan tavrın gerekçelerinin birbirinden pek de farklı olmadığını ifade etmektedir. Moore'e göre, bu dönemde memurlar, rahipler vb. yeni idari sınıfların ortaya çıkması, onların hem kendi adlarına hem de efendileri adına hâkim pozisyonlarını idame ettirme ve arttırma kaygısı içerisinde davranmaları, izlenen bu sert tutumun temel sebebidir.

Prusyalılara, Tatarlara ve vaftiz olmayan tüm uluslara gidilirken de tutulması gereken yolun bu olması gerektiğini vurgulamıştır (Braun 1939:148; Kedar 1988:175-177).

Fransiskan tarikatının en önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen Katalan filozof, misyoner, şair ve mistik Raymand Lull'de (1232–1316) yazılarında misyonerlik için dil bilmenin önemine değinerek, bu yol ile Tatarların bir an önce ihtida ettirilmesini ve İslam üzerinde kilisenin zaferinin ancak bu şekilde geleceğini ifade etmiştir. Aksi takdirde Tatarların İslam dinini kucaklamasının Hıristiyan Avrupa'nın inkırazına sebep olabileceğini belirtmiştir. Lull'e göre, Moğolları ihtida ettirmek Müslümanları ve Yahudileri ihtida ettirmekten daha kolaydır (Liu 2005:308vd.). Raymond Lull XIII. yüzyılın son çeyreğinde rahip ve misyonerler için dil okulunun kurulması adına papa ve Aragon kralı nezdinde girişimlerde bulunmasına rağmen, kilise bu çalışmalara pek alaka göstermemiştir. Tarikatın gördüğü belki de en ateşli misyonerlerden biri olan Raymond Lull, papalardan krallara hatta Paris Üniversitesi'ndeki hocalara değin giderek özellikle Tatar memleketlerinde bu gibi müesseselerin kurulmasını rica etmiştir. Kendisine kulak asmayan papa ve yanındaki idare heyetine çok sert eleştirilerde bulunan Lull, "kıyamet gününde Hristiyanlığı neşretmeğe çalışmayan papazlar aleyhine Hristiyan olmayan ve Hristiyanların gafleti sayesinde Cennete giremeyen insanlar namına müddei olarak çıkacağını" söyleyerek bu konunun ne kadar önemli olduğunu izhar etmiştir (Schimmel 1953:73-76). Ona göre Müslümanlar, Tatarlar hatta ayrılıkçı Hristiyanlar bile barışçı yollarla Katolik kilisenin çatısı altına dâhil edilebilirlerdi (Atiya 1938:75).

Dominiken Monte Crocelu John da (1242-1320) çağdaşı Fransiskan Raymand Lull ile aynı düşünceleri paylaşmaktaydı. Ona göre bir misyoner hedef kitlenin diliyle vaaz etmeliydi. Ancak bu şekilde tercümanın sebep olabileceği yanlış anlaşımaların önüne geçilebilirdi. İslam arazisinde kaldığı sürece çok büyük ihtidalara vesile olamayan John'un diğer Hristiyan mezhepleri ile ilgili tavrı ise belki de Orta Çağ Hristiyanlığının kanayan yarasına merhem olabilecek nitelikteydi. Ona göre, yerel Hristiyan mezheplerinin mensuplarına direkt olarak heretik damgası yapıştırmak yerine onların kutsal kitapları ve değerleri detaylı bir şekilde araştırmaya tabi tutulmalıydı (Phillips 1988:85-86; Hyde 2009:162-163).

Bu yüzyıl aynı zamanda Avrupa'da nüfusun hızla artmasıyla birlikte şehirlerin geliştiği (Epstein 1999:27), üniversitelerin (Paris, Bologna, Salerno, Montpellier, Oxford) kurulduğu, katedrallerin inşa edildiği (Moore 2000:120; Verger 1999:256), Asya ile ticaretin genişlediği bir yüzyıldı. İtalyan tüccarlar Çin'e bile gitmişlerdi (Latourette 1953:402). Daha öncede örnekleri var olduğu gibi, tüccarların yolundan ellerinde İncil ile misyonerler gittiler.¹⁷⁴

Bu dönemde Avrupa genelinde feodal toplumun kabuğunu kırmaya çalışan tüccarların faaliyetlerinin yanı sıra, sosyal ve ekonomik olarak halkın ve din adamlarının boğuşmak zorunda kaldığı birçok problem vardı. Yaşanan atmosfer Avrupa'ya yeni model tarikatları hediye etti (Hamilton 1993:32). Şehirlerin gelişmeye başlaması, şimdiye dek kırsal alanlarda kurulmayı âdet edinen manastırları hızlı bir dönüşümün içerisine itmişti. Yeni kurulan tarikatların keşişleri artık şehir ile iç içe bir hayatı benimsemişlerdi (Rigon 2011:268vd.; Vauchez 1999b:222; Goodich 1982:172). Bu aslında kilisenin temel politikaları ile de birebir örtüşüyordu. XIII. yüzyılda gelişmeye başlayan şehirler zamanla politik merkezler haline gelmiş, kilise de doğal olarak bu şehirlere hâkim olmak istemiştir.¹⁷⁵ Anlaşılan Moğollar Asya'nın hemen hemen tümünde ve Avrupa'nın özellikle doğu kısmında şehirleri birbir harabeye çeviriyorken, Batı'da Katolik kilisenin hizmetine girmiş olan dilenci keşişlerinde hedefinde şehirler vardı. Onlara göre şehirler, dini bir anlayışla tekrardan fethedilmeliydi.

Katolik kilisesinin idealleri ile birebir örtüşen Fransiskenler ve Dominikenler işte böyle bir atmosferde ortaya çıkmışlardı. XII. yüzyıl, Hıristiyan manastır hayatı için bir Rönesans dönemi (Deanesly 2005:142) olarak telakki edilse de, XIII. yüzyılda kurulan bu iki tarikat, klasik monastik yapının çok da benzeri olmayan bir yaşam modelini, yani dilencililiği benimsediler. Onlar da keşiş idiler fakat durağan bir inziva hayatı yerine sürekli hareket halinde bir yaşamı tercih etmişlerdi. Özellikle IV. Lateran Konsili

¹⁷⁴ İlginçtir ki tarih boyunca bu iki grup sürekli birbirinin takipçisi olmuşlardır (Togan 1998:21). Orta Çağ'ın kısıtlı bilgi dağarcığında, tüccarlar aslında bir nevi kültür elçisi mevkiinde idiler. Onlar yaptıkları ticari faaliyetler neticesinde ülkelerine yeni teknikleri ve materyalleri taşırlarken, aynı zamanda düşüncelerin, kültürün, estetiğin, ahlaki değerlerin, ilişkide buldukları insanların dini inançlarının da kendi topraklarına taşıyıcısı olmuşlardır. Bkz. Reyerson (1999:53).

¹⁷⁵ Southern (1990:286), bu dönem Avrupası'nda dilenci keşişin içinde yaşamadığı bir şehrin vaki olmadığını ifade etmektedir.

(1215)¹⁷⁶ ile birlikte onlar, laik olan insanları Kilise hizmetlerinin içine çekme görevini üstlenmişlerdir (Grieco 2011:124). Böylece yeni bir kutsallık modeli doğuyordu. Eskiden gerçek bir Hıristiyandan kendini dünyadan soyutlaması bekleniyorken, bu yeni dindarlık modelinde kutsal kişi, insanların içinde kalarak da kurtuluşa erişilebileceğini ispatlamaya çalışıyordu.¹⁷⁷ Bu dilenci keşişler Haçlı düşüncesinden de etkilenmişlerdi. Bütün dünya Hıristiyan olmalıydı, ancak ikna yoluyla (Hamilton 1995:708-710). Dominikenler tarikatının kurucusu Aziz Dominik'in Kuman ve Kıpçaklar arasındaki çalışmaları, Fransiskanlar tarikatının kurucusu Aziz Francis'in ise Mısır'a kadar gelişi, bu misyon faaliyetlerinin her iki tarikat içinde aslında nasıl tutkulu bir şekilde başladığının göstergesidir. Bizzat Fransiskanlar tarikatının kurucusu olan Francis, Müslümanlar üzerine üç kez misyon amacıyla yola çıkmıştı. Ona göre, İncil bütün samimiyeti ile Müslümanlara anlatılırsa onlar hemen dinlerini değiştirebilirlerdi (Latourette 1938:320vd.).

Kısacası, esin kaynağı farklı olmakla birlikte doğuda ve batıda dünya hâkimiyeti (Burns 2001:534) arzusunun doruğa çıktığı XIII. yüzyıl, çok farklı karşılaşmalara sahne olmuştu. Bu asırda sadece savaş son sözü söylemeyip, farklı kutupları birbirine yakınlaştıran ilişkilerin temelleri atılmıştı. 150 yıl önceki Haçlı zihniyetinin XIII. yüzyılda bir geçerliliği kalmamıştı. Artık “ötekine” karşı olan mücadelede, savaş açmanın dışında başka yöntemlere de başvurulabilirdi. Orta Çağ'ın en entelektüel yüzyılı (Southern 1990:299) adeta misyoner keşişlere takip etmeleri gereken yolu açık bir şekilde gösteriyordu.¹⁷⁸ XIII. yüzyılın misyonerlik anlayışı Lull ve Monte Crocelu John gibi düşünmeyi gerekli kılmaktaydı. (Hames 1995:82:83). Eyleme geçilmesi için de vakit kaybedilmemesi gerekliydi.

¹⁷⁶ Konsil'in 9. ve 10. maddeleri vaizlere duyulan ihtiyaçtan bahsetmektedir. Bkz. Schroeder (1937:250-252). Bu konsil hakkında ayrıca bkz. Kuttner-García y García (1964:115-178); Duggan (2008:318-366); García y García (2008:367-378).

¹⁷⁷ Bu esasında Katolik kilisenin çok da tasvip etmediği bir yöntemdi. Davis'e (1993:337) göre bu risk alınmaya değermişti.

¹⁷⁸ Gerçekten de söz konusu dönemde dini ideallerin ve politik kaygıların birbirleri ile bu derece uyumu şaşırtıcıdır. Mensching (2012:101)'in tespiti konuyu izah eder mahiyettedir: “Hıristiyan mezheplerinde ve tarikatlarında “dünyadan tikslenme” kendini göstermiş, kilise de ise “dünyada yaşama” kabul edilmiştir. İkinci durumda kilise, bizzat dünya haline gelmiştir.”

1.6. Moğollara Karşı Birlik Çağrısı-I. Lyon Konsili (1245)

1245 yılında gerçekleşen I. Lyon Konsili, belki de adı geçen yüzyıl içerisinde Moğol tehdidinin söz konusu edildiği en önemli toplantı idi. Fakat bundan çok önce, Hıristiyanlığa karşı yönelen bu tehdidi önlemek için gerekli çağrılar yapılmıştı. Fransız kardinal Eudes¹⁷⁹ (1190-1273)'in 1241 yılında verdiği vaaz, Moğolların yarattığı endişeyi gözler önüne sermesi bakımından son derece önemlidir.¹⁸⁰ Fransiskenlerin Paris Üniversitesi'ndeki varlıklarının hayati olduğunu düşünen (Young 2009:41) ve papalık kurumu adına çalışan bir propagandacı olarak nitelendirilebileceğimiz Eudes, Ruotsala sayesinde bilgi sahibi olduğumuz vaazını Moğol istilası sırasında sunmuştu. Ancak, bundan öncede becerikli ve ünlü bir vaiz olduğu anlaşılmaktadır. Zira ona ait olan vaazların sayısının binden fazla olduğu ifade edilmektedir (Maier 2000:10).

Eudes'in adı geçen vaazı, Moğol tehdidine karşı direkt olarak haçlı birliği oluşturulmasına yönelik olmasa da, Hıristiyan birliğini uyandırmaya yönelik olduğu kesindir. Paris'te¹⁸¹ okunan vaaz uzun bir girişi ihtiva eder. Bu kısımda Moğollardan hiç bahsedilmeden, Eudes, toplantının yapılaş gayesini etkileyici bir üslup ile aktarır.¹⁸² Vaazının ikinci kısmında, esas konu olan Moğollara değinilir. İsa'nın Hıristiyanların suçlarından dolayı öfkeli olduğu Eski Ahit'den alıntılar yapılarak vurgulanmıştır. Moğollar vaaz da şeytana benzetilir. Onlar (Moğollar) karşısında hiç kimse duramaz ve

¹⁷⁹ Haçlılar çağının önemli vaizlerinden birisi olan Jacques de Vitry gibi, Eudes de oldukça yetenekli vaizlerden birisi olarak kabul görmektedir. 1190'lı yıllarda doğan Eudes, Paris Üniversitesi'nde eğitim görmüş ve 1229'dan önce bu Üniversite de Teoloji hocası olmuştur. Papa IV. Innocent onu, 1244 yılında Jacques de Vitry'nin yerine Tusculum şehrinin kardinal-piskoposu olarak atamıştır. Sonrasında 1245 yılında Lyon Konsili için çağrı yapan IV. Innocent ile yakın ilişkileri olduğu bilinmektedir. Bunun yanında Eudes, Fransa Kralı IX. Louis'in en yakın dostlarından biriydi. Zira IX. Louis'in giriştiği ilk haçlı seferini organize etme görevi yine ona verilmişti. Bkz. Brouette (2003:554); Maier (2000:9,62-64); Young (2009:59).

¹⁸⁰ Onun tarihini saptama konusunda araştırmacılar farklı fikirler ileri sürmüşlerdir. Ruotsala'ya (2001:60) göre bu vaaz, Batı Hıristiyanlığının papasız kaldığı, yani Papa IX. Gregory'nin 22.8.1241'deki ölümü ile IV. Innocent'in yeni papa seçildiği 25.6.1243 tarihleri arasında verilmiştir. Bu konuda önemli çalışmaları olan Alexis Charansonnet (2001:92) vaazın okunduğu tarihi 1241 (Ağustos sonu ile Ekim sonu) yılı olarak verirken, Jackson (2005:153,Dipnot12) ise 1261 yılını işaret etmektedir.

¹⁸¹ Fransa'nın Hıristiyan birliğini sağlamaya yönelik çağrılarda ön plana çıktığı görülmektedir. Zira 1095 yılında ilk Haçlı seferi için Clermont Konsili'nde Papa II. Urban'ın yaptığı ateşli konuşma bunun en büyük delilidir. Haskins'de (1904:1) bu noktada İtalyanların Papa'ya, Almanların İmparatora, Fransızların ise ilme sahip olduklarını hatırlatan bir atasözünü kaydeder.

¹⁸² Genel olarak vaazların bu giriş kısmında, dinleyenlerin gönlünü bu çağrıya açmaları için Tanrı'dan yardım istenir. Bkz. Bataillon (1979:29).

direnenlerin sayısı on bin, yirmi bin, elli bin olsun hepsi öldürülür¹⁸³, fakat Moğolların sayısında hiçbir azalma olmaz (Ruotsala 2001:62).

Eudes, Moğollar hakkında Eski Ahit'teki örnekler yoluyla çizdiği korkunç tablodan sonra, Hıristiyanlığa karşı yönelen bu tehdidi önlemek için gerekli önlemleri sıralar. Birlik çağrısı tüm Hıristiyanlaradır. Aksi halde Hıristiyan dünyasındaki bir çatlak, Moğollar için açık bir kapı demektir. Eudes'e göre tüm Hıristiyan âlemi, Hıristiyanların lideri olan Papa'nın önderliğinde bu direnişi göstermelilerdir. Dolayısıyla Moğol tehdidi tüm krallara, prenslere ve piskoposlara bildirilmelidir. Eudes'in vaazı Kutsal Kitap'tan yapılan alıntılarla doludur. O, çoğunlukla Eski Ahit'te adı geçen peygamberlerden misaller verir. Aslında Moğol istilası devrinde, peygamberlere atıf yapmak çok yaygındır. Eski Ahit'te zulüm gören Yahudiler ile o çağın Hıristiyanları arasında bir benzerliğin varlığına işaret edilmektedir (Ruotsala 2001:63; Maier 2000:144-151).

Moğollar şeytana göre daha kavranabilir bir düşmandır aslında. Eğer Moğollar gerçekten İsa karşıtı bir unsur ise onun karşısında durmak fayda vermeyecektir. Buna rağmen Eudes'in asıl mesajı, Hıristiyan dünyasını kurtaracak önlemlerin hayata geçirilmesini sağlamak üzerinedir. Onun vaazında Moğollar hakkında gerçek bilgiler bulunmaz. İstila sırasında Moğollar, Avrupa için bilinmeyen bir olgudur. Yani Eudes vaazında Moğolların üst düzey yöneticilerinden ya da dini görevlilerinden bahsetmez. Onun vaazında asıl vurgu yapmak istediği şey, İsa-Mesih'in samimi bir takipçisi olduğunun bilinciyle (Murphy 1974:274), verdiği örnekler yoluyla yaklaşan bu tehdiye karşı önlem alınmasını sağlamaktır (Ruotsala 2001:63-64). Eudes örneği ile haçlı seferlerinin propaganda safhasında vaaz kadar, vaizin de ne derece önemli olduğunu anlamaktayız (Young 2009:154). Vaaz esnasında dinleyicilerin ani bir duygu patlaması yaşaması (Tyerman 2001:141; Maier 1994:116) vaizin kudreti ile alakalı idi. Southern'in (1970:285) XIV. yüzyılın başlarında 28 bin Fransisken ve 12 bin Dominiken'in var olduğuna dair tespiti doğru ise ve bunların büyük bir kısmının da

---

¹⁸³ Murray'a (1978:174-180) göre bu tür ifadeler, bir şeyi olduğundan daha abartılı göstermek için Orta Çağ Avrupası'nda sıklıkla kullanılmaktadır. Morgan (1988:55), aynı abartı geleneğinin İslam dünyasında Moğolların savaşlardaki asker sayısını verirken yapıldığını söyler. Ona göre Moğol ordusunun örneği görülmemiş manevra kabiliyeti, İranlı yazarların aldanmasına sebep olmuştur.

vaizlerden oluştuğu düşünülürse, bu mevzunun Hıristiyan dünyası için taşıdığı önem kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

1241-1242'deki Moğol istilanın hemen ardından Katolik kilisenin başında en enerjik papalardan biri olan IV. Innocent (1243–54) bulunuyordu. Ancak Kutsal Roma Cermen İmparatoru II. Frederik ile aralarındaki sürtüşme, papayı Kral Louis'in şahsında güçlü bir hami bulduğuna inandığı Fransa'ya gitmeye mecbur etmişti. Adı geçen Papa, 27 Aralık 1244 yılında Lyon katedralinde verdiği bir vaazda, Haziran ayında genel bir konsilin yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun akabinde Ocak ayında resmi davetler yapılmıştır. Nihayetinde 28 Haziran 1245 yılında, çağrısı daha evvel yapılan genel konsil toplanmıştı.¹⁸⁴ Papa IV. Innocent yaptığı açılış konuşmasında, Kilisenin içinde bulunduğu krizi resmettikten sonra, aslında papalığın bundan sonraki takip edeceği politikayı da işaret etmişti. 5 Temmuz'da verilen vaazda ise, Kutsal Roma Cermen İmparatoru II. Frederik tarafından kiliseye yapılan zulmün altı çizilmiştir (Watt 1999:137-140).

Bu bağlamda konsilde tartışmaya açılan konu başlıkları şunlardan ibaretti: 1- Filistin'de Haçlı seferinin sürdürülmesi, 2- Askeri yöntemin dışında, diplomasi yardımıyla papalık otoritesini doğu kiliseleri üzerinde hâkim kılmak, 3- Mümkün olduğu ölçüde onları Hıristiyanlaştırmak yoluyla Moğollar ile işbirliği kurmak. Vernadsky (2007:83; ayrıca bkz. Atiya 1938:238vd.) bu üç madde arasında en önemli hususun sonuncusu olduğunun altını çizmiştir.

Konsil'de Moğollarla ilgili bahiste, öncelikle onların ne kadar saldırgan olduğunun ve Hıristiyanların kutsal değerleri üzerinde yaptığı tahribatın altı çizilmiş ancak bu durum karşısında inançlı insanların herhangi bir umutsuzluğa kapılmaması gerektiği vurgulanmış, her şartta Hıristiyan inancının daha da öteye götürülmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Dine saygıdan nasibini almamış olan bu kavmin Polonya, Rusya, Macaristan ve diğer Hıristiyan arazilerde, insanları kendilerine zorla tabi kıldıkları veyahut onları tamamıyla ortadan kaldırdıkları belirtilmiştir. O zamana kadar örneği duyulmamış bu

¹⁸⁴ Konsil'in 1245 yılının Haziran ayında toplanacağı Papa tarafından daha önceden ilan edilmiş olmasına rağmen, konsilin toplanmasını beklemeden aynı yılın Mart veya Nisan ayında dilenci keşişleri elçi olarak Moğollar üzerine göndermeye başlaması onun sabırsızlığını ortaya koymaktadır.

vahşeti yaparlarken, ne cinsiyet ne de yaş konusunda bir ayırım gözetmedikleri ve boyun eğmenin gerçekleşmemesi halinde, herkesin onların kılıçlarının tadına bakmakla karşı karşıya kaldıkları ifade edilmiştir. Ancak Moğollar Hıristiyan ordularını alt etseler de, Tanrı'nın bu zulüm karşısında sessiz kalamayacağına gönderme yapılmıştır. Bunun için tetikte olmanın gerekliliğine temas edilirken, samimi duaya da ihtiyacın olduğu izhar edilmiştir. Bu kutsal konsilin tavsiyelerine mümkün olduğu ölçüde uyulması ikazı ile birlikte, Moğollara karşı her türlü askeri tedbirin biran önce bitirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Onların sınırlarda tekrardan belirmesinin ardından bu haberin derhal papalık makamına bildirilmesinin önemine işaret edilirken, Tanrı'nın ve inançlı insanların yardımı sayesinde canavar ruhlu bu insanların saldırılarından korunulabileceği belirtilmiştir. Son olarak da, bu tehdidi savuşturmak için alınacak tedbirlere her türlü katkının cömertçe yapılacağı ifade edilmiştir (Bird-Peters-Powel 2013:330-331).

Konsil'de görüşlerine başvuru Rusya Başpiskoposu Peter'de, Moğollar ile ilgili sonraki kayıtların defaatle söyleyeceği birçok şeyi orada arz etmişti. Matthew Paris'in dürüst, dindar ve güvenilir bir zat olarak tanıttığı Peter burada, Tanrı'nın inayetiyle söz konusu tehdidin savuşturulması için Roma Kilisesi'nin ve prenslerin muavetine olan ihtiyacı elinden geldiğince anlatmıştı. Evvela onların kökenine işaret ederek, Midyanların (Midyaniler)¹⁸⁵ soyundan geldiklerine inandığını söylemişti. “Onların on iki seçkin efendisi vardı. Bunların başında Tartar Khan denilen birisi bulunuyordu ve isimlerini de ondan almışlardı. Bazıları da kendilerini Tarrachonta diye adlandırıyorlardı.” Peter, onların menşesine yönelik bu izahından sonra, biraz farklılaşmış bir şekilde daha tanıdık isimleri zikreder. Onların soyunun Chiarthan'dan geldiğini söyleyip bu kişinin Thesir (Khan), Churi (Khan) ve Bathatar (Khan) adlarında üç erkek evladının varlığına işaret eder. “Bunlar, çok yüksekte nüfuz edilemez dağlarda doğdukları için kaba, kanuna riayet etmeyen ve insanlıktan nasibini almamış kimseler

¹⁸⁵ Tevrat'ın muhtelif yerlerinde Midyanlılar olarak geçen Medyen halkı. Tevrat'ın Yaratılış (25, 2) kısmında Midyan, İbrahim'in Keturah adlı kadın ile evliliğinden doğan dördüncü çocuğunun adıdır. Tevrat'ın Mısır'dan Çıkış (2, 15-21) bölümünde Musa, Mısır'dan kaçtığında Midyanlılar'a sığınmış ve orada bir evlilik gerçekleştirmiştir. Ardından Musa tekrar Mısır'a dönmüştür. (4, 19). İsrailoğulları ile Midyanlıların arası bundan sonra bozulmaya başlamış ve Musa onlara karşı savaş (Sayılar, 31) vermiştir. Bkz. Ewing (1915:2049). Kur'an'da da Medyen ve Eyke olarak, Hz. Şuayb ve Hz. Musa'dan bahsedilirken bu halk zikredilmektedir. Bu topluluk ve yaşadığı coğrafya hakkında bkz. Harman (2003:346-348).

olup, aslan ve yılanlar¹⁸⁶ tarafından kovulduktan sonra mağaralarda eğitim görerek dünyanın cazibesine kapılmışlardır.” Burada Rus Piskopos Peter’in Chiarthan olarak zikrettiği kişi muhtemelen Cengiz Han olup, büyükten küçüğe saydığı oğulları ise Ögedey, Çağatay ve Cuci’dir. Söz konusu dağdan çıkıp dış dünyaya hâkim olma figürü, Asya efsanelerinde pek de yabancı olmadığı bir şeydir. Peter’in Moğollar ile ilgili ifadelerinde şüphesiz mitoloji ile gerçeğin karışımına şahit olunur. Zira hem Kitabı Mukaddes hemde çeşitli mitolojilerde sıkça yer bulan yılanlara (ejderha) temas edilmesi bunun göstergesidir. Peter bundan sonra baba ve çocuklarının başarı hikâyelerini kısaca özetler. Otrar (Ernac)’ın tahribine değinip Vali Gayır Han İnalçık’ın ismini anmadan yeğeni (Cutzeusa) Harizmşah Muhammed’in kaçtığı zikretmesi dikkate değerdir. Konsilin toplanmasından yaklaşık 26 yıl önce Rusya’nın önemli bir kısmını tahrip ettiklerini söylemesi, muhtemelen Azerbaycan ve Gürcistan’ın yaşadığı yıkım ile 1223 yılında Kumanlar ve onların Rus müttefiklerinin Moğollar karşısında tattıkları acı tecrübe kastedilmektedir. Bundan sonra Moğolların inançları, dünya görüşleri, askeri kabiliyetleri ile ilgili Piskopos’a sorulan sorulara verdiği cevaplar, neredeyse Carpini’nin eserindeki bilgiler ile örtüşmektedir. Piskopos, Moğolların tüm dünyayı kendilerine boyun eğdirmeye niyetli olduklarını söylemesine karşın, yine de kilisenin gizli güçlerini kullanarak onları gelecekte bir azaba çarptırmasından endişe ettiklerini dile getirmesi ve bu akıbete düşer olmadan araziler fethine giriştiklerine dair sözleri, sanki Moğolların bir kaygısını değil piskoposun temennisini yansıtmaktadır.¹⁸⁷

İşte bu noktada, yani Avrupalı’nın kendileri için yeni olan Asya’yı keşfinde, İsa’nın baş havarisi Aziz Peter’in makamına oturan ve en büyük kanun koyucu (Maitland 1911:310) olarak nitelenen Papa IV. Innocent’in katkısı belki de hepsinden büyüktür. Zira önceden doğuya elçilerin gönderilmesi gerektiğini savunan birçok isim vardır ancak Latin Avrupa Hıristiyanlığının en olgun devresinde (Ullmann 1975:146), bu düşünceye ruh verip I. Lyon Konsili’ni toplayarak bunu fiiliyata döken IV. Innocent olmuştur. Bu yüzden adı geçen papayı, Moğol tehdidini büyük bir öngörüyle sezen ve

¹⁸⁶ Kitabı Mukaddes’te ayrı yerlerde sıkça sözü geçen bu iki hayvanın birlikte kullanımı için bkz. (Mezmurlar, 91,13).

¹⁸⁷ Söz konusu metin için bkz. Matthew Paris (1853,II:28-31). Benzer şekilde Quentin’e (2006:53) ait olan eserde de Moğolların Hıristiyanlardan korktuğu kayıtlıdır.

bunu savuşturmak için aktif bir çabanının içerisine giren ilk Batılı lider olarak kabul etmek gerekir.

2. BÖLÜM

XIII. VE XIV. YÜZYILLARDA KATOLİK AVRUPA'NIN ÖTEKİ'NE BAKIŞI

2.1. Avrupa'nın "Öteki" Algısının Evrimi

Düşman inşa etme süreci yoğun ve sürekli olmak zorundadır. (Eco 2014a:36).

Avrupa'nın "öteki" algısı Antik Çağ'dan Orta Çağ'ın sonlarına değin çok büyük değişmelere maruz kalmıştır. Klasik Çağ'da Yunan sitesinde "yerli ve yabancı, Yunanlı ve Barbar, yurttaş olan ve olmayan, özgür insan ve köle, erkek ve kadın arasındaki farklar" doğal olarak kabul edilir ve bu durum eşitsizlik olarak görülmezdi. Bir bakıma dünyanın ve evrenin merkezi, Apollon kültüyle de ilişki olan Delphoi idi. Yunanlıların diline, kültürüne ve siyaset anlayışına yabancı olan ve bu yüzden "en dış çemberi" teşkil eden Barbarlar, "aşağı insanlar" olarak kabul görüyorlardı. Yurttaşlık düşüncesinin asıl yaratıcısı ise Roma olmuştu. Bu seferde Roma yurttaşının haricindekiler çeşitli haklardan yoksun bırakılmışlardı. Fakat imparatorluk ile beraber çeşitli halkların eklenmesiyle zamanla bazı sınırlar ortadan kalktı (Schnapper 2005:36-37,52; Sarıkçıoğlu 2008:79). Roma İmparatorluğu'nun varlığının sona ermesiyle birlikte, yine "yabancı" olarak tarif edilen Cermenlerin kıtada yarattıkları tahribat, "öteki"nin medeniyetten yoksun barbarlar olarak nitelendirilmesine yol açmıştı. Medeni insanın şehir hayatında sahip olduğu olanaklar, kırsal alanda zirai faaliyetler konusundaki bilgisi, zamanın teknolojik ve iktisadi meselelerine olan vukufiyeti, edebi ve estetiğe dair konulardaki becerisi, adeta diğer insanlara karşı lütufkâr bir tavır takınmasının başlıca nedeni olmuştu (Jones 1971:376).

"Öteki"ne bakışta belirleyici olan "hoşgörü" konusu Orta Çağ'da oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir.¹⁸⁸ Yahudiler, Müslümanlar, heretikler, eşcinseller¹⁸⁹ ve cüzzamlılar

¹⁸⁸ Zagorin (2003:1), İsa'nın Yeni Ahid'te, bir kurtarıcı olarak takipçilerine karşılıklı sevgiyi ve pasif bir direnişi vaaz etmesine rağmen, Orta Çağ'dan bazı örnekler vererek, Hıristiyanlığı gelmiş geçmiş dünya

farklı zamanlarda çok farklı muameleler ile karşı karşıya gelmek durumunda kalmışlardır (Nirenberg 1996:4). Bunlar içerisinde sadece Müslümanlar fetih planları uyarınca kıtaya dışarıdan gelen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğerleri yüzyıllar boyunca dâhili bir problem olarak Avrupalıların en önemli meseleleri arasında yer almıştır.

Modern dönemde öteki algısı üzerinden Batılıları, “Oryantalizm Teorisi” ile harekete geçiren Edward Said’in (1979) bu konuda büyük katkısı vardır. Ancak bu ilgi tarih dışı yaklaşımların ortaya çıkmasına da sebep olabilmektedir. Bu düşünceden hareketle çalışmamıza konu olan dönemde, Avrupalı tarafından “öteki”nin tarif edilmesinde, etnik bir yaklaşımın temel alınmadığını en baştan ifade etmek gerekir. Avrupa’da ırkçılığın temeli XVI. yüzyıl İspanyası’nda Yahudiler ve Magribliler ile ilgili konulara kadar gitmektedir. Gerçek anlamıyla ırkçılık ise XVIII. yüzyılda gelişen Avrupa’daki sömürgecilik ve kölelik uygulamalarına dayanır (Clarke 1997:191-195; Muldoon 1979:160).¹⁹⁰ “İrkları doğuran ırkçılıktır” (Schnapper 2005:17). Orta Çağ’ın bu döneminde, kendinden olmayana karşı genel bir hoşgörüsüzlük sezilse de, yine de ırk mefhumunun tam anlamıyla içinin doldurulduğu iddia edilemez. Dolayısıyla XIII. yüzyıldaki etnik farklılığa günümüzdeki anlamıyla, yani renk gibi biyolojik olarak bir ayrımcılık nazarından bakılmamalıdır.¹⁹¹

Bu bakımdan çalışmamıza konu olan dönemde Avrupa’nın “öteki” algısını tespit etmek son derece önemlidir. Aslında Orta Çağ boyunca Hıristiyan dünyası için bu kavramın ne ifade ettiği onların tehdit algılamalarıyla (Sakwa 2006:221; Guzman 1988:558-559; Wolf 1996:86; Tolan 1999:111 Phillips 1995:50) yakından ilişkilidir. Bu açıdan bakıldığında kıyamet senaryoları ile ilişkilendirilen (Burr 1996:147) ve daha çok savaş sahasında karşılaşılan (Halperin 1984:442) Müslümanlar en büyük tehdit, yani “öteki”

---

dinleri içerisinde, açık ara en az hoşgörülüsü olarak gördüğünü ifade etmiştir. Hıristiyan kilisesinin özellikle Orta Çağ’da takip ettiği yol, Amerikalı tarihçiyi bu kanaate sevk etmiştir.

¹⁸⁹ Avrupa’da eşcinselliğin tekrardan gün yüzüne çıkmasında dahi Haçlı seferleri zamanında Orta Doğu’dan dönen haçlıların etkili olduğu anlayışı, Avrupa’nın Hıristiyan olmayan dünyaya bakışını göstermesi açısından önemlidir. Bkz. Boswell (1980:52).

¹⁹⁰ Bernusconi’ye (2011:35-36) göre, XV. yüzyılın sonundan itibaren misyonerlerin, kâşiflerin ve tüccarların yazdıkları seyahatnamelerde, insan toplulukları arasındaki bazı farklılıkları anlatmaları, modern anlamdaki ırkçılığın ortaya çıkışı üzerinde çok az etkilidir. Bu görüşe göre, seyahatname türü eserler, etnik ayrımcılık konusundaki masumiyetlerini uzun süre muhafaza etmişlerdir.

¹⁹¹ Bu konuya en çok eğilenlerden biri Ruotsala (2001:55) olmuştur.

içerisine dâhil olanların başı durumundadır. VII-XI. yüzyıllar arasındaki Müslümanların katettiği kültürel, ekonomik ve siyasi başarılar, Doğu Hıristiyanları nazarında müspet yönde gerçekleşen bir idareci değişikliği (Lamoreaux 1996:24) olarak algılansa da, İslam'a ilişkin hiçbir bilgiye sahip olmayan (Southern 2001:32), hatta Müslümanları tarif etmekte bile güçlük çeken¹⁹² Avrupalının menfi görüşünün oluşmasının en başta gelen sebebidir. Hakkında çok fazla şey bilinmemesine rağmen, daha ilk ortaya çıkmasıyla birlikte Hıristiyan Avrupa için bir sorun olarak görülen (Hourani 2010:19) İslam'a karşı, hemen askeri tedbirlere başvurulmadı. Ancak tehdidin iyice sindirilmesinden sonra bunun yansıması “kutsal savaş” adı altında, önceden Hıristiyan arazisi olan toprakların, yani aslında Latin kilisesinin hakkı olarak görülen “kayıp arazilerin” Müslümanlardan alınması için aktif bir çabanın içerisine girilmesi şeklinde karşılık buldu (Daniel 1980:109).

Aslına bakılırsa Müslümanlar belki de Avrupa kıtasında “barbar” yakıştırmalarının yapıldığı toplumların en son halkasını teşkil etmekteydi. Onlardan önce farklı zamanlarda Cermenler, Slavlar, Avarlar, Macarlar, Vikingler hep bu adlandırmanın kurbanı olmuşlardı. Kendini daha medeni sayan tarafın karşısındakini belki korku belki belirsizliğin etkisiyle ya da sadece ve sadece küçümseyerek hor görmesinin neticesi olan bu kavram, “ötekini” ifade etmenin en belirgin tanımı olmuştu. Hıristiyan ancak Katolik Hıristiyan olmayan ve putperest olan hemen hemen tüm toplumlar bu şekilde adlandırılmışlardı (Jones 1971:390).

Bundan başka Hıristiyan dünyasının içerisinde de öteki olarak kabul edilen unsurlar bulunmaktaydı. Bunların başını ise Yahudiler çekmektedir. Aslına bakılırsa Yahudiler Hıristiyan devletler içerisinde her zaman baskı altında yaşamamışlardır. Roma İmparatorluğu'nda istisnai zamanlar haricinde onlar kendi inançlarını rahatça yaşayabildikleri gibi, bu siyasal sistem tarafından da güvence altına alınmıştı (Hamilton 1993:145). Vizigot İspanyası hariç tutulursa, Avrupa'da erken Orta Çağ döneminde onlar yine inançlarını rahatça yaşayabiliyorlardı (Berger 1986:577).¹⁹³ Kendilerini

¹⁹² Hıristiyanlar, “Hıristiyan” (Christ- Christianity) kavramının oluşmasına etki eden isim faktörünün, uzun süre İslam içinde vaki olduğunu sanmışlardır. Bu yüzden “Muhammed taraftarı” (Muhammedans) gibi tabirler yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. Bkz. Lewis (1993:134); Davis (1993:84).

¹⁹³ Vizigot İspanyası'nda Yahudiler'e karşı takınılan tavrı, dini değil politik gerekçelerle açıklama yoluna giden araştırmacılar da vardır. Örneğin bkz. Bachrach (1977:3-26).

öteden beri Tanrı'nın seçilmiş halkı olarak kabul eden, Grekleri ve Romalıları bu yüzden deforme olmuş insanlar olarak gören (Gold 1999:180), fakat Hıristiyanlar nazarında “şeytanın ayrıcalıklı uşakları”na dönüşen Yahudiler, Batılılıkların Müslümanlara karşı olan savaşında, yani Haçlılar çağında, Hıristiyanların en vahşi yanını tecrübe ettiler (Watt 2001:146; Schnapper 2005:46). Bununla birlikte, XIII. yüzyıla gelindiğinde azınlıklara karşı baskıda önemli bir artış olmuştu (Chazan 2004:6; Cohen 1982:244). Örneğin, Latin Avrupa'nın sınırlarındaki göçmenler ve sömürge grupları ile yerli nüfusun ilişkilerinde bu hoşgörüsüzlüğü görmek mümkündür. Bu, anti-semitizmi¹⁹⁴ ve yabancı düşmanlığını canlı tutuyordu (Moore 2007:27vd.; Young 2009:60). Yeknesaklık önemli ölçüde kendini belli ediyordu. Adalet, teoloji, engizisyon vb. konularda bu kendini göstermekteydi (Cohen 1982:44; Cohn 2000:42-43). Bu tür yaklaşımlardan ötürü Nirenberg (1996:27-128), Orta Çağ Avrupası'nda “din değiştirme”nin yalnızca Hıristiyanlık lehinde bir istikamet takip ettiğini ifade etmektedir.

Şüphe yok ki XIII. ve XIV. yüzyıllarda barbar olarak görülen kavimlerin en çok referans gösterileni Moğollar idi (Jones 1971:398). Onlar, Avrupalılardan birçok noktada farklıydı, ancak XIII. yüzyılda ırkçılık hatta etnografya bile Latin Batı'da en önemli meseleler arasında yer almıyordu (Hyde 2009:67; Hoffmann 2008:156). Zira Moğollara karşı birlik çağrısının yapıldığı 1245 yılındaki I. Lyon Konsili'nde, Rusya Başpiskoposu Peter'e sorulan dokuz soru -Moğolların kökenleri, inançları, dini törenleri, yaşam tarzları, kuvvetleri, sayıları, niyetleri, anlaşma şartları, elçi kabul edişleri- arasında onların görüntüsü ile ilgili bir soru bulunmamaktadır (Schmieder 1994:199-200).

Seyahat raporlarında Moğolların görüntüsü çok az bir yer işgal etmektedir. Seyyahların onların görüntüsünden bahsetmesinin nedeni ise, Moğolları diğer göçebelere ayırt etmek içindir. Diğer konular ile karşılaştırıldığında ya da seyahat raporlarında bu

¹⁹⁴ Asma (2009:91) Orta Çağ'daki Yahudi düşmanlığı ile ilgili şöyle der: “Gerçekten niçin Yahudilere merhamet gösterilmediği belirsizdir, ancak öyle görülüyor ki bu uzun süreli suçlama kültürü, İsa'nın onların elleriyle haça gerilmesinden (Müslümanların kabul etmediği) kaynaklanmaktadır. Dahası, Hıristiyan tüccarların ve din adamlarının borçlu oldukları bu kişilere faize düşerek yükümlülüklerini yerine getirememeleri, onların etnik temelli suçlanmasına yol açmıştır.”; Bazı yazarlar, savaş halinin devam etmesinden ötürü kovuşturılmaya tabi tutulan Müslümanlara kıyasla kilisenin her şeye rağmen Yahudilere karşı daha hoşgörülü davrandığını düşünürler. Örneğin bkz. Bejczy (1997:371,382).

meseleye ayrılan kısım, yani Moğolların dış görüntüsü seyyah için ikinci derecede önem arz etmekteydi. Seyyahların misyoner elçiler olduklarından dolayı ilk gayeleri şüphesiz karşı tarafın ihtidasını sağlamaktı. Fakat onlar bunu gerçekleştirmek için kat edilen mesafenin uzunluğundan ötürü, çeşitli insan tasvirleri yapmak durumunda kaldılar. Bu yüzden ilk gaye bir neticeye ulaşmamış olsa da, ikincisinde yani farklı kavimleri ve ırkları gözler önüne serme noktasında başarısız olduklarını söylemek mümkün değildir (Elsner-Rubiés 1999:32). Seyahatname yazarları genel olarak Moğolların daha çok iç, yani ahlaki değerleri ile ilgileniyorlar, fakat onlar için dış görünüş çok fazla önem arz etmiyordu. Bu belki de araştırmamıza konu olan bazı seyyahların dini değerlere daha çok önem vermesiyle alakalıdır (Ruotsala 2001:55). Yani onların aynı zamanda misyoner olmalarıyla ilişkilidir.

Carpini (2001:29vd.), Moğolların diğer insanlardan farklı olan dış görünüşlerinden bahsederken, Quentin onlar hakkında daha negatif hükümlerde bulunmuştur. Quentin'e göre Moğollar çok çirkin insanlardır. Hatta o (2006:11-29), Moğol kadınlarının korkunç görüntüsünden iki kez bahseder. Bu algılamada şüphesiz seyyahların sahip oldukları kültürün de etkisini hesaba katmak gerekir. Zira yabancılar (aynı zamanda düşman) farklıdır, "bütünlüğün" bir üyesi olmadıkları için kaçınılmaz olarak da çirkindirler. Yine Orta Çağ'ın büyük bir bölümünde kadına karşı bakışta genel bir hoşgörüsüzlük hâkimdir. Her şeyden önce kadın "şeytan"dır. Eco (2014a:27), fahişeler örneğinde bunu "cinsel ırkçılık" olarak tanımlamıştır. Özlem Genç (2011:241) mezkûr çağın tümü içerisinde, hükmedenin-erkeğin (Eco 2014a27) kadına bakışını şu şekilde özetlemektedir:

"Orta Çağ Avrupa'sı için kadın, inandıkları dinin peygamberi Hz. İsa'nın annesi Meryem söz konusu olduğunda el üstünde tutulacak kadar kutsal¹⁹⁵, ilk günahı işleyerek tüm insanları günah içinde doğmaya mahkûm ettiği, çekilen acıların sebebi olduğu için, Havva söz konusu olduğunda bir o kadar sıradan ve hatta denetim altında bulundurulması gereken bir varlıktır."

Yine de Orta Çağ'ın "öteki" algısında hâkim unsur, yani kendini diğerlerinden ayırt etmenin en önemli kıstası, ırki değil dini alanda kendini belli ediyordu (Huntington

¹⁹⁵ Günay Tümer (2008:98) bu konuda şöyle der: "Meryem'e Hristiyanlıkta diğer kadınlar ve bütün azizler arasında İsa'dan aşağıda, fakat diğerlerinin hepsinin üstünde bir değer verilmektedir."

1996:25,47; Heng 2011:332; Ruotsala 2001:55). Mesele diğerlerinin Hıristiyan olup olmadıkları meselesiydi. Başka dinden olanlara karşı bu hoyratça tutumun adı, Le Goff'un (1992:151) tabiri ile "dinsel ırkçılık" idi.

Bu algının oluşmasında siyasi, coğrafi, etnik bir farklılıktan ziyade, dini sınırların ön plana alındığı gözükmektedir. Dolayısıyla emperyalist, sömürgeci ya da asimilasyoncu bir ırkçılık söz konusu değildir. Hıristiyan olmak bundan da önemlisi Papa ve Roma Kilisesi'nin yönetimi altındaki arazide yaşamak, "öteki" tabirinin içerisine dâhil olmamak için yeterliydi. Onlar kendilerini Avrupalı değil, Latin Hıristiyan olarak tanımlıyorlardı. Hak mezhep dışındaki bir tercih, Papa'ya karşı bir isyan anlamına gelmekte idi. (Ruotsala 2001:56; Mensching 2012:245). Buna karşın Moğollar kendi benliklerini her şeyden üstün tutuyorlardı. Nitekim Sartak'ın yanından ayrılırken onun adamları Rubruk'a "Efendimizin Hıristiyan olduğunu söylemeyin. O, Hıristiyan değil, Moğol'dur" demiştir. Ardından zaten Sartak'ın Hıristiyanlığına şüphe ile bakan ve bu dedikoduların müsebbibi olarak Nesturileri gören Rubruk (2010:134,138) kendi kanaatini eklemektedir: "Moğol'u her şeyden üstün göstermek için, İsa'ya inansalar bile, Hıristiyan diye adlandırılmak istemiyorlar." Rubruk (2010:132).

Latin Batı'nın o zamanki dünya görüşüne göre, farklı dini gruplar vardı ancak onları bir araya getirmek mümkün olabilirdi. Katolik Kilise'nin önderlik ettiği politik birliği sağlamanın ve bunu istikrarlı bir şekilde sürdürebilmenin yegâne yolu dinde birliği sağlamaktı (Zagorin 2003:44). Bunun da ötesinde Hıristiyan inancı evrenseldi ve tüm insanların birliğini iddia etmekteydi, vaftiz olup tüm insanları İsa'nın yeniden gelişine inanmaya davet etmek, kısacası vaftiz olmuş bir Hıristiyan toplumu yaratmak ideali vardı (Le Goff 1992:140; Mastnak 2002:91vd.; Rossabi 2008:22; Engen 1986:547,552) Paul'un, "İster Yahudi, ister Grek, ister köle, ister özgür olalım, hepimiz bir beden olmak üzere aynı Ruh'ta vaftiz olduk ve hepimizin aynı Ruh'tan içmesi sağlandı"¹⁹⁶ sözü ya da "İsa yanlarına gelip kendilerine şunları söyledi: Gökte ve yeryüzünde bütün yetki bana verildi. Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin. Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin. Size buyurduğum her şeye uymayı

---

¹⁹⁶ Korintlilere I, 12:13.

onlara öğretin. İşte ben, dünyanın sonuna dek her an sizinle birlikteyim”¹⁹⁷ sözleri bu bağlamda değerlendirilebilir.

Yeni Ahit bakışlı dünya görüşüne göre, Moğollar dâhil tüm insanların atası Âdem ve Havva’dır. Hıristiyan inancına göre Tevrat’ın Yaratılış kitabının 10. bölümünde anlatılanlar da esas olarak kabul edilir. “Tufandan sonra kendi oğulları doğan Nuh’un oğulları Sam, Ham ve Yafes’in öyküsü: Yafes’in oğulları: Gomer, Magog, Meday, Yâvan, Tuval, Meşek, Tiras...” Afrika kıtasının insanların atası Ham, Asya kıtasının insanların atası Sam, Avrupa kıtasının insanların atası ise Yafes olarak kabul edilir (Ruotsala 2001:57 Phillips 1995:44; Gurevich 1985:73).¹⁹⁸

Bizim çalışmamıza konu olan seyyahların, bazı konularda peşin hükümlere sahip olsalar da, çeşitli halklar hakkında yorumlarda bulunurlarken bilinçli olarak farklılaştırıcı bir tutum içerisine girmedikleri görülmektedir. Ötekini reddetme, aradaki farkı ortaya çıkarma, onu dışlama gibi durumlar söz konusu olmamıştır. Ruotsala (2001:57-58) bu konuda şöyle der: “Batılı seyyahların emin oldukları bir şey vardı ki, o da kendi medeniyetleri, yani Latin medeniyeti ve dinleri, yani Hıristiyan inancı diğer tüm kültürlerin üzerindeydi. Kendi ırkını üstün tutma düşüncesi o zamanın Batılı insanı için Hıristiyanlık temelli bir anlayıştan doğuyordu.” Bir kahraman olan seyyah, vahşi ormanları, nehirleri ve yağız savaşçıları arkasında bırakmış olsa da uygar tarafını muhafaza ediyordu (Kabbani 1986:8).

Moğollara gelince kendi ırkını üstün tutma anlayışı, onların göçebe yaşam tarzlarına işaret etmektedir. Çok uluslu bir yapıya sahip olmalarına rağmen, yabancıların onların yaşam tarzları için bir tehdit olduğu fikri kendisini güçlü bir şekilde hissettirmektedir. (Jagchid-Hyer 1979:140). Dolayısıyla Moğollar kendilerini şehirlilere göre daha talihi addediyorlardı. Yerleşik olmak, zayıflığın ve çöküşün belirtisi olarak kabul ediliyordu

¹⁹⁷ Matta, 28:18-20.

¹⁹⁸ Braude (1997:111), bu kategorilendirmenin birinci yüzyılın Yahudi tarihçisi Flavius Josephus ile başladığını söyler. Karatay (2015:57), Orta Çağ’ın Kutsal Kitap kaynaklı bu algılamasını modern zamanda şöyle okur: “İrk tek bir ataya, Yafes’in oğullarından birine dayanmaz. Aksine yüzyıllar, binyıllar alan süreçlerin ürünüdür ve bu süreçler ortak bir kimlik veya payda sahibi olmaları şart olmayan toplulukların tarih tarafından yoğrulup pişirilmesinden başka bir şey değildir. Yoğrulma ve pişirme ortamındaki ve süresindeki farklılıklar ürünleri de farklı kılar. Biz de bu şekilde birbirinden ayırdığımız insan topluluklarını, iki ucu açık kavramlar olarak ırk veya millet diye adlandırırız ve daha başka sınıflama dereceleri veririz. İnsanlar bu şekilde hem kendilerini tanımlar, hem de başkalarını tanırlar.”

(Moğolların Gizli Tarihi 2010:133,136) ve Moğol aristokrasisi uzun yıllar bu izlenimi vermekten kendini uzak tutmuştu.

Tekeli (1996:106), ötekinin olmadığı bir toplumu¹⁹⁹ arayışın anlamsız olduğunu ifade etmektedir. Kısacası her iki toplumda “öteki” olarak tarif edilen yabancılara sahipti. Fakat bunun dayandığı temeller birbirinden farklılık arz ediyordu. Orta Çağ Avrupası’nda özellikle inanç birliğini sağlama noktasında “öteki” yaratmak, geri kalanlar üzerinde denetimi sürdürme açısından son derece gerekli görülüyordu. Bir bakıma bu Karatay’ın (2015:180) deyimiyle “öztanımlamada bir vasıta” işlevini yerine getirmekte idi. Moğollar ise kendinden olmayanlara karşı mezhepler üstü bir siyaset izleyerek, böl ve yönet formülünü pratik yarara dönüştürmenin çabası içerisindeydi.

2.2. Asya’ya Dair Efsaneler

Bu başlık altında Batı’nın Doğu’yu merakının tarihsel bir gelişimi söz konusu edilmeyecektir. Ancak ana hatlarıyla da olsa Batı’nın doğu algısını ortaya koymak için bazı örnekler üzerinde durulacaktır. Şüphesiz Moğol istilası Batı’nın Orta Asya hakkında ki var olan bilgilerini sorgulamasının yolunu açmıştı. Eksikleri tamamlamak için ise seyyahlar yola çıkarılmıştı. Ancak Batı’nın Moğol çağında ve onun öncesinde doğu ile ilgili mevcut bilgisi acaba hangi düzeydeydi. Şimdi biraz bu konu üzerinde duracağız.

Onların doğu hakkındaki bilgileri genellikle iki ana kaynaktan besleniyordu; Kitab-ı Mukaddes ve Antik Çağ yazarlarının eserleri (Jackson 2001a:93). Latin dünyası insanların aşına oldukları Kumanlar, Ruslar ve Yakın Doğu’daki Müslümanlardan ziyade, kafalarında bazı belirsiz, puslu ve doğru olmayan düşünceler de vardı. Kuzeydoğuda Azak Denizi ile Pliny ve Isidore’un bahsettiği Rhiphaean Dağları Avrupa’yı Asya’dan ayırıyordu. Büyük kıta Hindistan’ın içinde Mısır, Mezopotamya ve Etiyopya (Habeşistan)’nın olduğu düşünülüyordu. Çin hakkında üstü örtülü bilgiler vardı, orada ipek üreten insanlar yaşıyorlardı (Philips 1995:30vd.; Jackson 2005b:18).

¹⁹⁹ Karatay’ın (2015:180) tanımına göre “Bizanslılar için Karadeniz’in kuzeyinde yaşayan halklar, Ermeniler için kuzeydeki, Hazar tarafındaki herkes, İran için Turan bozkırının göçebeleri, Çin için ise kuzeydeki Çinli olmayan herkes” ötekidir.

Asya ve onun antik kültürleri ile ilgili -örneğin Hint kültürü- Avrupa'nın bilgi kaynağı Pliny, Solinus, Orosius ve Sevilyalı Isidore gibi isimlerdi. Bundan başka, Avrupa'ya göre Asya kıtasının en doğusunda bulunan Çin hakkında neredeyse kimse bilgi sahibi değildi. Fakat nezaket yoksunu olarak görülen Romalıların aksine, Çin'de barışsever insanların yaşandığına inanılıyordu (De Rachewiltz 1971:21; Phillips 1995:39). Eski Grek ve Roma geleneği olan "kronolojik hata yapma olgusu" bir anlamda devam ediyordu. İskitlerin (Durmuş 2015:51) o zaman Asya'da yaşadıklarını düşünüyorlardı. Ne var ki bu göçebe kabile bin yıldan fazla bir zaman önce tarihteki varlığını tamamlamış bulunuyordu. Honorius Augustodunensis (ö. 1156), İngiliz Bartholomew (ö. 1250) ve Cantimpreli Thomas (ö. 1270/72) gibi Orta Çağ coğrafya yazarları, Hıristiyan coğrafyası haricinde çok az bilgi sahibiydiler. Antik Çağ temelli olan Don nehrinin Avrupa'yı Asya'dan ayırdığı görüşü, XIII. yüzyıl için hala geçerliliğini korumaktaydı. Onun ötesinde mitler ve çeşitli efsaneler yoluyla kavranmaya çalışılan Asya vardı. İncil kaynaklı bilgiler de olmasa, Asya hakkında gerçeğe yakın hiçbir şey bilmiyorlardı (Ruotsala 2001:14,36; Lach 1994:20-30; Friedman 1995:64 vd.; Woodward 1987:286 vd.).

Avrupa'da coğrafyaya karşı bu ilgisizliğin temelinde, şüphesiz Kutsal Kitap'ta resmedilen coğrafi bilgilerin kendileri için yeterli olduğuna kani olmaları yatıyordu. Orta Çağ Avrupa haritaları genellikle sanat eseri şeklinde tasarlanıyordu.²⁰⁰ Kuran gerçek dışı olarak kabul edildiği için, Müslüman coğrafyacıları ile yakınlık pek de arzu edilen bir şey değildi (Jackson 2005a:19).²⁰¹ Pagan klasik dünya eserlerinden belki de en çok rağbet edileni, Pliny'nin kaleme aldığı "Natural History" (Doğa Tarihi) adlı yapıtı. Bunun yanında Solinus'un ansiklopedisi ve en kötüsü belki de şimdi İskender Romanı olarak bilinen zamanın hayal ürünü bilgi yığınlarıydı. Bu çalışmaların çoğu kurgudan ibaret olup, gözlem veya araştırmalara dayanmıyordu (Wright 1925:36-50; Beazley 1897:I,40, 324, 369; Jackson 2005b:20). Yapılan çalışmalar daha ziyade

²⁰⁰ Friedman (2000:38), haklı olarak Orta Çağ'ın haritalarını günümüzün yol ve coğrafya haritaları gibi düşünmenin hatalı olacağını belirtir.

²⁰¹ Aynı ilgisizliğin Müslüman tarih ve coğrafya yazarları için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Onlar nazarında Avrupa, uzakta barbarların yaşadıkları bir coğrafya olarak telakki ediliyordu. İranlı yazarların dış dünyaya karşı kayıtsızlığının sebebi, belki de Moğolları yazabilmeyi bile kendileri için yeterli görmelerinden kaynaklanmıştı. Bkz. Morgan (1995:210,216).

astronomi ve kozmografi ile alakalıydı. Tarih ve coğrafya arasındaki bağa bu eserlerde hemen hemen hiç temas edilmemişti. Orta Çağ'ın coğrafya eserleri genellikle birbirinin tekrarı niteliğindedir. Bunun yanında Orta Çağ'ın kronik yazarlarının tarih ve coğrafyayı bağdaştırma teşebbüsleri olmuştu. Örneğin Matthew Paris'in kartografiye (haritacılık) ilgisi bu açıdan son derece önemlidir (Woodward 1987:288,304,349,475).

Hıristiyanlıkta anlamı başkalaşan en önemli olaylardan biri, Asurluların İsrail Krallığı'na saldırmasının akabinde 12 kabilelik İsrailoğulları'nın 10 kabilesinin ortadan kalkmasıyla (M.Ö. 721-722) ilgilidir.²⁰² Latin dünyası insanların muhayyilesinde Kafkaslar'da Büyük İskender'in inşa ettirdiğine inanılan "demir kapı" vardı. Anlatıya göre İskender, Yahudilerin on kabilesini bu duvarın arkasına sürmüş olup²⁰³, Yecüc ve Mecüc kavmi ile İncil'de adı geçen diğer barbar kavimler orada yaşıyorlardı. Bu İsa karşıtlarının duvarı aşması, tüm insanlar için dünyanın sonu anlamına geliyordu (Ruotsala 2001:37; Asma 2009:86 vd.). İşte XIII. yüzyıl Avrupa'sı Moğolları bu halklar ile ilişkilendiriyordu. Doğu ya da bilinmeyen dünya ile ilgili bu algıdan dolayı İskender'in inşa ettiği set oldukça önem arz ediyordu.²⁰⁴

Tevrat'ta yer alan ifadeler yine doğu hakkında en önemli bilgi kaynaklarından birini teşkil ediyordu:

“Aden'den bir ırmak doğuyor, bahçeyi sulayıp orada dört kola ayrılıyordu. İlk ırmağın adı Pişon'dur. Altın kaynakları olan Havila sınırları boyunca akar. Orada iyi altın, reçine ve oniks bulunur. İkinci ırmağın adı Gihon'dur, Kûş sınırları boyunca akar. Üçüncü ırmağın adı Dicle'dir, Asur'un doğusundan akar. Dördüncü ırmak ise Fırat'tır.”²⁰⁵

²⁰² Bkz. Krallar II, 17, 6; 18, 11; Zira İsa'nın doğumu hadisesinde (Matta, II, 1-12) onu görmeye gelen üç yıldızbilimcinin bu kayıp krallıktan olduğu düşünülmüştü. Bkz. Tixeront (1997:9vd.)

²⁰³ Dominiken tarikatı mensubu olup özellikle Bağdat'daki Moğollar hakkında bilgi sahibi olan Monte Crocelu John da (1242-1320) Moğolların kökenini İsrail'in kayıp kabileleri ile açıklar (Boyle 1979:125-126).

²⁰⁴ Daha erken dönem Hıristiyan yazarları içerisinde, bu tür bilgileri, İncil kaynaklı tarih ve coğrafi bilgiler ile ahenkli bir biçimde sunan Jerome (340-420) gibi yazarlar vardır. Bkz. Woodward (1987:289,299,329).

²⁰⁵ Tekvin 2:10-14.

Doğu, cennet bahçesinin bulunduğu yerdin aslında. Orta Çağ'ın en etkin entellektüel aracı olan (Southern 2001:23) Kutsal Kitap bu ayetleri ile Hıristiyanları yeryüzünde var olan bir cennet algısına itmişti.²⁰⁶

Rahip-kral John (Prester John, presbyter Johannes, rex Johannes) ve oğlu David ile ilişkilendirilen efsane ise, Avrupalıların belki de Asya ile ilgili hakkında en çok bilgi sahibi olup en çok yanıldıkları şeydi. Filistin ve Suriye'deki izolasyon altındaki Latin nüfusun, doğuda Hıristiyanlara müttefik olacak figürler düşünmeleri gayet tabii bir durumdu (Jackson 2001a:95). 1140'lı yıllarda John figürü belirmeye başladı. Freisingli Otto 1146 yılında Suriye Latin piskoposundan rahip-kral John ile ilişkilendirilen bilgiler almıştı.²⁰⁷ Habere göre, Karahıtaylar'ın Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'e karşı olan zaferi (1141-Katvan), rahip-kral John'un idaresindeki Hıristiyanların Müslümanlara karşı zaferi olarak algılanmıştı. Ne var ki Latin dünyası, ne Karahıtaylar ne de Budizm hakkında bu yanlış anlaşılmayı giderecek bir bilgiye sahipti (Beckingham 1996c:4; Biran 2005:45) XIII. yüzyılda hemen hemen tüm Avrupa bu efsaneden haberdardı. Elçilik heyetleri doğuya doğru yola çıktıklarında, yeryüzü cennetine yakın bir yerde John'un Hıristiyan takipçileri ile karşılaşacaklarını umut ediyorlardı (Ruotsala 2001:36 Phillips 1995:37).

Bundan başka Asya'da aynı zamanda havlayarak anlaşılan, it başlı tuhaf insan ırklarının olduğuna inanılıyordu. Katolik kilisesinin önemli isimlerinden sayılan Jerome (ö. 420), değişik devasa yaratıkların varlığı konusunda sessiz kalırken, Augustine, (ö. 430) ise (1945:107-108) onların varlığını Tanrı'nın gücü ile ilişkilendirerek açıklıyordu. Ona göre eğer soyu Âdem'e dayanıyorsa, olağandışı ırklar bile ruha sahiptir ve bu yüzden insanoğlu içine dâhildir, dolayısıyla inananlar topluluğu içine girmektedirler.²⁰⁸ VIII. ve IX. yüzyıllarda dahi Latin Kilisesi'nin Baltık'ın ötesinde insan oldukları için kurtarılmayı bekleyen canlıların olduğuna dair vaizleri iknaya çalışmaları ve bölgenin

²⁰⁶ Delumeau'ya (2000:229) göre, yeryüzünde bir cennet algısı, Orta Çağ'ın Hıristiyan Avrupası'nın en yaygın inancı durumundaydı.

²⁰⁷ Alman rahip ve vakayiname yazarı Freising piskoposu Otto'nun orijinali "Historia de duabus civitatibus" olan kitabı İngilizce'ye "The Two Cities" adıyla çevrilmiştir. İki şehir Kudüs ve Babil'dir. İlki Tanrı'nın ikincisi Şeytan'ın şehri. Eserin 7. Kitabının 33. Bölümü Prester John hakkında bilgi vermektedir. Verilen bilgiler Otto'nun Viterbo'da Cebele (eski Babil) piskoposu Hugh ile görüşmesine dayanır. Zikri geçen kısımdaki kayıtlar, Prester John hakkındaki ilk bilgilerdir.

²⁰⁸ Seyyah Marignolli (1914:254), Augustine'in bu tespitine atıf yapmıştır.

Hıristiyanlık ile ancak XII. yüzyılın ortasında savaş ile tanışması (Norris 2009:15; Fonnesberg-Schmidt 2007:23vd.), coğrafyaya ait olan bilginin ne derece zayıf olduğunu göstermektedir. Seyyahlar çoğu zaman bu olağanüstü yaratıklar ile Asya'da karşılaşmamışlar, ancak böyle ırklar hakkında Avrupa'da dolaşan söylencelerin varlığına temas etmişlerdir.

Bir Cluny tarikatı rahibi ve Kuran-ı Kerim'in ilk Latince versiyonunun sahibi olan Peter Venerable (1094-1156)'a göre, Hıristiyan arazisi sayılan toprakların çok az bir kısmı Müslümanlar tarafından idare ediliyordu ve içerisinde İsa-Mesih taraftarı olmayan bir arazi yoktu (Tolan 2002:155-165; 1998:345-367). Cluny rahibinin Müslümanlarla ilgili bu ifadelerini bir kenara bırakacak olursak, Latinlerin yine Hıristiyan olan Doğu Süryanileri hakkında dahi en azından XII. yüzyılın sonlarına değin çok bilgi sahibi olmadığı görülmektedir. 1187 yılında Salahaddin Eyyubi'nin ses getiren zaferine değin, Latinlerin Süryani Hıristiyanları hakkındaki bilgisizliği devam etmiştir (Baum 2003:81).

Şüphesiz XXI. yüzyılın Avrupalı bir öğrencisi ya da araştırmacısı, kıtasının dış dünya ile ilişkileri hakkında Orta Çağ'daki atasından daha çok şey bilmektedir (Phillips 1995:27). Günümüzde XXI. yüzyılın sağladığı imkânların sınırsızlığına ve "turistik bir gezinin yoluyla kesişmeyen coğrafi bir güzergâh" (Touati 2004:239) kalmamış olmasına rağmen çağımızın insanları bilmediği medeniyetler ve uluslar hakkında bazı önyargılı düşünce ve inançlara sahip olabilmektedir. Fakat XIII. ve XIV. yüzyılların seyyahları diğer uluslar bir kenara, büyük ölçüde kendi çağının meslektaşları hakkında dahi bilgi sahibi değillerdi (Phillips 1995:27). Okuma yazma oranının düşük olması, yazılı kaynaklara ulaşmanın oldukça meşakkatli bir yoldan geçmesi, başka ülkeler hakkında bilgi edinmeyi Orta Çağ'ın insanları için zorlaştıran unsurların başında geliyordu. Gerçek bilgiye ulaşmanın bu denli zor olmasından ötürü, zihinlerde hemen durağan ve birbirine kapalı farklı dünyaların var olduğu bir Orta Çağ imajı yaratılmamalıdır (Hyde 1982:146). Şartlar şimdiki zaman ile kıyas edilemeyecek kadar zor olsa da, o zamanın misyonerleri, tüccarları, elçileri, maceracıları hatta casusları tıpkı günümüzde olduğu gibi sürekli bir hareket halindeydiler. Bilgi akışını da genelde yukarıda zikrettiğimiz bu kaynaklar sağlamaktaydı. Yukarıda zikredilen bilgi kaynaklarının yanında halkların hafızasında daha derin tesirler icra eden savaşlar da

başka toplumlar hakkında bilgi edinmenin bir yoluydu. Savaşın şiddetli bir yanının olması, şüphesiz halk ve tarihçi üzerinde, olduğundan daha büyük etkileri bırakabiliyordu (Burke 1997:43-44). Bu bakımdan bilgiye ulaşmak için verilen bu mücadeleyi görmezden gelerek, Orta Çağ'ı tümüyle karanlık bir çağ olarak niteleyip, her şeyi XVII. yüzyıl ile başlatmak (Elliot 1970:7-8) doğru bir yaklaşım değildir.

O halde çeşitli efsanelerin yaratılması için en azından bilgi kısıntılarına ihtiyacın olduğunu kabul etmek durumundayız (Eliade 1987:97; Ögel 2014:I,583). Aksi halde bir insan ya da bir topluluk, hiçbir şey bilmediği bir mevzu hakkında yanlış ya da doğru bir fikir yürütemez. Özetlemek gerekirse, bilgi akışı genellikle sözlü olarak yapılıyordu. İşte bu durum az bilinen coğrafya, ülkeler ve insanlar hakkında türlü efsanelerin yaratılmasına sebebiyet vermişti. İnsanın bilinmeyen ve hayatın anlamını araştırmaya dönük kaygısı genellikle din ile ilişkili olduğundan (Jagchid-Hyer 1979:163), bu efsaneler de hep inanç temelliydi. Bir anlamda coğrafya bilgisindeki eksiklik ve erken Orta Çağlar'da Hıristiyanlığın doğuda yayıldığına dair söylentiler, dünyanın bu kısmının inanç temelli efsaneler ile algılanmasının önünü açmıştı (De Rachewiltz 1971:26). Çağın seyyahlarının “kolay aldanabilir” (Rossabi 2008:119) bir hâlet-i rûhiye sahip olması da buna katkı sağladı. Kısacası gerçekliği sabit olan bazı hadiseler, bunun yanında Orta Çağ insanının dünyayı dolduran bütün unsurlara mistik bir anlam yüklemesi (Eco: 2014:35; Gurevich 1985:179) efsanelerin temel kaynağını teşkil etmişti.²⁰⁹ Ancak Gumilev'in de (2003c:151) belirttiği gibi en fantastik bilgilerde dahi hakikat kısıntılarına rastlamak mümkündür.

XIII. yüzyılda Akra piskoposu olan Jacques de Vitry, hac için bazı parlak fikirli ve meraklı kişilerin takva üzere değil de, sırf doğuya dair abartılı hikâyelerin peşini sürmek için geldiklerinden yakınmaktadır (Sumption 1975:257; Phillips 1995:35). Akra piskoposu tenkit dolu bu sözleri hacılar için söylemiş olsa da, XIII. yüzyılda var olan hareketliliği gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Şimdiler de Batılıların zihninde Asya hakkında korkuyla karışık bir imaj olsa da (Wittkower 2009:192), Moğol çağında

²⁰⁹ Bu noktada Baudet (1988:74), Avrupalıların Avrupalı olmayanlar ile ilişkilerinde birbirinden bağımsız iki faktörün belirleyici olduğunu düşünür. İlki, maddi gerçekler üzerindedir. İkincisi ise Yaratılışın aziz hatırasının etkisiyle geçmişe özlem ile şekillenir.

Batı’da şaşılacak şeylerle dolu bir Asya imajı vardı. Şimdi sırasıyla bu çağ da Batı’daki Asya imajını irdelemeye geçebiliriz.

2.2.1. İskender Efsanesi

“Aslında duvarlar maddi sınırlar oldukları kadar manevi sınırlardır. Bir tarafta iyiler, uygar insanlar, öteki tarafta kötüler, barbarlar.” (Roux 2006:43)

Tarihin gördüğü en büyük savaşçılardan birisi olan Makedonya Kralı İskender’in yaşamı hakkında, tıpkı meşhur Hun hükümdarı Attila ve Moğol hükümdarı Cengiz’de olduğu gibi, ne yazık ki çok fazla bilgiye sahip değiliz. Ona ait olduğu söylenen mektupların sahilliği konusu ise tartışmalıdır. Ancak İskender’in M.Ö. IV. yüzyılda yaptığı seferler ile bilinen dünyanın sınırlarını genişletmesi, doğal olarak bu temelde yazınsal ürünlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Aerts 1994:30). Onunla ilgili anlatılar doğuda ve batıda hâlâ devam etmekte olup, çoğu zaman bunlar arasında benzerlikler bulunmamaktadır. Modern çağın araştırmacılarının İskender hakkında sürekli referans gösterdikleri, kusursuz bir İskender imajı (Bosworth 2007:447) çizen Arrian (M.S. 86-160)’ın eseri (1929-1933:I,II) ise, Orta Çağlar boyunca bilinmediği gibi ancak Rönesans döneminde gün yüzüne çıkmıştır. Zaman içerisinde gerçek Makedonya kralı, İskender romanları içerisinde ana karakterinden bazen kısmen bazen de tamamen uzaklaşmıştır²¹⁰. İskender Romanı’nın Grekçe yazmalarından Latince’ye yapılan tercümelerinden iki tanesi önem arz etmektedir. Bunlardan ilki Julius Valerius’a ait olup IV. yüzyıla, diğeri ise Naplesli Leo’ya ait olup X. yüzyıla denk gelmektedir (Cary 1956:24vd.; Wittkower 2009:166). Bu iki versiyon Orta Çağlar boyunca Avrupa’da yazılan İskender romanlarının iki ana kaynağını oluşturmaktadır.

Bundan başka İskender ile ilgili Batı’da pek bilinmeyen Süryanice bir yazma Budge tarafından Süryanice’den çevrilip yayınlanmıştır. Onun tarihi de VII. yüzyıldan daha erken bir döneme işaret etmez. Kayıp olan Pehlevice bir metinden tercümedir.²¹¹ Bu

²¹⁰ Nuh’un oğullarına dair anlatı ile birlikte İskender romanları da, Orta Çağ insanının muhayyilesinde dünyayı coğrafi olarak biçimlendirmesine katkı sağlıyordu. Bkz. Akbari (2005:122); Hiatt (2005:67).

²¹¹ Kullanılan dilin yapısından dolayı bir Grekçe versiyonun kopyası olduğu da düşünülmektedir. Bkz. van Donzel-Schmidt (2009:17).

metnin giriş kısmında efsane, “İskender Krallığı arşivlerindeki²¹² yazmalara göre” denilerek özet olarak sunulur. Budge’nin neşrettiği romanının bu versiyonuna göre, İskender doğuya ve batıya seyahatlerinden sonra kuzeye doğru Ermenistan’a ve Kafkasların içlerine doğru bir sefer yapar. İskender oranın yerlilerine bu dağlarda kimlerin yaşadığını sorar. Onlarda orada Yafes’in oğulları olan Yecüc, Mecüc ve Nawal adlı krallarının idaresinde Hunların yaşadığını söylerler. Onların sözleri üzerine İskender buraya Hunların geçişlerini önlemek için bir kapı yaptırılması talimatını verir (Budge 1889:150). İskender buraya üç bin demirci ve üç bin de bakır ustası getirtmiştir. Orada bakır ve demir birbirine karıştırılarak yoğrulmuştur. Ardından boyu 12 kübit, genişliği ise 8 kübit orantısında bir kapı inşa edilmiştir (Budge 1889:153).²¹³ İskender kapı üzerine bir kitabe yazdırmış²¹⁴ ve orada bir kehanette bulunmuştur. O ve tümü atlı olan ordusu ne gündüz ne de gece hiç ara vermeden güneşin doğduğu yere kadar -çünkü güneş İsa-Mesih’in hizmetindedir- sefer yapmışlar ve burada ilginç şeylerle karşılaşmışlardır. İskender, Kafkasların güneyine hâkim olan Pers kralı Tubarlak’ı mağlup edip kendisine bağladıktan sonra inşa ettirdiği kapının koruyuculuğunu yapmak üzere Romalılardan ve Perslilerden eşit sayıda asker görevlendirmiş, dönüş yolunda Kudüs’e uğramış, İskenderiye’ye gitmek üzere gemiye binmiş ancak orada vefat etmiştir. Onun gümüş tahtı İsa’ya miras kalmıştır (Budge 1889:144-148,156-158).

Quentin (2006:19,27,36), Moğol birliklerinin Kafkas Dağları’nda bulunan ve İskender’in kapısının bulunduğu Derbend kenti ile ilişkilendirilen yerde, isyancıların başlarının kesilip kulaklarının iki beygire yüklenerek büyük hana gönderildiğini kaydeder. Adı geçen seyyah ders kitaplarına kadar geçen İskender’in kapısı ile ilgili anlatılara ise şüphe ile yaklaşmaktadır. O, Tiflis’te bulunan Dominiken keşişlerinin, Yahudilerin kıyamete yakın oradan zuhur etmesiyle ilgili Gürcüler, İranlılar hatta Yahudiler nezdinden araştırmalar yaptıklarını ama kimsenin böyle bir şeyden haberinin olmadığını ifade etmektedir. (Simon De Saint Quentin 2006:36)

²¹² Bu konu hakkında bkz. Hammond (1988:129-150)

²¹³ Günümüzde Dağıstan Özerk Cumhuriyeti’nin Derbend şehri ile ilişkilendirilen Demir Kapı’nın İslami literatürdeki karşılığı Bab’ül-ebvâb’dır. “Kapıların kapısı” manasına gelir. Bkz. Dunlop (1986:835-836).

²¹⁴ “Hunlar, bir zaman gelecek ki, bu kapılardan aşır İran ve Roma ülkelerini ellerine geçireceklerdir. Ama bundan sonra yine kendi bölgelerine çekileceklerdir. 927 yıl sonra, oturdukları yerlerden çıkıp, yeniden yeryüzüne yayılacaklardır. Bu defa bütün dünya, onların atlarının ayakları altında titreyecektir. Bu kapının yapılışından 950 yıl sonra ise, Hun kralı bu geçitten geçecek ve Tanrı’nın buyruğu ile bütün dünyayı egemenliği altına alacaktır.” Bkz. Ögel (2014,I,80).

Sartak'ın bölgesinden geçerken seyyah Rubruk'ta (2010:125) Kafkas Sıradağları'nda bulunan Demir Kapı'dan kısaca bahseder. Dönüş yolunda ise daha ayrıntılı olarak bu konuya eğilir ve dağın zirvesinde bulunan kaleye temas eder (Rubruk 2010:270).

Marco Polo (2003:I,80) ise, Hazar Denizi ile Kafkas Dağları arasındaki geçidin en dar bölgesinde, "İskender'in Tatarları iki dağ arasına sıkıştırdığı" bilgisinin o zamanda Tatarlar olmadığı için gerçeği yansıtmadığını, doğrusunun Kumanlar olacağını söyleyerek, her iki defasında da yanılır.

Bu hikâyenin geçtiği diğer bir yerde Methodius'un "Revelations" adlı eseridir. Orta Çağlardan günümüze kadar değerini koruyan eserini Methodius, Bizans İmparatoru IV. Constantine'in (668-685) hükümdarlığının sonlarına doğru Suriye'de yazmıştır. Bu eserde İskender'in güneş ülkesine kadar gittiği yazmaktadır. Yazar, güneş ülkesinde yaşayan insanlar için Yafes'in soyundan gelenler tabirini kullanmıştır. Esere göre İskender burada pis ve iğrenç görünümlü insanlarla karşılaşır. Çeşitli sürüngen, sıçan, kedi yavruları hatta onların cenin dahi yemeleri karşısında şaşırarak İskender, bu durum karşısında Tanrı'dan yardım diler. Tanrı'nın buyruğu üzerine İskender burada demirden bir kapı inşa ettirir. Methodius ardından bu kapının ardında kalan 22 ulusun ismini verir. Ezekeil'in ilgili kısmını²¹⁵ hatırlatarak bu bahsi sonlandırır (Martinez 1985:132-134). Muhtemelen bu hikâyenin Hıristiyan motiflerine bürünmüş şekli, rahip-kral John örneğinde olduğu gibi, Uzak Doğu'ya Nesturi misyonerler vasıtasıyla taşınmıştır (Boyle 1974b:222; 1979:126,128).

Güneşin doğduğu yer ile ilgili efsane, Türklerdeki yağmur taşı efsanesi ile benzerlik göstermektedir (Gömeç 2011a:81-84). Samani yöneticisi İsmail bin Ahmed (892-907) zamanında, Ebü'l-Abbas İsa b. Muhammed el-Mervezi'nin yanında bulunan coğrafyacı Yakuti, yağmur taşı efsanesini nakleder.²¹⁶ Bir Oğuz prensi Ebü'l-Abbas'a atalarından birinin babasına karşı mücadele verip doğruya doğru olan seyahatini sorar:

²¹⁵ Ezekeil 38, 14-18.

²¹⁶ Bu konu ile ilgili farklı dönemlere ait olan Arapça ve Farsça kaynaklardaki kayıtlar için bkz. Köprülü (1925).

“O kişi, bir dağın engel teşkil ettiği bir ülkeye kadar gelmiştir. Orayı aşmak mümkün değildir. Oranın halkının söylediğine göre, Güneş bu dağın ardında doğmakta ve yaklaşan her şeyi yakmaktadır. Prens, orada yaşayan insan veya hayvanların olup olmadığını sormuş, Evet, cevabı alması üzerine oldukça şaşırmıştır. Onların söylediklerine göre, orada yaşayan insanlar güneş doğarken yeraltına ya da mağaralara kaçarlar ve güneş onlardan uzaklaştıktan sonra ortaya çıkarlarmış. Oradaki hayvanların ise her birinin ağzında taş olup, bu taş onları güneş ışığından korumuş. Prens ülkeye geldiğinde kendisine anlatılanların doğru olduğunu görmüştür. Prens ve yanındakiler hayvanlara saldırmışlar, alabildikleri kadar taşı kendi ülkelerine götürmüşlerdir. Bundan sonra yağmur ve kar yağmasını istediklerinde bu taşları kullanmışlardır” (Köprülü 1925: 6,7; İnan 2015:160-165; Ögel 2014:II,358; Boyle 1972:187-188).

Papa IV. Innocent’in Moğollara gönderdiği Carpini (2001:63-64) ise güneşin doğduğu araziye Cengiz’in fethetmek üzere gittiği yerler içerisine dâhil etmektedir. Bu güneşin insanları hikâyesi, Hıristiyan efsanelerinden biri olan yedi uyurlar ile (Kuran’da da geçer) benzerlik göstermektedir. Kuran-ı Kerim’de Kehf suresinde Zü’l-Karneyn kıssasından bahsetmektedir.²¹⁷ Bazı araştırmacılar kastedilenin İskender olabileceğini söylemişlerdir.²¹⁸ Bu bize Moğolların türeyiş efsanesini hatırlatmaktadır. XIV. yüzyılın İranlı tarihçisi Reşidüddin bu türeyiş efsanesini detaylı olarak vermektedir. Reşidüddin’in zamanından iki bin yıl önce Moğollar komşularıyla bir savaşa tutuşmuşlar ve bu savaşta Moğollardan sadece iki adam ve kadın kurtulmuştur. Onlar Ergenekon adı verilen yüksek dağlarla ve nüfuz edilemez ormanlarla çevrili verimli bir vadiye sığınmışlardır. Sonra sayıları çok fazla olmuş, vadiye sığamaz olmuşlar ve dışarı çıkmanın yollarını düşünmüşlerdir. Ardından dağın bir kısmındaki demir madeni vasıtasıyla buradan kurtulmuşlardır (Roux 2001:65).

Tüm bu örneklerde görüldüğü gibi dağdan çıkarak dış dünyaya hâkim olma figürü, Yecüc-Mecüc kavmi, Hunlar, Türkler ve Moğollar da geniş yer bulmuştur. Yecüc ve Mecüc adlarının dayandığı noktalar oldukça ilginçtir. Tevrat’ın yaratılış kısmında Mecüc hem Yafes’in oğullarından biri olarak hem de Kafkasların güneyindeki bir bölge -ki orası Doğu ve Kuzey Ermenistan’a karşılık gelir- için kullanılmıştır.²¹⁹ Ezekeil’de ise şöyle yazar:

²¹⁷ Kehf, 83-89.

²¹⁸ Bu konu hakkında bkz. Ocak (2007:52-58); Özsoy-Güler (2015:769-770); Karatay (2015:261-262).

²¹⁹ Yaratılış 10, 2.

“Rab bana şöyle seslendi: “İnsanoğlu, yüzünü Magog ülkesinden Roş’un, Meşek’in, Tuval’in önderi Gog’a çevir, ona karşı peygamberlik et. De ki, ‘Rab Yahve şöyle diyor: Ey Roş’un, Meşek’in, Tuval’in önderi Gog, sana karşıyım.’”²²⁰

Ezekiel’de geçen Yecüc’ün fetihleri, Kimmerlerin (M.Ö. VIII. yüzyılın sonları) istila hareketleri olarak değerlendirilir. Kutsal Kitab’ın Vahiy bölümünde ise Yecüc ve Mecüc şeytanın idaresindeki uluslar olarak kabul edilir:

“Bin yıl tamamlanınca Şeytan atıldığı zindandan serbest bırakılacak. Yeryüzünün dört bucağındaki ulusları -Gog’la Magog’u- saptırmak, savaş için bir araya toplamak üzere zindandan çıkacak. Toplananların sayısı deniz kumu kadar çoktur.”²²¹

Seyyah Carpini (2001:123-124) ve Quentin’de (2006:68), Gog-Magog yani Yecüc-Mecüc isimleri ile Güyük ve Mönge (Mengü) isimleri arasında bir bağ kurarak, Moğolların dünya sahnesine çıkışlarını Eski Ahit’teki kehanetler ile anlamlandırmaya çalışmışlardır.

İskender’in karanlıklar ülkesine seyahati konusu da oldukça ilginçtir. Karanlıklar ülkesi tabiri yalnızca mistik bir öge olmayıp, erken zamanlarda şimdiki kuzey kutup dairesi bölgelerine verilen isimdir. Bu ülkeye dair en erken tarihli kayıt, VIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Abbasi Halifesi tarafından İtil Bulgarlarına gönderilen elçilik heyeti içerisinde yer alan İbn Fadlan’ın kaleme aldığı Rihle’sinde (2010:26) bulunur. Benzer hikâye Reşidüddin tarafından Oğuz Türkleri ile ilgili olarak zikredilmektedir.²²² Hikâye Marco Polo (2004:II,246-247) tarafından da bilinmektedir. O, güneş, ay ve yıldızların görünmediği bu yeri Tatarların ele geçirdiğini söyler. İbn Battuta’da Karanlıklar ülkesine (Sibirya) değinerek, oraya ulaşamadığını belirtip duyduklarını nakleder (Janicsek 1929:793). İslamiyet’ten önce Asya’da Nesturiler bu tür hikâyelerin yayıcıları olmuşlardır (Jackson 2001b:360).

²²⁰ Ezekiel, XXXVIII, 1-3, Ayrıca bkz. aynı kitap XXXVIII, 14-16; XXXIX, 1-13; Vahiy, XX, 7-8.

²²¹ Vahiy 20, 7-8.

²²² “Oğuz Han’ın fetihlerinde karşısına çıkan en büyük düşman hükümdar Kıl (veya İt) Baraktır. Kıl Barak, İtil’in ötesinde Karanlıklar ülkesine yakın yerlerin hükümdarıdır. Bu yerlerin halkının erkekleri çok çirkin olup, yüzleri köpek yüzüne benzemekteymiş. Kadınları ise güzelmiş. Bunlar savaşacakları zaman derilerine ak ve kara renkte tutkallar sürdüklerinden kendilerine ok ve kılıç işlemiyormuş. Bu sebeble yapılan savaşta Oğuz Han yeniliyor ve askerlerinden çoğu öldürülüyor, Oğuz Han çekilmek zorunda kalıyor. Sonra elde edilen kadınları ile hileleri anlaşılıyor, yapılan bir baskın ile Kıl Barak yenilip öldürülüyor.” Bkz. Sümer (1959:369); Ögel (2014:I,204-208).

2.2.2. Doğu’da Bir Cennet

“Cennet’te yaşamak üzere yaratılmışık ve Cennet bize hizmet için düzenlenmişti. Sonra yazgımız değiştirildi; Cennet’in yazgısında da bir değişiklik oldu mu, bu hiçbir yerde belirtilmiyor.” (Franz Kafka, Aforizmalar, 84)

XV. yüzyılın sonlarında Cenovalı denizci Kristof Kolomb, yeryüzü cennetine yaklaştığına kani olsa da (Eliade 2004:95), Hıristiyanlar kutsal kitaplarında geçen ifadeden²²³ hareketle yüzyıllar boyunca onun yerinin doğu olduğu gerekliliğine inanmışlardır. Ancak Jean Delumeau’nın (2000:39-46) ifade ettiği gibi, yeryüzünde bir cennetin varlığı fikri, Hıristiyanlık inancından daha eski olup Antik Çağ’a kadar gerilere gitmektedir. Erken dönemin düşünürleri bunun gerçek bir cennet mi yoksa bir kinaye mi olduğu konusunda tartışmalar yapmışlardır. Nitekim Hippolu Aziz Augustine (ö. 430) sayesinde böyle bir cennetin gerçekte var olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Sevilalı Isidore, Venerable Bede (673-736) ve Peter Lombard (1160) gibi Orta Çağ’ın seçkin birçok düşünürü de cennetin yeryüzünde olduğuna inanmaktaydılar. Aden’deki bu cennet o dönemin haritalarında da yerini almıştır.²²⁴

Anlaşılan Cennet’te bulunan Âdem ve Havva’nın sürgün olarak gönderildikleri yer, yüzyıllar sonra onların Avrupalı torunlarını yeni bir heyecana sürüklemiştir (Higgins 1997:1). Bazı seyahatnamelerde bu cennet figüründen ya kısaca bahsedilmiş ya da ona hiç temas edilmemiştir. Fakat bu konuya değinenlerin ortak özelliği onu, Orta Çağ insanların alışlagelmiş bir şekilde çeşitli gizemlerle dolu olarak hayal ettikleri (Hahn 2009:218; Phillips 1995:38) Hindistan sınırları ile özdeşleştirmeleri olmuştur (Le Goff 2009:164).

Örneğin Carpini ve Rubruk yeryüzünde bir cennetten bahsetmez. Buna karşın onlar çektikleri sıkıntılar karşısında, bu seyahatin cehenneme giden bir yol olduğunu ifade etmişlerdir. XIII. yüzyıla kadar ki Hıristiyan keşişlerinin en önemli özelliği, manastırda inzivaya çekilerek ibadet ile meşgul olmaktı. Bu şekilde Tanrı ile kurulan yakınlık, bir anlamda cennete tekrardan dönme anlamına gelmekteydi (Eliade 2003:223). Bu

²²³ “Rab Tanrı doğuda, Aden’de bir bahçe dikti; yarattığı Âdem’i oraya koydu.” (Yaratılış 2, 8).

²²⁴ Örneğin 1235 tarihli Ebstorf haritası ve 1276-83 civarı Hereford Mappa Mundi. Bkz. Wright (1925:261-266); Woodward (1987:291,310,329).

düşüncenin aksine, Carpini ve Rubruk misyoner keşifler olmalarına rağmen, üstelik bunu gönüllü olarak yapmalarına karşılık kullandıkları bu sert ifadeleri, herhalde “kültür çatışması”nın onlar üzerinde yarattığı kaygı ile açıklamak gerekir. Yine de kutsal görevin sonuçsuz kalmaması ve Papa’nın verdiği görevleri tamamlamak için onlar çektikleri sıkıntıları kabul etmek zorunda olduklarını çeşitli vesileler ile itiraf etmişlerdir.²²⁵

Odoric ve Polo’nun eserlerinde de bir yeryüzü cenneti hakkında bahis açılmadığı görülmektedir. Montecorvino’nun mektuplarında ise böyle bir şeyin varlığına olan inanç sezilse de o, tüm çabalarına rağmen doğuda bir cennet ile karşılaşmamıştır. Jordanus ise “Hindistan Tertia” olarak adlandırdığı mitolojik bir yerden bahsederken cennet konusuna da değinir. Jordanus (1863:41) başlangıçta Hindistan Tertia denilen bölgeye gitmediğini ancak o yer hakkında güvenilir kişilerden aldığı bilgiler olduğunu söyler. Onun söylediklerine göre bu cennet Hindistan Tertia ile Etiyopya arasındadır. Orta Çağ seyahat anlatıları içerisinde, cennet mevzubahis olduğunda onunla özdeşleşen ırmaklara değinmek âdet haline gelmiştir. (Akbari 2008:113 vd.; Le Goff 2009:164; Phillips 1995:36). Dolayısıyla Fransız seyyah Jordanus’ta Kutsal Kitap kaynaklı bu etkiden kurtulamamıştır. Onun anlatımıyla “bu cennetten akan dört ırmak²²⁶ altın ile değerli taşları da beraberinde sürüklermiş. Bu ırmaklardan birinin etrafında başlarında yakutlar olan ejderhalar yaşamış. Onlar nehre girerler iken, orada ikamet edenler sabırsızca onları beklerlermiş ve yedi gün sonra bir ejderhanın yalnızca geride kemikleri kalınca bu yakutları onun üzerinden alıp Etiyopya hükümdarı Prester John’a getirirlermiş” (Jordanus 1863:42-43). Gördüğümüz gibi bu tür ayrıntılar seyyahın bakış açısını yansıtması açısından dikkate değerdir. Zira tüccar Marco Polo’nun eserinde nehirler, istilalara karşı doğal bir bariyer, içerisindeki mücevherler ise zenginliğin göstergesi olarak sunulurken (Akbari 2008:118), yeryüzü cennetinin büyüüne kapılan başka bir seyyah aynı örnekleri farklı bir şekilde işlemiştir.

²²⁵ Örneğin bkz. Carpini (2001:104, 106,109). Eco’nun (2014a:38) konuyla ilgili tespiti ise şu merkezdedir: “...ötekini dayanılmaz bulmaya hazırız, çünkü o bir anlamda bizden değildir. Böylece, onu düşman hale getirerek yeryüzündeki cehennemimizi yaratırız.”

²²⁶ Pişon, Gihon, Dicle, Fırat.

Seyyah Marignolli'nin (1914:220) tanımı de Kutsal Kitap kaynaklıdır ancak o yeryüzü cennetine dair daha fazla ayrıntı vermiştir: “Tanrı Doğu’da cenneti yarattı ve Hindistan’ın ötesinde bulunan bu yerin adı Aden diye adlandırılır.” Marignolli'nin tanımına göre cennet, Seylan kıyısından 40 İtalyan mili uzaklıkta ve devasa bir dağın karşısındadır. Marignolli'nin (1914:220-224) cenneti büyük bir deniz ile çevrilidir ve yeryüzünün en değerli yerinde bulunur.²²⁷ Bölgenin yerli ahalisinden işittiğine göre, yöre insanları cennetten akan su seslerini duymaktadırlar. Kaynağı dağda olan pınar, bir göle dökülür. Burada bulanık olan başka bir su ile karışır ve Seylan içerisinde dört kola ayrılır. Seyyah eserinde ilginç birkaç yerden daha bahseder. Örneğin Sri Lanka’da yaklaşık 2200 metre yüksekliğinde “Âdem’in Zirvesi”nde bulunan bir Budist manastırını zikreder. Ona göre, “Âdem’in Zirvesi” yeryüzünde cennetten sonra en yüksek dağdır ve bu yer Âdem’in cennetten çıkarılmasından sonra geldiği ilk yerdir (Marignolli 1914:232). Doğu Hıristiyanlığında var olan inanca göre de yaratılışın başladığı bu zirve, yeryüzünün en yüksek yeri ve onun merkezi (Gurevich 1985:68) olarak kabul edilmektedir. Burası Âdem’in hem yaratılıp gömülü olduğu, hem de İsa’nın çarmıha gerildiği yer (Golgotha-Kudüs) ile ilişkilendirilir. İsa’nın kanı tam olarak haçın altında bulunan Âdem’in kafatasının üzerine dökülmüştür. Dinler Tarihçisi Eliade (1991:14-16) bu “merkez algısının” embriyoloji ile yakın ilişkisine temas etmiştir: “Tanrı dünyayı bir cenin gibi yaratmıştır. Ceninin gelişimi nasıl merkezden başlıyorsa, Tanrı’da dünyayı yaratmaya bu merkezden başlamış ve sonra farklı yönlere onu kaydırmıştır.”

Marignolli (1914: 227,232), Âdem’in Zirvesi’nde bulunan ayak izlerini, “Âdem’in ayak izleri” olarak tanımlar.²²⁸ Bu izler Budist sanatında ise Buddha’nın sembolüdür. Marco Polo da (2004:II, 176-179) Seylan Adası’nda yüksek bir dağ üzerinde Müslümanların “Ademin’in anıtı”, Budistlerin ise “Budda’nın anıtı” olarak kabul ettiği bir yerden söz ettikten sonra, Buddha’nın zahitçe yaşayışını övgüye değer bulmuş ve onun Hz. İsa ile olan ortak özelliklerine vurgu yapmıştır. Ayrıca, Müslümanların ve putperestler olarak zikrettiği Budistlerin bu yüksek dağa tırmanışlarını, Hıristiyanların, Matthew Paris’te de

²²⁷ Marignolli, yeryüzü cenneti konusuna eserinde en çok yer ayıran seyyahdır. O ayrıca, Büyük İskender’in Hindistan seferinde ulaştığı en son noktada diktirmiş olduğu sütundan da bahseder. Bkz. (Marignolli 1914:218).

²²⁸ İbn Battuta (2004:II,831,848,853) da aynı düşüncededir.

geçtiği üzere Moğolların yıkma planları yaptıkları iddia edilen Galiçya'daki Aziz Yakub'un (Santiago de Compostela) kabrini ziyaretlerine benzetmiştir.

Fransiskan seyyah Marignolli ardından Budist bir keşişten öğrendiğine göre burada var olan Âdem'e ait olan bir evden bahseder. Marignolli'nin eserinin bu bölümü, Kutsal Kitap'taki bilgiler ile kendi gözlemleri arasındaki uyuşmazlığın belirginleştiği noktalardan birisidir. Zaten Marignolli (1914:228,234,) bunun bilincindedir, Kutsal Kitap'taki yazılar ile çokta uyuşmayan bilgiler vermekten rahatsız değildir. Marignolli'nin bir din adamını olarak Kutsal Kitap'a yeterince vakıf olmadığı düşünülemez ancak Tevrat'ın bu kısmıyla örtüşmeyen birçok detay verdiği görülmektedir. O, İncil'de ve Kilise babalarının eserlerinde olmayan ya da üstü örtülü olan hususları kendi bulgularıyla, örneğin yerel bitki ve meyvelerden bahsederek tamamlar. Tüm bu anlatılardan sonra Marignolli (1914:234; Valtrova 2010:164) tekrar Âdem ve Havva konusuna döner ve onların yedikleri şeylerden -muz, Hindistan cevizi ve diğer tropikal meyveler- söz eder. Ardından Tevrat'ta belirtildiği gibi²²⁹, tufana kadar insanların et yemediğini vurgular. Marignolli'nin gerçek dışı bulduğu şeylerde vardır. Örneğin insanların yakut, safir gibi değerli taşların kaynağı olarak Âdem'in gözyaşlarını görmelerini, “uydurma” şeklinde yorumlamıştır (Marignolli 1914:235).

Eskiden beri Hıristiyanlar için yeryüzü cennetinin bulunduğu inanılan doğu, insanların dua ederken yüzlerini çevirdikleri yönden çok daha fazlasını çağrıştırır (Eliade 2003:224; Higgins 1997:234). Dolayısıyla cennetin varlığı konusu öteden beri İsa'nın takipçilerinin sorguladığı temel problemlerden birisi olmuştur. Fakat bunu bir yer izah ederek açıklaması, Marignolli'nin ayırt edici özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Aslında Marignolli'nin cennet tasvirinde gördüğümüz bu durum, seyahatname türü eserlerin en çok eleştirilen yönü ile alakalıdır. Biz doğuda bir cennetin varlığı ile ilgili farklı seyyahların görüşlerini arka arkaya sıraladığımızda onlar arasındaki birçok farklılıkların olduğuna şahit oluruz. Marignolli (1914:235) bu cenneti Seylan civarına yerleştirirken, Jordanus ise daha önce söylediğimiz gibi “Hindsitan Tertia” denilen

²²⁹ “Tanrı, Nuh'u ve oğullarını kutsayarak, “verimli olun, çoğalıp yeryüzünü doldurun” dedi, “yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümü sizden korkup ürkecek. Yeryüzündeki bütün canlılar, denizdeki bütün balıklar sizin yönetiminize verilmiştir. Bütün canlılar size yiyecek olacak. Yeşil bitkiler gibi, hepsini size veriyorum.” Bkz. Yaratılış 9, 1-4.

bölgeyi işaret etmektedir. Bununla birlikte Carpini, Rubruk, Odoric ve Polo cennet ile ilgili bir şey söylemezler. Montecorvino (1914:62) ise cenneti aradığını ama bulmakta başarılı olamadığını itiraf eder (Valtrova 2010:165). Eserine şüphe ile bakılan Mandeville (1905:199-200; Higgins 1997:203 vd.) ise, rahip-kral John'un ülkesinden doğuya doğru gidildiğinde, duyduğuna göre sarp, kayalık ve dağlık olup kimsenin gece ve gündüz bir şey görmeye muvaffak olamadığı bir yerde yeryüzü cennetinin varlığına işaret eder. Mandeville'de tıpkı Marignolli gibi cennetin çok yüksekte olduğu için tufandan etkilenmediğini kanıtlamaya çalışır ancak sınırları biraz zorlayarak onun yüksekliğinin neredeyse ayın etrafını çevreleyen çembere kadar ulaştığını söyler.

Gördüğümüz gibi seyyah çoğu zaman eserinin yüzyıllar sonra nasıl bir muamele ile karşılanacağını düşünmez.²³⁰ Düşündüğü en önemli şey kendisine verilen misyonu yerine getirmek ya da hayali bir misyon gömleğini üzerine geçirmektir. Bunu yaparken, kendisinin ve ait olduğu toplumun eksik bilgisini tamamlama hissine kapılır ve çoğu zaman inandırıcılığını sağlamak için dini referanslara başvurur.

2.2.3. Rahip-kral John-İttifak Arzusu

Bu efsane Batılıların Asya kıtasından büyük ölçüde haberdar olmadıkları bir dönem ile alakalı olmasına rağmen, Asya'dan Batı'ya taşınan efsaneler arasında belki de en önemlisidir. Avrupa'nın Asya'yı keşfetmeye yönelmesinde en önemli etkenlerden biri onun ülkesine dair anlatılardır. XII. yüzyılda Avrupa'da, doğuda cennete yakın bir yerde John adlı Hıristiyan bir hükümdar tarafından yönetilen bir imparatorluğun varlığına dair söylentiler epey artmıştır.

Eski zamanlardan beri Asya'nın zengin bir kıta olduğu fikri hâkimdi. Bunun yanında doğuda çok güçlü monarkların olduğuna dair yaygın bir düşünce vardı. Bölgede Hıristiyanlığın yayılması ile eski efsanelere yenileri eklendi. Bundan sonra Nesturilerin Asya'daki misyonerlik çabaları hız kazandı. Ancak VII. ve VIII.

²³⁰ Bazı seyyahlar bu kaygıyı üzerlerinde hissetmişlerdir. Örneğin Carpini (2001:136-138) eserinin son kısmında seyahatinden şüphe duyulmaması için kendisine tanıklık edenlerin isimlerini zikrederek bu konudaki hassasiyetini şu sözlerle aktarmıştır: "Bu yazdıklarımızı okuyarlardan herhangi bir değişiklik veya ek yapmalarını rica ederiz."

yüzyıllardan sonra kutsal topraklarda İslam hakimiyetinin kurulması, bölge Hıristiyanlığıyla ilgili literatürün azalmasına sebep oldu (Lach 1994:30; Phillips 1995:34; De Rachewiltz 1996:61). Bundan üç asır sonra ortaya çıkan rahip-kral John figürü ise müthiş bir heyecana yol açmıştı.

Fransız haçlılarının bozguna uğratıldığı ve Urfa'nın Türkler tarafından ele geçirildiği bir zamanda, Suriye'nin Frank yönetim alanındaki Cebele piskoposunun 1145 yılında Papa III. Eugenius'u ziyareti son derece önem arz ediyordu. Freisingli Otto'nun kaydına göre piskopos, kısa süre önce Uzak Doğu'da yaşayan Iohannes adında Nesturi Hıristiyan bir kralın üç gün süren bir savaşın sonunda, Samiardi denilen Perslilerin ve Medlerin iki kardeş kralını ağır bir şekilde yenilgiye uğrattığını, düşmanların ölümü kaçmaya tercih ettiklerini ve başkentleri bulunan Ekbatana²³¹ şehrini ele geçirdiğini Papa'ya bildiriyordu. Muzaffer Iohannes daha Batı'ya ilerlemeye ve Kudüs'teki kiliseye yardım etmeye niyetliydi, ancak Dicle nehrini gemileri olmadığından aşamamış ve kuzeyde kışın nehrin buz tuttuğu bir yere giderek, birkaç yıl onun donmasını bekleyen kral, kötü iklim şartlarından ötürü ordusunun büyük kısmını yitirmiş ve geri kalanlar ile beraber ülkesine geri dönmek zorunda kalmıştı. Söylenildiğine göre o, doğuda gördükleri yıldız aracılığıyla yeni doğmuş olan Hz. İsa'yı ziyarete gelen üç münecimin²³² soyundan geliyordu. Zümrüten bir asa ile sahibi olduğu refah ülkesini yönetiyordu. Atalarının beşikteki İsa'yı görmeye geldikleri gibi, o da Kudüs'e gelmeyi arzu etmişti, ancak yukarıda zikredilen sebep buna mani olmuştu (Otto Bishop of Freising 2002:443-444; Hamilton 1996a:238).

Rahip-kral John efsanesinin çıkış noktası oldukça karmaşık gibi gözükmektedir. Zira bazı yazarlar (Barthold 2006b:101; 1928:88; Jackson 2005b:20-21) yukarıda bahsi geçen hikâyeyi ve efsanesinin zuhurunu, Karahıtaylar'ın Sencer'e karşı zaferi ile ilişkilendirmişlerdir. 1141 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in Katvan'daki mağlubiyeti²³³ ve üç yıl sonra, 1144 yılında Urfa'nın İmadeddin Zengi tarafından zaptı, bu dönemin mühim hadiseleriydi. Beckingham'ında işaret ettiği gibi, John'un muzaffer

²³¹ Metinde Hani olarak geçen, Hamedan adlı şehir. Bkz. Otto Bishop of Freising (2002:408).

²³² Matta 2, 1-2.

²³³ Bu konu hakkında bkz. Cüveynî (1385:II,438vd.); Hüseyinî (1999:65-67); Ravendi (1999:167-169); Barthold (1990:348-349); Grousset (1999:167-168).

olarak çıktığı savaşta, iki kardeş kral olarak kastedilen, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın ölümünün ardından Selçuklu ülkesinde yaşanan siyasi kriz ve ortaya çıkan Irak Selçukluları, Büyük Selçuklular ikiliği olabilir miydi? Muhammed Tapar 1118 yılında ölünce, vasiyeti gereğince oğlu Mahmud adına hutbe okunmuş ancak Melikşah'ın hayatta kalan oğullarından sonuncusu olan Sencer, yeğenine ve yaşının hayli küçük olmasına rağmen onu destekleyenlere karşı çıkararak kendi sultanlığını ilan etmişti. Ardından Sencer, yeğenine karşı verdiği mücadeleden muzaffer çıkmasına rağmen onu affederek, Hamedan merkez olmak üzere Irak Selçuklu Devleti'nin kurulmasını sağladı. 1131 yılında ölen Mahmud'un ardından Irak Selçukluları büyük bir buhrana sürüklenmişti. Neticede Muhammed Tapar'ın oğlu Mesud ile Sencer karşı karşıya gelmişlerdi. İşte bu noktada bazı araştırmacılar, yukarıda sözü geçen John'un savaştığı iki kralın, Sencer ve Mesud olup olamayacağı üzerinde durmuşlardır. Çoğu zaman olduğu gibi, mitoloji ile tarih bu olayda birbirine karışmıştır. Zira Karahıtaylar'ın değil Hamedan, Dicle'yi geçtiklerine dair bir kanıt bulunmamaktadır (Beckingham 1996c:5; Gumilev 2003c:25; Hüseyini 1999:74 vd.; Turan 2003:248-249).

Öyle ise John'un ülkesine dair bu ilk söylentinin sorumluları kimlerdir? Runciman (2008:II,205; ayrıca bkz. Altan 2003:10-11) eserinde bu konuyu Urfa'nın kaybı ile ilişkilendirmektedir. Urfa'nın düştüğü haberinin alınması, Antakya idaresinin aracılığıyla Roma'ya bir elçi gönderilmesini gündeme getirmişti. Bizans düşmanı olmakla maruf Cebele piskoposu Hugh, papayı yeni bir haçlı seferine teşvik etmek üzere Roma'ya gitmişti. Beckingham (1996c:8) ise Runciman ile aynı görüşü paylaşmaz ve konuya şu şekilde bir açıklık getirir. Ona göre efsanenin doğuşu Sencer'in Katvan'da aldığı mağlubiyetten çok daha öncesine dayanır ve Hindistan'da Aziz Tomas'ın²³⁴ kabri ile ilgili efsaneyi bundan sorumlu tutar. 1122 yılında Hindistan'dan geldiğini söyleyen bir başrahibin Roma heyetine yaptığı açıklamalar, doğuda Hıristiyanlığın varlığına dair olan inancı hiç olmadığı kadar arttırmıştı. Söylediklerine göre Aziz Tomas'ın vücudu her yıl kendisi adına yapılan festival zamanı can buluyor ve kollarıyla ayini yönetiyordu. Onun bu ifadeleri büyük bir heyecan yaratmış olsa da, olayın doğruluğu hiçbir zaman sorgulanmamıştı. Ancak büyük ihtimalle bir sahtekar

²³⁴ Hindistan'da Hıristiyanlığın yayılmasını sağladığına inanılan kişi. Bkz. Kljn (2003).

olan bu gizemli rahibin (De Rachewiltz 1971:30) ziyaretinden yirmi yıl sonra rahip kral John efsanesinin doğması daha büyük bir heyecana sebep oldu (Wright 1925:278-279).

Diğer taraftan Sencer'in yenilgisi şüphesiz Müslüman yönetimi altındaki Orta Asya'nın Nesturi Hıristiyanlarını sevince boğmuştu. Karahıtaylar kurtarıcı olarak görülmüşlerdi. Asya'nın Nesturileri, Karahıtaylar'ın daha Batı'ya ilerleyip Suriye ve Mezopotamya'daki kardeşlerini de Müslüman yöneticilerin idaresinden kurtarmalarını umut etmişlerdi. Tüm Doğu Hıristiyanları arasında, İslam'ın sonunu getirebilecek olan ve umulmadık anda ortaya çıkan müttefik büyük sevinç yaratmıştı. Sencer'i yenilgiye uğratan Yeh-Iü Ta-shih, Çin'de doğmuş ancak aslen Çinli değildi. Kitan soyundan gelen bir prens idi. Kitanlar da Moğollar ile akrabaydılar. Onlar Kuzey Çin'i neredeyse iki yüz yıl idare ettiler. Bu ailenin 1125 yılında idareden düşmesiyle Yeh-Iü Ta-shih ilk önce Moğol ülkesine daha sonra da Orta Asya'ya kaçmıştır. Kısa sürede kurulan Karahıtay İmparatorluğu'nun ömrü yine kısa süreli olmuştur. Yeh-Iü Ta-shih bir Nesturi olmayıp, büyük ihtimalle bir Budist idi. Ancak kurulan yeni imparatorluğunda Nesturilere ve onların dinlerine karşı büyük saygı duyuluyordu (Bosworth 1968:148). 1141'de onun Müslümanları mağlubiyete uğratması, yanlış da olsa Nesturi elbisesi giydirilmesine sebep olmuştu. O dönemin anlayışına göre, Müslümanlarla savaşan herkes Hıristiyan olmalıydı (De Rachewiltz 1971:34; 1996:62-63).

Rachewiltz'e (1971:34) göre, burada açık bir şekilde tarih ve mitolojinin birbirine karışmasına şahit olunur. Ona göre, hikâyenin kahramanı İohannes veya John, Yeh-Iü Ta-shih'den başkası değildir. Onun rahip-kral olarak adlandırılması, bilge krallar (üç bilge) ile ilişkilendirilmesinden kaynaklanır. Donmuş nehir nosyonu İskender Romani'ndan alınmıştır. Zenginlik ve zümrüt bir asaya sahip olma durumu ise, doğunun edebi geleneğinin bir yansımasıdır. Onun niçin İohannes olarak adlandırıldığıyla ilgili Rachewiltz'in görüşleri şöyledir: “Yeh-Iü Ta-shih²³⁵ ismine fonetik yakınlığından dolayı Orta Asya'nın Nesturi Hıristiyanları ona bu adı vermiş olabilirler, ayrıca John adının Süryanice karşılığı Yuhunan, en çok tercih edilen Nesturi isimlerinden bir tanesidir. Bu isim Nesturilere “inancın savunucusu” manasını çağrıştırmaktadır. O yüzden John, doğuda Hıristiyan bir kral için en ideal isimdir. Cebele piskoposunun

---

²³⁵ Sonra Gürhan olacak.

mekânı olan Suriye, Yeh-Iü Ta-shih'in Sencer'e karşı olan zaferinin en çok yankılandığı yerlerden biri olmalı ki, burada yaşayan Nesturiler Suriye'nin, Mezopotamya'nın ve Mısır'ın Müslümanlarına artık güçlü bir müttefike sahip olduklarının ilanını yapabiliyorlardı. Franklar askeri başarısızlıklar ile karşılaştıkları için de bu efsanenin gelişmesinin destekçisi oldular” (De Rachewiltz 1996:63-65).

1165 yılına gelindiğinde Prester John'un aslında Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos (1143-1180)'a, fakat sonraki kayıtlara göre aynı zamanda papaya, Kutsal Roma Cermen İmparatoru I. Frederik Barbarossa'ya ve Avrupa'nın diğer krallarına yazdığı ileri sürülen bir mektup ile bu efsane daha da şöret buldu. Mektubun giriş kısmında Prester John kendisini en büyük kral olarak sunuyordu. Bizans İmparatorunun kendilerini memnun kılmak için çeşitli sanat nesnelere göndermekte olduğu duyumunu almış ve buna mukabil o da kıymetli eşyaları yola çıkarmıştı. Arzusunun kendisi gibi ölümlü olan imparatorun doğru inancın peşinden gidip gitmediğini öğrenmek olduğunu belirtiyor, bundan başka imparatorun halkının (Grekler) onu Tanrı olarak görmesinin ölümlü ve yaratıcı karşısında aciz olan insanlar için doğru olmadığını hatırlatıyordu. İmparatorun John'un ülkesine gelmesi halinde onun ağırlanması ihtimam gözetileceği ve bütün mülklerde hissedar olacağı gözler önüne seriliyordu. Ardından rahip-kral John tüm bunlardan şüphe etmenin yersiz olduğunu söylüyordu. Yetmiş iki hükümdar ona vergi vermekteydi.²³⁶ Dini bütün bir Hıristiyan olduğu için, ülkesinde yaşayanlar onun merhametinden olabildiğince faydalanmaktaydılar. Ülkesinin sınırları üç Hindistan'ı da içine almakta olup Havari Tomas'ın kabri de onun ülkesinin sınırları dâhilinde idi. Hatta güneşin doğduğu yer ve Babil Kulesi'ne kadar bu görkemli imparatorluğun sözü geçiyordu. Filler, tek hörgüçlü (hecin devesi) ve daha başka develer, su aygırları, timsahlar, (metagallinari, cametennus, tinsirete), panterler, yaban eşekleri, kırmızı ve beyaz aslanlar, beyaz ayılar, karatavuk kuşları, ağustos böcekleri, aslan gibi gövdeye sahip kartallar (grifon), kaplanlar, çakallar, sırtlanlar, yaban öküzleri, insan başlı atlar, vahşi ve boynuzlu insanlar, yarı insan yarı keçi yani boynuzlu ve kuyruklu yaratıklar, cüceler, it-başlı insanlar, kırk kübit uzunluğundaki devler, tek gözlü

²³⁶ Gumilev'e (2003b:23) göre, Prester John'un kendi vassallarından hükümdar, Bizans İmparatorundan ise müstakil kral olarak söz etmesi, yani Bizans'ın Ortodoks kralına daha aşağı bir mevkiyi layık görmesi, Katolik Batı'da konuya güvensizlik ile yaklaşılması için mektubun sahtekâr yazarı tarafından bilinçli bir şekilde tercih edilmiştir.

yaratıklar, zümrüt-ü anka kuşları ve hemen hemen yeryüzünde yaşayan bütün hayvan türleri Rahip kral John'un ülkesindeydi. Memleketinde bal ve süt hiç eksik olmuyordu. Kurbağaların gürültüsünün insanı rahatsız etmediği bu ülkede, akrepler ve yılanlar öldürücü güçlerini kullanamıyorlardı. Mektubun devamında John, Pişon Nehrini zikrederek, kaynağı Cennet'te olan bu ırmağın çeşitli kolları sayesinde ulaştığı ülkesindeki zenginlikleri saymaya devam eder. Mektupta zikredilen muazzam bir imparatorluktur: zümrütler, yakutlar, lal ve safir taşları, zebercet taşları, akik taşları, ametist taşları ve bunlara benzer bereketli ve değerli taşlarla dolu bir imparatorluk. Suyu az olmasına rağmen, başka hiçbir ülkede eşine rastlanmayacak derecede lezzetli birçok balık çeşidinin bulunduğu bir deniz, ona üç günlük mesafedeki dağlar ve bu ikisi arasında konumlanan bir çöl, yine John'un ülkesi içerisinde idi. Yahudilerin kayıp on kabilesi de John'un imparatorluğunun vergi veren kulları arasında yer alıyordu. Tıpkı ipek böcekleri gibi deri değiştirme özelliğine sahip olan ve ateşte yanmayan hayvanlar (semender) yine John'un mistik ülkesinin canlıları arasında idi. John'un sarayının kadınları bu hayvanın derisinden elde ettikleri iplerden elbise üretiyorlardı. Onları yıkamak istediklerinde ateşe atıyorlar ve bu elbiseler kendilerine temiz olarak geri dönüyordu. Bundan başka her daim Tanrı'nın gözetiminde olan insanlar: John'un söylediğine göre, ülke dâhilinde bulunan bir ada da Tanrı'nın inayetiyle insanlara bahsettiği kudret helvası. Onlar toprağa herhangi bir şey ekip biçmezler, fakat Tanrı tarafından gönderilen bu besleyici gıda sayesinde beş yüz yıl yaşarlar. Yüz yaşına ulaşan bu yörenin insanları, orada bulunan bir ağacın kökünden çıkan sıvıdan üç kez içtiklerinde eski güç ve kudretlerine tekrardan kavuşurlar. Altın, gümüş gibi değerli taşların bolluğu ile her türden yaratıklar ve insan sayısı bakımından emsalsiz olan bu imparatorluk aynı zamanda erdemli bir imparatorluk idi. Hırsızların ve soyguncuların yerinin olmadığı bu ülkeye yabancılar ve hacılar akın etmekteydiler. Fakirliğin izine rastlanmayan bu ülkede kimse zina yapmıyor ve ahlaksız işlere meyletmiyor idi.²³⁷ Ordu hem asker sayısı hemde teçhizat bakımından eşsiz bir güce malik idi. Yeryüzünde hiçbir ihtilafın söz konusu olmadığı bu ülkeye zenginlik ve insan sayısı bakımından eşdeğer başka bir yer bulmak mümkün değildi. At üstünde gezintiye çıkıldığında, İsa-Mesih'in çarımhta yaşadıklarını hatırd tutmak üzere tahtadan bir haç, bedeninin bir gün özüne dönüşeceğini sembolize eden içi toprak dolu altın bir kâse ile İsa-Mesih'in

²³⁷ Mektup hakkında bkz. Eco (1998:7-8); Zarncke (1879: 909-924); De Rachewiltz (1971:34-35); Silverberg (1972: 40-45).

kutsadığı bu görkemli üstünlüğü açığa vuran içi altın dolu gümüş bir kâse ihtimamla taşıyordu. Hiç kimse yalan söylemiyor bu yola meyleden ise hemen ölüyor ya da diğerleri tarafından ölü olarak kabul edilerek adı anılmıyor ve saygıya değer görülüyor idi. Bu erdemli imparatorluğun insanlarını hoşnut kılan şey, gerçeğin izinden gitmekti. Bu haşmetli ülke de bulunan saray, Havari Tomas'ın Hindistan kralı Gundafor için inşa ettiği saraya benziyordu. Sarayın tavan ve sütunları akasya ağacından, çatısı yangından zarar görmeyen abonozdan yapılmıştı. Sarayın büyük kapısı akik taşından olup üzerinde boynuzlu yılan işlemesi bulunmaktaydı. Diğer kapılar abonozdan, pencereler kristalden, yemek masalarının bazıları altın bazıları da ametist taşından, masanın ayakları ise fildişinden idi. Mahkemenin yürütüldüğü sarayın önündeki meydan oniks taşı ile döşenmiş bulunuyordu. Eşsiz güzellikteki kadınlar yılda sadece dört kez üremek için geliyorlar ve Kral Davud tarafından kutsanan Batşeba gibi gibi kutsanıyorlar ve tekrardan yerlerine geri dönüyorlardı. Kendisi zümrüden, ayakları alkolün zararlı etkilerini gideren ametist taşından olan bir masada günde otuz bin kişiye yemek veriliyor, bunun yanında gelen misafirlere atlarını beslemek ve diğer masrafları için hazineden bir tutar sağlanıyordu. Belirli aralıklarla krallar ve rahipler bu haşmetli ülkeye gelmekteydiler. Her şeyin yaratıcısı olan yüce Tanrı tüm bu güzellikleri John'un imparatorluğuna bahşetmişti. Burada hizmet eden tüm görevliler aynı zamanda en muteber kişilerdi. Semadaki yıldızları ve denizdeki kumları sayabilen kişi ancak bu azametli imparatorluğun malik olduğu gücü kavrayabilir idi. Görüldüğü üzere, John bu mektupta hem dini hem de seküler işlerden sorumlu en yetkili kişi olarak sunulmuştur. Prester John mektupta üç Hindistan'ın kralı olduğunu iddia ediyor ve niyetinin İsa'nın kabrini ziyaret edip, tüm İsa karşıtlarını²³⁸ bertaraf ederek kendi krallığının azametini herkese göstermek olduğunu söylüyordu. Bu mektup Avrupalı yöneticileri heyecana sevk etmiş ve onları bu imparator ile ilişki kurma teşebbüslerine itmıştır.

Şüphesiz bu zekice fakat sonradan uydurulmuş bir mektuptur. Onun gerçek yazarı bilinmiyor. Mektubun üslubu görüldüğü üzere serttir. Prester John doğuda kendi hâkimiyeti altında var olan muhteşem Hıristiyan krallığını gözler önüne sererken, Batı'da kilise ve imparatorluk arasındaki ayrılığı keskin bir dille tenkit eder. Mektupta

²³⁸ Doğu'da Latin Hıristiyanlarının elindeki arazilerin yavaş yavaş Müslümanların kontrolüne geçmesi, Müslümanları zamanla Hıristiyanların eskatoljik hikâyelerinin içine çekmiştir ve İsa karşıtları olarak nitelenmelerine sebebiyet vermiştir. Bkz. Tolun (2002:46vd.)

bahsedilen doğunun zenginlikleri İskender Romanı'ndan kırılmıştır (Silverberg 1972:45-46). Yaklaşık yarım yüzyıldır, bu uydurma mektubun neden ve nerede kaleme alındığı hakkında bazı araştırmacılar kendi fikirlerini izhar etmişlerdir.²³⁹ En sonuncularından biri, bu mektubun doğuda bir süre kalmış, Bizans'a karşı hasmane düşünceleri olan ve Avrupa'daki çatışan güçleri uzlaştırmaya çalışan batılı bir rahibin elinden çıktığı şeklindedir (Lach 1994:26). De Rachewiltz (1996:63,65), "mektubu defalarca okumama rağmen onda karşı tarafı hor gören bir üslubu algılamadım" diyor. Mektup, Papa III. Alexander (1159-1181) tarafından ciddiye alınmış (Zarncke 1879:935-944; 1996:103-112), cevap olarak ve John'un ülkesiyle ilişkiler kurmak amacıyla 1177 yılında bir elçilik heyeti hazırlanmıştır. Ancak Papa III. Alexander'ın özel doktoru olan Philip'in başkanlığındaki bu heyet esrarengiz bir şekilde Afrika'da veya doğuda kaybolmuştur. Bu başarısızlığa rağmen yine de Philip'in söz konusu girişimi, papanın doğuya yönelik ilk misyon teşebbüsü olarak kabul edilmektedir (De Rachewiltz 1971:20).

Üç Hindistan'ın kralı söylentisi bundan kırk yıl sonra V. Haçlı seferi esnasında tekrardan ortaya çıkmıştır. 1217 yılında Filistin'deki Frank askerleri arasında, Sarezenlere (Müslümanlar) karşı olan mücadelede Prester John'unda kendilerine katılmak üzere olduğu şayiası yayılmıştır (Hamilton 1996a:237-269; Heng 2003:286; De Rachewiltz 1996:64-65). Bu haberleri iki yıl sonra Mısır'da Dimyat'taki Haçlılara ulaşan tuhaf bir söylenti takip etti. Söylentiye göre, Hindistan'ın Hıristiyan kralı David, Müslümanları ezmek amacıyla İran içlerine girmiş bulunuyordu. Bu söylentinin farklı versiyonlarına göre David ya John ile aynı kişi, ya onun oğlu ya da torunuydu. Bu dönemde Haçlılara katılan Habeş kralının Mekke'yi fethetmek üzere olduğu da söylentiler arasındaydı. Bu haberlerin coşkusuyla Haçlılar, Kahire üzerine hareket etmişler ancak umdukları yardımı alamamışlardı. Haçlı orduları yenilgiye uğramış ve Dimyat kaybedilmişti (Runciman 2008:III,141-149).

Habeş kralı ile ilgili iddia asılsız çıkmıştı ancak Batılılar bu ülkenin kralının Hıristiyan olup Müslümanlarla anlaşmazlık içinde olduğuna kanidiler (Richard 1996:147).

²³⁹ Bkz. Hamilton (1996b:177-185); Gumilev (2003b, s. 22-25; Vasiliev (1996:191vd.); De Rachewiltz (1971:19-40); Eco, mektubun I. Frederik'in (ö.1190) tertibiyle Bizans karşıtı bir propagandanın aracı olması için manastır yazıhanesinde üretilmiş olabileceğini söylüyor. Bkz. Eco (1998:8).

Dolayısıyla Prester John ve oğlu²⁴⁰ veya diğer adı olan kral David'e dair haberler V. Haçlı Seferiyle (1218-1221) aynı zamanda meydana gelen Moğol fetihleri esnasında yeniden türedi. 1211 yılında birkaç kuşak önce Nesturi olan Naymanlar'dan gelen Güçlük, Karahıtay tahtını ele geçirmişti. Kendisini imparator ilan eden Güçlük, İran ve Afganistan'ın Müslüman yöneticileriyle anlaşmazlığa düşmüş, sonrasında Cengiz tarafından yenilgiye uğratılıp öldürülmüştür. Harizmşah idaresinin çökmesi ile Moğollar daha batıya ilerleme imkânına kavuşmuşlardı. Güçlük'ün Orta Asya'daki fetihleri ile Cengiz'in Orta ve Batı Asya'daki yürüttüğü faaliyetlere dair haberler, Nesturiler kanalıyla Mısır ve Filistin'deki Haçlılara ulaştırılmıştı. Orta Asya'da Müslümanlara karşı muzaffer olan Güçlük, V. Haçlı seferinde Haçlı ordularına iştirak edecek olan kral John ve kral David'in müjdecisi olarak görülmüştü. Orta Asya Nesturilerine göre Güçlük, Nesturi olmakla birlikte İslam düşmanıydı ve Müslümanları vahşice katlediyor, onları dinlerinden dönmeye zorluyordu (Barthold 1990:378vd.; Buell: 1993b:15-20; Biran 2005:80 vd.).

Doğuda olduğu sanılan ve insanoğlunun bir türlü bulmaya muvaffak olamadığı cennetin aksine, John'un imparatorluğu konusu şüphesiz insanlara daha çekici gelmekteydi (Valtrova 2010:166). Bununla beraber V. Haçlı seferi esnasındaki asılsız dedikodular ile Batu'nun 1237-1241 yılları arasındaki Rus ve Doğu Avrupa topraklarına yaptıkları akınlar arasındaki dönemde, Batılıların doğuda güçlü bir Hıristiyan kral tasavvuru adeta dinlenmeye geçmişti (Morgan 1996:162). Ancak Moğol kılıcının tadına bakan (Gumilev 2003c:213) Avrupa'nın ilk şoku atlattıktan sonraki refleksi, yani Fransisken ve Dominiken keşişlerin yürüttükleri misyon faaliyetleri zamanında rahip-kral John efsanesi hiç olmadığı kadar tekrardan önem kazanmıştı. Moğol arazisine ayak basan ilk seyyah olan Carpini, John'un Nesturi olup olmadığından ve onun imparatorluğunun zenginliğinden hiç bahsetmez. Ancak seyahati esnasında Prester John ile alakalı kanıtlar bulmaya çalışmıştır. Carpini'ye göre (2001:59-60) John, büyük Hindistan'ın kralıdır ve Grek ateşini kullanarak Cengiz'i mağlup etmiştir. Dolayısıyla Carpini, Moğol düşmanı bir Prester John imajı ortaya koymuştur. Carpini'nin Prester John'a dair ifadelerinde İskender Romanı'nın izleri (Morgan 1996:164) sezilse de o, kitabında Moğollar ile ilgili gerçek olan birçok bilgiyi de aktarmıştır. Moğolların savaş taktikleri ve cenaze

²⁴⁰ V. Haçlı seferine iştirak etmiş ve aynı zamanda bu sefer hakkında tanık olduklarını yazan Oliver, David'in Prester John'un oğlu olduğunu ileri sürer. Bkz. (Bird-Peters-Powell 2013:205)

merasimleri hakkında verdiği bilgiler bunlardan bazılarıdır. Carpini'nin gerçek dışı bazı ifadelerine rağmen, onun raporunun Batı'nın Prester John'un varlığına dair inancını güçlendirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Rubruk ise Prester John'dan Kral John olarak söz eder. Rubruk'un kral John'u son Karahıtay hükümdarı Güçlük'tür ve Ong adında bir erkek kardeşi vardır. Ong, Cengiz tarafından yenilmiş ve Çin'e kaçmıştır. Ancak onun kızı ele geçirilmiş ve Cengiz'in oğullarından birine eş olmuştur. Rubruk, kral John ve ailesi hakkında bilgi toplama arzusuyla hareket etmiş ancak o ya da ona bilgi verenler bu konuda hataya düşmüşlerdir. Unc ya da Ong denilen kişi Kerayit kabilesinin liderinin (Tuğrul) unvanıdır (T'ang 1970:157 vd.). Gerçekte Cengiz, Ong Han'ın bir yeğeniyle evliydi ve onun kızını kendi oğluna istedi. Ong'un ret cevabı üzerine ise iki kabile arasında savaş çıktı. Ancak Ong Han, Cengiz tarafından yenilgiye uğratılınca Çin'e gitmedi. Rubruk bu noktada yanılmaktadır. Kuzey Çin'de tam olarak Çin Seddi'nin kuzeyi olan Ordos bölgesinde Nesturi Hıristiyanlığını benimsemiş bir Türk kabilesi olan Öngütler yaşamaktaydı. Öngüt hükümdarı Cengiz'in müttefikiydi ve Cengiz ona kızını eş olarak vermişti. Sonradan Moğol prenseslerinin Öngüt ailesine verilmesi âdet haline gelecekti. Rubruk, Ong ve Öngüt adlarının fonetik yakınlığından kaynaklanan bir hataya düşmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Cengiz'in Öngüt ailesiyle olan yakınlığı yanlış olarak Rubruk (2010:134; ayrıca bkz. Pelliot 1914:629vd.; De Rachewiltz 1996:71) tarafından Ong Han ile ilişkilendirilmiştir.

Nesturilerin kral John anlatılarının asıl yayıcıları olduklarına dair yaygın bir kanaat vardır. Ancak Rubruk diyor ki, “ben bizzat onun otlaklarından geçtiğimde, birkaç Nesturi dışında kimse onun hakkında bir şey bilmiyordu.” Rubruk (2010:134-135) ardından devam eder ve şöyle der:

“Bu John'un aynı şekilde güçlü bir çoban olan, Unc adında bir kardeşi vardı. Unc Karahıtay dağlarının ötesinde, kardeşinden üç haftalık yol mesafesinde bir yerde yaşardı.”

Jackson'a (Rubruk 2010:134,Dipnot 11) göre, Rubruk kral John'un ülkesini Tarbagatay Sıradağları'nın güney eteklerine yerleştirir. Burası Güyük'e babasından kalan topraklar

arasındadır. Efsanenin zuhurundan itibaren John'un bir Nesturi olup olmadığı tartışılan konuların başında geliyordu. Rubruk ondan Nayman olan göçebe Nesturi bir Hıristiyan olarak söz eder. Ona göre, Nesturilerin hükümdarı Coir Han öldükten sonra bu Nesturi kendisini kral ilan etmişti: "Nesturiler ona kral John diyorlardı ve onun hakkında söylediklerinin yalnızca onda biri doğrudu." (Rubruk 2010:134; Morgan 1996:165).

Ermenistan'daki Moğollar üzerine gönderilen Papa IV. Innocent'in elçilerinin de Prester John'dan söz etmeleri, onun gerçekten var olduğuna dair inancı arttırmıştır. Quentin'in (2006:9-10; Guzman 1968: 21) raporunda John, Hindistan İmparatoru olarak sunulur. Hatta eser direkt olarak Cengiz Han'ın rahip-kral John'a karşı verdiği mücadele ile başlar. Cengiz onun ülkesini harap eder, kızını kendisine eş olarak alır ve ondan bir çocuğu olur. Dominiken elçilerinin bu haberleri muhtemelen Ermeni ülkesinde bulunan Nesturilere dayanıyordu. Moğol fetihlerinin ulaştığı alanlarda Nesturilerin etkisi de artmaktaydı. Çünkü Kerayit, Nayman gibi kabilelerden Moğollar içerisine gelmiş olan soylular ve prensesler daha önceden Nesturi inancını kucaklamışlardı.

Marco Polo ise kağan ile kral John arasındaki yakın ilişkilere değinir. Polo'nun ifadesine göre John'un imparatorluğu o kadar güçlüdür ki, Moğollar ona vergi verir, ancak Moğollar daha sonra isyan edip çölü geçerek daha kuzeye gidip onun yönetiminden çıkmışlardır. Polo'nun anlatısına göre Cengiz Han, Moğolların yöneticisi olduktan sonra John'un kızı ile evlenmek için müsaade istemiş ancak John bu ricayı geri çevirince çıkan savaşta John mağlup olup öldürülmüş, Cengiz onun kızını kendisine eş yapmış ve John'un neslinden gelenler bundan sonra Moğolların kontrolünde o bölgeye idare etmeyi sürdürmüşlerdir (Marco Polo 2003:I,162-168; Morgan 1996:166).²⁴¹ 1275-1291 yılları arasında Çin'de bulunan Marco, "Il Milione" adlı kitabının üç farklı yerinde Prester John'dan bahseder. Bu, onun da dünyanın en önemli hükümdarından haberdar olduğunun göstergesidir. Ancak o, Prester John'u Nayman Prensi Güçlük ile değil, Kerayit kabilesinden Ong Han ile eşleştirir. Ong Han kızını Moğol İmparatoru'na vermediğinden dolayı iki taraf arasında savaş çıkmıştır. Rubruk'un düştüğü hataya Marco'da düşmüş ve Öngütlerden Prens George adlı kişinin Prester John'un torunu olduğunu söylemiştir. Fonetik yakınlık onu daha fazla hataya sürüklemiş ve Öngüt

²⁴¹ Marco Polo aynı yerde, Cengiz Han'ın bu savaşın ardından altı yıl sonra bir okun sebep olduğu yaralamasının etkisiyle öldüğünü söyler ki bu, tarihi kayıtlarla örtüşmeyen bir bilgidir.

krallığını Yecüc ve Mecüc (Gog-Magog)'ün ülkesiyle ilişkilendirmiştir. Marco'ya göre bu adlar Unc ve Moğol'a karşılık gelir. Prens George adlı kişi Marco'nun zamanında Kuzey Çin'deki küçük Öngüt kabilesinin lideri ve Doğu Asya'da Nesturi Hıristiyanlarının en önemli isimlerinden birisidir. Marco'nun meydan verdiği bu karışıklık, XIII. yüzyılın sonları ve XIV. yüzyılın başlarında Batılı seyyahların Öngütlerin liderinin Prester John'un soyundan geldiği şeklindeki algılamalarının en önemli sebebidir (Pelliot 1914:631vd.).

Mandeville de (1905:179 Higgins 1997:191), rahip-kral John'un, büyük kağanın kızıyla, büyük kağanın da rahip-kral John'un kızı ile evli olduğunu söyleyerek Marco Polo gibi yanılır. Ona göre bu iki hükümdar, gök kubbe altındaki en güçlü kişilerdir. Mandeville'nin, ülkesini Hindistan'a yerleştirdiği John'a dair söyledikleri, inanılır olmanın çok ötesindedir. Onun John'un imparatorluğunun zenginliklerini anlatırken koyduğu tek sınırlama, büyük kağanın ülkesinin daha ihtişamlı olduğunu söylemesi olmuştur (Delumeau 2000:81).

Montecorvino ise John'un imparatorluğunu Orta Asya'ya yerleştirir. Montecorvino (1913:47), onun Nesturi bir hükümdar olduktan sonra George adını aldığını, hatta onun neslinden birinin Katolik olduğunu söyler, ancak bu imparatorluğun dillere destan olan zenginliğinden ve büyüklüğünden söz etmez.

Çin'de Prester John'dan bahseden son Batılı seyyah, 1330'da eserini kaleme alan Odoric'tir. Odoric (1913-245-246) konuyla ilgili ilginç şeyler söyler:

“Ben John'un ülkesine geldim ancak, inkâr edilemez bir şekilde onun hakkında söylenenlerin sadece yüzde biri doğrudur. Bu ülkenin en önemli şehri Tozan sayılmasına rağmen, Vicenza ondan daha üstündür. Bunun yanında onun hâkimiyetinde birçok şehir vardır, aynı zamanda sürekli büyük kağanın kızını kendine eş olarak alır.”

Bir Fransisken keşişi olan Odoric, Çin'e ve Öngütlerin ülkesine seyahat etmiştir. Ancak kalıptan kalıba sokulan Prester John onun eserinde Habeş hükümdarı olarak geçer. Odoric ile birlikte Prester John efsanesi yine önemli bir değişime uğramış gibi gözüküyor. Zira Odoric, Montecorvino'nun Katolik inancına dâhil ettiği Prens

George'un idaresindeki Çin'in Tendus eyaletini, vaktiyle Prester John'un egemenliği altında bulundurduğu topraklar olarak zikreder (Odoric 1913:244,Dipnot 2). Bununla birlikte Odoric, Prester John efsanesi ile ilgili ciddi kuşkulara sahiptir. Seyyah'ın, muhayyel imparatora dair anlatıların gerçekliğine, yüzde bir ihtimal dahi vermediği görülmektedir (Odoric 1913:245). Dolayısıyla başlangıçta var olan ittifak arzularının nasıl bir dönüşüme maruz kaldığı açığa çıkmaktadır.

Marignolli de (1914:222) John'un imparatorluğunun Habeş'te olduğunu söyler ama başka detay vermez. 1323 yılında Severaclı Jordanus Catalani tarafından yazılan "Mirabilia Descripta"da Prester John Afrika hükümdarı olarak zikredilir.²⁴² O ayrıca John'un imparatorluğunu cennete benzetir (Jordanus 1863:42-45). Bu figürün Asya'dan Afrika'ya taşınması, Orta Çağlar'da Hindistan'ın belirsizliğiyle ilgilidir (Beckingham 2002:300). Habeş hükümdarına o dönemde kral manasına gelen "zan" lakabı veriliyordu. Zan tabiri de Jean ve John'u çağrıştırmaktadır.²⁴³ Rachewiltz'e (1996:74) göre, eğer bu doğruysa, insanlığın tarihi hatalar tarihidir, bu hataların çoğu da dilbilimsel hatalardır.

Latin Hıristiyanlarına göre John, Müslümanlara karşı onların en büyük yardımcısı olacaktır. Bu efsane hem o çağda hem de daha sonra, hatta XVI. yüzyıla kadar önemini korudu (Beckingham 1996b:210). Çeşitli kaynaklar bu efsaneye atıflar yaptılar. Ancak bu mistik imparatorluğun nerede olduğu konusunda Hindistan, Orta Asya, Habeşistan gibi farklı yerler söylenmiştir. Seyyah her ne kadar yabancı bir kültür dairesi içerisine girse de, okuyucusunu kitabın içerisine çekme kaygısı taşıdığından, bu efsanenin farklı coğrafyalarda Hıristiyan unsurlarıyla bezenmiş şekillerini görmek mümkündür. Efsanenin Hıristiyan özelliklerinin ağır basması, John'un imparatorluğuna dair yeni mevkilerin tayinini kolaylaştırıyor ve bu da seyyahın gittiği yerde kendisini yabancı hissetmesinin önüne geçiyordu (Heng 2003:275).

Yukarıda bahsedildiği gibi, Prester John'un yaşadığı coğrafya bazen farklılaşıyordu. Ama onun tarihteki asıl rolü, Orta Çağ Hıristiyanlarının "kurtarıcı"ya endeksli

²⁴² 1350'li yıllara kadar Nubia ve Habeş ülkesi Avrupa'da Prester John'un ülkesi olarak biliniyordu. Bkz. Beckingham (1996a:197vd.)

²⁴³ Delumeau (2000:71), "zan" unvanının sadece XVI. yüzyılın başlarında kullanıldığına işaret eder.

dünyasında (Gosman 1994:84), “ateş olmayan yerden duman çıkmaz” mantığına uygun olarak (Morgan 1988:47), Batılı seyyahları büyük bir tutkuyla bilinmeyen arazilere çekmek olmuştur. Doğrudan ya da dolaylı olarak çoğu seyahatnamede onun adı geçmektedir. Rachewiltz’in deyimiyle, Orta Çağ’ın bu buhranlı döneminde, Prester John sanki yeni benimsediği bir ülkede kurnazca oyununu sergilemeye devam etmekte ve Avrupalı macera düşkünlerinin hayallerini süslemekteydi. Bu açıdan bakıldığında, belki de Prester John’un hayal edilen yerlerde bulunamayışı²⁴⁴ onun orada var olmasından daha iyi bir hizmet yapmıştı (De Rachewiltz 1996:74).

Prester John efsanesinin yaratıcısı Nesturiler ise de onu besleyen Batılılar olmuştur. Nesturilerin ona çizdiği rolden habersiz olan Güçlük, Cengiz tarafından kısa sürede tarih sahnesinden silinmiştir. Moğollar ardından Harizmşahlar üzerine saldırmışlar ve Orta Asya’da bir İslam imparatorluğunu parçalamışlardır. Cengiz’in bu fetih haberleri Yakın Doğu’ya ve Avrupa’ya çok geçmeden ulaşmış, Batılılar bundan sonra Cengiz’in Hindistan’ın büyük kralı John veya Dawid olduğuna inanmışlardır. İlerleyen yıllarda Cengiz ve ardılı Ögedey’in Batı Asya, Rusya ve Doğu Avrupa’da yarattığı dehşet, Batılıları John’un kimliğini saptama konusunda ciddi endişelere sevk etmiştir. Batılılar, Moğolların Avrupa’yı 1241 yılında ölen Ögedey’in yerine yeni bir kağan seçmek maksadıyla terk ettiklerinden habersizdiler. Ancak şunu şüphe götürmez bir şekilde deneyim etmişlerdi ki, o da kana susamış, şeytanları andıran ve Attila’nın Hunlarından daha vahşi olan Moğolların Prester John’un Hıristiyan askerleri olmadıklarıydı. Öyleyse Prester John ve onun Hıristiyan ülkesine ne olmuştu? İşte bu soruya cevaplar bulmak için Papa IV. Innocent 1245 yılında Asya’ya elçiler gönderdi. Efsaneler bir kenara bırakıldığında, 1245 yılı Avrupa ile Uzak Doğu arasındaki politik ve kültürel ilişkilerin gerçekten başladığı tarihe işaret eder. Papa ve Batı’nın diğer kralları Prester John’u bulmak için sabırsızlanıyorlardı. Ancak Prester John ile ilişkilendirilen en son kişi olan Güçlük otuz yıl önce ölmüştü.

Moğollarında bu gerçek olmayan Prester John efsanesini yine Nesturiler aracılığıyla Batı’ya satma girişimleri olmuştur. 1248 yılında Moğol komutanı Elçigidey,

²⁴⁴ Bu noktada Delumeau (2000:84vd.) da, seyyahların çoğu zaman John’un mistik ülkesi ile ilgili bu ketum tutumlarına rağmen, bu durumun efsanenin Avrupa literatüründe yaygınlaşmasının önüne geçemediğini belirtir.

Bağdat'taki Hilafet merkezine saldırmadan önce, Mısır sultanının buna engel olabileceği düşüncesiyle Frankların desteğini sağlamaya çalışmıştı. Moğol komutanının gönderdiği David ve Markos adlı iki elçide Nesturi idi. Bu elçiler o sırada Kıbrıs'ta bir haçlı seferi hazırlığında bulunan Fransa kralı IX. Louis'in yanına gittiler. Elçiler Moğol-Hıristiyan ittifakını kurarak Müslümanlara karşı birlikte hareket edilmesi gerektiği yönünde açıklamalar yaptılar. Bu tekliflerini daha inandırıcı hale getirmek için Moğol İmparatoru'nun annesinin Prester John'un kızı olduğunu, imparatorun ise Hıristiyan olduğunu söylediler (Jean De Joinville 2002:81,183-184). Kral Louis bu haberdan memnun olmuş ve vakit kaybetmeden Andrew de Longjumeau başkanlığında bir heyeti armağanlarla yola çıkarmıştı. Bu sırada Moğol hükümdarının ölümü ve onun ardılına seçme telaşı içerisinde Andrew'in heyeti bir neticeye ulaşamadı.

Prester John efsanesi aslında bir bakıma “kutsal kral motifi” ile de ilgilidir. Hülagü'nün Bağdat'taki son Abbasi Halifesini ortadan kaldırırken yaşadığı tedirginlik bunun göstergesidir. Hülagü hilafet başkentine saldırmadan önce yanına gelen Mutasım'ın elçileri onu şu altı hususta uyarışlardı: Eğer Halife öldürülecek olursa: 1-bütün atlar ölüp, askerler hastalanır. 2- güneş doğmaz. 3- yağmur yağmaz. 4- şiddetli fırtına çıkıp dünya depremle harap olur. 5- yerden bitki çıkmaz. 6- o yılda büyük bir padişah vefat eder (Reşîdüddin 2013:37; Abu'l-Farac 1999:II,570).

Görüldüğü üzere bu söylentilerin müsebbibi büyük ölçüde Doğu Hıristiyanları idi. Bu şekilde Batı'nın ilgisini çekerek en büyük heretik addettikleri Müslümanlar²⁴⁵ üzerinde üstünlük kurmayı tasavvur etmişlerdi (Richard 1998:85). Avrupa'nın doğuya dair coğrafi bilgi yoksunluğu hayali olan bir şey üzerinden siyasi projeler üretilmesine yol açmıştı (Eco:1998:8). Belki de Avrupa'ya dehşetli bir korku tattıran Moğolların başında Hıristiyan bir kral görme arzusu (Watson 2002:337) efsanenin bu denli yayılmasının temelinde yatan en büyük etkendi. Lakin muhayyel kralın zaman içinde ortaya çıkmaması, Avrupa seyahat literatüründe John'un romantik imparatorluğunun itibarına gölge düşmesine sebep oldu.²⁴⁶

²⁴⁵ Uebel (1996:267vd.), bu tür söylentilerin boşa çıkmasının İslam-Hıristiyan yakınlaşmasını arttırdığını ifade eder.

²⁴⁶ Beckingham (1996c:24), Orta Çağ'da bu kadar rağbet gören bir efsanenin kahramanının, şimdilerde sadece İngiltere'de telefon rehberlerinde “Prettejohn” şeklinde kullanıldığını ifade etmektedir. Rahip-Kral John'a dair günümüzde en çok rağbet gören *Baudolino* adlı romanın yazarı Umberto Eco (2012)'dur.

Bu bahsi önemli bir problemi gündeme getirerek bitirmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Rahip kral John efsanesine ya da bu karakterin dillendirilmesine en çok katkı yapanlar genellikle Doğu Hıristiyanları ve Nesturiler ise (Morgan 1989:200), bu efsane İslam kaynaklarında geçen “Doğu Hıristiyanları Müslümanları sevinçle karşıladı” söylemlerini çürütebilir mi? Ya da ilk anda böyle bir algılama var iken, daha sonra Müslümanlardan yılgınlığın neticesinde kendilerine “koruyucu” ortaya çıkarma düşüncesi mi etkili olmuştur?

2.2.4. İt-başlı İnsanlar

Bana sesleneni görmek için arkama döndüm. Döndüğümde yedi altın kandillik ve bunların ortasında, giysileri ayağına kadar uzanan, göğsüne altın kuşak sarınmış, insanoğluna benzer birini gördüm. Başı, saçları ak yapağı gibi beyaz, kar gibi bembeyazdı. Gözleri alev alev yanan ateşti sanki. Ayakları, ocakta kor haline gelmiş parlak tunca benziyordu. Sesi, gürül gürül akan suların sesi gibiydi. Sağ elinde yedi yıldız vardı. Ağzından iki ağızlı keskin bir kılıç uzanıyordu. Yüzü bütün gücüyle parlayan güneş gibiydi. O’nu görünce, ölü gibi ayaklarının dibine yığıldım. O ise sağ elini üzerime koyup şöyle dedi: “Korkma”! (Vahiy, 1, 12-17)

Yaratıkların insanların zihinlerinde çizdiği imaj genellikle onların benzersiz oluşları, bilinenden uzak bir yapıya sahip olmaları ve esrarengiz ölçülere sahip oldukları şeklindedir (Asma 2009:26). Bazen tek bir başın altında birçok vücudun veya tek bir vücudun üzerinde birçok başın resmedildiği bu görüntüleri Eco (2014b:26) haklı olarak “biçimsel heterojenlik” olarak tarif etmiştir. Doğu’nun canavar görünümlü insanlara ev sahipliği yaptığı anlayışının kökeni ise Klasik Çağ’a kadar gerilere gitmektedir. Doğuda bu yaratıklara köpek başlılar (Cynocephali), tek ayaklılar (Monopodes), ayak ve parmakları ters yönde olanlar (Antipodes) dâhildir.²⁴⁷ Bu insanımsı yaratıkların daha detaylı bir listesi Knidoslu Ctesias (M.Ö. V/IV. yüzyıl) ile Megasthenes (M.Ö. IV.

Eserin çeşitli dillerde tercümesi bulunmaktadır. Eco romanında sadece Orta Çağ’ın bu efsanevi hükümdarından bahsetmekle kalmaz. Eserinde, Yeryüzü Cenneti’nden Münecim Krallar’a, İskenderiyeli talihsiz Hypatia’dan, Karolenj hükümdarı Şarlman’a (Charlemagne) kadar, gerçek ve hayali birçok şeyi uyum içerisinde işlediği görülür. Onun eseri, Sütuncu Simeon gibi, belki de bu çağın şahit olduğu en farklı karakterlerden birini bize yeniden hatırlatmıştır.

²⁴⁷ Asma (2009:88)’nın da ifade ettiği gibi, Klasik Çağ’ın bu mirası, Hıristiyanların bilmedikleri arazileri kafalarında şekillendirmelerini kolaylaştırıyordu.

yüzyıl)'in eserlerinde bulunmaktadır. Strabo (ö. M.S. 24) ve Arrian da (M.S. 86-160) bu tür yaratıkları zikretmişlerdir. Bunlar arasında gerçeğin sınırlarından uzaklaşarak, daha ziyade eğlendirici hikayelere başvuran Ctesias, hem kendi zamanında hem de sonraki çağlarda güvenilirliği en çok tartışılan isim olmuştur (Morgan 2007:560; Llewellyn-Jones-Robson 2010:17,33-34,101,110.). Bundan başka, Romalı bilgin Büyük Pliny (M.S. 23-79) de ansiklopedisinde it-başlılar dâhil bu tür canlıları yaratık insanlar olarak değerlendirmiştir (Beagon 2005:152; Friedman 2000:5vd.).

Orta Çağ'a gelindiğinde canavarlarla ilgili bilgiler, Sevilyalı Isidore (560–636)'un "Etymologiae" (Barney-Lewis-Beach-Berghof 2006:286), Rabanus (Hrabanus) Maurus (780–856)'un "De Universo" ve XIII. yüzyılın Dominiken keşişi Thomas Cantipratensis (1200-1270)'in eseri "Liber de Natura Rerum" gibi dönemin ansiklopedik kaynaklarında kendine yer bulmuştur. Bunlar içerisinde Isidore'un eseri XV. yüzyıla değin başlıca referans kaynağı olma özelliğini korumuştur (Barney-Lewis-Beach-Berghof 2006:25). Ancak Antik Çağ'dan farklı olarak, Hıristiyanlık ile birlikte Orta Çağ'da onların mahiyeti ile ilgili soruların hayli yoğunlaştığı görülmektedir (Asma 2009:63). Orta Çağ'ın Hıristiyan dünya görüşüne göre "fiziksel yoksunluklar günahın dış işaretleri ve Tanrı'nın günah işleyene verdiği ceza" anlamına gelmekteydi. (Schnapper 2005:47; Asma 2009:87). Cüzzamlılara karşı takınılan hasmane tutumun gerekçesi tam anlamıyla bununla alakalıydı. Avrupa toplumu içerisinde kentlerden uzaklara kovulan ve hastalıklarını bulaştıracakları korkusuyla çevrelerini uyarmadan dolaşmaları dahi yasaklanan cüzzamlıların aksine, bilinmeyen dünyada yine fiziksel olarak kusurlu olan insanların varlığına dair söylentiler onların merakını celbediyordu. Bir bakıma ilki "kapalı bir Avrupa'nın (Schnapper 2005:48) oluşmasına hizmet etmişken, ikincisi dışa açılım için gerekli olan esin kaynaklarından birini teşkil etmişti.

Biraz önce üzerinde durduğumuz rahip-kral John'un meşhur mektubunda da, bu devasa imparatorluğun uyrukları olarak zikredilen canavar görünümlü insanlar bulunmaktadır. Onlar hakkında birçok soru akıllarda yer etmiştir. John'un mektubunda ilk önce deve, fil gibi daha tanıdık hayvanlara gönderme yapılmışken, ardından ejderha vb. gibi daha mitolojik hayvanlara ve it-başlı insanlara gönderme yapılması bazı belirsizlikleri ortaya çıkarmaktadır. Onları insan olarak kabul etmenin ölçüsü nedir, kurtuluş onlar için

mümkün müdür, onların şekilsizliklerinin ve çirkinliklerinin sebebi nedir? Onların dünyadaki varlık nedenlerinin sebebi ne olduğu kadar, diğer insanlarla ilişkilerinin boyutu da bir merak konusudur. Fakat şu bir gerçektir ki, tıpkı Müslümanlara karşı müttefik olarak görülen John'un imparatorluğu örneğinde olduğu gibi, Orta Çağlar boyunca Hıristiyanların düşmanı olarak kabul edilen Müslümanlar, bu mitolojik hayvanların bedenleşmiş şekli olarak düşünülmüştür (Uebel 1996:268; Cohen 1999:132-133; Friedman 2000:67; Kabbani 1986:14; Valtrova 2010:169; Asma 2009:74 vd.).²⁴⁸

Orta Çağ seyahatname yazarları da bu konuya ilgisiz kalmamışlardır. Ancak onlar bu tür yaratıkların varlığını teolojik olarak açıklamak yerine, daha çok bu tür varlıkların gerçekliğine ve bu anlatıların kökenine dair tespitlerde bulunmayı tercih etmişlerdir. Seyyahların şahit oldukları, şüphesiz Avrupa'da bu yaratıklara ait anlatılardan daha az hayret uyandırıcı idi (Valtrova 2010:169).

Seyyahımız Carpini (2001:61-62), onların varlığı konusunu tartışmaz ve onlar hakkında yerel ahalden duyduklarını aktarır. Moğollar'ın kuzeye doğru olan fetihlerinde onlarla karşılaştıklarını söyler. Öyle görünüyor ki, Carpini'nin bu yaratıklar ile ilgili ifadeleri Avrupa'da hayal edilen tasvirlerden ziyade Moğollarla ilgili kaynaklara dayanmaktadır.

Rubruk (2010:212) bu türden yaratıkları soruştururken, ona böyle şeylerin hiç görülmediği söylenmiştir. Rubruk onların varlığına inanmakta ya güçlük çekmiş ya da onların varlığı konusunda şüphe duymuştur. Zira Isidorus ve Solinus'un eserlerinde kaydettiği canavarlara ve ucube insanlara dair herhangi bir kanıt bulamayışı, öykünün doğruluğu hakkında seyyahı şüpheyeye sevk etmiştir.

İt-başlı insanların yaşadığı yer ile ilgili Asya'nın kuzey bölgelerinden Nikobar adalarına kadar çeşitli yerler işaret edilmektedir. Marco Polo, Nikobar Adaları'nın kuzeyinde bulunan Andaman adaları yakınlarında it-başlı bir kabileyi zikreder:

---

²⁴⁸ Beal'in (2002:103) deyiimiyle "bir kültürün kutsalı bir başka kültürün yaratıkları" olabilir. Ona göre, Batı yayılcılığının tarihine bakıldığında bu rahatlıkla görülecektir.

“Bu adadaki insanları kafası it kafası, gözleri it gözü, dişleri it dişi; hiç kuşkulanamamız gerekir, çünkü kısaca söyleyeyim ki, kafaları tıpkı kocaman bir çoban köpeğinki gibi.”

Bu tarifi ardından Marco Polo onları zalim yamyamlar olarak tanımlar: “Yakalayabildikleri insanları, yeter ki, kendilerinden olmasın, çiğ yerler.” (Marco Polo 2004:II,146).

Hint Okyanusu’nda bu Adalar Denizi kısmında Odoric (1913:169-170), it yüzlü kadın ve erkeklerin Tanrı olarak bir öküze taptıklarından, cesur savaşçılar olup esirleri yediklerinden, ancak yöneticilerinin çok adil ve ülkelerinde seyahat etmenin çok güvenli olduğunu yazar. Odoric (1913:209) Çin’de Pygmiler ile karşılaşır ve onlar hakkında şöyle der: “Bu Pygmiler kadınlarının ve erkeklerinin kısa boylu olmalarıyla tanınırlar. Ancak onlar bizler gibi ruha sahiptirler.”

Marignolli ise bu konuya mesafeli yaklaşmaktadır. Aynı şekilde o, cennet konusunu işlerken de kendi deneyimi ile daha önce cennete dair duydukları arasındaki farkı belirtir. Marignolli eserinde fiziksel olarak şekli bozuk olan insanlardan bahseder ve onların bu şekilde bulunmalarının sebebini Tanrı’nın tasarrufuna bağlar. Marignolli aslında diğer insanların kalplerine korku salıp, kendilerinin onlara benzemedikleri için Tanrı’ya minnettar olmaları gerektiğini ifade eder. Marignolli, dünyanın önemli bir kısmını ziyaret etmiş olmasına ve bu yaratık kabileler hakkında araştırmalar yapmış olmasına rağmen, onların varlıklarına dair hiçbir iz bulamadığını bu yüzden kendisinin onların var olduğuna inanmadığını söyler. Sonraki bölümlerde bir etnografin tutkusuyula Marignolli kendine has özellikleri olan bazı uluslarla karşılaştığından bahseder, ancak onları yaratık olarak değil insan olarak zikreder. Marignolli Hindistan’da bir devle karşılaştığını ve onun boyunun uzunluğundan dolayı kendisinin devin ancak beline geldiğini söyler. Anlatıya göre bu devler ormanlarda gizli olarak yaşarlar, çıplak ayakla gezerler ve yerde hiçbir iz bırakmazlar; çeşitli hububat ve nebatat üretirler ve bunları yol kenarlarında satarlar (Marignolli 1914:259).

Marignolli “yaratık” tabirine hiç başvurmadığı halde “fiziki olarak kusurlu insanlar” tabirini kullanır. Bu kusur Tanrı’nın uyarısının bir alametidir. O, daha önce Avrupa’da

yaygın olan yaratıkların varlığına dair söylencelerin gerçekliğinden şüphe duymaktadır. Sonuç olarak İtalyan seyyah, bu yaratıkların gerçekte var olmadığı, ancak Avrupa literatüründe geniş yer bulmasını hakikatin tuhaf bir şekilde yorumlanması şeklinde kabul eder (Marignolli 1914:256).

Mandeville ise bu konu içerisine tuhaf bir şekilde Yahudileri de dâhil etmiştir. O, İskender'in inşa ettiği kapının ardında Kafkas Dağları'nda ejderhalar, yılanlar ve diğer zehirli canavarları sayarken, Yahudilerin kayıp on kabilesini de Yecüc ve Mecüc halkı ile ilişkilendirerek, Geç Ortaçağ'ın Yahudi karşıtlığının temsilcilerinden biri olmuştur. Ona göre Yahudilerin tümünün İbranice konuşması ve bu dili muhafaza etmesi, kıyamete yakın zuhur edecek olan akrabaları ile iletişim kurarak Hıristiyanları kovuşturma amacına yöneliktir (Mandeville 1905:176). Şüphesiz Mandeville'nin Yahudilerle ilgili bu olumsuz ifadelerini, XIV. yüzyılın ortalarında Avrupa'da onlara karşı takınılan tavrın bir yansıması (Fleck 2000:397) olarak görmek gerekir.

İt-başlılar Jordanus'un bahsettiği tek yaratıktır. Jordanus (1863:44) onları India Tertia'ya yerleştirir. Onun anlatısı diğer mistik öğelerle sistematik olarak desteklenmiştir. Jordanus Java'da buna benzer insanlardan bahseder, ancak onları yaratık olarak etiketlemez, onlar üç dört yaşındaki çocuklar kadardır, her yerleri kürkle kaplanmış olup ağaçlık tepelerde yaşarlar, sayıları çok değildir. Jordanus gördüğümüz gibi Pygmileri insan olarak tasnif etmiş, onlara yaratık dememiştir, onların kökeni veya mahiyetleriyle ilgili eski teolojik anlatılara ise hiç girmemiştir (Jordanus 1863:30-31).²⁴⁹ Montecorvino ise doğu ile ilgili mistik öğelere pek yer vermez. Ancak mektuplarından birinde şöyle der:

“Zekâ yönünden bizlerden farklı, hayret verici niteliklere sahip insanlara ve yeryüzünde bir cennete dair bir şeyler bulma yolunda çok çaba sarf ettim, ancak hiçbir şey ortaya çıkaramadım.” (Montecorvino 1914:62).

Gördüğümüz gibi seyyahlar arasında bu konuya en kayıtsız kalan kişi Montecorvino olmuştur.

²⁴⁹ Nikobar ve Andaman adaları civarında it-yüzlü insanlara dair anlatılar bunlarla sınırlı değildir. Örneğin İbn Battuta da (2004:II,876) onlardan bahseder.

III. yüzyılda Hıristiyan manastır hayatının kurucularından Aziz Anthony ve erken dönemin diğer münzevilerinin şeytanlara ve kötü ruhlara karşı verdiği mücadele (Asma 2009:103-107; Tural 2011:53vd.), yüzyıllar sonra yerini yine şeytandan pek farklı görülmeyen ancak ilkinin aksine daha kavranabilir yaratıklara bırakmıştır. İlkinde dua ve çeşitli yöntemlerle büyük ölçüde atlatılabilen tehlike, ikincisinde daha aktif bir çabanın içerisine girilmesini zaruri kılmıştır. Bu bağlamda yukarıdaki örneklerden gördüğümüz gibi, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Asya'da bulunan Avrupalı seyyahların, insanımsı yaratıkların varlığına dair olan anlatıları ya teyit etmek ya da onların gerçekte ilgilerinin olmadığını ispat etmek için özel bir tutkularının olduğunu söyleyebiliriz. Onlar birçok mistik söylenceyi kendi gözlemlerinden sonra düzeltme yoluna gitmişler, seyahatleri sırasında çeşitli coğrafyalarda farklı özellikteki yerli halklarla karşılaşmışlar, onları yaratık demek yerine “farklı görünüşlü” diye tarif etmişlerdir (Valtrova 2010:173). İnsanoğlu muhayyilesinde barbarları ve çeşitli yaratıkları kendisinden ve kendi kabilesinden mümkün olduğu ölçüde en uzakta bir konuma yerleştirir (Asma 2009:92). Bu yüzden yaratıklara dair anlatılar çeşitli efsanelerde yerini korumaya devam ederken, kendi deneyimleriyle bunun gerçek olmadığını tespit eden seyyahlar bu tür efsanelerden bir adım daha uzaklaşmış gibi görünmektedir (Valtrova 2010:173).²⁵⁰ Bununla birlikte gerek Orta Çağ sanatında gerekse yazınsal alanda çeşitli yaratıklara dair anlatılar ve tasvirler günümüz okurlarının ilgisini çekmeye devam etmektedir.

2.3. Seyyahların Kendi Deneyimlerinden Sonraki “Öteki” Algısı

Çalışmamızda söz konusu ettiğimiz seyyahların hepsinin aynı sosyal statüye ve aynı sorumluluğa sahip olduklarını söyleyemeyiz. Bununla birlikte onların karakter özellikleri de insan doğası gereği birbiriyle tam bir uyum içerisinde değildir. Dolayısıyla onların öncelikleri, şaşkınlıkları, belirsizlikleri, hüznüleri, aşırı sevinçleri, korkuları, mukayese ettikleri hususlar ve küçük gördükleri şeyler arasında benzerlikler olduğu gibi belirgin farklılıklar da vardır. Yine okuyucuyu inandırma kaygısının her bir seyyah üzerinde ne derece etkili olduğunu tespit etmenin güçlüğü de ifade etmeliyiz. Belki de her şeyden önce Avrupa'dan Asya'ya giden seyyahların kendi monoteist algılarına göre (Jackson 2005a:146) değerlendirmeler yaptıklarını unutmamak gerekir.

²⁵⁰ Ancak seyyahların deneyimlerini okuyanlar, kendilerini dünyanın merkezinde farz ettikleri için, bu tür varlıkları bilinen dünyanın en dışında hayal etmeye devam etmektedirler. Fleck (2000:385).

Kendi kültür muhitinden oldukça farklı bir araziye adım atan seyyahın, tecrübe etmiş olduğu ufak ve daha ziyade olumsuz bir deneyimden sonra uç genellemeler (Jagchid 1979:96) yapmaktan kendisini alıkoyamayacağını da hesaba katmak lazımdır.

Orta Çağ'ın Avrupalı seyyahları bir ölçüde doğunun kendine özgü olan özelliklerini eserlerine yansıtırlarken, yukarıda gördüğümüz gibi aynı zamanda türlü söylencelerin mahiyetiyle de ilgili cevaplar arama yoluna gitmişlerdir.²⁵¹ Seyyahların kendi dünyalarının gerçeklerinden uzak olduklarını ya da önceki bilinenleri ıslah etme gibi bir amaçlarının var olmadığından söz etmekte yersizdir. Örneğin Rubruk (2010:140-141), Isidorus'un Hazar Denizi ile ilgili söylediklerini düzeltme yoluna gitmiş ve şöyle demiştir:

“İnsan denizin çevresini dört ayda dolaşılabilir. Isidorus'un, bunun Okyanus'tan içeri uzanan bir körfez olduğu ifadesi doğru değildir: deniz tümüyle karalarla kuşatılmış olup, hiçbir noktada Okyanus'la temas etmez.”

Bu aynı zamanda seyyahın ne kadar dikkatli ve özenli olduğunun göstergesidir. Söz konusu durum rahip-kral John'un imparatorluğuna dair anlatılar için de geçerlidir. Onun ismi hâlâ önemini korur, ancak seyyahın kendi deneyiminden sonra efsane eski pırlıtısını yitirmiştir (Valtrova 2010:175). Zira yukarıda sözünü ettiğimiz 1165 tarihine ait olup rahip-kral John ile ilişkilendirilen mektupta geçen ateşte yanmayan hayvanlarla ilgili Marco Polo (2003:I,157) şöyle der:

“Ateşte yaşadığı söylenen semender yılanına gelince, Doğu vilayetlerinde ondan söz edildiğini hiç işitmedim. Ve onun hakkında anlatılan her şey yalan ve uydurmadır.”

Marignolli doğru olarak bilinen şeylerin aslında öyle olmadığını çoğu yerde gözler önüne sermiştir. O, geçilemez denilen bir çölü aştığını söyler. O zamana kadar biberin koyu renginin neden kaynaklandığına dair tartışmalara çok fazla temas etmeden, bu renk değişiminin güneşin kurutmasından kaynaklandığı sonucuna varır (Marignolli

²⁵¹ Wittkower (2009:196), XIII. yüzyılın insanı için bu merak duygusunun kaçınılmaz olduğunu belirtir.

1914:213-217).²⁵² Adı geçen seyyah, sözü edilen yaratıklarla karşılaşmamış ancak devlere dair anlatısı ise onun yerini almıştır (Marignolli 1914:259).

Bu nokta da mistik öğelere ayrılan pay ve onların ne şekilde açıklandığı, aslında yazarın bu raporu ne için hazırladığına bağlıdır. Carpini ve Rubruk'un çalışmalarının amacı, Avrupa için ileride bir tehlike oluşturması beklenen Moğollar hakkında dikkatli ve sistematik bir şekilde bilgi toplamaktır. Dolayısıyla onların güçlerinin tespitine çalışmaktır (Phillips 1995:28). Örneğin Carpini'nin (2001:45-47) eserinde, kısa sayılmayacak bir bölümde Moğolların iyi ve kötü tarafları anlatılır. Moğolların harp sanatından bahsederken, onlara Avrupalıların ne şekilde karşılık vermesi gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunur (Carpini 2001:76vd.).

Rubruk ise eserinde Moğolların harp sanatına daha az yer ayırır. Ancak Moğollarla aralarında olabilecek bir savaşta, Hıristiyan dünyasının akıbetinin ne olacağı ile ilgili düşüncelerini açıklar (Rubruk 2010:284-286). Bunun yanında Rubruk'un seyahatinde dini bir işbirliği arzusu sezilir (Moorman 1988:234). Bu arzunun en azından adı geçen seyyahın Moğolların içlerine girerek onları iyice tanıyıcaya kadar geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak kendi deneyiminden sonra Moğollar ile ilgili ifadeleri oldukça serttir. Yine de şurası açıktır ki, hem Rubruk hem de Carpini kendilerine verilen diplomatlık ve aynı zamanda casusluk görevlerinin sorumluluğunu güçlü bir şekilde üzerlerinde hissetmekteydiler.

Carpini ve Rubruk gibi uhdesinde bir elçinin sorumluluğunu taşımayan, fakat tüccar olarak seyahatine girişen Marco Polo ise, kitabında seyahatte bulunduğu yerin siyasi ve askeri yapısı, ithal ve ihraç edilen ürünler, takas usulü, dini gelenekler, evlilik merasimleri, cenaze törenleri, kuşlar, çeşitli hayvanlar, kırsal bölgeler, şehirlerin mimari yapısı ve düzeni ile ilgili bilgiler verir. Herkesin malumu olan yerlerden bahsetmeyi ise zait addeder (Marco Polo 2004:II,268). Marco Polo doğaüstü şeylerden bahsederken dahi, odak noktasını dış görünüme çevirir, dini törenleri inceler ancak dini düşüncelerle ilgilenmez, savaşın sonuçları ile meşgul olurken ideolojiler onun pek dikkatini çekmez, bir ulusun davranış tarzları onun merakını cezbeder ama mitolojik öğelere pek yer

²⁵² Jordanus (1863:27) da Hindistan'da önce yeşil ancak olgunlaşınca koyulaşan ve şarmaşık gibi ağaca tırmanan bu bitkiden bahseder.

vermez. Bundan kendini ne kadar uzak tutmak istese de bazen doğunun o sembolik coğrafyasının örgüsü içerisinde kendisini bulur. Ancak Marco Polo'nun eserinde esas olarak ticari bir işbirliği kaygısının olduğu görülmektedir (Campbell 1988:88-89; Mîr Ahmedî 1367:112).

Odoric'in ise askerî, politik ve ticari dürtülerden uzak bir şekilde hareket ettiğini görürüz. O, raporunda bir düşman tanımlamasında bulunmamıştır. Odoric (1913:97) raporunun değerini kendisi şöyle açıklar:

“Dünyanın çeşitli yerlerine ait, farklı özellikleri bulunan insanlara dair hikâyeler oldukça fazla olsa da, ben, Friulili Odoric olarak duyduğum ve gördüğüm her şeyi doğru bir şekilde anlatacağım.”

Kısacası, bu metinlerin hepsinin oluşturulma nedenleri birbirinden farklıdır. Seyyahların toplum içerisindeki statüleri, kim adına elçilik görevini üstlendikleri, eğitim durumları gibi hususların onların seçimleri üzerinde son derece belirleyici olduğu gözden uzak tutulmamalıdır (Kabbani 1986:1). Bu bakımdan seyyahların verdikleri bilgileri erken yüzyılların ansiklopedik bilgileri gibi kabul etmek ciddi hatalara sebep olabilmektedir. Yerasimos'un (2003:17) deyişiyle bu bilgi kaynaklarını “modernitine tuzağı”ndan kurtarmak gereklidir.

Çalışmamıza konu olan seyyahların hemen hemen hepsi (Marco Polo hariç) din adamı olduğu için, eserlerin içerisinde dini referanslara sık sık atıf yapıldığı görülmektedir. Carpini (2001:102) kendi bilgeliğinin kaynağını Kutsal Kitap'tan aldığını söyler: “Hikmetli adam da dinlesin ve bilgide artsın; ve anlayışlı adam sağlam öğütler edinsin diye.”²⁵³

Benzer şekilde Rubruk da (2010:75) kendi yazdığı önsözde gerçekleştirdiği görevi sunmaya başlarken “bunu bir bilge ve akılsız olmayan biri gibi yaptığımı ümit ederim” diyerek aynı noktadan esinlenmiş olabilir.

²⁵³ “Bilgelerin sözleriyle bilmecelerini anlamak için, bilge kişi dinlesin ve kavrayışını artırsın, akıllı kişi yaşam hüneri kazansın.” Bkz. Süleymanın Meselleri, 1, 5.

Marignolli bazen seyahat notlarında ana konudan uzaklaşmış ve önemli konuları eğlenceli hikâyelerle süslemiştir. Biz onun eserinde efsane ile gerçek arasındaki geçişlere sık sık şahit oluruz. Marignolli ara sıra Kutsal Kitap'tan alıntılar da yapmıştır. Adı geçen seyyah, karşısındakini ve söylediklerini dikkatle gözlemler, kendisine Kutsal Kitap'tan bazı sözler söyleyenleri hemen reddetmeden, onlara asıl doğru olanın ne olduğu konusunda açıklamalarda bulunur. Marignolli eserinde hangi bilginin Kutsal Kitap'tan ve hangisinin kendi deneyimine ait olduğunu açık bir şekilde ifade eder (Marignolli 1914:228,234). Kutsal Kitap'tan başka Marignolli'nin (1914:197,245,249,254,260) en çok referans gösterdiği isim Aziz Augustine ve onun "Tanrı'nın Şehri" adlı eseridir.

Odoric (1913:97) ise dini bir referansla olmasa da, raporunun başında okuyucunun güvenini kazanmaya çalışır ve şöyle der: "Ben bunların hiçbirini görmemiş ve duymamış olsaydım bile, onlara inanırdım." Odoric (1913:98), okurun bu yazılanları seyyaha değilde Tanrı'nın ilhamına bağlayabileceği ihtimalini dahi düşünmüş olması, üzerindeki kaygının en belirgin göstergesidir. Bu belki de "ötekini" çalışmaya başlamanın ilk adımını teşkil eder (Zumthor 1994:815). Orta Çağ'ın Asya'ya giden misyoner elçileri, elverdiği ölçüde okuyucusunu inandırmaya çalışmıştır.

Seyyahın kendi deneyimleri ile karşılaştığı yerlilerden duyduklarını da birbirine karıştırmamak gerekir. Örneğin Jordanus efsanelere dair anlatılar ile kendi deneyimine dair olan arasındaki farkı iyi bir şekilde tahlil etmiştir. O, başlangıçta kendisinin olağandışı şeylere karşı olan ilgisini doğrular. Ancak zamanla bu anlatıların inanılır olmanın sınırlarını zorladığına kanaat getirir ve başlangıçtaki tutumundan vazgeçtiğini ifade eder (Jordanus 1863:36). Grek ülkesinde kayda değer bir şeyin olmadığını söyler (Jordanus 1863:2), doğuya doğru gittikçe anlatısını ayrıntılı hale getirir. Onun anlatısı kurgudan ibaret değildir, tam aksine onu ilginç ama gerçek olan şeylerin detaylarını yer veren ilk Avrupalı olarak kabul etmek gerekir. Örneğin Jordanus tek boynuzlu bir hayvandan bahseder. Bunu söylerken gergedan ile tek boynuzlu atın ayırımına özellikle dikkat çekmek istemiştir (Jordanus 1863:18). Gerçek gergedanların yaşadığı yer olarak India Tertia bölgesine işaret eder (Jordanus 1863:42). Umberto Eco, Orta Çağ'ın realizmden ne anladığını bu tek boynuzlu hayvan örneği ile açıklar. Kavram aynıdır,

fakat içeriği tamamen değişime uğramıştır. Aynı şekilde John'un imparatorluğu bir Moğol eyaletine, yaratıklar ise farklı görünüşlü insanlara dönüşmüştür (Eco:1998:53-54).

Seyyahın her şeyi tam ve mükemmel şekilde bildiğini zannetmekte hatalıdır. Carpini bazı konularda çok fazla ayrıntı bilmediğini kabul eder. Bazen “bu ülke geniştir ancak bizim gördüğümüz kadarıyla ve sanıldığından da perişan bir halde” (Carpini 2001:26-28) diyerek deneyim ve tahmin arasındaki farkı da göstermiştir. Bazen de karşılaştığı değişik şeyleri tarif etmekte çektiği güçlüğü ortaya koyar ve “erkeklerin diğer uluslardan tamamen farklı olan külahları vardır ve biz onların giyim kuşamları hakkında daha ayrıntılı bir tasvir yapacak durumda değiliz” (Carpini 2001:32) der. Marco Polo (2004:II,128-129) ise Hindistan bahsini anlatırken, putperestlerin yaptıkları şeylerin, bir Hıristiyanın duymaya tahammülünün zorlanacağını düşündüğü için uzunca zikredilmesini gereksiz görür. Jordanus'da (1863:30) bazı inanılması güç şeyleri zikretmekten kaçındığını itiraf eder. Marignolli (1914:213vd.) ise günümüzde Pekin, o dönemin Hanbalık şehrindeki güzellikleri tarif etmek için kelime bulmakta güçlük çektiğini söyler.

Odoric sık sık anlatısının sadece özet şeklinde olduğunu belirtmiş, geri kalanının ise başka bir çalışmanın konusu olabileceğine dikkat çekmiştir. Ancak onun ölümü o çalışmanın yapılmasına engel olmuştur. Odoric birkaç kez bu şekilde olayları kısa olarak anlatmasının gerekçelerini açıklamaya yönelmiştir. Sıradan bir gerekçe gibi görünse de o birkaç yerde bu yöntemin çok zaman alacağından dolayı tercih edildiğini söyler (Odoric 1913:97,104,155,176). Ona göre eserin kısa oluşunun bizlere daha inandırıcı gelebilecek bir gerekçesi ise, yerel ahalinin bazı adetlerinden bahsetmeyi uygun görmediğinden dolayıdır. Odoric (1913:176,203,212,229,241) eserin son kısımlarında bir başka gerekçe daha ileri sürer, o da bazı şeylerin inanılır olmaktan uzak olduğu içindir.

Seyyahların daha önce yanlış bilinen bazı konular hakkında yaptıkları düzeltmelerin yanında, yine bazı önemli şeylerden gerçekten de bahsetmedikleri görülmektedir. Örneğin Marco Polo Çinlilerce, barbarlar ile kendileri arasında hem etnografik hem de

medeniyet açısından bir sınır teşkil eden (Gumilev 2003c:47) Büyük Sed'den söz etmez. Aynı bir araştırma konusu olabilecek bu gibi ihmallerin sayısı, diğer seyahatnameler incelendiğinde oldukça fazla olabilir. Ancak okuyucu şunu unutmamalıdır ki, bu eserleri okurken yüzlerce yıl öncesinin algısı ile düşünmek gerekir. Aksi halde bu zamanın insanları, Orta Çağ'ın Fransisken ve Dominiken keşişlerinin, dönemin Avrupalılarının hakkında hiç bir şey bilmediği arazilere girmelerini tuhaf karşılayabilirler. Kısacası, modern zamanın ölçütleri ile yapılan yanlış değerlendirmeler ortaya çıkabilmektedir.

Ayrıca, “iyi kaynakların yokluğunda kötü kaynaklar değerli olur” anlayışı ile bu eserlere yaklaşılmalıdır. XIII. yüzyılda meydana gelen Haçlı teşebbüslerinde olduğu gibi aynı yüzyılın misyonerlik faaliyetlerinin de başarısız olduğu (Mundy 1991:57) şeklinde yaygın bir kanaat bulunsa da, onların Orta Çağ'ın bilgisine yaptıkları katkı hiç de küçümsenecek derecede değildir. Örneğin Rubruk zamanının eğitimli insanlarından biriydi. Klasik ve Orta Çağ literatürüne hâkim idi. Sevilyalı Isidorus ve Solinus'un ilginç görünümlü yaratıklarla ilgili yazdıklarından haberdardı. Rubruk (2010:212) sözü edilen Antik Çağ yazarlarının bahsettikleri yaratıkları soruşturduğunu ancak bir kanıt bulamadığını ifade etmektedir. Bu yüzden Rubruk Rönesans'ın mitolojik öğelere karşı olan tenkitçi bakış açısının yaratıcılarından biri olarak görülmelidir. Zira Rubruk'un kitabında bulunan coğrafyaya ait olan bilgiler, Roger Bacon'un Opus Majus adlı ansiklopedik eserine dâhil edilmiştir (Lach 1994:42).

XIII. ve XIV. yüzyılın seyyahları yola koyulurlarken zihinlerinde daha evvelden şekillenen bir “doğu algısı” ile hareketlerine başlamış olmalı. Ancak Orta Çağ'ın misyoner seyyahları, seyahatleri sırasında bazen daha evvel doğu ile ilgili bildikleri şeyler ile bazen de hayal ettiklerinden oldukça farklı şeylerle karşılaştılar.²⁵⁴ İşte bu noktada yazarın daha önceden bildiklerinin ve kendi gözlemlerinin oranını

²⁵⁴ Diğer seyahatname örnekleri incelendiğinde, aslında benzer tespitleri onlar içinde yapmak mümkündür. Örneğin Joinville (2002:15-16), XIII. yüzyılın ortasında Fransa kralı IX. Louis'in önderlik ettiği VII. Haçlı seferinde, bir asker ve komutandır. Ancak zamanla o sert karakteri yumuşamış ve Müslümanlar hakkında yakın hislerle dolu ifadeler kullanmıştır. Buna karşın, X. yüzyılın Müslüman seyyahı İbn Fadlan (2010) halife elçisi olmasına rağmen, o mülayim karakterini bir kenara bırakıp, gördüğü şeyler karşısındaki şaşkınlığını gizlemeyerek Oğuzlar hakkında sert ifadelerde bulunmuştur. Hatta bu durum eseri Türkçe'ye tercüme eden Ramazan Şeşen'in dipnotlarda sık sık “İbn Fadlan mübalağa ediyor” tarzında açıklamalar yapmasına sebebiyet vermiştir.

bilemediğimiz için hangi noktalarda bu ikisini bağdaştırdığını kestirmek zordur. Tabii burada çevre, zaman, amaç gibi faktörlerin yanında, tespit etmekte güçlük çekilen en önemli şeylerden birisi de sonraları bu eserleri derleyenlerin onlara eklemelerde bulunup bulunmadıklarıdır (Valtrova 2010:159).

Seyyah, bir elçi, misyoner veya tüccarda olsa, nihayetinde içinde yetiştiği kültürün bir unsurudur.

“Ve hakikaten bilin ki, tıpkı bizim azizler gibi her put her yıl belirli günde kutlanır.” (Marco Polo 2003:I,196).²⁵⁵

Marco Polo'nun Çin'deki Yuan Hanedanı'nın yazlık başkentinden (Chang-tou) bahsederken kullandığı yukarıdaki ifadesinden anlaşıldığına göre, burada tüm putlar için belirlenen günler vardır ve o günlerde özel törenlerle bu kişilere hürmet gösterisinde bulunmaktadır. Burada azizler ve putların özel günleri arasındaki ilişki, tüccar Marco Polo'nun dikkatini çekmiştir. Beyaz şarap ve *kımız* arasındaki renk benzerliği de, bazı seyyahların değindiği bir husus olmuştur. Örneğin seyyah Rubruk (2010:273) şarabın kalitesini takdire değer bulurken, kımızı ona tercih ettiğini söyler. Marco Polo'ya (2003:I,173; Spuler 1988:175) ise kımızın hazırlanışı beyaz şarabı hatırlatmıştır. Gördüğümüz gibi, seyyah bazı durumlarda kendi vatanı ile geldiği yer arasında benzerliklere ve karşıtlıklara değinmektedir. Bazen de kımız örneğinden anladığımız gibi, daha az bilineni daha çok bilinen ile açıklamaya yönelmektedir. Öteki'den söz eden seyyah aynı zamanda kendinden de söz etmektedir. Ancak burada başka bir kültür hakkında yargıda bulunurken kaçınılmaz olarak kendi kültürünün ölçütlerini (Schnapper 2005:25,50) kullanan seyyah, ötekine daha aşağı bir değer biçmemiştir.

“Nereye giderlerse gitsinler, her zaman, tıpkı Franklar gibi oldukça dar ve dıştan kemerli, safran renkli cübbeler giyerler; bir diyakozun büyük perhizde kolsuz cübbesini giyme biçimine benzer şekilde, sol omuzlarından asılan ve göğüslerinin üstünde katlanıp, sağa götürülen bir pelerinleri vardır.” (Rubruk 2010:165).

²⁵⁵ Benzer bir karşılaştırma için bkz. Marco Polo (2003:I, 159).

Rubruk'un Uygur papazlarını tarif ederken kullandığı "bir diyakozun büyük perhizde kolsuz cübbesini giyme biçimine benzer şekilde" ifadesinden anlaşılacağı üzere, seyyahın genellikle iki farklı dünya gibi anlatmaya çalıştığı olaylar içinde dahi benzerliklerin olduğunu vurgulaması dikkat çekicidir. İnsan duygulara sahip bir varlık olduğu için zaten akside beklemezdi. Sokrates'in yüzlerce yıl önce söylediği gibi, seyyah yolculuğu esnasında kendisini de beraber götürüyordu (Montaigne 2013:32). Seyyahın kendisini soyutlayamadığı bu duygu şüphesiz enerjisini daha az tüketmesini sağlıyordu, fakat bir yandan da onun ince detayları görme becerisini kısıtlamaktaydı (Kabbani 1986:114).

Seyyahlar deneyimleri sırasında kendi kültürü ile öteki arasındaki benzerliklere temas ederlerken, yaşadıkları şaşkınlıkları da gizlememişlerdir. Örneğin Carpini (2001:122-123) gibi diplomatik hüviyeti (Jackson 2005b:256) daha ağır basan kişilerin doğuda en büyüledikleri şey, Güyük için görkemli bir şekilde tahta çıkma töreninin yapılması ve törenin yapıldığı çadırın ihtişamlı görüntüsüdür. Rubruk ise eserinde, Mönge'nin sarayındaki muhteşem bir icattan bahseder. Bu icat Wilhelm usta tarafından yapılan gümüşten bir ağaçtır. (Rubruk 2010:219vd.; Spuler 1988:108). Bundan başka Rubruk'un şaşırıldığı ve ısrarla üzerinde durduğu belki de en önemli husus, karşılaştığı Nesturilerin cahilliği olmuştur. Mönge'nin huzuruna ilk girdiğinde oradaki Nesturiler onu, sakalı tıraşlı olduğu için Budist bir keşiş sanmışlardı. Rubruk'a (2010:175) göre amaçları dini yaymak değil para kazanmak olan Nesturiler, İsa taraftarı olmayanlardan bile daha aşağılık insanlardı.

Moğol istilasının Avrupa için en önemli neticesi, onlar için Asya'nın kapılarını tekrardan açması olmuştu (Lach 1994:47). Şimdi Avrupalılar kendileri için gizemli olan bu kıtaya yönelmişlerdi. 7. ve 8. yüzyıllar ile sonrasında Avrasya bozkırlarının batı kısmında ve Akdeniz'deki İslam varlığı²⁵⁶, uzun süre Batı ile Asya arasındaki bağlantıyı koparmıştı. Batı'nın Hıristiyan merkezli dünya görüşünde Moğol istilası öncesi ve sonrasında Kudüs bu dünyanın her zaman merkezini teşkil etmişti (Ruotsala 2001:35). Daha ötesini keşfetmek için bir sebep vaki değildi.

²⁵⁶ Akdeniz, Avrupa'yı Asya'dan ayırdığı gibi, Batı'yı Doğu'dan ve Avrupa'yı Avrupalı olmayandan ayırdığı için bilinenden daha derin bir anlam taşır. Bkz. Baudet (1988:3).

1240'lı yıllarda Avrupa'ya gerçekleşen Moğol istilası, onları dünyanın bilinmeyen parçalarındaki insanlarla karşılaştırdı. Bu aslında yeni bir dönemin başlangıcıydı. Çünkü artık Moğollar hakkında bilgi toplama vakti gelmişti. Özellikle Fransisken misyonerler tarafından onlar hakkında çok değerli kayıtlar tutuldu (Valtrova 2010:155; Ruotsala 2001:35). Ancak 1240-41'de Moğolların Avrupa'nın doğusuna gerçekleştirdiği saldırılar ve Avrupa'da yarattıkları imaj, hayatında hiçbir zaman bir Moğol ile karşılaşmış olmasına rağmen (Guzman 1991:38), her halde en açık şekilde Matthew Paris'in kayıtlarında bulunmaktadır. Matthew Paris (1852:I,312-314) onların menşeyini açıklarken “dağdan çıkararak dış dünyaya hâkim olma figürü”nü kullanır ve onları cehennemın en alt katındaki iblislerle eşdeğer tutar. “Onlar, insandan çok canavarları andırmaktadır. Kan içip, köpek leşi ve insan eti yiyen bu yaratıklar²⁵⁷, yasa tanımaz ve merhamet yoksunlardır. Cinsiyet ve yaş konusunda fark gözetmedikleri için her düzeyde insan onların zalimliklerinden nasibi alır”. Matthew Paris Sarezinlerin (Müslümanlar) bu canavarları defetmek için Hıristiyanlardan medet umduğunu belirtir²⁵⁸ ve ardından Tartarlar (Moğollar) ile Yahudilerin “kayıp kabileleri” arasında ilişki kurar. Matthew, Tartarlar'ı Yahudilerin “kayıp kabileler efsanesi” ile anlamlandırmaya çalışır ve altın buzağıya tapmalarından sonra Musa'nın yasasını terk ettiklerini söyler.²⁵⁹ Ardından İskender'in de onları sarp Kafkas dağlarına kapattığına inanıldığını ekler. Burada kuşkusuz Matthew Paris, Moğolları Hıristiyanlıktaki kıyamet senaryolarının içerisinde dâhil etmek ister, ancak onların İbranice ve “Musa'nın Yasası” hakkında bir şey bilmediklerini söyleyerek gerçeğe yaklaşır. Yine de bu tarihi “mit”ten kendisini soyutlayamaz ve başladığı yere geri dönerek, Tartarların o yüce dağın arkasından gelenler olduğuna olan inancını yineler.²⁶⁰

Moğollar tarafından Macar Kralı Bela'ya gönderilen ilk elçi ve aynı zamanda rahip olan Narbonneli Ivo'nun 1243 yılında Bordeaux (Fransa) piskoposuna gönderdiği mektupta (Matthew Paris 1852:I,467-473) da Moğollar (Tartarlar) yine kan dökücü zalimler

²⁵⁷ Benzer ifadeler daha önce bölgeye korku salan Macarlar, Kumanlar ve Peçenekler hakkında da kullanılmıştır. Bir Alman kroniğine göre onlar çığ at ve kedi eti yiyip, insan kanı içiyorlardı. Bunun yanında ok ve yay kullanmakta büyük maharete sahiptiler. Bkz. Otto Bishop of Freising (2002:371).

²⁵⁸ Burada, 1238 yılında Haşhaşilerin bir elçilik heyeti vasıtası ile Moğollara karşı özellikle Fransa kralından talep ettikleri yardım isteğine atıf yapılmaktadır. Bkz. Matthew Paris (1852:I,131-132).

²⁵⁹ Matthew Paris (1852:I,357), bu dönemde kıta üzerindeki Yahudilerin de Tartarları ve Kumanları kendi ırklarından saydıklarını belirtir.

²⁶⁰ Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Özcan (2012:427-458; 2013:23-77).

olarak adlandırılırlar. Ivo mektubunda, tüm Hıristiyanlığı büyük bir felakete sürükleyen istila karşısında, piskoposun en yüksek duyarlılığa sahip olması gerektiğini söylemiş ve bu kadar zor bir süreç anlatılırken idarecilerin kayıtsız oluşlarından yakınmıştır. Moğollar için özellikle Avrupa kaynaklarında bu çağda kullanılan mutad ifadeler bu mektubun devamında da bulunmaktadır. Cinsiyet ve yaş farkı gözetilmeksizin tüm insanlar onların katliamlarından nasiplerini almaktaydılar. Leşleri dahi kemikleri akbabalara kalıncaya dek ekmek gibi yiyorlardı. Karınlarını doyuramayan akbabalar dahi onların bu tavrından muzdaripti. Karşlarına çıkan kadınların ise hepsi şansızdı. Onların ihtiyar²⁶¹ ve çirkin olanları, günlük besinlerini karşılamak üzere yamyamlara²⁶² veriliyordu. Güzel olanları ise tüm yakarışlarına rağmen onların özel zevklerini tatmin için hizmet etmekteydiler. Mektubun devamında onların savaş konusundaki maharetleri üzerinde durulmakta ve tüm dünyayı kendilerine boyun eğdirmeye niyetli oldukları ifade edilmektedir. Kurucularının kutsallığı hususu burada da karşımıza çıkmaktadır. Tüm dünya onlara hizmet için yaratılmıştır. Seferlerini Santiago de Compostela'ya²⁶³ kadar ilerletmekte kararlı oldukları vurgulanmaktadır. Mektubun son kısmında ise Fransa, İngiltere ve İspanya krallarının bir haçlı birliği için ikna edilmeleri istenmektedir.

Avrupa'nın bir kısmının Moğollar tarafından istilası bir realite olmakla birlikte, bunun yarattığı endişe ve onlar hakkında sarf edilen sözler, anlaşılacağı üzere bir savaştan çok daha ötesini yansıtmaktadır. Matthew Paris'in eserindeki Moğollar ile ilgili kayıtlara bakıldığında bu duyguyu sezme mümkündür. Matthew'in üzerinde hissettiği dindaşlarını içinde buldukları tehlike hususunda uyarmaya yönelik acil görev duygusu, onun bu konu hakkında kayıtsız kalmasına engel olmuştur. Franz Kafka'nın "abartıyorum çünkü anlaşılmak istiyorum" sözü o zaman söylenmemiş olsa da,

²⁶¹ Bkz. Shao Hung (2012:80).

²⁶² Özellikle Moğollar ile ilgili Avrupa kaynaklarında işlenen yamyamlık konusu hakkında bkz. Guzman (1991).

²⁶³ Günümüzde İspanya'nın kuzey batısında Galiçya adıyla bilinen bölgenin başşehridir. Santiago de Compostela, Hıristiyanlar için Orta Çağ'ın en önemli hac merkezlerinden birisi olarak telakki ediliyordu. Aziz Yakub'un bedeninin burada olduğuna inanılmaktadır. Yakup, İsa'nın havarilerinden biri olup aynı zamanda Kanonik İncil yazarlarından Yuhanna'nın kardeşidir. Le Goff (2008:78) burayı, Kudüs ve Roma'dan sonra "Orta Çağ dindarlığının odaklandığı üçüncü önemli kutsal yer" olarak tarif etmiştir. Reconquista Hareketi ile Müslümanları İspanya'dan atma faaliyetleri yapıyor iken, onun da din düşmanlarına karşı girişilen bu seferberlik içerisinde yer alacağına inanılmakta idi. Bkz. Bkz. Şükürov (2008:16).

Matthew Paris'in Moğollarla ilgili ifadeleri sanki aynı düşünceyle kaleme alınmış gibidir.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Latin Batı'nın Asya ve doğu hakkındaki bilgileri genellikle antik yazarların kayıtlarına ve Kutsal Kitap içerisindeki referanslara dayanmaktaydı. Daha ötesi ise düşünenin hayal gücünün zenginliğiyle alakalıydı (Campbell 1988:88-89). Doğuda bilinen dünya Don nehrine kadar uzanıyordu. Haçlılar bu imajı değiştirmekte başarılı olamamışlar, ancak 13. yüzyıldaki Moğol genişlemesi Avrupa'yı bu dünya ile tekrardan tanıştırmıştı (Ruotsala 2001:14; Lach 1994:24). Moğolların 1241-42'deki Avrupa fetihlerinden sonra Moğol İmparatorluğu'nun adeta içine akan Fransiskenler ve Dominikenler, amaçlarının çok azını gerçekleştirmiş olmalarına rağmen (Ryan 2003:34), bilinen dünyanın sınırlarını oldukça genişletmişlerdi. Matthew'in Moğollar hakkındaki ilk kayıtlarının dehşet veren görüntüsü (Aştiyânî 1364:I,104), Carpini, Rubruk, Polo gibi seyyahların kendi tecrübelerinden sonra yumuşama göstermiştir.

Yukarıda zikredilen seyyahlar ve onları Moğollar üzerine gitmeye zorlayan sebep her ne kadar bağlı oldukları tarikatların dünya görüşünün bir gereği gibi görülse de, XIII. ve XIV. yüzyılların Hıristiyan dünyası (Christendom) için Akdeniz'de ve İspanya'da Berberilerin ve Emevilerin, Polonya sınırlarında Litvanyalıların yarattığı tehdidin benzerinin Moğollar tarafından yaratılmasının da büyük etkisi olmuştu. Zira dönemin kaynakları Araplar (Müslümanlar) için kullandıkları tabirlerin ve yakıştırmaların daha acımasız olanlarını bazı durumlarda Moğolları tarif ederken kullanmıştır (Meserve 2008:156,199). Dolayısıyla "barbar" yalnızca farklı kültürden insanlara yapılan bir yakıştırma değil, aynı zamanda zamanın tehdit algısıyla da yakından ilgiliydi. Fakat belli bir zaman sonra Moğollara yönelik bu tehdit algılaması ortadan kalkmış ve yerini potansiyel bir müttefik imgesine bırakmıştır. Marco Polo'nun Kubilay hakkındaki övgüyle karışık ifadeleri ve onun idarede bulunduğu zamanı "sükut dönemi" olarak nitelemesi (Smith 1975:285; Phillips 1995:54), yaklaşık bir nesil sonra meydana gelen bu algı değişikliğinin en belirgin yansımasıdır.

Şüphesiz onlarda yerleşmiş olan duygu, Tanrı ve Hıristiyanlık için bu yola çıktıklarının bilincinde olmalarıydı. Belki Asya'ya zorunluluk icabı gitmişlerdi ancak onlar dönüşlerinde bir o kadar sevinçliydi. Döndüklerinde onların deneyimlerini merak eden insanlar ile karşılaşıyorlardı ve muhtemelen anlattıkça anlatıyorlardı (Ruotsala 2001:76-77).²⁶⁴ K. Kolomb'un Yeni Dünyayı keşfinden evvel, zikri geçen bu seyyahların sayesinde Orta Çağ'ın Avrupalıları çok farklı şeylere tanık olmuşlardı (Phillips 1995:53). Bunlar arasında belki de en önemlisi, Avrupa'nın Moğollar ile ilişkisinin, Batılıların coğrafi bilgisinin genişlemesine olan katkısı idi (Jackson 2001a:103-104).

Watson (2002:338 vd.), Avrupa'da yaşanan Moğol istilasının kıta insanları üzerinde derin izler bıraktığını ve bunun etkisini farklı edebi ürünler ile sahne sanatlarında görmenin mümkün olduğunu belirtir. Ancak yukarıda gördüğümüz gibi, çalışmamıza konu olan dönemde, Latin medeniyetinin, Katolik inanç ve kültürünün tesiri altında bulunan seyyahlar, ırki olarak "Ben" in üstünlüğünü vurgulamak için özel bir çabanın içerisine girmemişlerdir. Dolayısıyla üzerinde durduğumuz seyyahlar, öteki ile ilgili deneyimleri esnasında, kusur bulmaya ve ayıplamaya meyilli bir yaklaşımı benimsememişlerdir. Yine de ait oldukları kültür ve inanç onları bazı durumlarda peşin hükümlere sevk etmiş bazı durumlarda ise hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadıkları bu dünyayı bildikleri dünyaya öykünerek biçimlendirmelerine sebebiyet vermiştir.

Neredeyse iki yüz yıllık haçlı çağı boyunca kâfir olarak görülen Müslümanlardan başka, sapkınlar, Yahudiler ve cüzzamlılar "alt-insan" düzeyine (Schnapper 2005:45) indirilmişlerdi. Haçlılar çağının hoşgörüsüz ve Hıristiyanlığın "insanları sev" emrinin rafa kaldırıldığı (Eco 2005:99) Avrupa toplumunda, bu unsurlarla karşılaştırıldığında her şeye rağmen Moğollara karşı Avrupa'nın takındığı tavır daha yumuşaktı. Zira Sosyolog Schnapper'ın (2005:49) Avrupa'nın bu dönemde kendi içinde ürettiği dışlama sistemi hakkındaki şu tespiti oldukça ilginçtir: "Yunanistan'daki çoktanrıcılık, tektanrıcılığın taşıdığı Hakikat mesajı kadar hoyrat değildi."

²⁶⁴ Morgan'a (1995:215) göre, bu iletişimin her iki tarafın öteki algısı ve bilgisi üzerine yaptığı katkı, mevcut kaynakların bize sunduğundan da fazladır.

Bununla beraber Avrupalı olmayanlara karşı en şedid ifadeler ise dönemin kroniklerinde şahit olunmaktadır. Ancak Matthew Paris de dâhil olmak üzere, genellikle Moğollara ve Müslümanlara bir sınırı dahi bulunmayan noktadan eserlerini kaleme alan kronik yazarları, Avrupalı olmayanlar hakkındaki ifadelerini, onlardan bir tanesi ile dahi hiç karşılaşmadan kullanıyorlardı (Muldoon 1991:115). Bunun iki sebebi olabilir. Ya hakkında az bilgi sahibi olunan bir konu hakkında hayal gücünde etkisiyle abartılı bir üslubun benimsenmesi, ya da gerçekten dehşet veren Moğol saldırıları karşısında yazarın böyle bir üslubu kullanmaktan başka çaresinin olmaması.

Moğol çağında Batı'daki Asya imajı ile ilgili artık şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, onlarla ilgili yaratılan çeşitli mitler, zihinlerindeki Orta Asya kavramından neşet etmişti: tehlike arz eden, ancak egzotik ve cazibeli bir dünya. Tanrı'nın sözlerini bir yaprağın hışırtısında dahi duymaya hazır (Eco 2014b:37) Orta Çağ insanının mistik yorum gücünün yanında, çağın politik olaylarının da bu mitlerin oluşmasına etkisi göz ardı edilmemelidir. Moğolların Avrupa'nın doğusundaki başarıları, ilk haçlı seferinden sonra bir türlü istenilen zaferlerin gelmeyişi, bu algının oluşmasına direkt olarak etki etmiştir. Yukarıda gördüğümüz üzere, elçiler seyahatlerinden sonra önceden duymuş oldukları efsanelerin gerçekliğinden bir adım daha uzaklaşmışlardır. Ancak onlara eserlerinde temas etmeleri bile, Orta Çağ okuyucusunun bunların peşinden gitmeleri için yeterli bir nedendir. Seyyahların Moğollar ile ilgili kullandıkları ifadeler de en az efsaneler kadar dikkat çekmeyi başarabilmiştir. Seyyah-okuyucu ilişkisi ile alakalı olarak, Martels'in (1994:XI) şu tespiti oldukça yerindedir:

“Tarih boyunca birçok insan, kendi dünyalarının ötesine seyahat etmeyi düşledi. Ancak kaçınılmaz bir şekilde çoğu ya korkudan ya da zorunluluk icabı evinde kaldı ve merakını gerçekten bunu deneyim edenlerin yazılarıyla karşıladı. Bir bakıma evlerinde kalanlar, bunları okurken seyahat etti. Okuyucular daha sonra, bu kitapların yardımıyla, bunu hakikatte tecrübe edenlerden daha öteye gidebileceklerini keşfetti.”

3. BÖLÜM

DİPLOMASİ TRAFİĞİ VE GERÇEKLE YÜZLEŞME

3.1. Farklı Bir Dünyaya Atılan İlk Adım

Bir önceki bölümde seyyahların yola çıkmadan önceki doğu algıları ve ardından kendi deneyimleri sonucunda yaptıkları değerlendirmeler söz konusu edilmişti. Ancak onların büyük bir kısmı aynı zamanda elçilik vasfını da üzerlerinde taşımaktaydılar. Bundan dolayı çalışmamızın bu kısmında seyyahların diplomat özelliklerini hatırd tutarak, Batı Avrupa'nın yüzyıllardır Müslümanlarla ve Yahudilerle ilişkilerinde elde ettiği deneyimin (Dawson 1955:XII; Kedar 1993a:208), kıtanın muhtemel yeni düşmanlarına karşı takınılacak politika üzerinde ne gibi bir tesir icra edeceği üzerinde duracağız.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, aşağıda işlenecek olan mevzuda, Katolik kiliseye ve onun inançlarına tam olarak bağlı, kilise mensubu oldukları için çağdaşlarına göre daha aydın ve coğrafya olarak da Avrupalıların bakış açısı söz konusu edilecektir. Heiduk'un (2002:324) deyişiyle: "alıntı yapılan yazarlar kendi adlarına konuşacaktır ve kendi görüşlerini vereceklerdir." Daha önce de ifade ettiğimiz gibi seyyahlar, tanık oldukları bazı konuları gereğinden fazla abartılı bir şekilde lanse etmişler, bazı konularda ise şaşılacak derecede sessiz kalmışlardır.

XIII. yüzyılın ortasındaki istila hareketinden sonra Moğollar önemli bir korku yaratmayı başarmışlardı. Hatta dehşetin boyutları ile alakalı söylentiler düşmanın ilerlemesinden de öteye ulaşmıştı (Phillips 1988:70). Aslına bakılırsa "korkunun bulaşıcılığı" (Roux 2006:45; Lane 2006:117) göçebelerin arzu etmedikleri bir şey değildi. Bu korkunun yaratılmasında savaşlarda gösterdikleri maharetin yanı sıra, onların fiziksel özelliklerinin de büyük payı olmuştu. Yüzlerinin şeklinin, davranışlarının ve üstlerinden uzun süre çıkarmadıkları pis kokan kıyafetlerinin Batılılara çok farklı geldiği bilinmektedir (Abulafia 2002:25).²⁶⁵ İşte şimdi elçiler başlarına geleceklerden belki de habersiz ama umutlu bir şekilde, karanlığı aydınlığa dönüştürmek gayesiyle (Connell

²⁶⁵ Eco (2014a:20), "düşman daima kötü kokar" der.

1969:22) bu korkunun üzerine gidiyorlardı. Yola revan olan misyoner keşişler, belli vasıflara sahip olmalarına rağmen her konuda bir yeterlilik ile donatılmış değillerdi. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Batı'nın doğuya karşı ilgisi ve bilgisi sınırlı düzeyde kalmıştı.

Onlar oldukça zahmetli olan bu yolculuğa tabii ki ani bir karar ile başlamıyorlardı. Öncelikle seyahat edecek olan heyetin üyeleri titizlikle seçiliyordu. Onlar hakkında ön bilgi toplanıyordu. Gerekli hazırlıklar, seyahat esnasında lazım olabilecek araç ve gereçler önceden temin ediliyor²⁶⁶ ve heyet yola çıkmadan evvel bir ayın düzenleniyordu. Heyet, tavsiye mektupları taşıdıkları gibi tercümanları da yanlarında bulunduruyorlardı.²⁶⁷ Ayrıca Moğollar için sunulacak armağanlarda unutulmaması gereken bir durumdu. Onların seyahat için yola çıkışları hacıların ülkelerinden ayrılışlarına benzemektedir. Hacılar yola çıkmadan önce kiliselerde Aşai Rabbani ayini düzenlenir, onlar için dualar edilir, günahları için itirafta bulunarak kefarete öderler ve bir adakta bulunurlardı (Ruotsala 2001:69; Webb 2001:2). Atiya'ya (1938:155) göre Orta Çağlarda bu iki düşünce, yani hacılık ve haçlı düşüncesi birbirinden ayrı olarak tasavvur edilemez. Ona göre ikincisinin ilkinden neşet ettiği görüşü çok da temelsiz değildir. Atiya'nın yukarıdaki tespitinin doğruluk payı olmakla birlikte, aslına bakılırsa hacılık, misyonerlik ve haçlı düşüncesin Orta Çağlar boyunca çoğu noktada birbirlerini beslediklerine şahit olunmaktadır (Rubies 2009:46). Üç olguda Hıristiyan bakış açısına göre içerisinde pişmanlığı ve Tanrı'ya adanmışlığı barındırmaktadır. Hac faaliyetinde bulunan kişi, daha ziyade kendi arzusu ile bu fiilde bulunur. Haçlı düşüncesi, her ne kadar çeşitli sebepleri beraber düşünmek icap etse de (ekonomik, kilise bakışı vs.), büyük ölçüde dini bir coşkunun ürünü olduğu açıktır. Araştırmamıza konu olan misyoner elçiler ise gönüllü bir hacılığın peşinde koşmuşlardır. Onların gittikleri yerler

²⁶⁶ Hazırlıktan gaye seyahatin sonuçsuz kalmaması içindir. Yoksa rahat bir yolculuk geçirmek, dilenci keşişlerin bağlı oldukları tarikatın kuralları ile örtüşmemektedir. Zira Carpini (2001:104) yanlarında bir miktar paranın bulunmasını "papanın ve kilisenin teşebbüslerinin boşa gitmesini" önleme gayesine dönük olduğunu ifade eder. Tıpkı Carpini gibi, bundan otuz yıl sonra, bu sefer Pekin'den Kutsal topraklara doğru seyahatlerine başlayan Kubilay'ın keşişleri Sauma ve Markos da, aynı hazırlıkları yapacaklardı (Budge 1928:138). Seyahat gönüllülük arz etse de, kolay olmayan bir işe kalkışmaları, başlangıçları her zaman çekici hale getirmekteydi.

²⁶⁷ Moğollar içerisine girdiklerinde kendilerine tercüman temin edilse de, seyyahların en çok yakındığı konulardan birisi yine de budur. Rubruk (2010:152,191) bu konudaki yetersizliğini ve söz konusu durumun onu "pek çok yararlı tohum ekme fırsatından" mahrum bıraktığını birkaç yerde tekrar eder. Hatta bir yerde tercümanın hatalı çeviri yaptığını fark ettiğini kaydeder. Rubruk'un bu en büyük sıkıntısından Möngke'de haberdardır. Bkz. Rubruk (2010:121,246).

çoğu zaman yukarıdaki ilk iki gruba kıyasla kendi inançlarınca kutsal kabul edilen yerler olmasa da, bir hacının ve bir haçlının sahip olduğu dini coşkuyu hatırlarında tutarak, gösterdikleri fedakârlığa karşılık Tanrı'nın hoşnutluğunu kazanmaya çabalamışlardır. Eco (2014b:24), “Orta Çağ kimsenin kendi köyünün dışına çıkmaya cesaret edemediği bir dönem değildi” derken, şüphesiz hacıların ve misyoner elçilerin söz konusu ettiğimiz büyük yolculuk hikâyelerine gönderme yapmaktadır.

Batılılar Asya için yola çıktıklarında gerçek bir Tanrı düşüncesine sahip olmayan birçok insanla karşılaştılar. Örneğin Carpini'nin (2001:40) Moğollar içinde cennet ve cehennem inancının var olmadığını söylemesi aynı zamanda onun şaşkınlığının da bir göstergesi olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Bunun yanında seyyahların genellikle gittikleri rota daha önceden belirli olsa da, şüphesiz bu yolculukları esnasında umduklarından daha fazla millet ile karşılaşmışlardı. Zira Southern'in (2001:49) Moğolların dünyada mevcut bilinen insan sayısını birkaç kat arttırdıklarını ileri sürmesi bununla alakalı gibi görünmektedir.

Kendi arzularını tatmin etmek için değil (Beazley 1901:II,280), aksine yaşamlarından adeta feragat ederek bu zorlu yola giren seyyahların ilk izlenimlerine baktığımızda, kendilerine yabancı gelen bu dünya hakkında oldukça ilginç sözler sarf ettiklerini görürüz. Seyahat edecek olan heyet, maddi ve manevi olarak bu yolculuğa her ne kadar hazır olsa da, en az keşif ve icatlar kadar önemli olan bu ilk temaslar bize oldukça sıkıntı verici bir durumun yaşandığı izlenimini vermektedir. Seyyahların bazıları uzun yıllar Batı Hıristiyanlığının dışındaki arazilerde yaşayıp, Moğollar vb. birçok kültürü tanıma şansına sahip olsalar da, onlar bu aşamada kültürel bir şok geçirmekten kendilerini kurtaramamışlardır (Ruotsala 2001:69). Umberto Eco iki kültürün birbiri ile karşılaştığı ilk anda, aralarındaki farklılıktan dolayı kişinin üzerinde yarattığı etkinin gayet tabii olduğunu belirtir. Ona göre A kültürünün üyeleri B kültürünün üyelerini tanımadıkları için onları “barbarlar” olarak tanımlar. Bu noktada iki olasılık belirir: B kültürünün üyeleri ya makul bir şekilde A kültürüne eklemlenecek, yani onlar uygarlaştırılacak, ya da tamamen ortadan kaldırılacaktır (Eco 1998:53). Eco, bu tespitinin ardından Avrupalıların Afrika ve Kızıldereliler üzerinde gerçekleştirdiği

kültür politikasını örnek olarak verir.²⁶⁸ Eco'nun bu tespitini, XIII. yüzyılın ortasına yani seyyahların Avrupa'dan ayrılıp bambaşka kültürlerin yaşandığı coğrafyalara adımlarını attıkları zamana bakarak şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür: Seyyahlar her ne kadar Moğollar hakkında sık sık tiksintiyle karışık ifadeler kullansalar da, onların ait oldukları Batı medeniyetinin en azından o çağda karşılaştıkları insanlarınkinden pek de yüksek olduğu söylenemez. Buna ek olarak, seyyahın ait olduğu Batı, o dönemde Doğu'ya hükmedecek siyasi bir iradeye sahip değildir.²⁶⁹ Moğolların askeri yönden üstünlükleri tartışmaya bile açılmaz. Diğerini kendine benzetmek için ise ilk planda gidenlerin en azından geldikleri yerdeki insanlar üzerinde tahakküm kurmasını sağlayacak (asker sayısı vs.) üstünlüğe sahip olmaları gerekir. Böyle bir durumda vaki değildir. “Ötekinin kültürünü kökten kazımak ve asimilasyoncu siyaset uygulamak” (Schnapper 2005:27) söz konusu olamayacağına göre, Eco'nun iki seçeneğine yeni birisini daha ekleyebiliriz: karşı tarafı olduğu gibi kabul ederek onlarla ittifak kurmak.²⁷⁰ Bu yöntem Avrupa nazarından elbette daha az masraflı olduğu (Gumilev 2003c:125) için makul bir tercih idi.

Binlerce mil uzunluğundaki bu yolculuklar, önceden kestirilemeyen veya akla hiç gelmeyen çeşitli tehlikeleri de muhtemelen içinde barındırmaktaydı. Seyyahlar daha önce Avrupa kıtasında uzun yolculuklara girişmişlerdi ancak bu kadar mesafeyi ilk defa katediyorlardı. Kendi kıtalarından en az dört kat daha büyük olan (Sinor 1977a:96) bu yeni kıtada işleri hiç de kolay değildi. Carpini eserinde iki Tatar ile birlikte gözyaşlarıyla nasıl yolculuk yaptığını belirtir. Yolculuklarını yaşam ya da sonun da ölümün olup olmadığını bilmeden yapılan bir seyahat olarak niteler (Carpini 2001:113).

Rusya, Ermenistan ve Kafkasya, Moğollar ile seyyahların genellikle ilk karşılaştıkları bölgeler olması hasebiyle önemlidir. Carpini (2001:107) ve onun yolundan giden çağdaşları Moğol sınırlarına ulaştıklarında, bazı Moğol birlikleri hemen onların yanına gelerek niçin burada olduklarını sual etmişlerdir. Rubruk ise bu ilk karşılaşmayı

²⁶⁸ Ayrıca bkz. (Schnapper 2005:56-57)

²⁶⁹ 1096 yılında başlayan ve doğuda Latin krallıklarının kurulmasıyla neticelenen ilk haçlı seferinden sonraki akınların pek de başarılı olduğu söylenemez.

²⁷⁰ Mektuplar başlığı altında bu konu üzerinde durulacaktır.

“kendimi başka bir dünyaya girmiş gibi hissettim” sözleri ile ifade etmiştir. Rubruk’un (2010:86,110) eserinde bu hissini iki yerde tekrar etmesi, onun bu ilk karşılaşmadan ne kadar çok etkilendiğini göstermektedir.²⁷¹ Burada şüphe yok ki Rubruk, kilisenin etkisiyle çağın dindarlarının öteki dünyaya bakışlarının tipik bir örneğini sergilemiştir: “Hıristiyan dünyasının sınırlarının ötesinde, “Tanrı Barışı”ndan yoksun, evrenin tüm olumlu niteliklerini yitirmiş imansızların dünyası” (Gurevich 1985:75).

Seyyahlar Moğolların kurmuş oldukları askerî düzenden yani birçok yerdeki Moğol askerî kamplarından yararlanmalarına rağmen, at sırtında olduğu kadar yürüyerek de seyahatlerini yazın sıcaklığında ve kışın soğukunda sürdürmek zorunda kalmışlardı.²⁷² Zaten eski Fransisken kurallarına bakıldığında onlar çıplak ayakla yürümeyi, alçakgönüllülüğün, adanmışlığın ve takva üzerine yaşamının en önemli göstergesi olarak görüyorlardı (Lemmens 1904:65).

Onlar soğuğu hissediyorlar ve bazen sabaha karlar içinde uyanabiliyorlardı. Açlık da çekmekteydiler. Yine de dilenci keşişler, kilisenin perhiz günlerinde itina ile oruçlarını tutmaya gayret gösteriyorlardı. Carpini (2001:113) eserinde paskalya öncesi büyük perhiz günlerinde su ve tuzdan başka yiyeceklerinin olmadığından bahsetmektedir. Kar suyundan başka içecekleri de yoktur.²⁷³

Göçebeler için ondan mahrumiyetin ölüm ile eşdeğer olduğu bozkırların görüntüsü, Moğollara özgürlüğü çağırırsa (Roux 2001:45) da, anlaşılan o ki seyyahları oldukça şaşkına çevirmişti. Örneğin Rubruk Asya bozkırları ile deniz arasında bir fark görmediği gibi, Asya bozkırlarındaki uzun süren yolculuğundan sonra insanlara rastlamasını, denizde kazaya uğrayanların bir limana ulaştıklarında yaşadıkları sevince benzetmiştir (Rubruk 2010:123).

²⁷¹ Farklı bir dünyaya atılan adım olarak değerlendirilen ilk karşılaşmada seyyahlar dikkatli olmak zorundaydılar. Örneğin tüccarlar Rubruk’a (2010:82; Watson 2011:93) Sartak’ın bölgesine giderken uyarıda bulunma ihtiyacı hissetmişlerdi. Bir tarikat üyesi yani din adamı olarak Rubruk’un sergilediği tutum ve sözleri buna sebep olmuş olabilir. Seyyah çoğu zaman elçi olarak gittiğinin bilincinde olsa da, şuur altında yatan “Tanrı’nın elçisi” olduğu fikri ve tarikatının misyonerlik hususundaki kuralları, bazen daha da belirgin hale gelebiliyordu. Fakat bu durum nihai amacı sekteye uğratabilirdi. Bu yüzden Suğdak’taki tüccarlar Rubruk’a eğer seyahat belgesi almak istiyorsa elçi olduğunu hatırdan çıkarmaması gerektiğini söylemişlerdir.

²⁷² Örneğin bkz. Rubruk (2010:144).

²⁷³ Gosman’ın da (1994:74-75) ifade ettiği gibi, aslında çekilen bu sıkıntılar, dilenci keşişlerin tercih ettikleri yaşam modeline gayet uygundur.

Karşlarına çıkan farklı coğrafi bölgeleri ve insanları keşfetmenin heyecanını yaşayan seyyahlar (Abu-Lughod 1989:158), kendilerine yakın hissedebilecekleri bazı şeyler ile de karşılaşır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Avrasya bozkırları üzerinde Hıristiyanlığın birçok mezhebi yaşam alanı bulmuştu. Carpini'nin (2001:86-87,104-105,127) heyeti çoğu zaman Ortodoks Ruslar ile karşılaşmış, Rubruk (2010:161vd.) ise daha ziyade Nesturiler ve Latin Hıristiyanlardan bahsetmiştir. Genellikle kabul edilen görüş, Rubruk'un Nesturilere karşı bakışının düşmanca ve tiksinti duyduğu yönündedir. Rubruk (2010:174) eserinde Nesturileri birçok yönden (onların heretik olduğu ve alkole düşkün oldukları) eleştirmektedir. Ancak uzun yolculuktan sonra bir Nesturi kilisesine rastlaması onu oldukça memnun etmiştir. Rubruk (2010:176) onların kiliselerine girerken neşe içinde ilahiler okuduklarını söyler.²⁷⁴ Dolayısıyla seyyahlar için bu kişiler zahmetli yolculuklarından sonra yanlarında nefes alabilecekleri bir sığınak görevi görmüşlerdir.

İlk karşılaşmadan sonra Moğolların dikkat ettikleri en önemli şey, gelenlerin hediye olarak bir şey getirip getirmedikeydi. Bu tür davranış şekli eski dönemlerde yani modern öncesi dönemlerde de vardı. Zira Mauss (2002:83), hediyeleşmeyi eski zamanlardan beri gelen erdemli bir davranış tarzı olarak tarif ederek, bu kültürün aynı zamanda ahlaki boyutunun da olduğunu ifade etmiştir. Gurevich'e (1985:221-222) göre ise hediyeleşme, barbar toplumlarda evlilik, ticaret, ziyaret ya da barışın sağlanması gibi durumlarda, karşı taraf ile samimi ilişkileri kurmanın ya da idame ettirmenin vazgeçilmez bir yardımcıdır. Araştırmamıza konu olan seyahatnamelerde de bu meseleye sık sık temas edilir. Eğer Moğollar bekledikleri hediyeler ile karşılaşmazlarsa, gelenleri hor ve küçük görürlerdi (Carpini 2001:104,107,108,111,120; Rubruk 2010:111).²⁷⁵ Sıradan bir yaşam tarzını benimseyen, kişisel ve müşterek serveti hor gören, kısacası yoksulluğu kendilerine düstur edinmiş olan dilenci keşişler, Moğolların bu tutumları karşısında çok zor tecrübeler atlatmışlardır. Çoğu zaman Moğolların açgözlülüğü ile tarif ettikleri bu durumu seyyahlar iğrenç olarak nitelemişlerdir. Zira

²⁷⁴ Rubruk'un Nesturileri heretik olarak nitelemesi kendi görüşü olmayıp Katolik Kilisesi'nin bir kabulüdür. Zira Katolik Kilisesi'nin tek heretik olarak kabul ettiği akım Nesturyanizm değildir. XIII. yüzyılın Latin Kilisesi, tıpkı Nesturiler gibi Ortodoks Rusları da heretik ve hizipçi olarak niteler.

²⁷⁵ Quentin (2006:28), daha aşağı sınıfta olan kölelerin dahi gelenlerden armağan talep ettiklerini söyler.

Rubruk onların bu talebini geri çevirdiğinde sahtekârlıkla suçlanmıştı, durum ciddiydi, çünkü yalan yere elçilik yapmak ölüm cezasını gerektiriyordu. Ardından Rubruk'a (2010:110-111) tekrar hareket izni verildiğinde, o kendisini şeytanın pençelerinden kurtulmuş gibi hissetmişti.²⁷⁶ Her ne kadar onların hediye talepleri seyyahlar tarafından Moğolların açgözlülükleri olarak değerlendirilmiş olsa da, bundan karşılıklı armağanlar verilmesi yani hediyeleşmenin, Moğollar arasında sosyal ilişkilerin önemli bir parçası (Jagchid-Hyer 1979:132) olduğu sonucu karşımıza çıkmaktadır. Moğollarda boş el ile yapılan bir ziyaret nezaketsizlik olarak kabul edilmekteydi. Ancak bizim söz konusu ettiğimiz elçilerin diğer bir özelliği de din adamı vasfına sahip olmalarıydı. Dolayısıyla onların Moğol hükümdarının talihi için edecekleri dua (Ratchnevsky 1992:184), maddi hediyelerden daha değerli görülüyordu (Watson 2011:97).

3.2. Elçi Kabulü ve Teşrifat

Yeryüzünde tarihin belli zamanlarında öylesine önemli şehirler belirmiştir ki, insanlar mesafeleri hiç düşünmeden uzun yollar kat ederek bu şehirlere ulaşmışlardır. Hıristiyanlar açısından İsa'nın doğup büyüdüğü topraklar olan Kudüs, Petrus ve Pavlus'un kabirlerinin bulunduğu Roma, kendilerini Tanrı ile ahit yapmış bir millet olarak sayan Yahudiler için yine Kudüs, Müslümanlar için ise Hz. İbrahim ve İsmail'den beri Mekke, hicretin sonrasında Medine hep bu kabildendir. Yüzyıllar boyunca yukarıda ismi geçen şehirlere bağlı oldukları dinin inananları aralıksız olarak gelip gitmişlerdir. Bahsi geçen şehirler için söz konusu durum hâlâ devam etmektedir. Şüphesiz Moğol çağına gelindiğinde o şehrin adı eski Uygur başkenti yakınlarındaki (Jackson 1999:704) Karakurum olmuştur (Beyânî 1367:I,189; Himmeti-i Gülyan 1378:262) Fakat bu gizemli şehir yüzyıllar boyunca kesintisiz bir ziyaretçi akınına ev sahipliği yapmamıştır. Sadece 30 yıl Moğollar'a başkentlik yapan ve milyonları

²⁷⁶ Rubruk (2010:127) Sartak'ın bölgesinde iken bu talepler karşısında "kendi mal ve mülkünden vazgeçen birisi olarak başkalarına ait şeylerin taşıyıcısı olamazdım" şeklinde cevap vermesi, hem İsa'nın hem de Aziz Francis'in takipçisi olarak hareket ettiğinin göstergesidir. Seyyah aynı zamanda kendisine verilenleri de her defasında almıyordu. Rubruk'un bu özelliği Mönge ve yakın çevresi tarafından da bilinir olmuştu. Bkz. Rubruk (2010:261). Seyyah Quentin (2006:17) ise "Moğolların ellerinin her zaman almaya uzandığını, vermeye gelince sıkışıp kaldığını" söylemektedir. Hatta adı geçen seyyah onların bu özelliklerini ayrı bir bahiste işlemiştir.

etkileyen kararların alındığı (Allsen 1996:121) bu şehre olan ilgi²⁷⁷, Moğol çağından sonra hızla bir düşüşe geçmiştir.²⁷⁸

Bunun yanında Mekke'ye doğru yola çıkan Müslümanlar ya da Kudüs'e İsa'nın kabrini ziyarete giden Hıristiyanlar, dini bir düşünceden hareketle seyahatlerine başlarlar. Ancak Moğol çağında imparatorluk başkenti olan Karakurum'un, adı geçen şehirler gibi üç semavi dinin müntesiplerini buraya çekecek bir kutsiyeti bulunmamaktadır.²⁷⁹ Böyle olmasına rağmen yine de dünyanın her yerinden insanlar bu şehre akın etmişlerdir.²⁸⁰ İlginç olan ise Moğol çağında kendileri açısından bir kutsiyet ifade etmeyen bu şehre din adamlarının gelmesidir. Atiya (1962:93), Latin misyonerlerin adı geçen şehre olan akınını ve bıraktıkları eserleri, Orta Çağ'ın "coğrafya bilgisi" açısından devrim niteliğinde saymış olsa da, her halde biz bir kelime oyunu yaparak, cümleden coğrafyayı çıkarıp, bu eserlerin dünya tarihi açısından fevkalade önem taşıdığını ifade edersek abartmış olmayız.²⁸¹ Zaman içerisinde çeşitli nedenlerle en uzakta bulunan bölgeler ve halklar Avrupalının gözünde değersizleşmiş iken, sözünü ettiğimiz seyyahlar tekrardan bu bağlantıyı kurmuşlardı. Bu bir bakıma XIII. yüzyılın en büyük göçebeleri (Moğollar) ile aynı yüzyılın en başarılı göçebe vaizlerinin (Fransiskanlar ve Dominikanlar) karşılaşması anlamına geliyordu (Cohn 2000:61).²⁸²

²⁷⁷ Phillips (1988:74), adı geçen şehrin sahip olduğu itibarı vurgulamak için "daha İran ve Çin tam olarak fethedilmeden her yol Karakurum'a çıkıyordu" şeklinde bir yorumda bulunmuştur.

²⁷⁸ Marco Polo (2003:I,161), şehir eski ihtişamını yitirdikten sonra buradan geçmesine rağmen hayranlıkla söz etse de, Rossabi'nin (2014:216) haklı olarak ifade ettiği gibi, Karakurum'un mevkiinin sağladığı olumsuz şartlar (uzaklık vs.), onun uzun süreli bir dünya başkenti olamamasının en önemli sebebiydi. Ancak buna rağmen Moğollar, Selçuklularda olduğu gibi bir kavim olarak Batı'ya göç etmemişlerdi. Moğolların yine büyük bir kısmı Moğolistan'da kalmıştı. Bkz. Barthold (2006b:136).

²⁷⁹ Ögedey Kağan zamanında başkent yapılan (Kushenova 2013:37-38; Buell 2003:222-223) Karakurum, Selenge'nin bir parçası olan Orkun'un sol yakasında bulunur. Uygurların başkenti olan Karabalasagun ile Bilge Kagan ve Köl Tigin Yazıtlarının olduğu bölgeye çok yakındır. Burası Baykal Gölü'nün güney batısında konumlanan ve Türklerin "Kutlu Ötüken" olarak kabul ettikleri Yenisey-Orkun bölgesidir. Osman Turan'ın (2010:107) da ifade ettiği gibi öteden beri "imparatorluk kurmak için buraya sahip olmak telakkisi hüküm sürmüştür". Bkz. Gömeç (2014:19 vd.; Roux 2006:263-267).

²⁸⁰ Spuler'e göre Karakurum'un kısa süreli cazibe merkezi olması, Uzak Doğu'ya tarihte ilk kez Yakın Doğu ve Batı ile yakın ilişkiler kurma fırsatını vermiştir. Adı geçen tarihçi Moğol ülkesinin sonraki zamanlardaki sessizliğini ise, İslam'ın beşiği olan Arabistan'ın, Emevi hilafetinin kurulmasının ardından yaşadığı itibar kaybı ile benzerlik kurarak açıklar. Bkz. Spuler (1971:23,27).

²⁸¹ Hamilton (1994:712), Orta Çağ'ın insanların Kudüs'e yaptıkları hac yolculuklarının Avrupa toplumu üzerindeki etkisini, Paris'in İlahiyat Okulu'nun yaptığı tesirden daha üstün görmektedir. Misyoner seyyahların bu eşsiz çabalarının sonucunda farklı milletlerin dinleri hakkında elde edilen bilgi de şüphesiz en az hacıların yaptığı tesir kadar Avrupa toplumu üzerinde etkili olmuştur.

²⁸² Bu aynı zamanda, Orta Çağ'da mecazi olarak genellikle "İsa'nın askerleri" diye tanımlanan (Ladner 1967:246) keşişlerin, Moğollar'ın gerçek askerleri ile karşılaşması anlamına gelmekteydi. Misyoner keşişlerin en önemli özelliklerinden birisi aza kanaat etmek ve bunun ötesindeki her şeye dünyevi nazarla

Bizim çalışmamızda ismi geçen seyyahların büyük bir kısmı hem misyoner olup hem de üzerlerinde “elçilik” görevi taşımaktaydılar. Dünya tarihinin belki de en eski kurumlarından birisi olan bu müessese (İpşirli 1995; Uyumaz 2011:11), şimdilerde kurumsal yapısını tamamlamış bir hüviyete sahip olsa da, Orta Çağlarda adı geçen görev daha çok gönüllü bir arzunun ürünüydü. XIII. yüzyılda Avrupa’nın deneyim ettiği Moğol tecrübesi, kıtanın yöneticilerini ve manevi liderini, onları Hıristiyanlığa kazandırmanın gerekliliğine yeterince ikna etmişti. Ancak bu şekilde, yani vaftizlerini mümkün kılarak Moğolların müttefik olması öngörülüyordu. Bu nedenle elçilik görevi diplomatlardan ziyade misyonerlerin sırtına yüklendi (Muldoon 1979:61). Her şeye rağmen güvenlik, ulaşım, barınma vs. gibi zorluklar, misyoner keşişlerin bu gönüllü başlangıçlarını bazen çekilmez bir hale getirebiliyordu.

Bilindiği üzere elçiler muhatabına sadece mesajları iletmekle değil aynı zamanda efendisinin adına görüşmelerde bulunmakla da yükümlüdür. Aynı zamanda istihbarat açısından düşünüldüğünde, onların elde ettiği bilgiler çok değerli olabilmektedir. Bu, efendisi adına bir avantaj olarak görülse de, tüccar ve misyonerlere kıyasla farklı bir arazide elçilerin işleri casusluk şüphesinden dolayı daha da güçleşebilmekteydi.

Moğol idarecilerinin karşısına çıkan elçilerin kabul merasiminde icra edilen birkaç önemli husus vardı. Gelen kişi bu aşamalardan geçmeden görüşmeye alınmazdı (Ravendi 1354:534). Bu merasim, güvenlik prosedürünü her zaman uygulayanlar için mutad bir tertip gibi gözükse de, kendilerini birden bire Moğolların sıra dışı önlemleri içerisinde bulan elçiler için yaşananlar oldukça şaşırtıcı olabilmekteydi.

Moğollar, gelen elçiler gibi evrensel bir dinin, yani “yayıma temayülü”ne (Mensching 2012:97) sahip bir inancın müntesipleri değillerdi. Onların inançları Gök Tanrı ve Şamanizm²⁸³ eksenli şekillenmişti. Bunu kendileri de icat etmemişlerdi. İnsanın tıpkı

---

bakmaktı. XIII. yüzyılın Moğolları da tıpkı bu keşişler gibi ancak zorunluluk icabı “yalın” ve “süssüz bir yaşamı” tercih ediyorlardı (Beyânî 2015:58).Çünkü göçebe olmak hızlı olmayı zorunlu kılıyordu. Bu nokta da Roux’un (2006:44) “öteki tasvirini” önemsemekteyiz: barbarların “erdemlerini görebilmek için onlarla uzun süre birlikte yaşamak gerekir.”

²⁸³ Roux (2006:59), “Şamanizm bir din değil, bir tekniktir” der. Ayrıca bkz. Ocak (2009a:70-74,141 vd.); Ekrem (2015:187-188).

din gibi sosyal bir varlık olması, inançların hayatın her alanına nüfuz etmesini kolaylaştırıyordu. Kısacası, dış âlemin insanların sahip oldukları “özel gözlüklerle” (inanç) algılanması, en küçük günlük işlere dahi dinin müdahil olması sonucunu doğuruyordu (Er 2008:400-401; Sezen 2013:84). Şüphesiz Moğollara bakıldığında, bir bakıma “manevi kültür unsurları” (Er 2008:386) olarak niteleyebileceğimiz bu tabuların günlük hayata yansımaları, çok farklı sahnelerin ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Bir kere onların kutsal olarak kabul ettikleri şeyler, bazen diğer din ve kültürlerin en çok uzak durdukları hususlar arasında yer alabilmekte idi. Birçok kültürde temizlik, inancın bir gereği gibi algılanır. Örneğin Moğollar için kutsallık taşımayan bir nesne olan ayakkabının, temiz olup olmaması önemli değildir. Külâh (başlık) kutsal olmasına rağmen o, yıpranmış veyahut pis de olsa özel ve kutsal olarak kabul edilir. Yani onlar için önemli olan temizlikten çok kutsallıktır (Jagchid-Hyer 1979:150-151).

Quentin sayesinde bilgi sahibi olduğumuz ve amacı Baycu²⁸⁴ ile görüşmek olan Ascelin’in heyeti, Moğollar ile ilk karşılaşmalarında belki de tüm misyoner heyetler arasında en sıkıntılı süreci deneyim etmişlerdi. Heyettekiler Moğolların tabularına uzun süre direnmeye çalışmışlardı. Arınmak ve boyun eğmek bu tabular arasında en önemlileriydi (Sion De Saint Quentin 2006:74). Elçilerin diz çökmesi aynı zamanda Papa’nın Han’a tabi olduğu anlamına geleceği için (Deguignes 1923:208), heyettekiler sadece selamlamanın yeterli olacağını kararlaştırmışlardı.

Rubruk da (2010:250-251) Moğollar içerisinde Şamanların icra ettikleri iki arınma ritüeline şahitlik eder. İlki Şamanların gökbilimi sayesinde günün müsait olup olmadığını bildirmeleridir. Diğeri ise ateşle arınma ayinidir. Ateşin tedavi edici yani hastalıkları giderici özelliğine inanıldığından bu husus oldukça önem arz etmekte idi. Ateşe izafe edilen bu kutsiyet sadece Moğollara münhasır bir özellik değildi (Miftah 1381:172). Zira Altaylılar ve Sahalar da ateşi kutlu saymakta idiler. Uygur Türklerinde de ailenin kurulması (ocak kültü) aşamasında ve devamında ateşin kutsiyetine inanılmaktaydı. Esasında bu, çoğu araştırmacının da ifade ettiği gibi ihtiyaçlara binaen ortaya çıkan bir husustu. Maksat Zerdüştler de olduğu gibi ona tapmak değil, onun faydalarından olabildiğince istifade etmektir. Türklerin İslam inancına dâhil olmasından

²⁸⁴ Bu örnekten de gördüğümüz gibi, Moğollarda prensler ve vezirlerde elçi kabul edebilirlerdi. Bkz. Spuler (2011:394vd.) İpşirli (1995:7).

sonra ise ateş, eskisi kadar olmasa da, bu özelliğini korumaya devam etti (Gömeç 2014:244-247; Turan 2010:75-76; Roux 2011:82; Güngör 2012:40).²⁸⁵

Rubruk büyük kağanı her ziyaretinde, bu ayinin icra edildiğini görmüştür. Seyyah büyük kağanın bir işe girişip girişmeme konusunda ki kararında, bu ritüellerin ne kadar önem arz ettiğini vurgulamak ister gibidir. Seyyah burada bir yabancı olarak, ritüeli açıklamak yerine sadece tarif eder. Aslında çoğu zaman seyyahların yaptığı şey budur. Bazen bizler bunun ayırımına varamayabiliriz. Bu tür eserlerin güvenilirliğinin tartışılmasının en önemli gerekçesi de büyük ölçüde bu şekilde gözleme dayanmalarıdır.

Moğollar, Rus prenslerine kağanın karargâhına girmelerinden önce, ateşle arınma²⁸⁶ ritüelini zorunlu tutuyorlardı ve bazıları şehitliği bu ritüeli gerçekleştirmeye tercih ediyorlardı. Rus prensleri, boyun eğmiş oldukları kişilerin dini ve siyasi statülerini kabul etmeye zorlanıyorlardı (Carpini 2001:37). Burada asıl olan, siyasi meydan okuma iken, kendisini dini alanda belli ediyordu (Khazanov 1993:469). Bu örnekler aslında dini inançların farklı iki kültür üzerindeki etkisini (Benedict 2005:8; Eliade 2004:20) göstermesi açısından son derece önemlidir. Zira ritüeli zorunlu kılan taraf putperestliğe daha yakın olmasına rağmen, karşı taraftan boyun eğmenin göstergesi olarak inanç temelli isteklerde bulunuyordu.²⁸⁷

Kağan ile ilk görüşme Moğollar açısından olmasa da seyyahlar için hayati bir önem arz ediyordu. Örneğin Moğollar “eşik ruhu”na çok fazla önem verdiklerinden dolayı, yurda girer iken eşığe basmak bazen hakaret ile eşdeğer kabul edilmekteydi (Jagchid-Hyer 1979: 154; Spuler 1988:72). Gumilev’e (2003c:283) göre bu kutsal olmaktan ziyade uğursuzluk inancı ile ilişkiliydi. Aksi halde bu kuralı çiğneyen Rubruk’un (2010:207)

²⁸⁵ Bununla ilgili pek çok örnek vermek mümkündür ancak günümüzde dahi Türk dünyasının çeşitli yerlerinde kutlanılan Hidrellez adıyla bilinen geleneksel bayramda, en önemli sembol olan ateş üstünden atlanılarak hastalıklardan arınma düşüncesinin devam etmesi, buna en güzel misaldir. Bkz. Ocak (2007:145 vd.).

²⁸⁶ Kök Türkler de VI. yüzyılda şahit olunan (Gömeç 2011a:52) ateşle arınma ritüellerinin Moğolistan’da Komünist rejimin egemen olmasına değin Moğol aileleri arasında devam ettiği ifade edilmektedir. Bkz. Jagchid-Hyer (1979:169).

²⁸⁷ Bu noktada Durkheim’in tespiti oldukça önemlidir. Durkheim (1995:35), içinde az da olsa kutsallık barındırmayan bir ritüelin olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca bkz. Eliade (1991:21).

arkadaşının öldürülmesi gerekirdi.²⁸⁸ Kağan diğerlerinden yüksek bir yerde oturuyordu. Yanlarında eşleri çocukları ve diğer akrabaları bulunuyordu. Yine kağanın maiyetinde bulunan tercümanlar, müzisyenler askerler vs. de orada yerlerini almaktaydılar (Spuler 1988:109). Elçilerin oturacakları yerlerde belliydi. Aslında Moğol sarayındaki bu hiyerarşik düzen²⁸⁹, hemen hemen bütün Orta Çağ devletlerinin genel kabulüydü (Ruotsala 2001:75; İpşirli 1995:8).

Seyahatin nihai amacı, daha önceden tespit edilen imparatorluk yöneticileriyle karşılaşmaktı. Moğollarda hiyerarşinin en tepesinde, hayatta olduğu ve olmadığı zamanlarda da Cengiz Han vardı (Miftah 1381:177). Rubruk'un çağı için Batu ondan sonra geliyordu (Barthold 1979:352). Rubruk'un (2010:126vd.) Batu'nun Hıristiyan olduğu bilinen oğlu Sartak²⁹⁰ ile karşılaşması da son derece önemliydi.

Rubruk ve yanındakiler diğer diplomatik yönü ağır basan heyetler ile karşılaştırıldığında, daha fazla misyoner hüviyeti taşımaktaydılar. Dolayısıyla onlar bu karşılaşmada Fransiskenlerin yoksulluk ideallerinin sıkı takipçileri gibi davranıyorlardı. Üzerlerinde Fransisken giysisi varken ayakları da çıplaktı. Haç, ayin kadehi ve kutsal yazıları beraberlerindeydi. Kutsal kitaplarını belirli bir düzen içinde taşıyorlardı (Rubruk 2010:128).²⁹¹

Rubruk'un görüşme yerine kağandan önce gelmesi ve içeri girerken dua edip ilahiler okuması (muhtemelen diğer elçilerde bu şekilde yapıyorlardı) da önemlidir. İlk karşılaşmada dikkat edilmesi gereken fakat gelenlerin bilmediği birçok husus vardı. Örneğin Moğollar tüm heyetin büyük kağan ile görüşmesine müsaade etmiyorlardı (Ravendi 1354:533). Bundan başka seyyahların tanıklığına göre Moğol yöneticileri duygularını pek fazla belli etmezlerdi. Carpini'ye (2001:131; Barthold 1990:512) göre Güyük'ün güldüğü hiç görülmemişti. Rubruk, büyük kağan Möngeke'nin konuşmasına

²⁸⁸ Marco Polo (2003:I,234) bunun cezasının eşiğe basan kişinin giysilerini almak ya da sopa atmak ile verildiğini söyler.

²⁸⁹ Ayrıca bkz Peng Da Ya ve Xiu Ting (2012:115).

²⁹⁰ Bu konu hakkında bkz. Kafalı (1976:53-54); Ötemiş Hacı (2014:39,45); Özcan (2014:186-187).

²⁹¹ XIII. yüzyılda Kutsal Kitap kopyaları oldukça küçük boyuttaydı (15cm x 12 cm). Bunu talep edenler, gezici özelliklerinden dolayı büyük oranda dilenci keşişlerdi. Bkz. Clanchy (1993:134-135).

müsaade etmesine kadar uzun müddet bekletilmiştir. Möngke kuşları ile beraber bu görüşmeye gelmiştir (Rubruk 2010:190).

Hıristiyan dünyasına geri dönüş ise neşeli bir durumdu. Tüm tehlikeler geride bırakılıyor ve seyyahlar kendi insanları arasına geri dönüyorlardı. Örneğin Carpini, Kiev şehrindekilerin kendi gelişlerini duyduklarında onların sanki ölümden sonraki diriliş anına benzer bir sevinç gösterdiklerini yazar. Aynı durum Polonya, Bohemya ve Rusya'da da yaşanmıştır (Carpini 2001:135).

3.3. Moğollar İçerisinde Seyyahların Bilgi Kaynakları

Yukarıda XIII. yüzyıl öncesinde Batılıların Asya'ya dair bilgileri üzerinde durulmuştu. Bu başlık altında ise seyyahların kendi deneyimleri sırasında Asya'da karşılaştıkları kişilerden edindikleri bilgiler üzerinde durulacaktır. Seyyahlar bu bilgileri çoğunlukla, Moğolların savaşlarda esir aldıkları insanlardan öğreniyorlardı. Onların yazgısının bu şekilde olması, isyancı oldukları için değil, yeni efendilerinin ustaca planlarının bir sonucuydu (Hodgson 1977:408). Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, seyyahlara bilgi akışını kolaylaştıran ve sağlayan bu kişilerin sayısını tespit etmek güçtür. Ancak seyyahların ifadelerine inanılacak olursa Sartak'ın, Batu'nun, Güyük'ün ve Möngke'nin ordasında bulunan zanaatkâr ve esirlerin sayısı hiç de az değildir.²⁹² Özellikle bu esir ve zanaatkârların, bir zamanlar Avrupalıların tiksintiyle adlarını andıkları Macarlardan oldukları görülmektedir. Onlar arasında eğitim seviyesi çok farklı olanlar vardır. Birden fazla dil bilmelerinden ötürü Hıristiyan Avrupa ile Moğollar arasında iletişimin sağlanmasında yani tercüman olarak önemli bir işlevi de yerine getirmişlerdir. Guzman'a (2010:149) göre, Hıristiyan Avrupa ve Moğolların ilişkilerinin ilk yirmi beş yılında, bu Batılı esirler Moğollar hakkında seyyahların en önemli haber kaynakları olmuşlardır.

Seyahatnameler içerisinde bu bilgi kaynaklarından sıkça bahsedilmesi, aslında seyyahın kendi eserinin güvenilirliğinden şüphe edilmemesini sağlama kaygısının da bir tezahürü gibi görünmektedir. Carpini (2001:24) eserinin başında kendi yazdığı önsözde, metnin

²⁹² Quentin'deki bu konu için bkz. (2006:27-28.)

sahih olduğu konusunda şüphe edilmemesi gerektiğini söylerken Moğollar içerisinde bulunan esirlerden de bahseder:

“Onların ülkelerinde bir yıl ve dört aydan daha uzun bir süre bazen yalnız başımıza, bazen de refakatçilerin eşliğinde yolculuk yaptık. Aralarında yaşadığımız kadar kendi gözlemlerimizle şahit olduklarımızı veya esir düşerek onların içinde yaşayan Hıristiyanlardan edindiğimiz güvenilir bilgileri sizlere en gerçek bir şekilde ve yazılı olarak aktarıp, uyarıda bulunmak istedik.”

Aynı seyyah büyük kağan Güyük'ten söz ederken onun yanındaki Hıristiyanlardan aldığı duyuma göre kağanın Hıristiyan olduğunu söyler (Carpini 2001:131). Devamında bundan şüphe edilmemesi gerektiğini, çünkü bu bilgiyi büyük kağanın emrindeki Hıristiyan papazlardan aldığını ifade eder. Yukarıda gördüğümüz üzere seyyah sadece Moğollar içerisinde yaşayan Hıristiyanlara güvenmektedir. Yazarın ifadelerine göre diğer unsurlar ise onun güvenini kazanamamıştır. Carpini'nin (2001:136) en önemli bilgi kaynaklarından birisi de isimlerini teker teker zikrettiği Ruslar'dır.

Moğollar kendilerinden önceki Bozkır kavimleri gibi, fetihleri esnasında yerleşik dünyanın neredeyse tüm imkânlarını ortadan kaldırmışlardır. Ancak imparatorluğun inşasında özellikle fetihler sırasında ticaret yolları boyunca elde ettikleri kazanımlar da olmuştur (Liu 2010:109; Khazanov 1983:241).²⁹³ Bununla ilgili olarak Carpini (2001:90), Moğollar içerisinde bulunan esirlerin genel durumları hakkında, “Müslümanların ve diğer kavimlerin ülkelerine egemen oldukları için, bütün tecrübeli sanatkârları alırlar ve kendi işlerinde kullanırlar” diyerek bu esirlerin kaynağının fetihler olduğunun altını çizer. Efendilerinin çadırlarında hizmet eden köleler ise Carpini'nin (2001:90-92) ifadesiyle dünyadaki en kötü kadere sahip olanlardır. Carpini'nin tanıklarına bakıldığında hep ezilenlerle mülâkat yaptığı ya da onları gözlemlediği görülmektedir. Eğer Carpini anlattıklarına birebir şahit olmadıysa, içinde buldukları toplum tarafından hor görülen bu insanlar, Moğollar hakkında yergi dolu ifadeleri rahatlıkla kullanmış olabilirler. Dolayısıyla bazı durumlarda seyyahın gözlemlediği toplumu, bir başkasının hissi yaklaşımlarıyla kavramaya çalıştığını (Kabbani 1986:2; Guzman 2010:131) modern okuyucu dikkatten kaçırmamalıdır.

²⁹³ Cüveyni'nin Semerkant'ın ele geçirilişi ile ilgili anlattıkları bunu doğrulamaktadır. Bkz. Cüveyni (1385:I,197-203).

Carpini (2001:136-137) eserinin son kısmında ise Moğollar içerisine yapılan bu seyahatten kimsenin kuşku duymaması için seyahatine tanıklık eden isimleri zikreder. Üzerinde durduğumuz seyahatnameler içerisinde, raporunun gerçekliğine şüphe duyulmasın diye, bunu en çok bilgi kaynaklarını zikrederek kanıtlamaya çalışan kişinin Carpini olduğunu da burada belirtmek gerekir. Seyyah Moğollar hakkında en detaylı bilgileri nereden aldığını şöyle açıklar:

“Hakanın daha çok kişisel tabiatı hakkındaki özelliklerini yabancı asilzadelerin hizmetinde bulunanlardan öğrendik. Bunlardan çoğu Rus ve Macar olup, Latince ve Fransızca biliyorlardı. Aynı şekilde bazı bilgileri de Rus papazlardan edindik. Bu kişilerden bazıları 30, bazıları 20, bazıları 10 veya birkaç seneden fazla zamandan beri Moğollarla birlikte yaşamakta olup, hem dillerini hem de geleneklerini çok iyi bilmektedirler. Bu kişilere sorarak, öğrenmek istediğimiz her konu hakkında onlardan gönüllü olarak bilgi aldık. Hatta meraklı olduğumuzu bildikleri için bazıları, daha biz sormadan bize bilgi aktardılar.” (Carpini 2001:128-129).

Carpini'nin seyahatinde yanında bulunan Benedict de (Dawson 1955:79vd.) kısa raporunda Moğollar arasındaki esirlerden bahsetmektedir. Benedict raporunda iki yerde onları zikreder. İlki Güyük'ün cülus merasimine değinir ikendir. Benedict, Güyük'ün tahta çıkma merasimine katılmak üzere dünyanın çeşitli noktalarından armağanlarla, vergilerle ve mektuplarla 3.000 kişinin geldiğini söylemesine rağmen (Dawson 1955:81-82), Carpini'nin (2001:120) raporunda bu sayı en az 4.000 olarak telaffuz edilir. Benedict, Güyük'ün ordasında kaldığı sürece sık sık cesur savaşçılar olarak tarif ettiği Gürcülerle sohbet etmiştir. Onların haçlara sahip olduklarını ve Kutsal Kitabı Grekçe versiyonundan okuduklarını söyler (Dawson 1955:82).

Quentin'in raporu ise Moğolların Orta Doğu'da yürüttüğü fetih faaliyetleriyle ilgili Avrupalıların ilk bilgi kaynaklarından. Quentin de Moğollar arasında istemeyerek yaşayan insanlardan bahseder. Onun ifadesine göre Moğollar ele geçirilen kentlerde hünerli kişiler haricindekileri ebedi kölelik için ayırırlar (Simon De Saint Quentin 2006:28). Eğer izin belgesi olmayan bir tüccara bir Moğol denk gelir ise, onu kendisine kulluk etmesi için alıkoyar (Simon De Saint Quentin 2006:13). Quentin (2006:66) açık bir şekilde Provirialis adında bir Frank'm, Dominiken heyetine Moğollarla ilgili olarak birçok şey anlattığını söyler.

Carpini ve Quentin gibi Rubruk da Moğollar içerisindeki bilgi kaynaklarını sıkça zikretmiştir. Moğollar içerisindeki Hıristiyanlar, Macarlar, Alanlar, Gürcüler vs. onun bilgi kaynaklarındandır. Diğer seyyahların tanıklık ettiği gibi, Rubruk'un şahit olduğu o kişilerinde durumu pek iç açıcı değildir. Efendilerinin onlara yiyecek ve giyecek sağlamadığı zamanlarda, hayatta kalmak için hırsızlığa başvurduklarını Rubruk (2010:224) ifade etmektedir. Demir işiyle uğraşan Guillaume Boucher ise Rubruk'un (2010:194,219-220,227) en önemli yardımcısı ve bilgi kaynaklarından birisidir.

Çin'e baktığımızda ise, XIII. yüzyılda Karakurum'da izlenen bu politikanın benzerinin Kubilay tarafından da uygulandığına şahit oluruz.²⁹⁴ Çin'in Moğollar tarafından aşamalı olarak fethinde rol alan Uygurlar, Kerayitler, Öngütler, Karluklar, Kanglı-Kıpçak kabileleri, Kitanlar, Cürcenler, Koreliler, Tibetliler, İranlılar, Avrupalılar vb. unsurlar, sonraları danışman, ordu komutanı, idareci, maliyeci hatta dini konularda rehber olarak Moğol yönetimine hizmet etmişlerdir (De Rachewiltz 1993:XIII). Nitekim Yuan Shi bu konuda şöyle demektedir:

“Gözyüzü'nün altındaki bütün zanaatkarları toplayıp başkente yerleştirdiler, onları çeşitli kollara göre sınıflara ayırıp farklı dairelere dağıttılar” (Allsen 1997:36).

Yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere, Moğolların içerisinde seyyahların özellikle güvendikleri kişiler Hıristiyanlar olmuştur. Hem teolojik hem de kültürel faktörlerden dolayı seyyahlar onları kendilerine yakın hissetmişlerdir. Bu aynı zamanda Avrupa'da seyyahların raporlarının kolayca anlaşılabilir olmasına hizmet etmiştir. Ancak yine de seyyahların bu bilgi kaynaklarına şüphe ile bakmak gerekmektedir. Çünkü bu insanlar savaşlarda esir alınmışlar ve Moğol arazisine getirildikten sonra istisnalar hariç çoğunluğu kötü muamele görmüşlerdir. Dolayısıyla Carpini ve Rubruk'u özgürlüklerine kavuşmak için araç olarak görüp (Guzman 2010:133), Moğolları bu nedenle olduğundan da kötü göstermiş olabilirler. Ancak seyyahların bilgi kaynakları Moğollar hakkında şüphe götürmeyecek tespitlerde de bulunmuşlardır. Örneğin bir tanesi Rubruk'a, Moğolların hedefinin Cengiz'den aldıkları emre göre dünyayı dize

²⁹⁴ Özellikle Çinlilerin yönetim organizasyonunda hâkim pozisyona gelmemeleri için bu türlü bir siyaset gerekli idi. Bkz. Lach (1994: 35).

getirmek olduğunu söylemiştir ki, bu cihan hâkimiyeti mefkûresinden kaynaklanmaktadır. Rubruk'ta (2010:184) “eğer buradan ayrılmama müsaade ederlerse, tüm dünyayı onlarla mücadele etmeye ikna için çalışacağım” diyerek kendisine söylenen bu sözden ne kadar etkilendiği göstermektedir. Kısacası doğuda, batıda ve Çin'de yaşayan Müslümanlar ve Hıristiyanlar yeni efendilerine yani Tatarlara hizmet ederlerken (Spuler 1988:1) aynı zamanda bilinçli ya da bilinçsiz olarak seyyahların bilgi kaynakları görevini de ifa etmişlerdir. “Silahlarla gelen yazgı özgür insanı köleleştirmiş” (Schnapper 2005:39) ve bu köleler ardından seyyahların en önemli bilgi kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Bir bakıma savaşçı Moğolların çeşitli sanatlardaki yetersizliklerini²⁹⁵ gidermek için (Phillips 1988:71) topladıkları becerikli esirler, seyyahların eksik bilgisinin tamamlamasında son derece önemli bir rol ifa etmişlerdir.

3.4. Moğollar ve Din

Yukarıda çalışmamızın muhtelif yerlerinde Moğollar'ın inançlarına dair kısa bilgiler verilmiş idi. Aşağıda ise birkaç başlık halinde ve biraz daha detaylı bir şekilde bu konu üzerine eğilmeyi düşünmekteyiz. Son başlığımızda da, karşılıklı mektupları göz önünde bulundurarak, dini idealler ile politik kaygıların Avrupa-Moğol ilişkisine ne şekilde tesir ettiğini tespit etmeye çalışacağız. Ancak buna öncelikle “din anlaşılmadan insanın anlaşılması imkânsızdır” (Sezen 2013:52) sözünden hareketle, Moğolların inanç dünyalarının içerisine girerek başlamalıyız.

Moğolların yaşadığı coğrafya eskiden beri çok farklı dinlere ev sahipliği yapmış olmasına rağmen, Cengiz Han'ın Moğolları'nın inançları uzunca bir süre Şamanizm'e bağlı kalmıştı (İnan 2015:11). Abu'l-Farac (1999:II,480) bu inanç sisteminin onlara Uygurlardan geçtiğine kanaat getirmiştir. Nitekim İranlı tarihçi Cüveyni (1385:I,151-152) Moğolların bilim ve fen adına bir şey bilmediklerini, ancak “kam”ın söylediklerine itaatte kusur etmediklerini ifade etmektedir.²⁹⁶ XIII. yüzyılın Ermeni tarihçisi Kiragos (1928:173) ise, Moğollardan bahsederken onların bir dininin ve ibadet biçimlerinin

²⁹⁵ Krader (1952-53:175), ticaret yollarının güvenliğine oldukça önem veren Moğolların, tarih boyunca bu alanda önemli bir varlık gösteremediklerini ifade eder.

²⁹⁶ Ratchnevsky (1992:96), Şaman'ın Moğol toplumunda en az bir kabile şefi kadar etkinliğinin ve saygınlığının bulunduğunu belirtir. Benzer bir karşılaştırma için bkz. Ocak (2009a:158); Lane (2006:182).

olmadığını, ancak bir Tanrı'dan bahsettiklerini söylemektedir. Ermeni yazarın bu ifadesi, bozkır halklarının sahip olduğu Şamanizm inancından habersiz olduğunun göstergesidir.

Öncelikle her şeyin yaratıcısı olan Tengri, bütün güçleri elinde bulunduruyordu. Kabile yöneticileri, Tanrı'nın vekâletinin kendilerinin üzerinde olduğuna insanları inandırmaya çalışıyorlardı. Şüphesiz bu, dünya hâkimiyeti düşüncesi temelli bir anlayıştan kaynaklanıyordu. Osman Turan'ın ifadesiyle “Tanrı'nın Türkleri koruması ve kendini başka milletlere üstün tutması, hakanların iktidarı ondan almaları inancı Türklerde milliyet ve cihan nizamı şuurunu doğurmuştu.” Bu düşünce Hunlarda, Kök Türklerde ve nihayet Moğollarda da vardı (Turan 2010:66-71; 1955:78). Moğollara daha yakın bir zamanda, Tanrı'nın oğlu anlayışının yani “kutsal kral” motifinin en ateşli temsilcileri ise Çinleşmiş Kitanlar idi (Peliot 1922-3:25; Jackson 1999:704; Biran 2012:87). Bundan başka Moğollar, güneş, ay ve ateşi de kutsuyorlardı (Carpini 2001:38; Shao Hung 2012:85; Spuler 1988:73; Baykara 2011:274-275; Miftah 1381:168). Fransisken keşişi Rubruk'un (2010:219) da belirttiği gibi festival zamanlarında Moğol imparatorlarının bulunduğu yerde şamanistik ritüeller icra ediliyordu.

İnsanoğlu eğer mutluluğun peşinden gitmeyi arzuluyorsa Şamanları takip etmeliydi (Ruotsala 2001:28). Zaten Şamanizm yapı olarak diğer dinlerden gelen etkilere açıktır. Bu yüzden bozkır kabileleri diğer dinlerden de birçok unsuru almışlardır. Kısaca Moğol dini; Şamanizm, gelenekler ve diğer inançlardan gelen unsurların oluşturduğu senkretik bir dindir (Jackson 2005a:254).²⁹⁷

İmparatorluğun batı kısmında İslam, en önemli dini teşkil etmesine rağmen, imparatorluk içinde Budizm, Musevilik, Maniheizm ile bundan ayrı olarak Konfüçyüsçülük, Taoizm, Lamaizm gibi dinlerinin yanında, Zerdüştlük gibi İran

²⁹⁷ Şamanizm'in diğer dinlerden gelen etkilere açık olmasının yanında, onlar üzerinde de kalıcı izler bırakmış olduğu görülmektedir. Bu konuda Abdülkadir İnan'ın (2015:12; ayrıca bkz. Ocak 2009a:54-55) tespiti oldukça yerindedir: “Moğol devrinde Şamanizm üç büyük dinin, İslam, Hıristiyanlık ve Budizm'in mücadelelerine saha oldu. Orta Asya'da ve İran'da Hıristiyanlık XIV. yüzyılda İslam dinine mağlûp oldu. Hıristiyanlık İç Moğolistan'da ve Yedisu'da mezar taşlarından başka hiçbir iz bırakmadan çekilip gitti. Moğolistan'da Budizm zafer kazandı. Şamanizm, Budizm ve İslam dinlerine bir sürü kalıntılarını bırakarak ancak Sibiryada ormanlarında ve Altay dağlarında barınabildi.”

kökenli dinlerde mevcuttu.²⁹⁸ Bunun yanında imparatorluk dâhilinde Hıristiyanlığın birçok mezhebine şahit olunuyordu. Onların destekçileri Ermeniler ve Ortodoks Ruslardı. Alanlar, Bulgar ve Kumanlar Ortodoks olmuşlardı. Ne var ki, Asya'daki göçebe kabileler olan Türkler ve Moğollar arasında en yaygın Hıristiyan mezhebi Nesturilikti. İmparatorluktaki en etkili kiliseyi teşkil etmesinin yanında, Moğollara komşu olan Nayman, Kerayit, Merkit, Öngüt ve Uygurlarında önemli ölçüde inançları bu mezhebe bağlıydı (Roux 2006:291; Aştıyânî 1364:17-25; Ruotsala 2001:30). Adı geçen mezhebin misyonerlik yönünün ağır basmasından ötürü, mensuplarının yüzyıllardan beri farklı kültürlerle temasları ve bunları diğer kuşaklara da aktarmaları, diğer halklarla yaşanması muhtemel çatışmaları minimize ediyordu. Ticarete düşkünlükleri ve sahip oldukları “tıp bilgisi” (Budge 1928: 37; Gutas 2003:132; Rossabi 2008:27-28) ise, anlaşılan o ki en az Şamanlar kadar Nesturi rahipleri çekici kılmaktaydı.

Moğolların Nesturilik ile tanışmaları, Kerayitlerle yaşanan mücadelenin ardından, onların prensesleri vasıtası ile olmuştu. İmparatorluk yönetiminde etkili olan Uygurlar da Moğollar içinde Nesturi inancının yayılmasına öncülük etmişlerdi. Bu kadar çok dinin imparatorluk içerisinde yaşaması, Moğol hükümdarlarının dünya görüşleriyle ya da din olgusuna bakışları açısından bir tezat oluşturmuyordu (Jackson 2003:204). Temel olarak Cengiz yasası Moğollar içinde tüm dinlerin yaşamasını özgür bırakıyordu (D'ohsson 2006:162). Cengiz, Ögedey ve Möngke bunu çeşitli vesilelerle teyit etmişlerdi. Din adamlarına vergi muafiyeti sağlandığı gibi, angarya işler ile de uğraşmak zorunda değillerdi. Görüldüğü üzere Moğollar, onların bütün inceliklerine vâkıf olmasalar da, etraflarındaki dünya dinlerinden haberdardı. Nasıl ki Araplar daha fetih hareketlerine girişmeden, Hıristiyanlık, Musevilik ve Zerdüştlük dinlerinden bihaber değillerse, Moğollar da kendi coğrafyalarında yayılma alanı bulan Hıristiyanlık, Budizm, İslam, Maniheizm ve Çin dinlerine karşı kayıtsız değillerdi.

---

²⁹⁸ Bu dinlerin Türkler arasındaki varlığı için bkz. Ocak (2009a:74 vd.).

Genel olarak Cengiz'in tüm dinlere karşı aynı oranda yaklaşması onun dünya hâkimiyeti arzusuyla ilişkilendirilir.²⁹⁹ Her dine mensup ruhanilerin vergi mükellefiyetinden muaf tutulması (Abu'l-Farac 1999:II,554) Cengiz'in bu hoşgörüsünün izharından başka bir şey değildir. Cengiz'in halefi olan Ögedey de Şaman inancına mensuptu (Miftah 1381:178). Rubruk'un (2010:231), Karakurum'da iki cami, bir Hıristiyan (Nesturi) kilisesi ve Budist mabetlerinin varlığına şahit olması, ilk iki hanın zihniyetini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Moğollar dini bir hassasiyetle ortaya çıkmadıkları için, ilahiyata dair meselelerde hakiki gerçeğe sadece kendilerinin sahip olduklarını hiçbir zaman iddia etmemişlerdi. Bu sebeple çeşitli dinlerin inananlarını kendilerine rakip olarak görmediklerinden, onları dışlama yoluna da gitmediler. Yani onlar kendinden olmayanların gerçeklerine ve doğrularına kayıtsız değillerdi. Kısacası Şamanizm'in etkisinden ötürü (Cahen 1969a:716) yabancı inançlara kapıları her daim açık kalmıştı.

Moğol imparatorlarının çeşitli zamanlarda farklı dünya dinlerine karşı gösterdikleri bu sempati kişisel boyutları aşmıyordu. Moğol hükümdarları, dini seçkinlerle düzenledikleri toplantılarda, eğer çıkarlarına uygun ise tarafsızlıklarını ustalıkla gösteriyorlardı. Khazanov'a (1993:468) göre Moğol çağında bunu yapmak çok zor değildi, çünkü aldatılmak isteyenlerin sayısı çoktu. Rubruk'un (2010:247) seyahati esnasında imparatorluğun büyük kağanı olan Mönge her ne kadar "Tanrı bize Şamanları vermiş" desede, izlediği bu politika ile tüm dinlerin temsilcilerinin onu kendi inançlarının bir üyesi olarak görmelerine sebebiyet vermişti. Ermeni kaynağı Hetum'a (2004:Book3,Chap.24) göre o vaftiz olmuştu. Hıristiyanlar, Mönge'nin tüm dünya dinleri arasında Hıristiyanlığa meyilli olduğunu düşünürlerken (Rubruk 2010:198), Cüzcani (1864:411) ise onun tahta geçtiğinde Berke'nin tesiriyle ezbere kelime-i şahadet getirdiğine işaret etmektedir.³⁰⁰ Biraz peşin hükümlü fakat oldukça zeki olan

²⁹⁹ Morgan (1996:161), Cengiz'in ne Hıristiyanlık ne de büyük dinlerden herhangi birine taraftar olmadığını söyler. Ona göre Cengiz'in İslam karşıtı hareketleri, tıpkı İngiltere kraliçesi I. Elizabeth (ö. 1603) örneğinde olduğu gibi, dini olmaktan çok, siyasi sebeplerden kaynaklanmakta idi.

³⁰⁰ Cüzcanî'nin verdiği bu bilginin aksine, modern dönemin yazarları Mönge'nin dini ile ilgili daha farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Örneğin Chambers'e (1979:149) göre, Ögedey'in ölümü Hıristiyanlık için nasıl bir kurtuluş sağladıysa, Mönge'nin ölümü de İslam için aynı önemi taşımaktadır. Roux (2006:313) ise, Mönge'nin inancıyla ilgili olarak Hetum ve Cüzcani'nin farklı tespitlerde

Rubruk, bu durumu diğerlerinden daha çabuk anlamıştı. Rubruk'un (2010:198), dini temsilcilerin Mönge'nin yanına gidişlerini "sineklerin bala üşüşmelerine" benzetmesi, seyyahın farkındalığının kanıtıdır.

Fethedilen ülkelerdeki dünya dinlerine karşı Moğolların takındıkları tutum, siyasi ve dini pragmatizm ile karakterize edilebilir. Cengiz Han, önce Budistlere ardından Taoistlere bazı ayrıcalıklar sunması, onun siyasi amaçlarıyla örtüşmekteydi. Rachewiltz'in (1966:133) görüşüne göre Cengiz, Çin'in rahiplerini kendi tarafında tutmakla, Çin'in insanlarını kazanmayı amaçlıyordu. Zira Cengiz Han'ın Taoist keşiş Ch'ang Ch'un'a Çin'in insanlarını kendi adına kazanıp kazanmadığını sorması bunun bir göstergesidir (Waley 1931:132; Russell-Rachewiltz 1993:214; Buell 2003:133). Rubruk'un tanıklığına göre, büyük kağan Mönge'nin de zamanla Budizm'e yakınlığı görülmektedir. Zira Mönge 1256 yılı dolaylarında, Budizm'i avuç içine, diğer dinleri de elin parmaklarına benzetmesi (Rubruk 2010:247, Dipnot 4; ayrıca bkz. Chavannes 1904:381-383) bunu kanıtlamaktadır.

Moğolların manevi olana karşı bağları, herhangi bir dini doktrini destekleyecek ya da tartışmalara girecek kadar taşkın değildi. Moğol yöneticileri, gösterdikleri tolerans karşılığında, çeşitli dünya dinlerinin temsilcilerinden büyü, kehanet, sağlık ve iyi bir gelecek için dua gibi pozitif sonuçlar almayı umuyorlardı (Atwood 2004:253). Cengiz Han'ın Taoist keşiş Ch'ang Ch'un'a ilk sorusu "ömrünü uzatacak bir ilacı getirip getirmediği" (Yao: 1986:211; Russell-Rachewiltz 1993:214) idi. Keşişin böyle bir hünere sahip olmadığını duyan Cengiz, hayal kırıklığına uğramış olsa da hiddetlenmeyip, binlerce mil uzaktan gelerek kendisine saygısını izhar eden keşişin verdiği cevap üzerine onun dürüstlüğünü takdir etmiştir (Jagchid 1979:11-13). Anlaşılan Moğolların tahammül edemedikleri tek şey, tüm dünyaya bir tek manevi gücün sahip olmasıydı. Çünkü bu durum, Cengiz ve neslinin tüm dünyayı yönetme ve evrensel krallık iddiasıyla ters düşmekteydi.³⁰¹

---

bulunmasını doğal karşılar. Zira ona göre Moğollar, her dinin müntesiplerinin farklı giysiler altında tek bir hakikati dile getirdiğine inanmaktaydılar.

³⁰¹ Aynı düşüncüyü pagan Roma imparatorlarının Yahudilere karşı takındığı tavırda da görmek mümkündür: Yahudilerin sebep oldukları isyanlar dışında onlara sert muamele edilmesinin asıl nedeni, İmparatorluktaki Tanrı ve Tanrıçalar'a karşı mesafeli tutumlarıydı. Dahası, Yahudilerin Yehova dışındaki

Moğollar yeni bir dünya dini yaratmadıkları gibi, kendi inançlarını diğerlerine kabul ettirmek için de savaşmadılar. Dolayısıyla Moğolistan’da manevi bir kriz yaşanmamıştı. Khazanov’un (1993:467,470) deyimiyle Cengiz Han dinde reform gerçekleştirecek kadar ileri gitmedi.³⁰² Yine ona göre Cengiz’in dini evrensel bir ahlak anlayışından yoksun olup Ebedi Tanrı ve onun gelişmiş şekli olan her şeye gücü yeten Tanrı, hesap gününde insanların karşısına çıkacakları bir Tanrı olarak görülmüyordu.³⁰³ Franke’ye (1994b:16) göre de Moğol dini, kendisi karşısında boyun eğen insanlara mutlu bir gelecek vaat etmiyordu. Sadece onların itaat etmesi yeterliydi. Bu konu araştırmacıların fikir birliğinde olmadığı noktalardan birisidir. Osman Turan (2010:68; ayrıca bkz. Kafesoğlu 2004:308-314; Gömeç 2014:278 vd.) ise, cennet (uçmak)³⁰⁴ ve cehennem (tamuğ) inancına ait kelimelerin varlığını, Mevlana Celaleddin Rumi’nin her ne kadar samimiyetine inanmasa da *Fihi Ma Fih adlı* eserinde Moğolların mahşer gününe dair sözlerini ve Carpini’nin daha sonraki farkındalığını delil göstererek, Türkler gibi Moğollar arasında da ahiret inancına ilişkin bir kabulün bulunduğunu ileri sürmektedir.

Üçüncü Moğol hükümdarı Güyük ile birlikte hükümdarların gerçek anlamda semavi dinlerle (özelde Hıristiyanlıkla) münasebetleri başlamış bulunuyordu. Cüveyni ve Reşidüddin’e göre Çinkay (Buell 1993a:95-111; T’ang 1970:180-182) ve Kodak adlı vezirlerin etkisiyle Güyük Hıristiyanlara belirli ayrıcalıklar tanımıştı (Cüveynî 1385:I,303; Rashid-al Din 1971:184; Aştıyânî 1364:I,154; Barthold 1990:514-516). Cüveyni ve Reşidüddin’in hükümdarın etrafında bulunan Hıristiyan din adamlarından bahsetmesi, Abu’l-Farac’ın (1999:II,547) Güyük’ün Hıristiyan olduğunu düşünmesine sebep olmuş gibi gözüküyor. Güyük’ün hizmetinde çok sayıda Hıristiyan vardı. Hatta Hıristiyanlara hükümdarın huzurunda secde edecekleri yerde sadece eğilmelerinin yeterli olduğu imtiyazı bile verilmişti (Beyânî 1371:II,381). Buna karşın Cüveyni’nin

---

tanrıları aşğılamaları imparatorluk yöneticilerinin hiç kaldıramayacağı bir tavır idi. Bkz. Bayet (2004:32).

³⁰² Khazanov’un Cengiz’i mukayese ettiği kişi Hz. Muhammed’dır. Göçebelere dair önemli çalışmaları olan araştırmacının bu söz konusu makalesinde de önemli tespitleri bulunmaktadır. Araplar ve Moğolların güçlü kabilesel ilişkilere sahip olmaları, iki taraf için de fetihler öncesindeki şartların dışı açılmak için elverişli imkânları sunduğu tezi elbetteki doğrudur. Ancak bir peygamber ile bir hükümdarın hangi noktalarda birbirine yakınlaştığı hususu merak konusudur. Zira ikisinin de hedefleri ve hassasiyetleri farklıdır.

³⁰³ Bkz. Carpini (2001:40).

³⁰⁴ Ayrıca bkz. Ocak (2009a:257).

(1385:I,303) ifadesiyle Müslümanların onun zamanında seslerini yükseltmeye bile cesaretleri yoktu.

Güyük'ün ardılı olan Möngke'nin Hıristiyan bir anaya, Hıristiyan zevcelere, vaftiz edilmiş bir oğula ve Bolgar adlı Nesturi bir vezire sahip olması, onun Hıristiyan olduğu şeklinde yanlış değerlendirmelere yol açmıştır. Rubruk (2010:198) isabetli bir şekilde Möngke'nin Hıristiyanlık dinini kabul edip diğer dinleri sırf gösteriş için serbest bıraktığı anlayışının yanlış olduğunu ifade etmektedir. Ancak Möngke de kendisinden önceki iki hükümdarın yolundan giderek ruhanileri vergiden muaf tutmayı sürdürmüştür (Rashid-al Din 1971:219-220; Cüveynî 1385:III,683; Mîrhând 1380:3957-3958). Rubruk'un seyahatnamesine göre Möngke, Hıristiyan zevcelerinden biri ile beraber Hıristiyan ayinlerinde hazır bulunur ve ardından Müslümanların ibadetlerine iştirak ederdi. Hatta büyük kağan çeşitli din temsilcileriyle toplantılar tertip ederdi. Bir keresinde Rubruk da (2010:236vd.) bu toplantılardan birine iştirak etmişti.³⁰⁵

Mîrhând (1380: 3992-3993) benzer toplantıları Kubilay'ın (1260–94) da düzenlediğine işaret eder. Kubilay imparatorluğu içerisinde Hıristiyan, Budist, Yahudi olsun hepsine karşı müsamahalı davransa da Marco onun Hıristiyan inancına yakın olduğuna kanidir. Marco'ya (2003:I,212) göre Kubilay'ın herhangi bir dine bağlılığını açıklaması yani vaftiz olması, diğer dinlerin müntesiplerinin hükümete karşı tutumunu sertleştirebilirdi. Venedikli tüccara göre durum böyle olsa da Kubilay'ın Budizm'e olan sempatisi bilinmektedir (Franke 1994b:58vd.). Ancak İncil'i, Kuran'ı ve Tevrat'ı Moğolca'ya çevirtmesi (Mîrhând 1380:3993), Budizm'e yakınlığı bilinen Kubilay'ın diğer dinlere karşı tavrının ne olduğunu ortaya koyar. Abu'l-Farac'ın (1999:II,578) “Hıristiyanların dostu” olarak tarif ettiği Kubilay'ın, İsa-Mesih taraftarlarına karşı müsamahasının kaynağı büyük ihtimal annesiydi.³⁰⁶ Kubilay'ın Polo kardeşler vasıtasıyla Papa'dan papaz göndermesini rica etmesi (Marco Polo 2003:I,212-213) onun ılımlı tutumunun en önemli işaretidir. Yuan-Shi adlı eser de onun zamanında din adamlarının askeri hizmet ve çeşitli görevlerden muaf tutulduklarını yazar. Onların görevi kağan için dua etmektir.

³⁰⁵ Müslümanların tahrip ettikleri bir kilise için altın haç isteyen bir Ermeni papazının isteğinin yerine getirilmesi, yine Müslümanların itirazlarına rağmen bir başka papazın ordu içerisinde haçla dolaşmasına izin verilmesi, Rubruk'un seyahatnamesinde (2010:198,206) Hıristiyanlara karşı Möngke'nin nezaketini yansıtan örnekler olarak sunulur.

³⁰⁶ Çalışmanın “Moğol Hatunları ve Hıristiyanlık” kısmına bkz.

Cengiz hayattayken din adamları vergi ödemekteydiler. Güyük ve Mönge dönemlerinde tüm din adamları toprak ve ticari vergilerden muaf tutulmuşlardır. Kubilay başlangıçta 1283 yılında yayınladığı ferman ile bu ayrıcalıkları tanımış, ardından yalnızca evli olan rahiplerin arazi vergisi ödemesini şart koşmuş, 1308 yılından sonra ise tüm rahiplerin vergi ödemesini zorunlu tutmuştur (Tang 2006:15).

Dört büyük Moğol hükümdarının çeşitli din ve inanç sistemlerine bakışı genel itibariyle yukarıda özetlediğimiz gibidir. Ancak Hülagü'nün batıya gönderilmesiyle birlikte devletin üst düzey yöneticilerinin özellikle Hıristiyanlığa karşı tutumunda esaslı bir değişiklik meydana gelmiştir.³⁰⁷ Asya'da Nesturilik ile tanışık olan Moğollar, geldikleri coğrafyada diğer Hıristiyan mezhepleri mensuplarıyla karşılaşmışlardır. Fakat Moğollar bütün Hıristiyan mezheplerini eşit olarak görüyor, birini diğerine tercih etmiyordu.³⁰⁸

Kafkasların işgalinin ardından, İsmaililer, Abbasi Halifesi, küçük Eyyubi şubeleri zamanla Hülagü ve ondan sonraki İlhanlılara boyun eğse de, Moğollar Memlûkler karşısında Harizmşahlara karşı kazandıkları zafer benzeri bir galibiyete asla erişememişlerdir. İşte İlhanlılar bu sıkışık politik durum karşısında Hıristiyanlara karşı oldukça müsamahalı davranarak, Batı ile Müslümanlara karşı bir ittifakın arayıcısı olmuşlardır. Böylece Moğolların Orta Doğu'daki siyasi hesapları ile Hıristiyanların Moğolları ihtida ettirme ümitleri uzun yıllar birbirini besleyerek sürmüştür.

Bölgede bu yakınlaşmayı mümkün kılan gelişmelerde olmuyor değildi. Hülagü'nün İsmaililer üzerine yürüdüğü zaman Küçük Ermenistan kralı I. Hetum aralarındaki ittifakı yenilemek için Mönge'nin huzuruna gitmiş (1253-1256) ve memleketindeki kiliselerin vergiden muaf tutulmasını rica etmişti (Grigor 1954:25; Ersan 2007:192-194). Çok geçmeden hilafet makamının Moğolların eline geçmesi (1258), bölge Hıristiyanlarına bundan sonraki zamanlar için bir umut olmuştu.

³⁰⁷ İlhanlılara baktığımızda burada Hıristiyanların durumu değişen İlhanlı hükümdarlarına göre farklılık arz etmektedir. Fiey (1975), değişen İlhanlı hükümdarlarına göre kilisenin bu dönemdeki konumunu sırasıyla şu şekilde özetlemektedir: Yeni Constantine: Hülagü (1256-1265), İşbirliği dönemi: Abaka (1265-1282), Tehlikeli dönemin başlangıcı: Tegüder (1282-1284), Umud ışığı: Argun (1284-1291), Ara dönem: Geyhatu (1291-1295), Karışık dönem: Baydu (1295), Kara bulutlar: Gazan (1295-1304).

³⁰⁸ Zira Güyük'ün Papa IV. Innocent'e gönderdiği mektupta, Katoliklerin sadece kendilerini gerçek Hıristiyan olarak görmeleri durumu eleştirilmiştir. Bkz. Carpini (2001:21).

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, Hülagü ile birlikte İran coğrafyasına Moğollar'ın gelişinden önce bölge de Sünni bir anlayış hâkimdi (Bousani 1968:538).³⁰⁹ Birkaç merkezde Zerdüş inancı yaygın olsa da, bu inanç sisteminin müntesipleri çok fazla ön plana çıkmıyorlardı. Yahudilerin ve Hıristiyanların da bölgede varlığı bilinmektedir (Morgan 1995:203). 1220'de başlayan istila hareketinin ardından son Abbasi Halifesi'nin ortadan kaldırılmasıyla (1258) Müslümanların büyük problemlerle karşılaşmış olduklarını tahmin etmek zor değildir.³¹⁰ Ögedey'in emriyle yaklaşık olarak 8000 km öteden tasarlanan (Smith 2006:118) bu istila ile birlikte, İslam tarihinde ilk kez Müslüman dünyanın büyük bir kısmı Müslüman olmayan bir unsurun tahakkümü altına girmiş oluyordu (Bousani 1968:538). İran için yeni bir çağın başlangıcı (Beyânî 1371:II,365; Morgan 1988:51) olarak mütalaa edilen bu olayın İslam dünyasına yansımaları iki şekilde oldu. Akdeniz'de Latin etkisinin kaybolmaya yüz tuttuğu bu zamanda, Hülagü'nün söz konusu girişimi Abbasi hilafetinin sonunu getirmişti (Lewis 1988:148). Ancak hilafetin temsil ettiği sünni İslam dünyası, başındaki büyük bir tehlikeden yine Moğollar sayesinde kurtulmuş oldu. Zamanın İslam dünyasının politik liderliğini elinde bulunduran Büyük Selçuklular bir asırdan fazla uğraştıran ve devletin çöküşünün en önemli amillerinden birisi olan İsmaililerin son kalelerinin Moğolların eline geçişi, bir bakıma Ortodoks İslam'ın elini güçlendirdi.

Hülagü'nün eşi Dokuz Hatun'un etkisiyle Hıristiyanlara karşı oldukça müsamahalı davrandığı bilinmektedir.³¹¹ Hülagü, Dokuz Hatun'un kurdurduğu kiliselerde ayinlere iştirak ediyor, Hıristiyanları huzurda diz çökmek ve eğilmek kabili şeylerden muaf

³⁰⁹ Browne (1920:3-4), İran tarihine damgasını vuran yedi önemli hadiseyi şu şekilde sıralamıştır: 1. M.Ö. V. yüzyılda Ahemenidlerin saldırısı. 2. M.Ö. IV. yüzyılda İskender istilası. 3. M.S. III. yüzyılda başlayan Sani yönetimi. 4. VII. yüzyılda meydana gelen Arap (Müslüman) istilası. 5. XIII. yüzyıldaki Moğol istilası. 6. Timur'un öncülüğündeki ikinci Tatar saldırıları. 7. XVI. ve XVII. yüzyıllardaki Türk-İran savaşları. Ona göre bunlar arasında en büyük tesiri icra eden IV. ve V.'si olup aralarında çok az benzerlik vardır. Güneybatıdan gelen Araplar dini bir dürtü ile hareket edip yeni bir medeniyetin yaratıcısı olmuşlarken, kuzeydoğudan gelen Moğollar ise şiddete başvurmadan, yakıp yıkmaktan ve yağmadan başka bir şey yapmamıştır.

³¹⁰ Bağdat'taki Abbasi Hilafeti bir kurum olarak ortadan kalkmıştı. Ancak İbn Haldun (1977:36) daha Arap hakimiyetinin sona ermesiyle kurumun adından başka bir şey kalmadığını ifade etmektedir. Bernard Lewis de (1968:54,57), Irak'ın Moğollar'ın gelişinden evvel önemini kaybettiğini, Moğol fetihlerinin İslam Medeniyeti üzerinde yıkıcı bir etkisinin olmadığını ve hatta ona yeni araziler kattığını ifade etmektedir. Buna karşın bazı yazarlar, Hilafetin ortadan kaldırılmasının ancak Avrupa'da papalığa son verildiğini hayal ederek algılanabileceğini ileri sürmekle, kurumun daha öncesinde gücünü yitirdiğine dair görüşlere şüphe ile bakarlar. Örneğin bkz. Barthold (2006a:64).

³¹¹ Aknerli Grigor (1954:33), Hülagü'nün savaşlarda gösterdikleri maharetten dolayı özellikle Ermeni ve Gürcü askerlerine olan muhabbetinden bahseder.

tutuyor, Gürcü ve Süryani papazlarla sohbetlerde bulunuyordu (Vartan 1936:42; Thomson 1989:125-126). Hülagü'nün ölümünün ardından dul kalan eşi Dokuz Hatun, Hıristiyan papazlara bir ayin ricasında bulunsa da, Vartan'ın (1936:45) ifadesine göre, Hülagü'nün Hıristiyan olmamasından ötürü Ermeniler bu talebi reddetmişler, ancak Süryaniler bu ayini icra etmişlerdi.

Moğollar'ın Hıristiyanlara karşı gösterdikleri bu müsamahalı tutum³¹², abartılı da olsa ışık hızı gibi yayılmıştı. Dolayısıyla Abu'l-Farac (1999:II,547,556-557,570,584-585) gibi çağdaş bir kaynakta önce Güyük'ü zikrederek sonra Hülagü ve eşi hakkında şu sözleri eserine dercetmiştir:

“Güyük gerçek bir Hıristiyandı ve bu dinin mensuplarına çok iyi davranırdı. Onun kampı (orda) piskoposlar, papazlar ve keşişler ile doludur. Tuluy'un³¹³ hanımlarından olan Dokuz Hatun inançlı gerçek bir Hıristiyan prenses olup, Moğol geleneği uyarınca Hülagü'ye eş olmuştur. Bu kadın yeryüzünde Hıristiyanların saygınlığını arttırmıştır. Bağdat'ın Moğollar tarafından alınışı esnasında, Hülagü'nün yüksek fazileti sayesinde Hıristiyanların canı bağışlanmıştır.”

Çoğu modern yazar Hülagü hakkında pek iyi şeyler yazmasa da, Abu'l-Farac (1999:II,584-585; 2011:47; ayrıca bkz. Aknerli Grigor 1954:37) onu kusursuz bir hükümdar olarak tasvir eder:

“1265 yılında kralların kralı olan Hülagü bu dünyadan ayrılmıştır. Bilgelik, alicenaplık ve yüksek fazileti konusunda onunla mukayese edebilecek kimse yoktur. Yazın ise dindar kadın Dokuz Hatun bu dünyadan göçmüştür. Hıristiyan dininin önde gelen bu iki şahsiyetinin ölümü üzerine tüm Hıristiyan dünyası hüznü boğulmuştur.”³¹⁴

Hülagü'nün ardılı Abaka da bazı Hıristiyan ayinlerine iştirak etmişti. Hıristiyanlara karşı bakışında ne derece etkili olduğu bilinmez³¹⁵ ama Abaka ayrıca Bizans İmparatoru VIII. Michael'in kızı (Meryem-Despina Hatun) ile evlenmişti (Abu'l-Farac 1999:II,585;

³¹² Moffett'e (1998:436) göre İlhanlılar içerisinde Hıristiyanlığın kendi varlığını korumasının iki nedeni vardır. İlki, buradaki kilisenin senkretik olmaktan çok münhasır bir özelliğinin olması, ikincisi ise, İlhanlılar içerisindeki Hıristiyan halka müsamahalı davranılması.

³¹³ Cengiz'in en küçük oğlu.

³¹⁴ Lane'e (1999:210,231) göre, Urfalı Mateos'un (ö. 1136) Selçuklu Sultanı Melikşah (ö. 1092)'ı ideal bir sultan olarak görmesi gibi, Abu'l-Farac'ta aynı özellikleri Hülagü'de görmüştü.

³¹⁵ Togan (1970:260), Hülagü ve Abaka'nın Şamani kaldığına işaret etmektedir. Spuler'de (1971:41) Abaka'nın dinlere karşı olan bakışında, iç ve dış politik meselelerinin oldukça belirleyici olduğunu ifade etmektedir.

Geanakoplos 1959:101,Dipnot 30). Bizans'ın bir düşmanının gerisinde ikinci bir savaş cephesi açmak (Meyendorff 1981:35; Nicol 1993:80), yani müttefik bulma gayesiyle gönderdiği Despina Hatun Tebriz'e gelirken, yanında Ortodoks din adamlarını ve Tebriz'deki kilise süslemelerini yapmak için ressamı da beraberinde getirmişti. Sonradan bu kilise Abu'l-Farac zamanında Yakubi mezhebi mensuplarınca kullanılmıştır (Pachymeres 2009:39-40).

Abaka'nın halefi Ahmed zamanında İlhanlılar'da Hıristiyanlar için pek umut verici gelişmeler yaşanmasa da (Vaşşâf 1383:69; Budge 1928:158-161; Rossabi 2008:77-82), Abu'l-Farac (1999:II,610) Hıristiyan ruhanilerin vergi ve resimlerden muaf tutulduğunu ifade etmektedir. Ahmed'in kısa süren saltanatının ardından başa geçen Argun, Ermeni kaynağı Hetum'a (2004:Book3, Chap.38) göre eskiden Hıristiyandı. Hetum'un bu ifadesi gerçeği ne kadar yansıtır bilinmez ama sonraki dönemlerde Argun'un Hıristiyanlara karşı dostluğu dış siyaset meseleleriyle alakalıdır. Gerçekte onun zamanında İran, Budist bir memleket halini almıştı (Beyânî 1371:421; Togan 1970:228; Morgan 1988:65; Barthold 1978:561). Ardılı Geyhatu zamanında Batı ile temaslar devam etti. Geyhatu ölmeden önce de içerisinde Hıristiyan, Müslüman, Musevi ve Budist din adamlarının olduğu bir toplantı tertip etmişti (Mîrhând 1380:4187; Vaşşâf 1383:150). Ardından Baydu'nun Müslümanlara karşı takip ettiği politika Marco Polo (2004:II,242) ve Hetum'un (2004:Book3,Chap.39) onu Hıristiyan sanmalarına sebep olmuştur.³¹⁶

1295 yılında Gazan Han'ın İslam'a geçişi hem Moğol yöneticileri hem de yönetimi altındaki Müslümanlar için büyük önem taşımaktaydı.³¹⁷ Ancak diğer dinlerin inananları için aynı durum geçerli değildi. Zira Gazan daha Baydu ile mücadelesi sırasında bazı kiliseleri tahrip ettirmiş (Abu'l-Farac 1999:II,658) ve yanındaki

³¹⁶ Özgüdenli (2009:100 Dipnot 286, 111), Baydu'nun inancı ile ilgili olarak onun "çabuk değişen bir mizâca" sahip olduğu yorumunu yapmıştır. Ayrıca bkz. Azeri (1349:78).

³¹⁷ Bu konu üzerinde şimdiye dek epeyce tartışma yapılmıştır. Genel olarak Müslüman araştırmacılar tarafından Gazan'ın adeta kutsandığı görülmektedir. Örneğin Kitapçı (2005:189 vd.). Bazı araştırmacılar ise olaya daha tarafsız bakma başarısını gösterebilmişlerdir. Bu noktada Özgüdenli (2009:103), "Gazan'ın İslâm'ı bir din olarak kabulüyle ilgili elimizde bulunan yegâne bilgi, Emîr Novrûz'un telkini ve kendisinin içerisinde bulunduğu psikolojik şartlardan ibarettir" şeklinde makûl bir açıklama getirmiştir. Amitai-Preiss (1996a:10) ise, Gazan'ın çeşitli fiillerinden ötürü Ortodoks Müslüman olarak bilinen imajının pek de gerçeği yansıtmadığını, onun Müslümanlığının, derin bir inancın ifadesi olmadığını ileri sürmüştür. Morgan da (1988:73), en azından başlangıç aşamasında İlhanlılardaki İslamlaşmanın yüzeysel olduğunu düşünür. Ayrıca o bu durumu, Anglo-Sakson krallıklarının Hıristiyanlığa geçişine benzetir.

Novrûz’unda etkisiyle özellikle Sistan’da gayri Müslümlere karşı saldırıya girişmişti (Mîrhând 1380:4200vd. Beyânî 1371:II,468-469). Onun cûlus gününde ise Yahudilerle birlikte Hıristiyanlarda tekrardan cizyeye tabi tutulmuşlardı (Hândmîr 1380:146; Mîrhând 1380:4212; Özgüdenli 2009:110). Müslüman olan Gazan ayrıca bazı Hıristiyan kiliselerini camiye çevirtti. Abu’l-Farac’a (1999:II,658-659) göre, uzun yıllar zulüm altında yaşayan Müslümanların bu dönemde Hıristiyanlara yaptığı baskılar o dereceye vardı ki, Gazan kiliseleri tahrip edenlerin bundan böyle ceza göreceklerini belirten bir buyruk çıkartmak zorunda kaldı. Hülagü’nün merhametsizce saldırıp yok etme derecesine getirdiği İslam’ı onun torunu olan Gazan’ın kabulüyle, XIII. yüzyılda İslamiyet üzerindeki neredeyse yarım asır süren baskı sonlanmıştı (Hitti 2011:667) Olcaytu zamanı ise Hıristiyanlar için son ümitlerinde tükendiği bir dönem oldu (Beyânî 1371:II,488). Ebu Said Bahadır Han zamanında Batı’ya verilen sözlerin hilafına Hıristiyan mabetlerine saldırılar devam etti (Browne 1920:58; Azeri 1349:90). Bundan böyle uzun zamandan beri siyaset ve din üzerinden yürüyen Doğu-Batı ilişkilerinin seyri, ticari faaliyetler sahasına kaymıştı (Beyânî 1371:II,506).

Görüldüğü üzere İlhanlılar içerisinde Hıristiyanlar farklı zamanlarda farklı muameleler ile karşılaşmışlardır. Konuyla ilgili Fransız Joinville’nin (2002:183), “Moğolların kendilerini Hıristiyanlara karşı Hıristiyan Müslümanlara karşı da Müslüman gibi sattıkları” görüşü her ne kadar sert bir ifade gibi gözükse de, İlhanlı yöneticilerinin din ile ilişkilerini siyasetten uzak tutarak değerlendirmek pek mümkün gözükmemektedir.³¹⁸

3.4.1. Dini Tolerans ve Hoşgörü Sorunu

Moğollar’ın daha Avrupa’yı istilası gerçekleşmeden, ayrı zamanlarda Song Hanedanlığı elçi heyeti ile birlikte Moğolistan’a giden Peng Da Ya ve Xiu Ting’in (2012:125) hazırlamış oldukları raporda (27 Nisan 1237), “hükümdarından köylüsüne kadar” Tatarlar içerisinde “Tanrı’ya tevekkülün” ne derece önemli olduğu kayıtlıdır. Burada şüphe yok ki elçiler, en tepeden en aşağıya kadar Moğollar arasında dini inançların evreni algılamadaki baskın rolüne temas etmişlerdir.

³¹⁸ Bu noktada Spuler (1987:220), başlangıçta dini bir dürtü ile harekete geçmeyen Moğol fatihlerinin, dünya dinlerinden birini kabul etmeleriyle Moğol kavminin de ortadan kalktığını ileri sürmektedir.

Acaba Routsala'nın da (2001:17) iddia ettiği gibi, Moğol hükümdarları gerçekten inançlı insanlar mı idi? Eğer öyle ise, bu coşkun inanç, alışlageldiği üzere niçin başkalarının Tanrılarına küfretmeyi gerekli kılmamıştı? Kağanlar diğer dinlerin temsilcilerine müdahale etmedikleri gibi, Hıristiyan misyonerlerin de Asya'da dolaşmalarına karışmamışlar ve onların Moğol arazisindeki vaazlarının önüne taş koymamışlardı. Bunun sonucunda XIV. yüzyıla gelindiğinde Moğol yönetimlerinde bulunan İran, Kıpçak Hanlığı (Altın Orda) ve Çin'de Latin misyon merkezleri kurulmuştu. Moğol arazisinde onlar hanların verdikleri *yarlıg* denilen belgeyle rahatça dolaşabiliyorlardı (Ryan 2004:8; Uzunçarşılı 1988:197 vd.; Buell 2003:170; Demirkent 2007:209).

Moğol fatihlerinin dini konulardaki bu hoşgörülü tavırları, hemen hemen hiçbir konuya kayıtsız kalmayan Edward Gibbon'un da dikkatini celbetmişti. Gibbon, Orta Çağ bağnazlığını tenkide tabi tutarken Moğolların dini konulardaki hassasiyetlerini göz önünde bulundurmıştır. İngiliz tarihçi (1900:131-132) bu konuda şöyle der:

“Cengiz'in dini bizim en çok merakımızı celbeden ve takdirimizi toplayan konulardan birisidir. Avrupa'da Katolik Engizisyon mahkemesinin yargıçları, abuk sabuk şeyleri kabaca savunurlarken, felsefeye meraklı bir barbarın sade bir Tanrı anlayışı ve olağanüstü hoşgörüsünün sonucu olan yasaları karşısında şaşakaldılar. Onun her şeye üstün tuttuğu şey, yer ve göğün sahibi olan mevcudiyetin yegâne maliki tek bir Tanrı'nın varlığına inanmasıydı. Tatarlar ve Moğollar'dan bazıları kendi kabilelerine mahsus olan idollerine (put, sanem)³¹⁹ bağımlı olarak, bazıları da Musa, Muhammed ya da İsa'nın taraftarlarıncaya din değiştirmişlerdi. Bu dinler özgür bir yaşam alanı içinde uyum sorunu olmaksızın aynı çevrede bulunuyorlardı, müntesipleri çeşitli hizmetlerden ve vergilerden muaftılar, Buhara Camii'nde küstah birisi tarafından Kur'an, onun atının ayakları altına çiğnenmiş olabilir ancak sükûnet yanlısı ve kanun koyucu Cengiz, en çok düşmanı olduğu grupların dahi dini liderlerine saygıda kusur etmemişti.”

Okuryazar olmayan Cengiz'in (Vernadsky 1938:337) Asya'nın yarısına nasıl hükmettiği gerçekten Gibbon gibi bazı araştırmacıları şaşkına çevirmektedir. Ancak

³¹⁹ Türkler bunları *töz*, Moğollar *ongon* olarak adlandırdılar. Ögel'in (2014:I,37) deyiimiyle, “kabiledeki sanatkarlar bunu neden yapmağa güçlü iseler, o maddeden (ağaç, taş, kemik, maden, çamur) yaparlardı.” Roux (2005:377), bunların insan suretinde yapılmış putlar ile yer-tanrıçasını hatırlatan putlardan oluştuğunu belirterek kesinlikle hayvanlardan meydana gelmediğini ifade etmektedir. Ayrıca bkz. İnan (1976:58-61); Gömeç (2011a:93).

şüphe yok ki Gibbon yukarıda ifadelerle Cengiz'in şahsında başka kültürü överken, kendi kültürünü eleştirmekten de geri durmamıştır.³²⁰

Gibbon'un bu tespiti karşısında Morgan (1990:41) ise şöyle diyor:

“Orada hoşgörü gerçekten vardı ancak bunun sebebi kayıtsızlık ya da yüksek bir tahammülden kaynaklanmıyordu, bu dinlerden biri doğru olabilirdi, bu yüzden kağan için edilen her duaya karşı hassas olunmalıydı.”³²¹

Cengiz'in liderliğindeki Moğollar bu tutumlarıyla bir bakıma “tanrıların çokluğunu” kabul ediyorlar ve “yabancı tanrıları” (Schnapper 2005:36) ve onların temsilcilerini kendi ülkelerine buyur ediyorlardı. Cengiz tüm dinlere karşı hoşgörü göstermiş ancak 1227 yılında gömülürken Reşidüddin'in de (1971:31) belirttiği gibi Şaman âdetleri göz önünde bulundurularak kırk genç kız ve atla gömülmüştür.

Moğollar döneminde çeşitli inançlara karşı gösterilmiş olan bu hoşgörü, çağdaş başka yazarları da hayrete düşürmektedir. Cengiz gibi acımasız ve usta bir savaşçının adının “barış” (Pax Mongolica) ile anılması Moffett'e (1998:400; ayrıca bkz. Rossabi 2008:5) absürt gelmekle birlikte, Moğol fatihlerinin bu ılımlı politikasını kendisi de “zamanın en kötülere aynı anda zamanın en iyileriydi”³²² diyerek takdir etmiştir. Spuler (1987-224-225) ise çeşitli dinlerin mümessillerine gösterilen hoşgörülü tutumun sadece Şaman ve Budist hükümdarların eseri olduğunu, önemli Hıristiyan kadınların ya da Müslüman hükümdarların ise mensup oldukları dini yükseltmek için uğraş verdiklerini yazar. Ancak genel kabule göre, Moğol hükümdarlarının diğer dinlere karşı olan hoşgörülü tutumu Şamanizm inancından ileri gelmekteydi. Çünkü Şamanizm başka dinlerin tanrılarına tapınmayı yasaklamıyordu (Jagchid-Hyer 1979:172). Moğolların daha

³²⁰ Bu tavrın bazı seyyahlar tarafından da tercih edildiği görülmektedir. Örneğin Rubruk (2010:286) eserinin son kısmında, Moğolların yiyecek konusunda aza kanaat etmelerini, muhtemelen haçlı askerlerinin aşırılıklarını düşünerek övgüye değer bulmuştur. Marco Polo da (2003:I,171-172; İzgi 2006:244) Moğollar içerisinde bir erkeğin sahip olduğu kadınların sayısının çokluğuna rağmen arada bir husumetin çıkmamasını takdir eder ve memleketindeki erkeğine bağlılığı zayıf olan kadının durumunu eleştirir.

³²¹ Roux (1986:131), bu hoşgörü siyasetinin izlenmesinin Tanrı korkusuyla ilgisinin olmadığını söyler. Ermeni yazar Hetum'da (2004:Book3,Chap.48) Tatarların Tanrı korkusuyla tövbe etmediklerini ve dua okumadıklarını ifade eder. Eğer Hetum haklı ise, Moğollar kendileri dua etmediklerinden başkalarının onlar için edecekleri duaya fazlasıyla muhtaçtırlar.

³²² Benzer bir yaklaşım için bkz. Hodgson (1977:405). Roux da (2006:308), “Tarihte genelde kötü şeyler unutulurken iyi şeyler hep hatırlanır” diyerek, Moğolların bu tutumlarıyla “dikkate değer bir uygarlık” yarattıklarına vurgu yapar.

sonraki dönemlerde Hıristiyanlık, Budizm, İslam gibi dinlere bağlanmaları işte bu altyapıdan kaynaklanmaktaydı (Jagchid-Hyer 1979:173-174; Halperin 1983:256; Morgan 1988:53).

Hodgson (1977:412), Moğol yöneticilerinin dini bağınazlıktan uzak olan entellektüel bakış açılarının boyutunun, kurdukları imparatorluğun sınırları kadar geniş olduğunu söylemesine karşın, Gumilev (2003c:263) bu müsamahanın gerekçesini mevcut siyasi durumlar ile açıklamaktadır. Şüphesiz imparatorluğun iç huzurunu temin etme açısından, insanların kendi dinlerini özgürce yaşamalarını sağlamak Moğollar için son derece önem arz ediyordu.³²³ Bir anlamda “görmezden gelme” (Rossabi 2008:12) siyasetinin gereği olarak dini liderlere sağladıkları ayrıcalıklar, imparatorluğun sivil yönetiminin iyi işlemesini kolaylaştırıyordu (Ruotsala 2001:31). Onlar büyük kağan ve ailesi için sürekli dua ediyorlardı. “Divide et impera” (böl ve yönet) politikası, manevi olana karşı bakışta mezhepler ve dinler üstü bir anlayışı zorunlu kılıyordu (Dihkan 1388:99-101; Cahen 2010:284).³²⁴ Ancak yukarıda sayılan din ve mezheplerden herhangi biri, Moğol hegemonyasına ve sosyal düzenine kastederse, yani imparatorluğun birliği için tehdit oluşturuyorsa, onlara karşı muamele edilirken merhamet göz önünde bulundurulmuyordu (Ratchnevsky 1992:198; Routsala 2001:31). Zira Moğolların Kafkasya Ermenileri ve Gürcüleri ile ilişkileri pek de mücadelesiz olmamıştır (Hayrendiş 1376:3vd.). Bölgede birçok Hıristiyan esir edilmiştir. Vartan’ın (1936:36; Thomson 1989:216) kaydına göre Küçük Ermenistan kralı I. Hetum Karakurum ziyaretinde fidye vererek bunları kurtarmaya teşebbüs etmişti.

Moğolların dini ve emperyal ideolojilerinin temel noktası her anlamda Cengiz Han’ın kutsanması idi (Spuler 1988:72). Yabancı ziyaretçilerden bile ongonlara karşı saygı göstermeleri bekleniyordu. Franke’ye (1994b:18,24-25) göre Tanrı’nın kutsadığı bir krallık algısı, Çin’deki “Tanrı’nın oğlu” anlayışından mülhemdi. Ancak Ebedi Tanrı ile

³²³ Hatta Cengiz’in bu yönüyle İslam hukukundan daha az zalim olduğu şeklinde abartılı değerlendirmelerde yapılmıştır. Örneğin bkz. Chambers (1979:44). Jackson (2005a:262,277) ise, Hıristiyanların Moğol hâkimiyeti döneminde, önceki İslam idaresine kıyasla daha müreffeh bir hayat sürdüklerinden şüphe duyulmaması gerektiğini ifade eder. Buna ek olarak adı geçen yazar, Moğol yöneticilerinin diğer dinlerin temsilcilerine gösterdikleri hoşgörü siyasetini abartarak bunun maddiyatçı tarafını görmezden gelmenin hatalı olduğunu belirtir. Ona göre sadece “dış politika” açısından bu siyaseti okumakta mahzurludur.

³²⁴ Ancak bu son derece hassas bir politika idi. Zira Moğollar üzerine medeni tesirler yapan bu unsurlar, yeri geldiğinde çeşitli entrikalarında müsebbibi olabiliyorlardı. Barthold (2006b:160).

“kutsal krallık”ın birbiriyle ilişkisi yönünde bir algı, Cengiz Han’dan çok önce Avrasya bozkırlarında mevcuttu. Khazanov’un (1993:465; ayrıca bkz. Spuler 1971:7) ise bu konuya dair görüşleri şöyledir: “Zaten var olan Gök Tanrı inancı (*Tengri*)³²⁵, Cengiz ile birlikte farklı bir mahiyet alıyordu. Cengiz ve ardıllarına Ebedi Tanrı bundan sonra tüm ülke ve insanları yönetme yetkisini veriyordu.” Yine adı geçen yazara göre, “Tanrı’nın lütfuyla kutsanmış evrensel krallık algısı Moğol İmparatorluğu döneminde bazı değişmelere uğradı. Önceki kabile topluluklarında, Tanrı’nın kendi kağanlarını kendi insanları üzerinde kutsadığı inancı hâkim iken, Moğol İmparatorluğu döneminde Tanrı dünyadaki tüm insanlar üzerine kağanı kutsuyordu.” Buna kanıt olarak Kök Türk yazıtlarını gösteren Khazanov, devamında bu değişimin Cengiz’in torunu Mönge’nin Rubruk ile görüşmesinde³²⁶ en iyi görülebileceğini ileri sürer. O ayrıca, bunun aksini iddia edenlerin başında gelen Osman Turan’ın³²⁷, Orkun Türkleri hatta Hiung-nu döneminde de bu düşüncenin varlığına inandığı görüşlerine, “böyle olsa bile bu ancak henüz gelişmemiş bir idealdir” şeklinde cevap vererek, “Türk kağanları ve onların ataları Hiung-nuların, propagandalarını Gök Tanrı temelli olarak, kendi insanları üzerinde yönetme yetkisi ile açıkladıklarını”, Türk kağanlarının sık sık bahsettiği “dünyanın dört köşesinde yaşayan tüm insanlara boyun eğdirdikleri” sözünün ise gerçek anlamda sadece Avrasya bozkırlarındaki göçebeler üzerinde kağanların hâkimiyetlerini vurgulamak için kullanıldığını, yoksa tüm dünyayı yönetmek için Tanrı’nın vekâletini ortaya koyan bir ifadeye rastlanılmadığını ileri sürmektedir. Bunun tam tersine bazı araştırmacılar, Türklerdeki “hakimiyet mefhumunun”, kendisini “bütün insanlıktan sorumlu tutma” anlayışının gereği olarak bütün cihanı kapsadığını, bunun en güzel örneklerini ise Kök Türk Yazıtlarında görmenin mümkün olduğunu (Gömeç 2014:77-88), Cengiz Han’ın da aldığı bu mirası ardıllarına devrettiğini kaydederler (Turan; 1955:81; 2010:67,117).

Görüldüğü üzere İslamiyet öncesinde Türklerdeki siyasi hakimiyetin Tanrı tarafından seçilmiş kişilere (Turan 1955:78,79,84) takdimi hususu, yani Golden’in (2014:29)

³²⁵ Eliade (2003:13), “tanrısal olanı” işaret etmek için kullanılan bu sözcüğün bahtının çok açık olduğunu ve iki bin yıldan fazla bir süredir bilindiğini söyler.

³²⁶ Mönge’nin burada söylediği söz: “Biz Moğollar, tek bir Tanrı olduğuna, onun aracılığıyla hayata kavuşup, onun aracılığıyla öldüğümüze inanırız ve kalplerimizi ona yöneltiriz.” Bkz. Rubruk (2010:246).

³²⁷ Bkz. Turan (1955:78-81).

deyimiyle yönetenin “gökte hazırlanmış”³²⁸ özelliği, oldukça belirgin bir mahiyet arz etmektedir. Türklerin İslam dairesi içerisine girmelerinden sonra da aynı anlayışın devam ettiği çok açık şekilde görülmektedir. 1206 *kurultay*’nda Büyük Şaman Kökçü’nün, Tanrı’nın takdirinin Temuçin (Çinggis Han) üzerinde olduğunu ilan etmesinden yaklaşık bir asırdan fazla bir zaman önce, Nizamü’l-mülk (ö. 1092) ve Gazali (ö. 1111) gibi Selçuklu Devleti’nin iki önemli âliminin, sultanlara otoritenin kaynağı olarak Allah’ın nimetini hatırlatmaları dikkate değer bir durumdur. Tecrübeli vezir Nizamü’l-Mülk (2013:6), Sultan Melikşah (ö. 1092) devrinde yazdığı eserinin (Siyâset-nâme) daha ilk *fasıl*’ında “Yüce Allah her asırda ve çağda “halk” arasından birini seçer... dünya işlerini ve Allah’ın kullarının huzur içinde yaşamasını ona tevdi eder” der. Sultan Sencer (ö. 1157) döneminin değerli ismi olup İbrahim A. Çubukçu’nun (1961:130) “o ilim öğrendi, bilgi üretti, politika yaptı, fakat mutasavvıf olarak hayata gözlerini yumdu” dediği İmam-ı Gazali de (1995:52), adalet ve siyaset bahsinde, çeşitli surelerden örnekler vererek, sultanın seçilmiş bir kimse olduğuna vurgu yapar. Hatta ona göre sultan “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi”dir.³²⁹ Yine aynı dönemde Enveri’nin Sultan Sencer için yazdığı kaside de şu cümle yer alır “O öyle bir cihan padişahıdır ki, buyruğu cihanda Tanrı’nın hükümleri gibi icra olunur” (Ravendi 1999:I,189). Burada örnekler sıralamamızın maksadı, Cengiz’in başka hiçbir tesir altında kalmadan, bu gömleği üzerine giydiğini söylemek değildir. Onun, çevresinde azımsanmayacak kadar Müslüman olmasına rağmen İslam’ın hükümleri hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığı da aşikârdır. Seferlerinden en çok Müslümanların muzdarip olduğunu söylemeye de hacet yoktur. Ancak bu, Cengiz ve ardıllarının hâkimiyet kurduğu topraklardaki Türk hâkimiyet anlayışından bihaber olduğu sonucunu doğurmaz. Yüksel’in (2009:16-19) deyimiyle bu “siyaset teorisi” bir süreklilik arz eder.³³⁰ Dolayısıyla geleneksel Türk hâkimiyet anlayışının yüzyıllardır egemen olduğu toprakların insanları olan Moğollar da, kendilerinin dünyanın merkezinde oldukları konusunda en ufak bir şüphe duymuyorlardı (Falk 2010:9). Diğer insanlara karşı belirgin üstünlükleri, Moğollara dünyayı dize getirmeleri hakkını vermişti.

³²⁸ Emel Esin (2001:21), Kök Türk kağanlarının “göksel hükümdarlar” olarak benimsendiğini belirtir.

³²⁹ Bu tabiri tuğrasında, Cengiz’in baş düşmanı kesilen ve Kafesoğlu’nun (2000:187) onun ülkesini içi kof bir çınara benzettiği Harizmşah hükümdarı Muhammed dahi kullanmıştır.

³³⁰ Köktaş (2009:240), bazı hadislerde geçen *sultan* kelimesinin devlet başkanını kastettiğini söyler.

Ne var ki bu durum, fetihlerin sona ermesi ve imparatorluğun parçalara ayrılması akabinde değişikliğe uğradı. Bazı farklılıklara rağmen, Doğu Avrupa, Orta Asya, İran hatta Çin'deki Moğol Devleti'nde bile dini politika, hoşgöründen, yerleşik insanların çoğunluğunun inançlarıyla uzlaşma ve yakınlaşmaya doğru bir seyir takip etti. Yöneten azınlık yönetilen çoğunluğun dinine karşı kayıtsız kalamamıştı (Franke 1994c:71).

“At sırtında bir imparatorluk yaratmak mümkündür, ancak at sırtında onu yönetmek mümkün değildir” (Chan 1967:119; Roux 2001:254).

Bu eski atasözü, daha sonraları Kubilay'ın Çinli devlet adamlarından biri olacak olan Liu Ping-Chung tarafından, danışmanı olduğu Cengiz'in oğlu ve ardılı büyük kağan Ögedey'e söylenmiştir. İmparatorluk çeşitli parçalara ayrıldığında, bu devletlerin başındaki yöneticiler, boyun eğdirdikleri halk ile muvakkat bir anlaşmaya varmak için atlarından inmek durumundaydılar. Zamanla onlar, insanların dini inançlarına hoşgörü göstermenin yeterli olmadığını da anladılar (Khazanov 1993:469). “Dünya hâkimiyeti” düşüncesi Moğolların enerjilerini tek bir yöne kanalize etmelerini sağlayan en önemli faktördü (Prawdin 2006:234), bu ülküden sapılması ise hem fetihleri durdurmuş hem de onların yeni inançlarla tanışmalarına sebep olmuştu. Cahen'in (2010:287) deyiimiyle “çok dinli oyun” sürüp gitmemiş, Moğollar bir müddet sonra tebaalarının inançlarını kabul etmişlerdi.³³¹

3.4.2. Moğol Hatunları ve Hıristiyanlık

XIII. yüzyılda yukarıda bahsedilen Moğolların dini hoşgörüsü, Avrupalı misyonerlerin Asya'nın içlerine doğru yönelişlerini hızlandırmıştı. Özellikle adı sıkça geçen iki tarikat Dominiken ve Fransisken keşişler, Papa'nın çağrısına kulak verdiler ve bundan sonra Orta Asya ve Çin'de, Roma kilisesi ile aynı itikatta yeni Hıristiyan topluluklar kurma düşüncesiyle hareket ettiler.³³² Ancak burada kendilerinden çok önce Asya bozkırlarını mesken tutmuş olan Nesturilerin (çok da takdir etmeselerde) elde ettikleri muazzam başarıya şahit oldular. Bununla birlikte şüphesiz seyyahların en çok merakını uyandıran

³³¹ Ancak Moğolların dünya tarihinde yarattıkları asıl etki, onların ihtidalarının öncesine dayanmaktadır. Miftah (1381:183-184).

³³² Jackson (2005a:245-246), bu düşünceden hareketle Asya'ya giden misyoner keşişlere ait olan seyahat anlatılarını, Moğolların inancıyla ilgili en detaylı kayıtlar olarak nitelendirir.

konuların başında, kadınların hem aile içinde hem de politik meselelerde ifa ettikleri rol gelmekte idi.³³³

Orta Çağ Avrupası'nda dindar kadınların çabalarıyla eşlerin ve çocukların Hıristiyan inancıyla buluşması sık görülen bir şeydi. Erken yüzyıllarda Avrupa'da pagan yöneticilerin inançlı kadınları, eşlerinin ve oğullarının Hıristiyan inancıyla tanışmasına vesile olmuşlar ve batıda Hıristiyanlığın yayılmasına katkıda bulunmuşlardı. Bunlar arasında Orta Çağ'ın erken döneminde Frank kralı Clovis'in Burgond prensesi ve aynı zamanda Katolik eşi Clothilde vasıtasıyla, Reims piskoposu Aziz Remy tarafından vaftiz edilişi (M.S. 496) son derece önemliydi (Muldoon 1997:1-2,5). Nitekim Clothilde bu çabasıyla Karolenj Fransa'sında bir azize olarak kabul edildi. Tourslu Gregor da, kraliçenin çabasını övgüye değer bulmaktaydı: "O, hiç usanmadan, eşini pagan inançlarından çevirmeye ve günahlarını Tanrı'ya açması için mücadele etmişti." (Gregory of Tours 1916:38-40). Hıristiyan düşüncesine göre, Aziz Pavlus'un "inanmayan koca, inanan kadın vasıtasıyla günahattan arınacak"³³⁴ sözü Clothilde'de karşılığını bulmuştu.

Kiev prensi I. Vladimir'in Hıristiyan olması, yine Hıristiyan eşin etkisine iyi bir örnek teşkil eder. I. Vladimir, Olga gibi dindar bir anneye sahip olmasının yanında, 988-989 yılında Bizans İmparatoru II. Basil ile yaptığı anlaşmayla, imparatorun hemşiresi Anna'yı kendisine eş olarak almış ve vaftiz olduktan sonra Hıristiyan misyonerlerin Rusya'da faaliyet göstermelerine müsaade etmiştir.³³⁵

³³³ Biz konumuz itibarıyla burada üzerinde durmamış olsak da, Moğollar da kadının yerini belirler iken, Türk toplumu için onun eskiden beri ne anlam ifade ettiğini de düşünmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Konuyla ilgili çeşitli makaleler için bkz. Çetin (2011).

³³⁴ Korintlulara I, 7:14.

³³⁵ Bizans İmparatoru II. Basil'in hemşiresi Makedonya Hanedanı prensesi Anna'nın, Kiev hükümdarı Vladimir ile yaptığı evlilik, Bizanslılık gururuna her ne kadar aykırı görüle de, Bizans'ın nüfuz sahasını genişletmesi açısından son derece önemlidir. Bu evlilik ile ilk defa imparatorluk hanedanından bir prenses yabancıya gelin gitmiştir. Kısacası söz konusu bu evlilik, evvela Kiev devletinin ardından da Rusya'nın Hıristiyanlaşması açısından bir dönüm noktası teşkil eder. Bkz. Ostrogorsky (2006:282-283); Meyendorff-Baynes (1961:372-374). Bizans dünyasında Pavlus'un sözüne (Korintlulara I, 7:14) karşılık gelen belki de en iyi örnek Digenes Akrites'in babasının din değiştirmesidir. Tarih aralığı olarak IX. yüzyıl ile Malazgirt Savaşı'na kadarki dönemi kapsayan ve bilinen tek Bizans destanının (Digenes Akrites Destanı) kahramanı olan Digenes'in babası Arap, annesi ise Bizanslı'dır. Bkz. (Dietrich 2010).

XIII. yüzyılda, benzer dindar kadınların aynı fonksiyonu Asya'da da yerine getirebileceği düşüncesi hâsıl olmuştu (Ryan 1998:412; Muldoon 1997:8). Diğer taraftan Moğolların Hıristiyanlıkla ilk temasları ve sonrasında onların bu dine yaklaşımlarını düşündüğümüzde, çeşitli kabilelere mensup Moğol hatunlarının takınılan tavır üzerinde oldukça önemli rollerinin olduğu görülmektedir. Özellikle onların Memlük tehdidi karşısında, İlhanlı-Batı ilişkilerinin seyrini etkileyecek derecede ön plana çıktıklarına şahit olunmaktadır. Moğol hatunlarının Hıristiyanlıkla ilişkisine geçmeden önce şunu hemen söylemeliyiz ki, diğer Asya devletlerinde olduğu gibi, Moğollar içerisinde de kadının politik organizasyondaki konumu son derece önem arz etmekteydi (Rossabi 1979:154; Franke 1994d:24,36,37; Beyânî 2015:78-81). Gizli Tarih'in de (2010:7-8,22,111,157,163-164) kaydettiği gibi Moğolların annelerine karşı özel bir saygıları vardı.³³⁶ Yesügey'in karısı, Cengiz'in annesi olan Höelün ile Cengiz'in eşi Börte'nin, daha Cengiz'in kendisini ispatlamaya çalıştığı zamanlarda, onun hayatında ne kadar etkin bir rol oynadıklarını görmekteyiz.

İlk Moğol kağanı Cengiz, Kerayitlerle olan mücadelesinden muzaffer olarak ayrılırken onlardan Hıristiyan kadınlar almıştır. Bu kadınlardan biri Süryani (Abu'l-Farac 1999:II,531), İran (Rashid-al Din 1971:168-171) ve Moğol (Moğolların Gizli Tarihi 2010:109) kaynaklarında adı geçen, XIII. yüzyılın en önemli kadın simalarından olan Nesturi inancına sahip Sorgaktani'dir. Sorgaktani, Cengiz'in en genç oğlu Tuluy'un eşi, Möngke, Kubilay ve Hülagü'nün annesi olacaktır.³³⁷ Sorgaktani'nin oğulları üzerindeki etkisi küçümsenmemelidir (Aştiyânî 1364:I,155). Oldukça kabiliyetli ve hırslı olan bu kadın³³⁸, oğullarını imparatorluğun gelecekteki yöneticileri olarak yetiştirmiştir (Beyânî 2015:132). Nesturi mezhebine sıkı bir şekilde bağlı olmasına rağmen, çok uluslu ve çok dinli bir toplumun idaresinin ancak hoşgörü politikasıyla mümkün olabileceğini kavramış (Aştiyânî 1364:I,155) ve diğer dinlerin müntesiplerine herhangi bir zorlama da

³³⁶ Marco Polo da(2003:I,171) Moğol kadınlarını “dünyada erdemleri bakımından en çok övülmeye değer” kişiler olarak görür. Ancak bu konuya tereddütlü yaklaşan araştırmacılar da vardır. Örneğin George Lane (2006:227), Türk-Moğol toplumunda kadının yerinin belirsiz olduğunu düşünür. Ona göre kadınlar aile ve toplum içinde çoğu zaman saygıdeğer bir mevkie sahip olsalarda, bazı durumlarda ticari bir meta gibi değiş tokuş aracı olmuşlardır.

³³⁷ Beyânî'nin (2015:42, 43-48) de ifade ettiği gibi Moğollar da oğlun itibarı anneden gelmektedir.

³³⁸ Deguignes (1923:212-213), onun hakkında bir Arap şairin söylediği “bütün kadınlar ona benzese idi erkekleri geçerlerdi” sözünü hatırlatır.

bulunmamıştır (Rossabi 1979:161)³³⁹. Oğlu Mönğke 1251 yılında büyük kağan olmuş ancak annesi emeklerinin meyvelerini göremeden bir yıl sonra ölmüştür (Rossabi 1979;166; 2010:217; Beyânî 2015:134). 1252 yılında Sorgaktani'nin ölümü üzerine bir Hıristiyan ayini icra edilmiştir. Yuan Shi'de Kubilay'ın annesi için yapılan bir anma ayininden bahseder (Tang 2006:16-17).

İlk seyyahımız Carpini (2001:116), Cengiz'in 1227'de ölen oğlu Cuci'nin kampından bahsederken, ordanın onun kadınlarından biri tarafından yönetildiğini söylemektedir. Rubruk da, Mönğke (1251-1259)'nin Hıristiyan eşi ve yine kız çocuğundan söz etmektedir. Adı geçen seyyaha göre, baş hatun Cotota (Kutuktay), Karakorum'daki Nesturi Hıristiyanlarına çok iyi davranıyordu. Onların Hıristiyan ayinlerine katıldıklarına Rubruk şahit olmuştur. Rubruk (2010:200), kağan Mönğke, ailesi ve çocuklarının Epifani Günü kutlamalarında hazır bulduklarını söylemektedir.

Cengiz ayrıca en küçük oğlu Tuluy'a Kerayit kabilesinden Ong Han'ın torunu Dokuz Hatun'u vermiş, Dokuz Hatun Tuluy'un ölümünden sonra, Hülagü'nün eşi olmuştur (Beyânî 2015-52-53). Hülagü'ye tek bir erkek evlat verememiş olmasına rağmen, onun hükümdar katındaki nüfuzunun oldukça fazla olduğu görülmektedir. (Lane 2006:243). Nitekim Reşidüddin, Hülagü'nün bu hatunun görüşünü almadan hiçbir işe girişmediğini yazmaktadır. Aynı tarihçi adı geçen hatunun etkisiyle Hülagü'nün Hıristiyanlara oldukça hoşgörülü davrandığını kaydeder (Reşidüddin 2013:4). Ermeni tarihçi Grigor (1954:32) ile Vartan da (1936:36) bu hatunun dindarlığına vurgu yapmıştır. 1300 yılında yazan yine Ermeni tarihçi Hetum'un (2004:Book3,Chap.27) ifadesine göre, Dokuz Hatun kutsal üç bilge kralın³⁴⁰ soyundan gelmektedir ve Hıristiyan olmuştur.

Hülagü'nün ardılı Abaka'da Hıristiyan eşlere sahipti. Onlardan bir tanesi, Bizans İmparatoru Michael'in kızı Maria Palaeologina (Meryem) idi. O, Tebriz'e gelirken yanında seyyar bir kilise bir de Grek piskopos getirmişti (Pachymeres 2009:39; Beyânî 2015:54-55). Bu arada Papalık'da, Moğol hükümdarlarını Hıristiyan yapmak için kadınlardan faydalanmayı unutmamıştı. Rabban Sauma'nın Papa IV. Nicholas'ın

³³⁹ Rossabi (1979:162), Kubilay'ın Çin'de, Hülagü'nün de İran'da Müslümanlara karşı sert politikasını örnek verecek, oğullarının annelerinin hoşgörüsünden çok az nasıplendiklerini belirtir.

³⁴⁰ İsa'nın doğumunu yıldızlarda gören üç bilge kral.

yanından döndüğünde Abaka'ya böyle bir evliliğe yönelik açıklama yapması³⁴¹ bizde bu izlenimi uyandırmaktadır. Abaka'nın oğlu Argun'da Hıristiyan eşlere sahip olmuştur. Argun'un oğullarından birisi³⁴² vaftiz olacak ve Papa IV. Nicholas'ı hatırlatması adına onun ismi ile anılacaktı. Olcaytu'nun annesi Uruk Hatun da Nesturi idi (Richard 1998:104).

Gördüğümüz gibi Moğol idaresinde kadınının politik ve sosyal hayattaki rolü oldukça önemliydi.³⁴³ Bu noktada Ryan (1998:420), Moğol hatunlarının sahip olduğu otoritenin, Bizans Çin ve Arap dünyalarıyla karşılaştırılmayacak kadar yüksek olduğunu belirtmiştir.³⁴⁴ Özetlemek gerekirse, bu gibi kadınlar sayesinde imparatorluk içerisinde Hıristiyanların itibarı ile birlikte, Nesturi kiliselerin sayısı da oldukça artmıştı.

3.5. Mektuplara Yansıyan Avrupa-Moğol İlişkisi

Var olduğundan beri yaşamın ve düşüncenin her alanına etki eden Kilise, dinin belirleyici olduğu bir çağda tüm yetkilerini kullanma eğilimine girmişti. Savaş, diplomasi vs. gibi seçenekler değişen şartlara göre tercih edilmiş ve Avrupa'nın bu sayede dış politikası belirlenmişti. Aziz Augustine'nin (354-430) "adil savaş" teorisinden hareketle³⁴⁵, Hıristiyan toplumunun iyi düzenine kastedenlere karşı savaş, çoğu zaman ilk seçenek olmuş, mücadele edilemeyecek kadar güçlü düşman var olduğunda ise diplomatik manevralara başvurulmuştur.

³⁴¹ Papa'nın Moğollar içindeki Hıristiyan kadınlara yazdığı mektuplar için bkz. Ryan (1998:417vd.).

³⁴² Olcaytu (1304-1316), daha sonra Budizm taraftarı ve ardından Müslüman olacaktır. Bkz. Morgan (1990:160); Boyle (1968:401); Şahin (2010:164 vd.) Azeri (1349:84); Beyânî'ye (2015:55) göre bu örnek, Moğollar da kadının çocuklarını kendi inancına göre yetiştirme özgürlüğüne sahip olmasının göstergesidir.

³⁴³ Bu noktada Beyânî (2015:69), "Moğol çağında her derecede ki, toplumun her tabakasındaki kadının konumu ve önemi, hiçbir dönemdekiyle karşılaştırılmaz" der. Moğol hatunlarının bu özelliklerini uzun süre koruduğu anlaşılmaktadır. Zira Morgan (2001:10), Moğol fırtınasının dindiği bir zamanda seyahatini gerçekleştiren İbn Battuta'nın kadınlardan sıkça bahsetmiş olmasını, "Moğollar da kadınlara çok fazla değer verilmesinin tehlikeli sonuçlara yol açabileceğini göstermek için" yaptığı şeklinde yorumlamıştır.

³⁴⁴ Rossabi (1979:155), Moğol kadınının önemini ifade etmek için benzer karşılaştırmayı Doğu Asya halklarını göz önünde tutarak yapmıştır.

³⁴⁵ "Barışı sağlamak için savaş". Bkz. Augustine (1953:47); Hartigan (1966:195-204); Langan (1984:19-38); Kırpık (2007:84-85). Bu yaklaşım, şiddet metodunu itaati sağlamak için kullanan ve bunun karşılığında uyruklarına barış ve daha fazla emniyet vaat eden Moğolların dünya görüşleriyle benzerlik arz etmektedir. Nitekim Cengiz'in Otrar hadisesinin sebep olduğu diplomatik kriz neticesinde yaptığı tahribat bunun delilidir. İngiliz tarihçi Jeremy Black (2010:11) de "Diplomasi Tarihi" adlı kitabının daha ilk sayfasında bu olaya atıf yapmıştır.

XIII. yüzyılın tam ortasında Avrupa’da papalık kurumu bu yüzyıl içerisindeki en çok mücadele ettiği II. Frederik’in ölümüyle önemli bir problemi atlattığı oluyordu. İşte tam bu zamanda Yakın Doğu’daki bazı gelişmeler, bu kurumun diplomasi trafiğinde hızlı değişimlere yol açtı. Bu gelişmelerden ilki Memlûklerin ortaya çıkışı ve hızla yükselişi, ikincisi ise Avrupa’ya daha evvelden önemli bir korku tattıran Moğolların Asya’nın batısındaki faaliyetleri idi.

Coğrafi etkenden dolayı ilk önce Müslümanların düşmanı kesilen Moğollar, kısa sürede aynı hisleri Avrupa’nın doğu kısmına da tattırmışlardı. Başlangıçta Papa’nın önderliğindeki Katolik dünyası, Müslümanlara karşı tertiplenen haçlı seferleri benzeri bir hazırlığın içerisine girişmişti. Ancak ilk şoku atlattıktan sonra, Müslümanlardan daha soğukkanlı bir şekilde bu konunun üzerine eğilen Avrupalı idareciler, aslında umut çağının da kapılarını açmışlardı. Orta Çağ’ın savaş makinesi Moğollar, Batı için büyük ve değerli bir hazineye dönüşebilirdi. Bir bakıma onlar İslam’ın nihai imhası için bir araç olarak kabul edildiler (Southern 2001:50,68). Moğolların özellikle Avrupa’nın doğusuna gerçekleştirdikleri saldırılar büyük bir endişeye sebep olmuştu, ancak onların aynı zamanda Müslümanlara karşı da savaşmaları (Soranzo 1930:85), kadim düşmanın sonunun geldiğine dair beklentileri üst düzeye çıkardı. Moğol tehdidi karşısında karamsar olmayan bazı Hıristiyan idarecilere göre, onlar Tanrı yolunda kullanılabilir ve kutsal topraklar tekrardan özgür hale getirilebilirdi (Davis 1993:387). Müslümanlara karşı tasarlanan bu ittifak, belki de ilk haçlı seferinin tertipçisi Papa II. Urban’ın dahi hayallerinin ötesinde bir kazanımı vaad etmekteydi (Phillips 1988:82).

Bu beklentiye karşın Batı ile Cengiz’in ardılı olan büyük kağanların ilk münasebetlerine bakılırsa, Moğollar dünyayı dize getirmek için bu aşamada herhangi bir müttefikin müzaheretine ihtiyaç duymuyorlardı (Ayalon 1972:116; Roux 2006:310). Ancak Kubilay’ın kardeşi Hülagü tarafından kurulan İlhanlılar devrinde, Batı ile ilişkiler belirgin bir şekilde değişikliğe uğradı. Hülagü’nün, 1257’de Bâtınilere büyük oranda son vermesi³⁴⁶, hemen bütün sünni Müslümanlar tarafından sevinçle karşılanmış, bir anlamda Ortodoks İslam’ın savunucusu olarak kabul görmüştü (Dihkannijad 1385:3).

³⁴⁶ Esasında Hârizmşah hükümdarı Celaleddin’in ölümüne (1231) kadar, İsmaililer ile Moğolların “düşmanımın düşmanı ben dostumdur” politikası gereği yakın ilişkiler kurdukları görülmektedir. Ancak ortak düşmanın ortadan kalkmasından sonra onlar birbirinin hasmı olmuşlardır. Bkz. May (2004:235).

Ardından 1258’de beş yüz yıllık Abbasi Halifeliğine son vermesi, İslam dininin bu topraklardaki itibarını diğer dinlerden farksız (en az otuz yıl) kıldığı gibi (Krawulsky 2011:48), yenilmez bir Moğol imajı ortaya çıkarmıştı. Hülagü’nün önce Bâtıniler ardından Müslümanların manevi lideri durumundaki halife ve onun makamına karşı saldırıları sürerken, buradaki Hıristiyanları eşi Dokuz Hatun’un etkisiyle bu kıtalden uzak tutması (Kiragos 1928:208-209; Muradi 1381:112-113), onun dini hassasiyetlerle bu saldırıları tertiplediği anlamına gelmemelidir (Jackson 2003:212). Zira onun bu saldırılardan güttüğü amaç, biran evvel Suriye ve Mısır’ın kontrolünü kendi denetimi altına almak istemesinden kaynaklanmaktadır (Yuvalı 1994:90). Ancak Suriye’de 1260 yılında Memlükler ile yapılan ve kaybedilen Ayn Calut Savaşı, yenilmez Moğol imajını derinden sarsmış, çok yayılmanın bedeli moral açıdan çöküntüyle sonuçlanmıştır (Irwin 1986:34; Cahen 2000a:288; Razevi 1388:47). Adı geçen yüzyılın en iyi ordusunun (Chambers 1979:51) henüz kurulmakta olan bir devlete karşı (Razavi 1388:34) mağlubiyetiyle neticelenen bu savaş, Müslümanların gelecekleriyle ilgili belirsizliklerin had safhaya çıktığı bir dönemde (Dawson 1955:XXVI), Moğolların Batı ile ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktası teşkil eder.³⁴⁷ Harizmşah Celaleddin Mengüberti’nin ölümünden neredeyse otuz yıl sonra, Müslümanların Moğollara karşı zaferiyle neticelenen bu savaşın uzun vadedeki sonucu, Memlüklerin Mısır’a hâkim olması durumunu doğurmuşken, kısa vadede ise Hülagü’nün savaş politikası üzerinde büyük bir değişikliğe yol açmıştı. “Her savaş kendi kahramanlarını üretir” (Ailes 2004:29) ve bu mühim savaşın kazananı da Memlüklerdir. Ancak biz bu savaşta “bir şeyler başarmış olanla” (Carr 2002:188) ilgilenmeyip, savaşın Moğol politikası üzerindeki etkilerini tespit etmeye çalışacağız.

Hülagü, bu yenilginin üzerinden iki yıl geçmeden 1262 yılında Fransa kralı IX. Louis'e bir mektup göndermiştir. Söz konusu mektup geleneksel Moğol algısını tamamen ortadan kaldırmaktadır (Jackson 2006:8). Hülagü bu mektup tasarrufu ile eski büyük kağanların azametini sürdürmek yerine, Franklara vaat edilen işbirliği sonunda, onlara kutsal bölgelere yeniden egemen olma fırsatını sunmuştu. Kısacası Moğollar İran coğrafyasına adımlarını atmaları akabinde, kendi içlerinden değil ancak dışarıdan onları zorlayan etkenler sebebiyle, belirleyicisi çok olan bir siyasetin içine sürüklenmişlerdi

³⁴⁷ Öyleki bazı yazarlar Moğolların aldığı yenilgiyi, Asya Hıristiyanlığına vurulan bir darbe olarak nitelemişlerdir. Bkz. Chambers (1979:155).

(Lane 2003:38) Bu politika değişikliğinde şüphesiz en büyük etken, karşlarına Harizmşahlardan daha dişli bir rakip olan Asya kökenli Memlüklerin çıkması olmuştur (Azer Niyuşe-Piri 1387:12). Avrupalıların en büyük şansı ise bu tarihten itibaren yekpare bir Moğol tehdidi altında kalmayacak olmalarıydı (Morgan 1989:205).

Çoğunlukla bu mektuplar Moğol dilinde yazılsa da, bizlere çok az orijinal doküman gelebilmiştir. Mektuplar genelde Kahire merkezli Memlük ortak tehlikesine karşı Latin Batı ile askerî işbirliği kurmaya yöneliktir. Memlükler ve Moğollar, Avrasya bozkırı menşeli, askerî kabiliyetleri oldukça yüksek olan ve bu sayede yerleşik Müslüman nüfus üzerinde kendi hâkimiyetlerini tesis eden iki farklı unsurdu. Moğollar, enerjilerinin kaynağı olan göçebe yaşam tarzından kopmamalarına rağmen, pagan olarak doğan Memlükler, göçebe yaşam tarzına sırtlarını dönüp, İslamiyet'e girerek zamanla şehirli bir askerî sınıfı teşkil ettiler. Memlükler Müslüman olur iken, içlerinde Şaman, Budist ve çeşitli Hıristiyan mezhepleri olan Moğollar da bir müddet sonra İslam dünyası içerisine dâhil oldular. İlhanlılar bir yandan halifeyi öldürüp, camilere zarar verirken, bir yandan da yerel ve batılı Hıristiyanlarla Müslümanlara karşı işbirliği arayışı içerine girdiler. XIII. yüzyılın sonlarına doğru Moğollar İslam'a dâhil olsalar da, iki unsur arasındaki bu çekişme sonlanmamıştı (Amitai-Preiss 1996:2; Ensari-i Kumi 1378:55). Muhtemelen XIII. yüzyılın ortasında Memlüklerin esasını teşkil eden Kuman ve Kıpçakların yaşadığı acı Moğol tecrübesi (Sinor 1975:527), aradaki husumeti her daim canlı tutmuştu.³⁴⁸

Daha evvel aynı arazide hüküm süren ve İslam ile hemhal olmuş olan Selçuklu Türklerinden farklı olarak (Lambton 1988:15), kuruluşundan itibaren kırk yıl boyunca (Morgan 1988:51) İslamiyet'e karşı mesafeli bir tutum takınan İlhanlılar, Müslüman olan ve Altın Orda ile yakın ilişkiler kuran Memlüklere karşı (Kanat 2001:32,45), Avrupa'nın çeşitli kralları ve Papalık ile işbirliği kurma teşebbüslerine girişmiştir.

³⁴⁸ Bir bakıma Macaristan ve Avrupa'nın doğu kısmındaki Moğol saldırıları için bir bahane teşkil eden Kıpçaklar, aynı zamanda İlhanlıların Orta Doğu'da daha fazla genişlemesinin önünde önemli bir engel oluşturmuş idi. Bkz. Halperin (2000:245). Moğollar kendilerini en yetenekli savaşçılar olarak görüp, bu konuda emsalsiz olduklarını düşünmekteydiler. Bu sebeple Memlüklerde olduğu gibi askerlikle ilgili görevler için köleler satın alma ve onları kullanma yoluna gitmediler. Moğollar, yaşamı boyunca sıkı bir disiplin ve eğitimden geçen Memlüklerin sahip oldukları hünnerleri elde etmek için çaba sarfetmiş olsalar da, bunu başaramamışlardır. Bkz. Smith (1996:264); Çetin (2007:69vd.)

Avrupa ise “düşmanımın düşmanı benim dostumdur”³⁴⁹ politikasının bir gereği olarak Moğollara yakınlaşmayı düşünmüştür. Atiya’ya göre bu politika eğer meyvelerini verecek olsaydı, XI. yüzyıldaki Macarların ihtidasından daha büyük bir zaferi beraberinde getirebilirdi (Atiya 1938:233). Batı’nın bu politika ile tasavvur ettiği şey şüphesiz Kutsal topraklarında ötesinde bir kazanımı sağlayabilmektir. Ne var ki, İhanlılar bir zaman sonra Müslüman olsalar da, Mısır’daki emellerinden ötürü papalık ve batılı hükümdarlarla yakın ilişkiler içerisinde bulunmaktan kaçınmamışlardır.

Bu bağlamda Spuler (1987:247-248), İran Moğolları ile garbın ilişkide buldukları tarihlerin 1245-1256, 1274-1282, 1285-1291, 1316-1340 seneleri olduğunu ifade ederken, IV. Innocent (1243-1254), X. Gregor (1271-1276), IV. Nicholas (1288-1292), XXII. Johann (1316-1334) adlı papaların Moğolları kendi taraflarına çekmek için çaba sarf ettiğini söylemektedir. Muldoon’a (1979:59) göre ise, Tatarlar, Müslümanlara karşı Latinler ile yapılacak bir ittifaka daha hevesli iken, bu konuda yine de ihtiyatı elden bırakmak istemeyerek daha temkinli davranan taraf papalıktır. Zira 1241-1242 yılındaki acı Moğol tecrübesi ve onların bölgeye tekrardan geleceklerinin söylentisi, kiliseyi ister istemez daha temkinli davranmaya zorlamıştı. Ancak Memlüklerin başına geçen Baybars’ın zamanla Moğollar’dan daha tehlikeli hale gelmesi (De Rachewiltz 1971:150) papalığın Moğollara karşı duyduğu kuşkuları zayıflatmıştı.

Orta Çağ’ın en umutlu dönemine (Southern 2001:69) ait olup, hem Hıristiyan dünyası hem de Moğollar için son derece önemli olan ve aşağıda sadece kısa bir incelemesi yapılacak olan mektupların hemen hepsinde siyasi çıkar ilişkisi söz konusu olduğu için, onlar üzerinde katı bir samimiyet sorgulamasına gidilmeyecektir.³⁵⁰

³⁴⁹ “دوستي با دشمن دشمن خود”. Aslına bakılırsa bu anlayış her yerde ve zamanda geçerli olmuştur. Ancak bu dönemin politik manevraları için pek uygun düşüğünü ifade etmeliyiz.

³⁵⁰ Neredeyse XVIII. yüzyıldan beri bu ilişkiyi ortaya koymayı amaç edinen çalışmalar yapılagelmiştir. Bu mektupları ilk inceleyen kişi Lorenz Mosheim (1741) idi. Karşılıklı yazılan bu mektuplarda onun dikkatine çeken Moğolların “kendini beğenmiş” tavırlarıydı. Abel-Rémusat ise Moğol-Avrupa ilişkilerini incelediği çalışmasında, bu mektupları daha derinlemesine incelemiştir. Remusat (1824), Moğollarla ilişki kurulması ile Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra Uzak Doğu medeniyetleriyle kopan irtibatın tekrardan yenilendiğine işaret eder. Pelliot (1922-3:1-28; 1924:225-335; 1931-2:3-84) ise bu mektuplara en önemli katkıyı yapmıştır. Yukarıda zikri geçen üç araştırmacıda büyük kağanların gönderdikleri mektuplardaki üsluplarını onların “büyüklenmeleri” şeklinde algılamışlardır. Bkz. Aigle (2005:144); Voegelin (2000:81-85).

1237-38 yıllarına ait olup, Julian tarafından IV. Bela'ya götürülen ve Batu'nun özet olarak bilinen mektubu bir yana, kronoloji takip edilecek olursa, Batı-Moğol diplomatik münasebetlerinin Papa IV. Innocent'e ait olan mektuplar (1245) ile başladığını söylersek yanılmış olmayız.

IV. Innocent'in 1245 tarihli mektuplarına (Dawson 1955:73-76) baktığımızda papanın kendisinin ve bulunduğu makamın üstünlüğünü ortaya koymakta olduğu açık bir şekilde gözükmektedir. Papa, Moğollara gönderdiği 5 Mart tarihli daha teolojik olan mektubunda (Dei patris immensa), İsa'nın vekili olarak kendi statüsünü ve görevini belirtir. Mektubun amacı Hıristiyanlığı yaymaktır. Moğollara Hıristiyanlık mantıklı fakat karmaşık bir şekilde anlatılır ve onlar din değiştirmeye ikna etmeye çalışılır. Kısacası Papa IV. Innocent'in ilk mektubunda Hıristiyanlık inancının temel esasları Moğol kağanına sunulmaktadır. Papa, 13 Mart tarihli daha politik olan mektubunda (Cum non solum) ise, Moğolların Avrupa'yı istilasına karşı çıkar. Burada uyarı, rica ve kuvvetli bir şekilde nasihat göze çarpar. Papa'nın uyarısı Moğolların özellikle Hıristiyanları kovuşturmaktan vazgeçmeleri üzerinedir. Papa burada kendisini Hıristiyanlığın sözcüsü olarak görmüştür. Aynı zamanda onların gelecekte neler yapabilecekleri sorar. Eğer Moğollar bu uyarıları dikkate almazlarsa, Tanrı'nın yarası çiğnendiği için onların yaratıcı tarafından cezalandırılacaklarını söyler (Muldoon 1991:120-121; Ruotsala 2001:101; Jackson 2005b:88).

Bunun yanında mektuplardan süzülen ifadelere bakıldığında, Batı'nın din, medeniyet ve irfan noktasında Batılı olmayanlara karşı üstünlüğü vurgulanmak istenmektedir. Papa IV. Innocent'in Moğolların yarattığı tahribatı hatırlatarak, bu durumdan "son derece rahatsız olduğunu" beyan etmesi, bu düşüncenin dışı vurumundan başka bir şey değildir. Williams'a (1990:6) göre tercih edilen üslup, Batı'nın kendinden olmayanlara karşı meydan okumasının en belirgin örneklerinden birisini teşkil etmektedir.

Papa tarafından defaatle Tanrı'nın tahammülünün zorlandığı, gazabının ise her an çökebileceği uyarısı (Muldoon 1979:45) yapılmasına karşın, Güyük'ün 1246 tarihli papaya yazdığı cevaba (Carpini 2001:20-21) bakıldığında, kendisine yapılan ithamları anlamadığı görülür. Onun mektupta kullandığı üslubuna baktığımızda, papayı muadili

olarak kabul etmediği açıktır. Güyük yeryüzünün hükümdarı olarak sunulurken, papa daha alçak bir mevkiye layık görülmüştür. Moğol İmparatorluğunun en eski diplomatik belgesi (Morgan 2012:165) olarak kabul edilen bu mektubunun bazı yazarlara göre önemli bir özelliği de, Moğolların dünya hâkimiyeti idealinin ilk dışavurumu olmasıdır.³⁵¹ Beyânî (1367:I,181), bu mektuba daha derin bir anlam yükleyerek, şimdiye dek dünya siyasetinde hilafet ve kilisenin egemen olduğunu ancak Güyük'ün bu mektup tasarrufu ile bundan böyle “Yasa”nın belirleyici hale geldiğini ileri sürmektedir.

Genellikle Moğollar tarafından yazılan mektuplar standart bir formüle sahiptir: Tanrı ve büyük kağandan bahsetmek, hitap eden ve edilenin adları ve en son büyük kağana boyun eğme zorunluluğunun deklerasyonu (Aigle 2005:147). Avrupa'nın feodal yapısı ve bunun işleyişi hakkında bir fikre sahip olmayan Moğollar, “vassallık” temelli bir anlayış yerine, herkesi kağanın kulları olarak tasavvur ediyorlardı (Khazanov 1983:237). İşte bu kavrayış, Moğolların gözünden iktidarın mahiyetini bizlere sunar, onlara dünyayı yönetme yetkisi verilmiştir, bu yüzden Tanrı'nın vekâletine sahiptirler, Tanrı gökyüzünde hüküm sürerken, Cengiz Han ve ardılları yeryüzünün tek sahipleridir³⁵², dolayısıyla tüm insanlar onlara boyun eğmelidirler.

Güyük'ün mektubuna göre Macarlara ve diğer uluslara Tanrı'nın emrine itaat etmedikleri için saldırılmıştır. Onlar Moğol elçilerini öldürmüşler ve kibirle isyan etmişlerdir. Güyük, papanın dini olarak makamını saymadığını açık bir şekilde belirtmiştir. Güyük'e ait olan mektubun 1920'de bulunan Farsça versiyonunda (Carpini 2001:22; Spuler 1988:68-69; Recebniya 1352:37-39), papanın yanılmazlığı ve onun yeryüzünde Tanrı'nın sözcüsüyümüş gibi bir tavır takınması “Tanrı önünde kimin haklı olduğunu ve onun kime mağfiret edeceğini nasıl bilebilirsiniz ki?” sorusuyla açık bir şekilde eleştirilmektedir (Bowden 2009:111). Aslında bu konu, Alman Teolog Küng'ün (2001:119) ifade ettiği gibi, tarih boyunca üzerinde belki de en büyük tartışmaların yapılageldiği bir meseledir. Ona göre birçok tartışmanın, kanlı çatışmaların hatta din

³⁵¹ Jackson (2006:6), Moğollarda dünya hâkimiyeti düşüncesinin Cengiz'in ardılları zamanında olgunlaştığını ifade etmektedir. Ona göre bu düşünceyi ortaya koyan en erken tarihli kayıt, 1246 tarihli Güyük'ün Papa IV. Innocent'e gönderdiği mektuptur. Rossabi de (2014:214), Cengiz'in eylemleriyle bu düşüncenin birbirine uymadığını ileri sürmekle, Jackson'la aynı düşüncede olduğunu ortaya koyar.

³⁵² Krawulsky (2011:123), bunun politik bir söylem olduğunu düşünür.

savaşlarının en önemli sebeplerinden birtanesi budur. Bir bakıma dinin varoluş amacıyla doğru orantılı olarak, “her dinsel geleneğin kendini merkeze koyduğu ve normatif bir hakikat iddiası taşıdığı” (Gündüz 2001:114; Aslan 1998:144) tezi, Güyük’ün emperyal iddiasıyla birleşince, ortaya belki de Papa’nın hiç tasvip edemeyeceği karanlık bir tablo çıkmıştır. Güyük’ün Hıristiyanlık hakkındaki ifadeleri, muhtemelen onun Nesturi danışmanı Kerayitli Çinkay’ın tesiriyledir.³⁵³ Güyük’ün mektubu incelendiğinde ondan büyük kağanının Hıristiyan olduğu izlenimini edinmenin mümkün olmadığı gibi, anlaşılan o ki büyük kağanın hizmetinde bulunan Hıristiyan danışmanlarında mektubun üslubunu hafifletici bir etkiye sahip olmadıkları gözükmektedir. Carpini’nin üstlendiği bu görev diplomatik açıdan başarısızlık ile neticelenmiş (Rossabi 2008:13) olsa da, papalık aldığı bu olumsuz cevap karşısında yine de emellerinden vazgeçmemiştir.

Elçiler yoluyla diplomatik faaliyetlerin yürütülmesi, bir tarafın karşı tarafça meşru sayıldığını ortaya koyan önemli hususlardan biri idi (Uyumaz 2011:11). Böyle bir genel kabul olmasına rağmen Moğollar, elçilerin niçin kendilerini gönderenlerin boyun eğdikleri haberlerini iletmediklerine şaşırıyorlardı. Mönkge, Fransa kralı IX. Louis’e: “bizimle barış ya da savaş halinde olduğunuzu bilmemiz için elçiler gönderin” diyordu (Rubruk 2010:260). Anlaşılan Batı-Moğol diplomatik münasebetlerinin ilk devresinde Moğollar, Papa ve Fransız krallarının tüm çabalarını, onların kendilerine boyun eğdikleri şeklinde yorumlamışlardır. Bu boyun eğmenin resmi hale gelebilmesi için, papanın, Roma Cermen İmparatoru’nun, batının krallarının ve Latin batının tüm güçlerinin, Moğolların diğer vassalları gibi büyük kağanın huzuruna gelmeleri gerekirdi. Böyle yapmadıkları takdirde düşman olarak değerlendirilirlerdi.³⁵⁴ Hem papa hem de büyük kağan kendilerini Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görürler. İki tarafta evrensel üstünlük iddiasındadır (Muldoon 1979:44). Moğollar için Papa bir tür Şaman’dır³⁵⁵, buna rağmen Papa büyük kağanın kutsal tarafının olduğunu asla kabul etmez (Ruotsala 2001:103). Papa, hakikat mesajının umuma şamil olması gerektiğini düşünerek (Gierke 1913:19), çağrısını tüm insanlığa İsa-Mesih adına yaparken, büyük

³⁵³ Buell (1993a:95-111; 2003:138), Çinkay’ı Güyük’ün elçi karşılamalarındaki görevlisi olarak tarif eder.

³⁵⁴ Anlaşıldığına göre, birçok ulus büyük kağanın kontrolü dışında var olsa bile, yine de onlar evrensel Moğol İmparatorluğu’nun potansiyel üyeleri olarak kabul edilmekteydiler. Allsen (1986:495); de Hartog (1996:54).

³⁵⁵ Şamanlar da bir nevi Moğolların rahipleridir. Köprülü (2005:64), Şamanların sihir, dua ve diğer görevleri, rahipler kadar başarıyla yerine getirdiğini ifade eder.

kağan ise Gök Tanrı ya da Tengri'nin adıyla gücünü kullanıyordu. İki “kilise dışında kurtuluş yoktur” (Mensching 2012:240) düsturuyla, inanç temelli bir yaklaşımı benimseyerek evrensel meydan okumasını gerçekleştirirken, ikincisi ise dünya hâkimiyetine yönelik anlayışına meşruiyet kazandırmak için kutsal olana (Rossabi 2008:11) yaklaşıyordu. Büyük kağan bir nevi Papa gibi idi ve tüm imparatorluktan sorumluydu.³⁵⁶ Moğol İmparatorluğunun içindeki ve dışındaki isyancılar ise Hıristiyanların mücadele ettikleri kâfirlere ve heretiklere denk düşmekteydi (Ruotsala 2001:103).

XIII. yüzyılın bilinen dünyası bugünkü kadar geniş değildi, fakat Moğollar onun büyük kısmını hâkimiyet altına almayı başarabilmişlerdi. Dolayısıyla bu durumun büyük kağanlara verdiği özgüveni mektuplar açık bir şekilde ortaya koyarlar.³⁵⁷ Mektuplardaki klasik giriş cümlesi kısa olup, kutsal bir doğaya sahiptir (Ruotsala 2001:104; Aigle 2005:147). Büyük kağanların mektuplarının giriş kısmında tercih ettikleri ifadeler, onların batılı yöneticileri kendilerinden daha aşağı gördüklerini gösterir. Mönge'nin Fransa kralı IX. Louis'e yazdığı mektuba göre, “Ebedi buyruk” Cengiz Han'a verilmiş ve ardından bu diğerlerine de sirayet etmiştir (Rubruk 2010:258). Tanrı ve büyük kağanın vasıtasıyla Moğollar kendilerini ebedi tanrının seçilmiş insanları olarak görürler (Lane 2006:203). İsyan edenler hem Tengri'ye hem de büyük kağana karşı gelmiş şeklinde anlaşılır. Moğollar bu yüzden birliği sağlayıp düşmanlarını cezalandırmayı kendilerine görev bilirler. Abu'l-Farac ve Cüveyni'nin eserlerinde Moğolların bu anlayışa sahip olduğunu gösteren birçok delil vardır. Abu'l-Farac'a (1999:II,478) göre Cengiz şöyle emretmiştir:

“Moğollar herhangi bir isyancıya bir şey yazmak veyahut bir elçi göndermek istediğinde sakın onları ordumuzun ve sayımızın çokluğuyla korkutmayın. Bize itaate davet edin aksi takdirde istediğimizi yapacağımızı söyleyin”.

³⁵⁶ Vernadsky (1938:360; ayrıca bkz. Spuler 1971:7), Cengiz'in Hıristiyan olan Kerayitler ve Naymanlara karşı savaşlarından sonra Moğolların dünyaya hâkim olma fikrinin olgunlaştığını ileri sürer. Rus araştırmacıya göre, Hıristiyan kilisesinin evrensellik iddiası, Cengiz ve ardıllarının dünya görüşlerini etkilediği gibi, Yasa'nın ruhuna da katkı yapmıştır. Ancak misyonerlik çalışmalarına oldukça önem veren Nesturiler de dâhil olmak üzere, Doğu Hıristiyanları arasında böyle bir idealin her zaman canlı olduğu görülmemektedir. Örneğin Bizans başkentindeki patriklerin isimleri dahi çoğu zaman anılmaz. Ancak Avrupa'ya bakıldığında, Orta Çağ boyunca bu düşünceye ruh ve yön veren kurumun papalık olduğu gözden kaçmamaktadır.

³⁵⁷ Ergin Ayan (2001:585), Moğollar tarafından gönderilen bu ilk mektupları “tahrik edici” bulur.

Cüveyni'ye (1385:I,189) göre de Moğollar Tanrı'nın süvarileri olup, isyancılara karşı onun kırbaçı durumundadır. Seyyahımız Quentin de (2006:13,68,70,74,81), eserinde bu ilişkinin mahiyetinden söz eder. Büyük kağanın kendisini Tanrı'nın oğlu³⁵⁸ olarak gördüğünü belirtir.

Ruotsala'ya göre (2001:106; ayrıca bkz. Lane 2006:203)³⁵⁹ Moğollar, tıpkı Hıristiyanların haçlı düşüncesi³⁶⁰ ve Müslümanların cihad³⁶¹ düşüncesi gibi, kendi yayılmalarını kutsal temeller üzerine kurarlar. Bundan başka, kendinden olmayan diğer ulusların bağımsızlıklarını tanımadıkları gibi onları kendilerine eşdeğer olarak da saymazlar. Carpini'nin (2001:85) ifade ettiği gibi “Moğollar kendilerine boyun eğmeyen kimse ile barış yapmazlar ve Cengiz'in emrine göre mümkünse tüm ulusları birleştirmeyi arzularlar.”

³⁵⁸ Bazı araştırmacılar, özellikle Avrupalı kaynaklarda geçen bu ifadenin hatalı olarak kullanıldığını düşünmektedir. Roux (2001:138), eğer öyleyse bu hatanın her yerde tekrarlanmayacağından hareketle bu kullanımı Moğolların bilinçli bir tercihi olarak görür ve Hülagü'nün 1262 tarihli Fransa kralı IX. Louis'e gönderdiği mektubu en güçlü delil olarak ortaya koyar. Adı geçen araştırmacı (2011:115) bir başka eserinde, Altan Topçı'den (XVII. yüzyıl) önce ne Türkler ne de Moğollar'da Gök-Tanrı için baba sıfatının kullanılmadığına işaret eder. Carpini'nin bu tabiri (oğul) kullanımı için bkz. (2001:123); Möngke'nin Fransa kralı IX. Louis'e gönderdiği mektuptaki aynı ifade için bkz. Rubruk (2010:258). Quentin de (2006:78) bir defasında bu ifade Baycu için kullanılmıştır. Bununla birlikte Erkin Ekrem (2015:193 vd.), Eski Türklerde Tengri'nin yeryüzündeki temsilcisinin “Tengri Oğlu” olarak adlandırıldığına dikkat çekmektedir. Kök Türk Yazıtlarında, Hunlar da ve Uygurlarda da aynı anlayışın devam ettiğine vurgu yapan araştırmacı, Tengri'nin dilerse “Tengri'nin gururlu oğlu” sıfatını geri alabileceğine işaret ederek, *kut* anlayışının mahiyetini ortaya koymaktadır.

³⁵⁹ Khazanov (1993:472-473) ise bu konuda şöyle der: “X. yüzyıldan sonra Büveyhiler, Selçuklular, Gazneliler, Eyyubiler, Memlükler halifenin üstünlüğünü tanıyarak, kendi siyasi mücadelelerine dini bir meşruiyet kattılar. Ümmetin lideri sembolik olarak halife idi. Moğollar da bir imparatorluk inşa ettiler ancak her defasında amaçlarının yalnızca tüm dünyayı Cengiz'in yüce boyunun egemenliğinde birleştirmek olduğunu açığa vurguyordular.” Hem Hıristiyan hem de İslam geleneğinde verilecek olan savaşın haklılığını ortaya koyma adına dini otorite (Kilise, Halifelik) tarafından bir tasdik gerekli görülmüştür. Moğollara baktığımızda ise onlar zaferin Tanrı'nın iradesiyle geldiğine inansalar da, toplumun neredeyse her türlü hizmetine koşan Şaman'ın savaşlardan önce dini motivasyonu artırıcı rolü diğer iki örneğe kıyasla daha sınırlı düzeyde kalmıştır. Ancak yine de Moğolların tam anlamıyla inanç duygusundan azade olarak hareket ettiklerini söyleyemeyiz.

³⁶⁰ Bilinenin aksine Haçlı seferlerinin ana hedefi her zaman Müslümanlar olmamıştır. Yahudilere ve Katolik Kilisesi'nin otoritesine karşı gelenlere de aynı şekilde muamele edilmiştir. Müslümanların kutsal savaşının da bazı durumlarda otoriteye karşı gelen isyancılara karşı çevrildiği olmuştur. Bu aynı zamanda savunma savaşlarıdır. Haçlılar bu uğurdaki yeminlerini Batı'dan daha yola çıkmadan ilan etmişlerken, kutsal topraklarda kurulan şövalye tarikatları ise bir nevi buldukları toprakları doğru inanç adına koruma güdüsüyle hareket etmişlerdir. Zira Nureddin Mahmud Zengi ve Salahaddin Eyyubi'nin verdiği mücadelede buna benzemektedir. Bkz. Johnson (1997:36-39,150).

³⁶¹ Burada karşılaştırılan üç unsurun tüm yönleriyle birbirine benzediklerini söylemek imkânsız görünmektedir. Zira İslam'da *cihad*, sadece savaş anlamına gelmemektedir. “Nefis'le mücadele” ve “İslam'ı tebliğ” gibi hususiyetleri de içinde barındırmaktadır. Özellikle Batılı araştırmacıların *cihad*'ı tarif ederlerken, buna karşılık gelecek şekilde “kutsal savaş, mukaddes savaş” tabirlerini kullanmaları, bazı çevrelerin tepkisine neden olmaktadır. Bkz. (Özel 1993) ; Johnson (1997:33 vd.); Krawulsky (2011:101 vd.); Fazlur Rahman (2009:85-86).

1248 yılında Kıbrıs alındıktan sonra buraya bir Moğol heyeti (David ve Mark) gelerek Güyük tarafından atanan ve merkezi Tebriz’de bulunan Elçigidey’den, VII. Haçlı seferi³⁶² vesilesiyle doğuya gelmiş bulunan Fransa kralı IX. Louis’e bir mektup getirmeleri, Batı-Moğol diplomatik münasebetleri açısından son derece önemlidir. Elçigidey’in Fransa kralı IX. Louis’e gönderdiği mektup (Matthew Paris 1854:III,419-420; Voegelin 2000:93-95)³⁶³ yalnızca özet olarak bilinmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz Güyük’e ait olan mektup ile kıyas edilirse, bu mektup oldukça ılımlı bir karaktere sahiptir (Sinor 1975:523).³⁶⁴

Moğol heyetinin Fransa kralı ile görüşmesinde yardımcı olan Dominiken tarikatı üyesi Andrew de Longjumeau, Papa IV. Innocent tarafından 1245-1247 yılları arasında kaldığı doğuya gönderilmiştir.

Elcigidey’in mektubunda direkt olarak boyun eğdirme talebine rastlanılmamaktadır (Voegelin 2000:78). Onun mektubu, sıradan mektup örneklerine benzer; girişte her mektupta olan mutad ifadeler, devamında mektubun yazılış amacı ve talep yer alır. Güyük’ün mektubundaki ifade tarzı ve cümle tertibi usulündeki ciddiyete, bu mektupta rastlamak olanaksızdır. Orijinali Farsça olan mektubu yazan kişi, İslami tarzda bir yöntemi tercih etmiştir. Bu yüzden IX. Louis’e hitap edilirken ona atfedilen bütün unvanlar mektupta zikredilmiştir. IX. Louis mektupta, “Hıristiyanlığın kılıcı, Kutsal Kitab’ın savunucusu ve Hıristiyan inancını zafere ulaştıran kişi” olarak tasvir edilir (Aigle 2005:149).

Taassup sahibi bir Hıristiyan olan (Beyânî 1367:I,183) Elcigidey, bu uzun girişten sonra, Tanrı’nın onun hükümdarlığını kutlu kılmasını ve daim eylemesini arzu ettiğini,

³⁶² Strayer’in deyimiyle Fransa kralı IX. Louis’in öncülük ettiği sefer, haçlı düşüncesinin sonunun başlangıcını teşkil eder. Ona göre bu sefer, kalbi heyecanla dolu olan samimi Hıristiyanların son hamlesidir. Fransa kralının 1245-1270 yılları arasında dış politikasının temelini Müslümanlara karşı tertipleyeceği planlar oluşturur. Bunun için Avrupa’da barışçı bir politika takip eder. Bkz. Strayer (1969a:487).

³⁶³ Jean de Joinville (2002:80-82) tarafından 1309’da yazılan “Vie de Saint Louis” adlı eser bu görüşme için önemli bir kaynak niteliği taşır.

³⁶⁴ Mektubun bazı çevrelerce sahte olduğu ileri sürülmesine karşın, Pelliot (1931-2:27-28) onun sahit olduğuna kanidir. Roux (2001:310) ise mektubun arka planında “Katolikleri sevmeyen bir Nesturi kurnazlığı”nın olduğunu düşünür.

yüz binlerce kez selam ederek söyler. Sadece Hıristiyanlığın iyiliği için değil aynı zamanda Fransa kralının da yararına olan bu görüşmenin Tanrı'nın istemesiyle gerçekleştiğini dile getirir. Ardından Tanrı'nın Fransa kralına zaferi bahşedeceğine dair olan inancını ifade eder: “Haçı aşağılayan düşmanlarına karşı onun muzaffer olması yakındır.” Devamında Büyük Kağan Güyük'ün emri iletilir:

“Biz, hükümdarın verdiği göreve uyan elçiler olarak, tüm Hıristiyanlar vergilerden ve çeşitli hizmetlerden muaftırlar, onlara hürmet edilip saygı duyulacaktır, hiç kimse onların malına el süremeyecektir, harap olan kiliseler tekrar inşa edilecek, çanlar çalacak ve hiç kimse Hıristiyanları temiz kalpleriyle bizim krallığımızın refahı için edeceği duadan mahrum bırakamayacaktır.”

Görüldüğü gibi, Moğol otoritesini kabul eden kilise mensuplarının vergiden muaf tutuldukları mevzuu, mektuplarda yer alan konulardan birisidir. Aslında bu, Cengiz Han zamanından kalan bir âdettir. Moğol ordusu 1222 yılında Çin'e girmeden önce Taoizm cemaatinin beşinci dini lideri olan Ch'ui Ch'u-chi, Büyük Kağan ile görüşerek Çin'de yaşayanların sağ kalmasını sağlamış (Yao 1986:202; Aigle 2005:148-149; Ratchnevsky 1992:134-136), ardından Cengiz Han, Ch'ui Ch'u-chi ve Taoist din adamlarına bazı imtiyazlar vermişti (Russell-Rachewiltz 1993:214).

Bu mülakatın Yüce Tanrı'nın buyruğuyla gerçekleştiği yinelendikten sonra, içerisinde iyi haberlerin bulunduğu mektubu getiren Moğol heyetindeki iki elçi, David ve Mark'ın ismi zikredilir. Elcigidey mektubunda aynı zamanda gizli olarak Cengiz'in yasasına da değinir:

“Yeryüzünün hükümdarı olan büyük kağan haça inanan Latin, Grek, Nesturi, Yakubi ya da diğerleri arasında bir ayırım yapmaz. Onun merhameti tüm Hıristiyanlar üzerinedir.”

Mektubun sonunda aynı şekilde Fransa kralının da bunlar arasında ayırım gözetmemesi ve merhametinin tüm Hıristiyanlar üzerine olması gerektiği nasihati yapılır. Moğolların farklı Hıristiyan mezheplerine karşı tutumlarının aynısını, Budist ve Müslüman mezheplerine karşı da gösterdikleri görülmektedir. Dolayısıyla Moğolların mezhepçi yaklaşımdan uzak olan bu dünya görüşü (Lane 2003:39), papanın tüm doğu kiliselerini heretik olarak kabul etmesi ile bir tezat oluşturur (Aigle 2005:149-150). Öteden beri

Latin Hıristiyanlığının hedeflerinden biri bu kiliselerin tümünü papalık otoritesi altında birleştirmektir.

Elcigidey'in mektubunda rahip-kral John'a değinilmez ancak Fransa kralına "güzel haberler" verilir. Fransa kralının David ve Mark ile yaptığı görüşmenin tanıdığı olan Eudes de Chateauroux³⁶⁵, Papa IV. Innocent'e yazdığı 31 Mart 1249 tarihli mektupta (Jackson 2007:74vd.), bu görüşme hakkında daha detaylı bilgiler vermektedir:

"Gelecek yaz Moğollar, Bağdat'taki halifeliğin üzerine yürüyecek ve Harizmşahlar tarafından İsa-Mesih'in sarsılan itibarı tekrardan teslim edilecektir."³⁶⁶

Büyük kağanın Fransa kralı IX. Louis'ten talep ettiği şey, halifenin yardımına koşmadan önce Mısır Sultanına karşı harekete geçmesidir. Burada Fransa kralını ikna etmek için, rahip-kral John figürü kullanılır, Büyük Kağan Güyük'ün (Kiokai) annesinin³⁶⁷ bir Hıristiyan olduğu ve Rahip-kral John'un kızı olduğu söylenir. Elçiler onun, Epifani yortusu zamanında, 18 prenses ve bazı yüksek noyanlar ile birlikte vaftiz olduğunu da söylemişlerdir.

Elcigidey'in mektubunun güvenilirliği noktasında bazı sorunlar vardır. Bu mektupta ilk defa Fransa kralına öneriler sunulur. Moğol yönetimi altındaki Hıristiyanların vergi vermedikleri, çeşitli hizmetlerden muaf tutuldukları ve tüm kiliselere eşit şekilde muamele edildiğinden bahsedilir. Elcigidey, Latinlerden, Doğu Hıristiyanlarına karşı iyi ve dini meselelerde hoşgörülü davranmalarını ister, herkes dinini tatbik noktasında özgür olmalıdır. Mektup harfi harfine Farsça'dan Latince'ye Andrew de Longjumeau tarafından tercüme edilmiştir. Bu mektup Doğu Hıristiyanlarının özellikle de David'in rolünü ortaya koymaktadır. Rubruk, Möngeke'den Fransa kralı IX. Louis'e getirdiği mektupta, Möngeke David'i yalancı olmakla suçlar. Rubruk da (2010:258-259) aynı görüşte olduğunu beyan eder. Elçigidey'in mektup içerisinde "yeryüzünde tek bir

³⁶⁵ Fransa'da Tusculum şehrinin kardinal piskoposu olan Eudes (1190-1273), 1245 yılında başlayan haçlı seferi hazırlıklarının propaganda safhasının en önemli ismidir (Young 2009:59).

³⁶⁶ Mısır Eyyubi Sultanı ile işbirliğine giren Harizmşahların 1244 yılında Kudüs'ü ele geçirmeleri söz konusu edilmektedir. Bkz. Cahen (1969b:674).

³⁶⁷ Güyük'ün annesi Töregene başlangıçta savaş esiri idi. Muhtemelen kendisi Nayman olan bu kadın bir Merkit ile evlendirilmişti. Hıristiyan olduğu konusunda bir kanıt yoktur ancak, onlara iyi muamelede bulunduğu inkâr edilemez. Bkz. Roux (2001:298vd.). İranlı Moğol uzmanı Beyânî (2015:130) ise bu kadının Hıristiyan olduğunu belirtir.

hükümdar” vurgusu yapmaması ise sonradan Möngke’nin hışmına uğramasına sebep olmuştur (Roux 2001:311).

Fransa kralı IX. Louis’in düşüncesinde ihtida ettirme isteği hâkim iken (Atiya 1938:242), Moğollarda ise egemen düşünce fetih idi. İttifak için umut ışığı olabilecek gelişmeler olsa da, iki tarafın birbirini anlamamaktaki ısrarı, olası bir işbirliği planını engellemiştir. IX. Louis’in doğuya özgü politika konusundaki yetersizliği, daha doğrusu esnek bir politika takip etmemesi, ittifakın gerçekleşmemesinin en büyük nedeniydi (Strayer 1969a:507).

Ermenistan yüksek komiseri Simbat (1208-1276)’ın mektubu (Jackson 2007:77-80; Richard 1992:683-696) da, yukarıda zikrettiğimiz David ve Mark’ın verdiği iyi haberleri teyit eder mahiyettedir. 1248 yılında (Grigor 1954:19; Nersessian 1959:146;) Semerkant’tan Moğol ülkesine giderken Simbat tarafından yazılan bu mektup, Kıbrıs’a IX. Louis’in varışından daha önce gelmiştir. Simbat, birisi Kıbrıs kralı I. Henry, diğeri Yafa kontu ile evli olan iki hemşiresine bazı haberler vermek için bu mektubu yazmıştı. Simbat mektubun başında, Moğolların tahribine uğrayan (Tartarlar), cesametini ve zenginliğini kimsenin tahmin edemeyeceği şehirleri nasıl geçtiği anlatır. Moğolların öldürdükleri insanların kemiklerinden tepeler oluştuğunu nakleder. Sayıları kimsenin hesap edemeyeceği kadar çok olup, iyi okçulardır. Ardından Simbat onların sahibi oldukları memleketleri sıralar. Güyük ve yanındakilerin Hıristiyanlığa girdiğini ve onların bu inancı kabul etmelerinde” üç bilge adam”ın (İsa’yı doğumunda onu görmeye gelen üç bilge kral) etkisi olduğunu belirtir. Simbat devamında şöyle der:

“Onların çadırının girişinde kilise vardır, büyük kağanın huzuruna girmek isteyenleri, onlar Hıristiyan ya da Sarezen (Müslüman) olsunlar önce kiliseyi ziyaret etmeye zorluyorlar.”

Doğu’da Türklerin zulmüne uğrayan Hıristiyanların ve birçok kilisenin, kağanın büyük babası (Cengiz Han) zamanında eski itibarlarına kavuştuklarına değinilir. Aziz Thomas’ın ülkesi Hindistan ile ilgili sözleri ise Carpini’nin aktardıklarını hatırlatır (Jackson 2007:79,Dipnot 90). Ardından Simbat, Moğolların “üç bilge” vasıtasıyla Hıristiyan olduğunu ortaya koymak için rahip-kral John ile bir bağlantı kurar. İlginç olan şudur ki, Simbat’ın mektubunda rahip-kral John, Müslüman kuvvetlerine karşı

Moğolların müttefiki olarak gösteriliyorken, Fransisken ve Dominiken misyonerlerin kayıtlarında rahip-kral John, Cengiz Han tarafından mağlup edilmiş olarak gösterilmektedir. Ermenistan yüksek komiseri Simbat'ın bağlı olduğu Ermenistan kralı I. Hetum (1226–1269) uzun krallığı müddetince, İslam'a karşı Moğollar ile Batı'nın ittifakı için çabalayan bir arabulucu idi (Holt 1995:92; Aigle 2005:151; Ersan 2007:191). Buradan şu sonuç ortaya çıkmaktadır ki, Latin Batı'ya akan bilgilerin bazıları Ermeni kökenliydi. Haçlı seferleri esnasında Frankları Türklerin üstünlüğüne son vermeleri için destekleyen Ermeniler, hiç şüphesiz Moğolları da kurtarıcı olarak görmüşlerdi (Beyânî 1371:II,377; Richard 1969:50; Amitai-Preiss 1996:25). Onların nazarında Moğollar Tanrı'nın bir lütfuydu (Dawson 1955:XXI).³⁶⁸ Simbat'ın mektubu, David ve Mark'ın ifadelerini doğruladığı gibi, Fransız misyoner Carpini'nin verdiği bilgileri de tasdik edici mahiyettedir. Carpini (2001:131) Karakurum'da büyük kağanın yanında bulunuyor iken, Güyük'ün etrafında birçok Hıristiyanın var olduğunu ve onun ana çadırının girişinde bir şapelin bulunduğu bilgisini vermektedir.

Simbat'ın mektubu ile beraber Kıbrıs'a gelen bu haberler, Hıristiyan âlemini yeni bir heyecana itmişti. Daha evvel, 1247 yılında ilk misyon faaliyetinden dönen Andrew de Longjumeau, büyük kağanın rahip-kral John'un kızının neslinden geldiğini söylemişti (Matthaeus Parisiensis 1882:IV,113-116). Eudes de Chateauroux ise meseleyi oldukça ciddiye almış ve Papa'ya Kıbrıs'a gelen Moğol heyeti hakkında bilgi verdiği raporunun içine, Elcigidey'in ve Simbat'ın mektuplarının bir kopyasını da dâhil etmiştir. Rahip-kral John efsanesinden ziyade, Moğolların Hıristiyan olmaya yakınlaşmaları batıyı yeni heyecanlara sevk etmişti. Eudes de Chateauroux, Papa'ya gönderdiği mektupta (Jackson 2007:82) şöyle diyordu:

“Ben, Büyük Kağan'a, halasına³⁶⁹, Elcigidey'e ve birçok rahibe, kutsal Roma Kilisesi'nin, onların Hıristiyanlık inancına girdiklerini öğrendikten sonra duyduğu memnuniyeti belirten mektuplar gönderdim. Onlar, Ortodoks inancı taraftarı olsalar bile, eğer tüm kiliseler üzerinde Roma Kilisesi'nin olduğunu ve kendilerini Hıristiyan addeden herkesin yapması gerektiği gibi, İsa'nın vekâletini üzerinde

³⁶⁸ Ermenilerin bu dönemde ifa ettikleri görevlere zıt olarak, seyahatnameler içerisinde onlar için çokta olumlu ifadelerle rastlanılmamaktadır. Örneğin Quentin (2006:41-42), onların en muteber olması gereken din adamlarının dahi türlü kabahatleri sanki olağan gibi işlediklerini kaydeder. Bu yaklaşımın benimsenmesinde, Ermeniler ile Katolik keşişler arasındaki mezhep farklılığının rolünün olabileceğini de gözden uzak tutmamak gerekir.

³⁶⁹ Ögedey'in hemşiresi Altalun. Bkz. (Jackson 2007:82, Dipnot 98).

bulunduran kişinin papa olduğunu itiraf ederlerse, papa memnuniyetle onları sevgili evlatları olarak kabul edecektir.”

IX. Louis bir elçilik heyeti vasıtasıyla Güyük’ün Hıristiyan olmasından duyduğu memnuniyeti izhar etmiş ve ona içerisinde kırmızı bir çadır ve tahtadan yapılmış gerçek bir haç bulunan değerli hediyeler göndermiştir (Jean De Joinville 2002:183). Andrew de Longjumeau’nın başkanlığındaki bu heyet Karakurum’a vardığında Güyük ölmüştü. Elçilik heyetinin boyun eğmenin bir göstergesi olarak haraç getirdiğini düşünen Naip Oğul Kaymış, armağanlardan duyduğu memnuniyeti ifade ettikten sonra Fransa kralına heyetle birlikte bir mektup gönderdi. Bu mektupta rahip-kral John’dan da bahsedilir:

“Barış güzel bir şeydir; çünkü barışın hüküm sürdüğü topraklarda, dört ayak üzerinde yürüyenler (hayvanlar) barışın çimenlerini yerler, iki ayak üzerinde yürüyenlerde (insanlar) güzel şeylerin yetiştiği toprağı barış içinde ekerler. Biz bütün bu şeyleri sizi bilgilendirmek için söylüyoruz; çünkü eğer bizimle barış yapmazsanız huzur ve sükûnete kavuşamazsınız. Prester John ve onunla birlikte diğer pek çok hükümdar bize karşı geldi ve biz onlara kılıcımızla baş eğdirdik. Öyleyse biz sana şunu nasihat ediyoruz; her yıl bize altın ve gümüşlerinden gönder ve böylece bizim seninle olan dostluğumuzu koru; eğer bunu yapmazsan, yukarıda isimleri sayılmış olan hükümdarlara yaptığımız gibi seni ve halkını mahvederiz” (Jean De Joinville 2002:184; Voegelin 2000:95-96).

Mektupta, Moğollara boyun eğmek anlamına gelen barışın, otlaklar üzerinde karınlarını doyuran hayvanlar için olduğu kadar, üzerinde huzur içinde yaşayan iki ayaklılar içinde iyi bir şey olduğu açık bir şekilde vurgulanmaktaydı. Huzurun temini için bundan başka çıkar yolun olmadığı ifade edilmiştir. Rahip-kral John da dâhil olmak üzere, isyana kalkışanların tümünün kılıçtan geçirildiğinin altı çizilmiştir. Aynı akıbetin kendilerinin başına gelmemesi ve Moğolların dostluğunu yanlarında görmeleri için, onlar her yıl altınlar ve gümüşler göndermeye davet edilmektedir. Oğul Kaymış bu mektubunda barışı överken, Fransa kralına, aradaki dostluğu korumak istiyorsa eğer, ona daha aşağı bir mevkii, yani vergi veren hükümdar statüsünü layık görüyordu. Mektup bu yönüyle bir nevi ultimatoma niteliği taşımaktaydı (Sinor 1975:524).

Oğul Kaymış’ın oldukça sert ve kendisini Güyük’ün ardılıyla zorda bırakacak (Sinor 1975:524) bir üslubu tercih ettiği mektubundan başka, kutsal topraklardan Batı’ya gönderilen mektuplara bakılırsa, “korkunç Moğol imajı” değerinden çok fazla bir şey kaybetmemiş olacak ki, onlar hala Vahiy kitabında geçen süvariler veya Yecüc ve

Mecüc'ün neslinden olan insanlarla ilişkilendiriliyorlardı. Bu mektuplardan bir grubu 1 Mart 1260 tarihli olup, Beytlehem Piskoposu Dominiken Thomas Agni tarafından tüm Hıristiyan prenslere gönderilmişti (Barber-Bate 2010:153-156). Diğeri ise, 4 Mart 1260 tarihli olup, mabedin başrahibi Thomas Bernard tarafından İngiltere'deki Templier tarikatının liderine yazılmıştı (Bird-Peters-Powel 2013:332-337). Mektuplara göre, Moğol endişesinden ötürü Kutsal topraklar ıssızlaşmıştı. Yurtlarını terk etmeyenler ise ya şehitliği ya da köleliği tercih ediyorlardı. Hülagü ve Moğollar Bağdat'ı ele geçirmişler, halifeyi ortadan kaldırmışlar ve şimdi Suriye yönüne doğru harekete geçmişlerdi. Tatarlar pek hiddetliydi, Halep ve Kudüs arasında kimseler kalmamıştı, bu bir fırsattı ancak Hıristiyanlar kurt sürüsü arasında kalan küçük bir küme gibiydiler, Papa, Fransa ya da İngiltere kralından gelecek yardıma ihtiyaçları vardı. İsa-Masih'in ebedi kurtuluşu sağlamak üzere kendi canını feda ettiği topraklar için yapılan bu çağrıya herkes icabet etmeliydi. Bu mektuplara şu havadisler eklenmişti: Onlar ordularının önüne yakaladıkları ve tutsak aldıkları insanları koymuşlardı. Erkekleri ve kadınları içkiyi seviyorlardı.

Hülagü'nün Meraga'dan 1262 yılında Fransa kralı IX. Louis'e yazdığı mektup (Meyvaert 1980:245-259; Bird-Peters-Powel 2013:343-347; Barber-Kate 2010:156-159) ise, Moğol-Avrupa ilişkilerinin dönüm noktalarından birisini teşkil etmektedir. Mektup "İbranilere mektup"tan bir iktibas ile başlar:

"Tanrı eski zamanlarda peygamberler aracılığıyla birçok kez ve çeşitli yollardan atalarımıza seslendi. Bu son çağda da her şeye mirasçı kıldığı ve aracılığıyla evreni yarattığı kendi Oğluyla bize seslenmiştir."³⁷⁰

Hemen sonra Yeremya'dan iktibas yoluyla, Tengri vasıtasıyla Cengiz Han'a verilen vekâlete vurgu yapılır: "Ben göklerdeki Ebedi yüce Tanrım, seni tüm uluslara, krallıklara ve yerlere tayin ettim." Devamında Yeremya'dan şu kısım "Bak, ulusların ve ülkelerin kökünden sökülmesi, yıkılıp yok olması, yerle bir edilmesi, kurulup dikilmesi için bugün sana yetki verdim"³⁷¹ alıntı yapılarak, Tanrı'nın hükmünün yakın olduğu vurgulanmıştır. Hülagü'nün söz konusu mektubunun kâtipliğini yapan kişi Richard adlı bir Frank idi. Richard görüldüğü üzere, bu mektubun alıcılarına Moğol ideolojisini

³⁷⁰ İbranilere mektup, I, 1-2.

³⁷¹ Yeremya, 1, 10.

açıklamak için Eski Ahit'ten alıntılar yapmıştır. Hülagü ardından Fransa kralından “doğuda, batıda, kuzeyde, güneyde oturan bütün kabilelerin, dillerin ve her kesimden insanın kendisinin emirlerine amade olması için onu tanınır kılmasını istemekte, ayrıca kralların ve lordların hüküm sürdüğü, atların toynaklarının çiğnediği, gemilerin yüzdüğü, ulakların vardığı, mektupların okunduğu, kulakların işittiği, duyulanların kavrandığı ve bunların bilincine varılıp inanıldığı en küçük yerde bile bunun ilanının yapılmasını, gevşeklik göstererek kendisine Tanrı tarafından verilen bu yetkiye inanmayanların ise, öncekilerin halini hesaba katmaları gerektiğini” salık vermektedir.

Devamında Hülagü: “Ebedi Tanrı'nın gücüyle, imansız Sarezenleri yola getiren, Hıristiyan inancını zafere ulaştıran şerefli Fransa kralından, prenslere, düklere, kontlara, baronlara, şövalyelere ve Fransa Krallığı dâhilindeki her ferde selamlarını iletmesini istemektedir. Ardından Hülagü şöyle diyor:

“Sizi uyarıyoruz ki, bize bir çekinceniz olmadan itaat edin, Tanrı'dan diledik ve bu gücü bize verdi.”

Mektuptaki vurgu, Tanrı'nın Cengiz Han'a vekâlet verdiği ve onun neslinden gelenlerin dünyanın efendisi oldukları üzerine yapılsa da, yine de iki yıl önce Memlükler karşısında alınan mağlubiyetin tesiri kendisini hissettirmektedir. Hülagü'nün kibirli tavrına rağmen (Amitai-Preiss 1996:104), Memlüklere karşı Batı'nın müzaheretine duyulan ihtiyaç (Jackson 2003:212-213), belki de Moğolların dünya hâkimiyeti düşüncesinden en büyük sapma olarak değerlendirilebilir. Rossabi'nin (2008:20) de belirttiği gibi, Hülagü'nün muhatabına “eşiti gibi yaklaşmak”tan başka çaresinin olmaması, Güyük'ün kendini üstten gören tavrının on altı yıl sonra nasıl hızla değişime uğradığının en açık göstergesidir.

Hülagü mektubun devamında boyun eğdirdikleri birçok bölge ve halkı saydıktan sonra daha birçoğunun ismini zikretmenin zait olduğunu söyler. Tanrı'nın buyruğuna karşı gelerek, ordularına güvenip gururlananlarının akıbetinin hiçte iyi olmadığını hatırlatır. Bununla birlikte Hülagü, birçok seçkin insanın itaatte kusur etmeyip onların teveccühünü kazandığını söyleyerek, biraz sonra açıkça ortaya koyacağı ittifak teklifinin zeminini hazırlamaktadır. Haşhaşiler, yüksek dağlarının üzerindeki kalelerine güvenip

mağrur oldukları için ortadan kaldırılmışlardır. Sahte peygamber Muhammed'in izinden gidip, kibirle davranan Bağdat Halifesi de itaat yolunu tutmayıp isyan ettiği için aynı akıbete düşer olmuştur. Ancak mezkûr şehirde ikamet eden Nesturilerin patriği, piskoposlar, keşişler, papazlar, rahipler ve diğer tüm Hıristiyanlar teker teker ayrılarak mülklerinde sakince kalmaları temin edilmiştir. Hülagü bundan sonra kendisine boyun eğen şehirleri sayar ve artık asıl maksadına konuyu getirir. Daha önce Fransa kralının Elcigidey'in mektubunu aldıktan sonra, Andrew'in başkanlığında, Güyük'ün Hıristiyan olmasından duyduğu memnuniyeti ifade etmek üzere hediyelerle Karakurum'a gönderilmesine değinir. Burada naip Oğul Kaymış'tan alınan olumsuz cevabın Fransa kralı üzerindeki etkisi gizli de olsa izale edilmeye çalışılır. Bu zamanda durum değişmiştir. Açıkça ittifak teklifi ortaya konulduktan sonra Hülagü'nün önemli bir itirafı bulunduğu görülmektedir:

“Biz başlangıçta papanın, Frakların kralı veya imparatoru olduğunu sanıyorduk. Dikkatli bir araştırma yaptıktan sonra onun Tanrı'nın oğlu İsa-Masih adına, yeryüzünde kendisini sadece Tanrı'ya duaya hasreden kutsal biri olduğunu kavradık.”

Yukarıda zikrettiğimiz Elcigidey, Frank ordusunun oraya çıkacağı haberini aldığından dolayı elçilik heyetini Kıbrıs'a göndermişti. Belki de onların Yakın Doğu'daki ve Anadolu'daki Moğolların hâkimiyetindeki araziye gireceğinden endişelenmişti. Fransa kralının gerçek niyetini öğrenmek istiyordu. Ancak geçen 14 yıl içerisinde siyasi durum büyük oranda değişti. İki yıl önce Moğolların Ayn Calut'ta büyük bir yenilgi alması, Altın Orda hükümdarı Berke'nin Müslüman olması ve Memlûklere yaklaşması (İbn Şeddad 2000:7-8; Aigle 2005:155; Vasary 1990:232), İlhanlılar ile Altın Orda'nın uzun süreli mücadelesinin fitilini ateşlemiştir (Yakubovskiy 2000:42-44). Dolayısıyla yeni siyasi düzen, ilk önce Hülagü'nün ardından Abaka'nın politik girişimler içine girmesini zorunlu kılmıştır.

Yukarıda gördüğümüz gibi, İlhanlılar Memlûklere karşı Avrupa'nın desteğine ihtiyaç duyuyorlardı, ancak Batı'nın Moğolların yardımını istediği durumlar pek az önemliydi. I. Lyon Konsili'nden (1245) beri Avrupalılar Moğollar ile görüşme halindeydiler. 1248 yılındaki Fransa kralı Louis'in haçlı seferindeki başarısızlık, belki de Moğollar'ın yardımının alınması gerektiğinin en belirgin göstergesi oldu. İşte bu sebeple 1262

yılında Hülagü'nün bir mektubu olduğu halde Moğollardan bir heyetin (Macar John'un başkanlık ettiği) Batı Avrupa'ya gelişi, beklentileri hiç olmadığı kadar yükseltti (Richard 1979:295-303; Amitai-Preiss 1996:95-96). Hülagü, Fransa kralından mezkûr mektubunun sonunda "Babilonya'nın köpekleri" olarak zikrettiği Memlûklere karşı girişeceği sefer için denizden destek istemekteydi. Buna karşılık Kudüs'ü Hıristiyanlara teslim edebilirdi. Moğolların Ayn Calut yenilgisinden sonra, Memlûkler karşı harekâta geçmişti. Hospitalier tarikatının kalelerinden olan Arsur, Templier tarikatının önemli kalelerinden Safet, Memlûkler tarafından ele geçirildi. Bunun gibi birçok önemli yerin (Caeserea, Chatel Pelerin, Caiphas, Yafa) Memlûkler lehine kaybı Avrupa'da büyük yankı buldu (Irwin 1986:47-48).

Hülagü'nün bu mektubu hemen somut bir karşılık bulmadı (Amitai-Preiss 1996:96). Kral Louis geç de olsa 1267 yılının Mart ayında harekete geçerken, ayrıca İngiliz tahtının varisi olan Edward'a da çağrıda bulundu (Prestwich 1988:66vd.). Bu arada Papa IV. Clement yaklaşan haçlı seferi hakkında Abaka'ya 20 Ağustos 1267 tarihli bir mektup gönderdi (Lupprian 1981:220-222). Edward ve diğer soylular Kral Louis'i bu haçlı seferinde liderleri olarak kabul etmeye söz verdiler. Hatta Aziz Louis'e katılmak için Edward ondan 70.000 pound borç almıştı (Turner 1851:45). Memlûklere gelebilecek olan desteği kesmek için haçlılar kutsal topraklardan önce Tunus'a yöneldiler. Tunus'a ayak basan haçlıları Tunus lideri hiç de hoş karşılamadı ve çıkan çatışmalarda Kral Louis hayatını kaybetti. Beklenmeyen bu durum karşısında Edward Sicilya'ya gitmeye karar versede bunu yapmadı ve kutsal topraklara doğru harekete geçti. Bu arada Moğol elçileri Louis'in ölümünden sonra Tunus'a varmışlardı. Onlar geriye Edward ile birlikte geldiler. Edward daha sonra Reginald Rossel, Godfrey de Waus ve John le Parker'ı İlhanlı Abaka'ya gönderdi. Abaka bu elçileri kabul etti (Soranzo 1930:210,223). Ancak Edward ve yanındakiler Akra yakınında o kadar başarılı değillerdi, hava şartlarından dolayı birçok İngiliz öldü. Edward İngiltere'ye dönmek zorunda kaldı. İlhanlılar, doğuda özellikle Horasan'ı zapt eden Çağataylılar ile meşgul olduğundan ve Buhara'daki Moğollardan dolayı, batıda böyle bir sorumluluk almaya pek de sıcak bakmadılar (Grousset 1922:106).³⁷² Bu yüzden Abaka, Suriye'deki

³⁷² Amitai-Preiss (2001:78), öteden beri kabul edilen bu fikrin hatalı olduğunu ileri sürer. Ona göre Abaka bundan bir yıl önce (1270), Herat yakınlarında Barak Han ile yaptığı mücadeleyi, onu mağlubiyete uğratarak sonuçlandırmıştır.

Sarezenler üzerine ancak 10-12.000 asker gönderebilmişti.³⁷³ Nihayetinde Edward bu kadar kuvvetten uzak ordusu ile Müslümanlarla baş edemeyeceğini anlamış ve Akra'dan ayrılmıştı. Burada asıl trajik olan şey, Edward'ın gelmiş olmasına rağmen kendisine müttefik bulamamış olması idi (Dihkaniyad 1385:7). İlhanlıların müşterek saldırı konusundaki titizliğine rağmen (Uyar 2007:177) yine de önemli bir kuvvetinin bu dönemde Türkistan'da olması ve Baybars'ın yardıma gelen Moğolları geri püskürtmesi, planlanan ittifak teşebbüsünü akim bırakmıştı (De Rachewiltz 1971:152). İngiliz tarihçi Toynbee'e (1953:110) göre, eğer onlar on yıl önce, yani Hülagü'nün bölgede muzafferiyetler kazandığı dönemde saldırılarını başlatmış olsalardı, ortaya daha önemli neticeler çıkabilirdi. Ancak Hıristiyanların karşısına bu fırsat bir daha çıkmayacaktır.

Çok geçmeden 1274 yılındaki II. Lyon Konsili'ne³⁷⁴, İlhanlılardan gelen ve 16 kişiden oluşan elçilik heyeti, Hülagü'nün ardılı Abaka'nın (1265-82) ittifak teklifini iletmışlerdi. Abaka'nın samimiyetini göstermek amacıyla, gelen elçilik heyetindekilerden bazıları-ki biri Tatardı- orada toplantı sırasında vaftiz oldular. Abaka'nın papaya gönderdiği mektup (Lupprian 1981:226-230), babası Hülagü'nün mektubundaki politika ile tutarlılık gösterir. Heyet geri dönerken, Papa X. Gregory (1272-76)'dan, içeriğinde Abaka'yı Hıristiyanlığa davet eden mektubunu da getirdiler (Lupprian 1981:231-232; Soranzo 1930:223-224). Abaka'nın 1274 tarihli mektubu aslında bir çeşit nota niteliğindedir. İçinde Hülagü'nün fetihlerinden ve onun Hıristiyanlar için beslediği iyi düşüncelere yer verilir. Abaka'nın mektubunda Ebedi Tanrı'nın Cengiz'e vekâlet verdiğinden ve onun neslinden gelenlerden bahsedilmez. Dolayısıyla Abaka muhatabından boyun eğme talep etmez. Abaka'nın en başta gelen amacı Latin Batı ile ittifak kurmaktır. Mektupta, Hülagü'nün eşi Dokuz Hatun, en güçlü kral olan rahip-kral John'un kızı olarak tasvir edilir. Burada rahip-kral John'dan bahsedilmesindeki gaye, İslam arazisinde başarılar kazanan Hülagü ile ilişki -Hıristiyan kral figürü- kurulmak istenmesidir. Hülagü, Rahip-kral John gibi "en güçlü ve soylu"

³⁷³ Amitai-Preiss (2001:78), 1260 yılında gerçekleşen Ayn Calut Savaşı'nda dahi İlhanlı ordusunun 10.000 kişi civarında olduğundan hareketle, İlhanlı kuvvetinin azlığı nedeniyle bu ittifakın gerçekleşmeme durumunun gerçeği yansıtmadığını ifade etmektedir. Ona göre, Abaka'nın hiç de azımsanmayacak sayıda olan böylesine bir kuvveti yardım için sevketmesi, onun Batı ile ittifak kurmaya ne kadar hevesli olduğunun en açık göstergelerinden bir tanesidir.

³⁷⁴ Konsil, mantar gibi türeyen dilenci keşiş tarikatları için bir set oluşturmuş, bu durum, zaten güçlü olan Fransiskan ve Dominikenlerin hâkim pozisyonlarını sürdürmelerini kolaylaştırmıştır. Bkz. Emery (1953).

hükümdar olarak gösterilmektedir. Amuderya'yi ele geçiren, bölgeyi Sarezenlerden temizleyen Hülagü, Bağdat'ın sahibi olmuş, halifeyi ve uğursuz addedilen bu soyun kökünü kazımıştır. Rahip-kral John'un geçmeye muvaffak olamadığı (Otto Bishop of Freising 2002:443-444) Dicle'yi geçmiş ve civardaki tüm yerleri haraca bağlamıştır. Sonunda Kudüs krallığını geçmiş ve "çölün taşı"na (İsrail'in kutsanmış çocuklarının çölüne girişte bulunur) kadar gelmiştir. Buradaki "çölün taşı" denilen bölge Mısır'a giden yolda bulunan antik Petra (kaya şehir) şehridir. Burada, Musa'nın kitabı Eski Ahit'teki Çıkış bölümünde bahsedilen seçilmiş insanlara gönderme yapılır. Hülagü ve onun ardılları mektupta açık bir şekilde lanetli Sarezenlerden kurtuluşun tek çaresi olarak tasvir edilir. 1274 yılında Abaka'nın söz konusu bu girişimi ittifak kurmak üzere tertip edilmesine rağmen, görüşmelerin din değiştirme konusuna odaklanması ve babası Hülagü zamanındaki gibi her iki tarafın uğraşmak zorunda olduğu harici problemler, istenilen neticeyi hâsıl etmemiştir (Leopold 2000:113; Rossabi 2008:90; Amitai-Preiss 1996: 104).

Neredeyse tüm saltanatı süresince bu işbirliğinin sağlanması için çaba sarfeden (Aştîyânî 1364:I,204) Abaka'nın ölümünden sonra, Batı-Moğol ilişkilerinin zirve yaptığı bir dönemde (Sinor 1975:531; Connell 1969:172; Azeri 1349:70) hükümdar olan Argun (1284-91) ise, 18 Mayıs 1285'te Tebriz'den Papa IV. Honorius'a yazdığı mektupta (Lupprian 1981:244-246; Soranzo 1930:257), tüm Tatarların ilki olan Cengiz Han'ın hâkimiyeti altındaki Hıristiyanların hiçbir vergi ödemediklerini ve özgür olduklarını salık veren buyruğuna gönderme yapmaktaydı. Argun ayrıca söz konusu mektupta annesinin Hıristiyan olduğunu, şimdi Kubilay'ın yaptığı gibi, babasının ve büyük babasının (Abaka ve Hülagü) da Hıristiyanlara her daim iyi davranmış olduklarını hatırlatıyordu.

Bundan birkaç yıl sonra, Argun'un elçisi olan Rabban Sauma'nın Fransa kralı IV. Philip ve İngiltere kralı I. Edward ile kurduğu temaslar ise, görünürde Memlüklere karşı müşterek saldırı için umut vaat etmiş olsa da bu, tasavvurda kalıp fiiliyata dökülememiş, ancak Sauma'nın bıraktığı ve yüzyıllar sonra gün yüzüne çıkan raporunun Doğu-Batı ilişkilerine yaptığı katkı, olası ittifakın gerçekleşmesinden de büyük olmuştur. Seyahatin kısa vadedeki somut sonucu ise, Rabban Sauma döndükten

sonra, Abaka ve onun Hıristiyan eşi Uruk Hatun, oğullarına (Olcaytu) Papa'ya³⁷⁵ hatırlatması için ona vaftiz olurken Nicholas adını koymaları olmuştu.

Sonraları Batı'nın tereddüdünü anlayan Argun, 1289 yılında Fransa kralı IV. Philip'e (1285-1314) askeri bir işbirliği teklifinde bulundu. Argun'un bu seferki elçisi Cenevizli Buscarello idi. Argun mektubun (Spuler 1988:141-142; Mostaert-Cleaves 1962:17-18; Azeri 1349:76) başında kısaca karşı tarafa nezaket ifadelerini ilettikten sonra, geçen yıl Rabban Sauma'nın dönüşünde kendisine getirdiği "Mısır'a saldırılması halinde destek olunacağı" tarzındaki yanıtın memnun kaldığını ifade etmiş, devamında hemen konuya girerek, Memlûklere karşı yapılacak olan harekâtın tarihini (1291 yılı baharının ilk ayının 15'inde)³⁷⁶ tam olarak vermiştir. "Dımaşk'a çıkarılması planlanan ordunun başarıya ulaşması durumunda Kudüs'ün onlara bırakılacağı teminatı verilmekle birlikte, belirlenen günde gelmemeleri halinde kendi çabalarının beyhude kalacağı, maksat zail olduktan sonra hayıflanmanın ise faydasının görülmeceği" ilginç bir üslup tercih edilerek aktarılmıştır. Mektubun son kısmında, bir elçinin karşılık olarak gönderilmesi durumunda, samimiyetin göstergesi olması için, Frank topraklarının nadide armağanlarını (şahinler, çeşitli rekte değerli taşlar) da beraberinde getirmesi talep edilmekte idi. Buscarello'nun Fransızca olarak yazdığı bir tutanağa göre, Argun 20-30 bin at, hayvan ve hububatın kendileri geldiklerinde hazır olacağı vaadinde bile bulunmuştu (Sinor 1975:534; Azeri 1349:77). Buscarello oradan ayrılırken aynı zamanda yanına uğradığı I. Edward'ın Argun'a yazdığı bir mektubu da beraberinde getirdi. Ancak İskoçyalılar ile yeniden başlayan savaş Edward'ı harekete geçmekten alıkoydu. Rene Grousset'e (1922:109) göre, Moğollar ile Batı'nın Müslümanlara karşı birleşmesi için son şans da böylece yitirilmişti.

Papa IV. Nicholas'ın, yanındakilerle beraber vaftiz olup olmadığını sorması üzerine, Argun'un cevap olarak yazdığı 14 Mayıs 1290 tarihli bir mektupta ise şu ifadeler yer

³⁷⁵ Müslümanlara karşı Moğol-Hıristiyan ittifakının en ateşli taraftarı olan ilk Fransisken Papa IV. Nicholas, Aziz Francis'e büyük saygı duyuyor, onu rol model olarak görüp, kilisenin kurtarıcısı olarak kabul ediyor ve haçlı düşüncesini daha faydacı bir temele kaydırmayı arzu ediyordu. Bkz. Atiya (1938:34). Ryan (1981:94), Papa IV. Nicholas zamanındaki teşebbüslerin çoğunun akim kaldığını, hatta bu zamanda Çin'e giden Montecorvino'nun başarısının kaynağının da kendi şahsi çabası ile açıklanabileceğini ifade etmiştir.

³⁷⁶ Uyar (2007:176), mektubun zamanlama konusundaki titizliğine dikkat çekmiştir.

alır: “Moğollar kendi isteklerine göre vaftiz olurlar ya da yine kendi isteklerine göre olmazlar, bunu yalnızca Ebedi Tanrı bilir” (Mostaert-Cleaves 1952:451).

Son olarak 1291 yılında I. Edward, Argun’un ölümünden ve Akra’nın kaybından³⁷⁷ habersiz olarak yeni bir elçilik heyeti gönderdi. Bu elçilik heyetinde bulunan Geoffrey de Langley muhtemelen Argun’un ardılı Geyhatu ile görüşmüştür (Paviot 1987:47-54; 2000:315). Geyhatu, Baycu ve Müslüman Gazan’ın Batı ile ilişkilere daha az ilgi göstermeleri nedeniyle aradaki ilişki belki de son otuz yılın en düşük seviyesine gelmişti. Ancak Avrupa’nın işbirliği konusundaki beklentileri hala canlıydı. Hatta o dönemde bu beklenti, bir şövalye romanı vasıtasıyla edebi alana da yansımıştı. Tatar hükümdarının kardeşi Ermeni kralının kızına âşık olmuş, onunla evlenmiş fakat bu evlilikten çok çirkin bir çocuk dünyaya gelmiştir, ancak çocuğun vaftiz edilmesi ona bir güzellik vermiştir, bu durumu gören babası da hemen Hıristiyan olmuştur (Schein 1979:805-819; Hornstein 1941:404-414).

Gazan’ın tahta çıkışının ilk zamanlarında ise Hıristiyanlar çok fazla sıkıntı çekmişlerdi. Ancak Küçük Ermenistan kralı Haiton’un kızı ile evlendikten sonra, Gazan Hıristiyanları kovuşturmayı bırakmıştı. 1301 yılında Papa VIII. Boniface, İlhanlı hükümdarı Gazan’a, Buscarello de’ Ghisolfi’nin taşıdığı bir mektup yazmıştır. Gazan ise 12 Nisan 1302’de bu mektuba verdiği kısa yanıtta, Latinlerden yapılan anlaşmaya sadık kalmalarını talep etmiştir (Mostaert-Cleaves 1952:471; Barber-Bate 2010: 168-169).³⁷⁸

³⁷⁷ 1291 yılında Akra’nın düşüşü, kutsal toprakların yeniden fethini düşleyen Katolikler nazarında, Memlükler’in büyük bir engel teşkil ettiğinin en bariz göstergelerinden biri idi (Ziada 1975:486). Bundan sonra yapılacak planların, Memlük askeri gücünü ve ekonomisini zayıflatmak üzerine kurulması gerekiyordu. Bu dönemde özellikle Ermeni yazar Hetum (Haytonus)’un faaliyetleri önem arz etmekteydi. Onun Memlük ordusu ile ilgili verdiği ayrıntılı bilgilerin yanında Moğolların gücü hakkındaki abartılı ifadeleri, Avrupa-İlhanlı ittifakına daha da işlerlik kazandırma gayesine yönelik idi. İttifak girişimlerinin yanısıra söz konusu planı hayata geçirmek için yapılması gereken en öncelikli işlerden biri de, Memlüklerin deniz yoluyla elde ettikleri kazanımları kesmekti. Bkz. Leopold (2000:105 vd.); Dolayısıyla bu dönemde Doğu-Batı ilişkilerinin ekonomik boyutunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Biz çalışmamızın hacmini ve maksadını aşacağı için bu konulara çok fazla temas etmediğimizi belirtmeliyiz.

³⁷⁸ Gazan’ın söz konusu diplomatik teşebbüsünü, Vadi El-Hazindar Savaşı’nda (22-23 Aralık 1299) Memlüklere karşı elde ettiği galibiyetin bir yansıması olarak görmek gerekir. Bkz. Uyar (2012:3257); Amitai-Preiss (1996:223); Irwin (1986:100); Özgüdenli (2009:230-231), Gazan’ın Müslüman Memlükler’e karşı Batı ile işbirliği konusundaki girişimlerine rağmen, İslam kaynaklarının bu konudaki sessizliğini, İlhanlı hükümdarının imajını koruma endişesinden kaynaklanmış olabileceği şeklinde bir açıklama getirmiştir. Yine, Gazan’ın idaresi zamanında İlhanlılar arasında İslamiyet’in büyük bir ivme kazanmış olmasına rağmen, Memlükler taraftarı Dımaşklı âlim İbn Teymiyye’nin (ö. 1328) Moğol karşıtı

Gazan'ın ardılı Olcaytu, birisi Papa V. Clement'e ve Fransa kralı Philippe le Bel'e, diğeri ise İngiltere Kralı Edward'a ve Venedik düküne olmak üzere, Mamalaq ve Toman başkanlığında Batı'ya iki defa elçi gönderme teşebbüsünde bulunmuştur. Bu mektuplarda eski dostluk hatırlatılıyor ve müttefik olma durumunun sürdürülmesi teklif ediliyordu. Melville'nin (1994:98,Dipnot 75), 16 Mayıs 1305 tarihli olduğunu tespit ettiği, Olcaytu'nun Fransa kralı Philippe le Bel'e yazdığı mektupta (Spuler 1988:142-143; Mostaert-Cleaves 1962:55-57) İlhanlı hükümdarı, eski zamanlardan beri Franklar ile kurulan ilişkileri övgüye değer bulduğunu söyleyerek, karşı taraftan elçiler ve hediyeler gönderilmesini talep etmekte idi. Ardından “şimdi niçin bu gevşeklik yolunu tuttukları” suali ile, belki de Olcaytu ittifak konusundaki sabırsızlığını göstermek istemişti. Olcaytu, haşmetli tahta çıktığını, seleflerinin politikasının sıkı takipçisi olacağını, zaman ve zemin değişse de atalarının tuttuğu yoldan sapmamak gerektiğini, yani karşılıklı elçilerin gidip gelmesini arzu ettiğini söylüyordu. Devamında Olcaytu muhatabı için çokta önemli olmayan bir itirafta bulunuyordu. Cengiz'in soyundan gelenler, kırk beş yıldır³⁷⁹ kötü kimselerin sebep olduğu kara çalmalar yüzünden birbirinden uzaklaşmıştı. Şimdi ise Tanrı'nın inayetiyle, Yuan hükümdarı Temür Olcaytu, Altın Orda hükümdarı Toktoa, Ögedey ve Çağatay'ın soyundan gelen Çapar ve Duva ile İlhanlı hükümdarı (kendisi) bu ayrılığa son vermişlerdi. Bundan sonra aralarında kim bozgunculuk çıkarırsa ona karşı ortak hareket edeceklerdi. Bu uzun izahattan sonra Olcaytu, atalarının zamanındaki var olan dostane ilişkilerin sürdürülmesi temennisini yinelemekte idi. İki taraf içinde, bu ilişkilerin iyi seyretmesini istemeyenlerin olması durumunda, onlara karşı ortak tavır alınmalıydı. Elçiler iki yıl sonra İngiltere'ye vardıklarında I. Edward ölmüştü. Onun oğlu ve ardılı II. Edward, 16 Ekim 1307 tarihli mektubunda, Çin'den Flistin'e kadar Moğol hükümdarının yarattığı barış ortamını övgüye değer bulduğunu söylüyor ve aynı durumun Hristiyan prensler arasında da olmasını temenni ediyordu (Rymer 1869:146). Bundan altı hafta sonra, 30

---

fetvalar vermesi, siyaset ile dinin bu zamanda birbirinden ayrı düşünülemediğini göstermektedir. İbn Teymiyye'ye göre, Moğollar Müslüman olduklarını iddia etselerde eski putperest inançlarını hala devam ettirmekle yanılığa düşmektedirler. Ona göre, düzensizlik ölümden daha kötüdür, bu nedenle bozulma belirtileri had safhaya çıkmadan sert bir şekilde onların önüne geçilmelidir. Bkz. Aigle (2007:97 vd.; Krawulsky 2011:110-111).

³⁷⁹ Bu tarih geriye doğru sarıldığında Mönge'nin ölümüne (1259) işaret eder.

Kasım 1307 tarihli mektupta II. Edward, İlhanlı hükümdarını Muhammed'in sapkın inancının kökünün kazınması için ikaz etmişti (Rymer 1869:148; Soranzo 1930:234).

Ancak XIV. yüzyılın ilk yarısındaki söz konusu edilen bu girişimler sadece kâğıt üzerinde kalmış, fiiliyata dökülememiştir. Yukarıda sözünü ettiğimiz kişiler haricinde başka elçiler de doğudan batıya ya da tersi bir istikamette bu yolculuklar içerisinde yer almışlardı. Bunlardan bir kısmını kendi tercihimizle buraya dâhil etmedik. Diğer taraftan XIII. yüzyılın bu değişken politik şartlarını düşündüğümüzde daha nice ismin bu ilişkilerin seyrinde hizmet ettiğini ancak çeşitli nedenlerle kaynaklara yansımamış olduğunu düşünmek gerekir.

Bütün bu girişimlere rağmen Batı ile Moğolların arzu edilen düzeyde ittifak kuramamış olduklarını görmekteyiz. Mektup alışverişinde aracılık yapan Hıristiyanların, tercüme sırasında ana metinler üzerinde değişiklik yapma olasılığını da hatırdan tutmak gereklidir. IV. Innocent tarafından Moğollara gönderilen misyonerlerin raporlarından, mektupların Latince'den Moğolca'ya ve Moğolca'dan Latince'ye nasıl çevrildiği hakkında bilgiler vardır. Carpini (2001:111), üzerinde taşıdığı Papa'nın mektubunun, Volga üzerinde Batu'nun kampında Rusça'ya, Arapça'ya, Türkçe'ye ve Moğolca'ya tercüme edildiğini söylemektedir. Carpini (2001:130) aynı zamanda Güyük'ün cevaben yazdığı Moğolca mektubun, Karakurum'da kağanın yanındaki iki Nesturi Hıristiyan tarafından tercüme edildiği bilgisini vermektedir: "Onlar mektubu kelime kelime Latince'ye tekrar tercüme yapacak olan Carpini'ye açıkladılar". Kafkasya'nın Moğol lideri Baycu'nun kampında Ascelin di Cremona'nın taşıdığı Papa'nın mektubu da harfi harfine Farsça'ya çevrilmiştir. İranlı katipler, Grek, Türk tercümanlardan hatta keşişlerden (Simon de Saint-Quentin) anladıklarını kayda geçirmişlerdir (Simon De Saint Quentin 2006:82). Kısacası hem Doğu hem Batı Hıristiyanları mektupların tercümesinde önemli roller ifa etmişlerdi. Kutsal topraklardaki manastırlarda kaldıkları süre boyunca doğunun dillerini öğrenmişlerdi. Bunlar arasında Farsça bu dönemin adeta iletişim dili idi (Aigle 2005:155-156). Ancak yine de tercümanların ve çevirmenlerin bu konuda tam bir yeterliliğe sahip olduklarını söylemek zordur. Dolayısıyla kasıtlı ya da değil, onların dilbilimsel eksikliklerinden kaynaklanan yanlış anlaşılmalarda (Sinor

1975:534), çoğu zaman sancılı geçen Moğol-Batı ilişkilerinin seyrini etkilediği düşünülmektedir.

Batılılar için uzak alanlarla ilgili anlatıların olabilirliği Moğol çağında had safhaya ulaşmıştı (Delumeau 2000:84,86). Ancak mektuplaşmalarda geçen kral John efsanesi, ikinci bölümde bir başlık altında konu edildiğimiz gibi, esasında tarihsel bir temele dayanıyordu. Bu efsanenin özü Cengiz'in Kerayitlerin şefi olan Tugrul'u 1203'te bertaraf etmesine dayanır. Geleceğin büyük kağanı bu zaferden sonra Tugrul'un kardeşi Ja'a Gambu'nun³⁸⁰ iki kızından biri olan Ibaka Beki'yi kendisine eş olarak almış, diğeri olan Sorgaktani Beki'yi genç oğlu Tuluy'a vermiştir. Bu Kerayitli prensesler vasıtasıyla Hıristiyanlık, Cengiz ve yanındakiler tarafından bilinir olmuştu. İlhanlılar, Latin Batı'da kendilerine müttefik ararlarken “bizim ilk anamız Hıristiyandı” sözünü tekrarlamışlardı. Bir bakıma bu efsane anka kuşu (Roux 2001:38) misali zamanın ihtiyaçlarıyla uyum halinde (Baudet 1988:16) yüzyıllarca canlılığını korumayı başarabilmişti. Yerasimos'un (2003:20) deyişiyle Cengiz ve ardıllarının topluca Hıristiyanlığa geçmeyişi de rahip-kral John'a olan gereksinimi her daim canlı tutmuştu. Kısacası Avrupalıların Avrupalı olmayanlarla ilişkilerinde belirleyici iki faktör bulunmaktaydı. İlki, birebir tecrübe yoluyla edinilen deneyim, ikincisi ise doğunun öteden beri süregelen cazibeli yönünün çeşitli mitlerle beslenmesiyle alakalıydı. XIII. yüzyılın ortasındaki Avrupa'nın tecrübe ettiği acı Moğol tecrübesi ile karşılaştırıldığında, ikincisi daha merak uyandırıcı unsurları içinde barındırmaktaydı.

Doğu Hıristiyanları, İlhanlı-Moğol ittifakı için büyük umutlar beslemişler, ancak papa ve Fransa kralını tam anlamıyla İslam'ı ezmek için Moğollarla askerî işbirliği yapmaya ikna edememişlerdir. Çok sayıda İlhanlı'nın Hıristiyan olması, Hıristiyanların korunduğuna dair yapılan vurgu, rahip-kral John efsanesi, hatta Franklara tekrardan Kudüs'e egemen olma ümitlerinin verilmesi boşa çıkmıştı. Ortak düşman olan Memlûklere karşı harekete geçilmesi için, İran Moğolları'nın yaptığı tüm vaatler yine

³⁸⁰ İsenbike Togan (1998:76,85) onun için “gizli kahraman” nitelemesinde bulunmuştur. Sorgaktani Beki'nin ön plana çıkmasına rağmen, Möngke, Kubilay ve Hülagü'nün büyük babaları hakkındaki sessizliği, Togan'ın merakını celbetmiştir. Bunun mehtemel gerekçesi Beyânî'nin (2015:42, 43-48) de vurguladığı gibi, Moğollar da oğlun saygınlığının anneden geldiğine inanılmasıdır.

boşa çıktı. Başarısızlığın en temel sebebi şüphesiz, İlhanlıların Hıristiyanlığının siyasi ittifak için bir ön koşul (Aigle 2005:157) niteliği taşımasıydı.³⁸¹

Esasında Batı, kutsal toprakları tekrardan ele geçirmenin özlemini duyuyordu. İngiltere kralı I. Edward bu özlemi gerçeğe dönüştürmek için oldukça özveride bulunmuştu (Dawson 1955:XXVII; Lockhart 1968:23; Bárány 2010:208).³⁸² Başlangıçta girişilen teşebbüsler samimiyetten yoksun olmasa da (Morgan 1995:212), diğer Hıristiyan krallar bu amaç için birleşecek dirayette insanlar değillerdi. Kral Louis'in ölümünün ardından haçlı ruhu da nihayete ermişti (De Rachewiltz 1971:154). İlhanlılara bakıldığında ise, Howort'un (1888:393) Asya tarihinin iki önemli figürü olarak gördüğü Hülagü ve Abaka dışında, içte kararlı bir politika izleyemedikleri gibi dışta da Altın Orda, Memlük ve Çağatay tehdidi altında idiler. Bunun yanında mesafelerin uzaklığı ve İlhanlılar'ın bu problemi ortadan kaldırmak için sarfettiği tüm gayretlere rağmen (Uyar, 2007:176-177), eş zamanlı olarak harekete geçememenin yarattığı sıkıntı (Morgan 1988:64), bu ittifakları hep neticesiz bıraktı.

Aslında Avrupalı'nın Moğol'a bakışı ile Moğol'un Avrupalı'ya bakışının zaman içerisinde nasıl bir değişime maruz kaldığı, en iyi şekilde mektuplarda geçen ifadelerde kendini göstermektedir. 1241-42 yılında gerçekleşen ve Avrupa'nın doğusuna dehşet veren Moğol saldırıları, Avrupalı'nın zihninde kısa süreli olsa olumsuz bir Moğol algısına sebebiyet vermiş, onlar önceki kafir topluluklardan biri olarak kabul edilmişlerdi (Muldoon 1979:42). Ancak daha sonra ortak düşmana yani Memlük tehlikesine karşı birlikte hareket etme zorunluluğu, vahşinin "iyi barbar" ve "iyi vahşi"

³⁸¹ Şurası açıktır ki, Moğollar içinde tüm bu faaliyetlerde bulunan elçiler, onların Latin Hıristiyanlığı içine girmelerini temenni ediyorlardı. Bu bakımdan adı geçen elçileri sadece diplomat gözüyle değerlendirmek büyük bir hata olur. Zira 1245 Lyon Konsili'nde bu amaç su sözlerle ortaya konulmuştur: "Her şeyden önce bizim arzumuz Hıristiyan dinini daha öteye hatta tüm dünyaya yaymak olmalıdır". Bkz. Hefe (1913:1654). Bu açıdan bakıldığında, Papalık ve Avrupa'nın bazı kralları Moğolları yalnızca politik ve askeri nedenlerle yanına çekmek değil, onları Hıristiyanlaştırma arzusunu da ön planda tutuyordu. Ancak bazı araştırmacılar bunun çokta abartılmaması gerektiğini ve çoğu zaman misyonerlik girişimlerinin politik ve ekonomik kaygıların gölgesinde kaldığını ifade etmişlerdir. Örneğin Ryan (1981:80), söz konusu dönemdeki Katolik dünyasının misyonerlik girişimlerinin dünyalık meselelerle sulandırıldığını, hatta Roma için dini amaçların ikinci plana atıldığını ifade etmiştir. Altan Çetin (2007:37-38; 2009:6) ise, İlhanlı-Avrupa ittifakına karşı Memlüklerin savaş mantığının savunma üzerine kurulduğunu, ancak bunun zorunluluk icabı değil, samimi bir düşüncenin yansıması olarak görülmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Ona göre, Memlüklerin Moğolları yenilgiye uğratmasından sonra dahi gâzâ ve cihadı ön plana çıkararak ülkeler fethine girişmemesi bunun en açık göstergesidir. Ayrıca bkz. (Chaliand 2001:116)

³⁸² Tyerman'a (1996:240) göre, İngiltere kralı I. Edward, kutsal toprakları yeniden ele geçirmek için hakkıyla mücadele eden son Avrupalı kraldır.

(Schnapper 2005:41,51) olarak nitelenmesine yol açmıştı. “Şeytanın uşakları”na yani o zamanın adlandırmasıyla pagan Sarazenlere (Müslümanlar), Tanrı’nın düşmanları yaftası 1095 yılında vurulmuş ve iki yüz yıl boyunca devam etmişti. Buna karşın korku veren Moğol imajı uzun yıllar aynı kalmakla birlikte, askeri tedbirler ile bu sorunun üstesinden gelmek heralde mümkün görülmemiş olacak ki, bir müddet sonra diplomatik teşebbüslere girişilmişti. Kısacası her iki durumda da Avrupa’yı doğuya karşı harekete geçiren sebep “tehdit algılaması” olsa da izlenen yöntem birbirinden farklılık arzettiği. Müslümanlara yüzyıllarca reva görülen “ötekini dışlayıcı tavır”, kıtanın yeni düşmanları olan Moğollara karşı çok kısa süreli tatbik edilmişti. Bu belki de Müslümanların daha uzun süreli askeri başarıları ve kültürleriyle alakalı idi. Sonuçta Haçlıların yarattığı tahribat bir kenara bırakılacak olursa, Avrupa’nın doğuya yaptığı her iki yönelişte Orta Çağ’ın bilgisine yapılan bir katkı olmuştu.³⁸³

Moğollarla ittifak çabalarının Avrupa’ya kazandırdığı önemli bir farkındalık da, kıta dışında müttefiklerin var olduğuna duyulan derin bir inançsızlık idi. Kısacası Moğollara bu bağlamda duyulan inanç kaybolmuştu (Southern 2001:77). Bu açıdan bakıldığında bazı yazarlar üzerinde hissettiği kaygıdan ötürü işbirliği için daha özverili taraf olarak Batı’yı görürlerken (Schiel 2009:170), bazıları da Suriye ve Mısır gibi Müslümanların adeta kapı eşiğinde bulunan İlhanlıları diplomatik ilişkilerde daha çok inisiyatif alan taraf olarak görmüşlerdir (Phillips 1988:139).

Sonuçta Connell’in (1969:257) deyimiyle ejderha (Moğollar) zaman içerisinde bukalemuna dönüşmüş³⁸⁴, Moğolların askeri yönden gittikçe zayıflamaları ise Batı’nın bu konuya olan kayıtsızlığını arttırmıştı.

³⁸³ İstilalar halkların hafızasında derin tesirler bırakmış olsa da, sosyolog Gabriel Tarde (2007:55)’nin şu suali aslında bizim cevabımızı oluşturur: “...köklü değişikliklerin çoğunun, sınırdan yaşayan komşu toplulukların, denizcilerin ve haçlı seferleri gibi uzak seferlerden dönen savaşçıların gün gün dışardan getirdiği yeni düşüncelerin neden olduğu iç kaynaşmadan ileri geldiğini belirtmeye, gerek var mı?”

³⁸⁴ Bu örneğe benzer şekilde, İlhanlıların yükseliş ve çöküşleriyle alakalı olarak Morgan da (1995:210), İlhanlıların İran’a bir arslan gibi geldiklerini, ancak buradaki varlıklarının bir kuzu gibi sona erdiğini ifade etmiştir. Moğolların yükselişi, çöküşü ve şimdilerde aynı isim altında ancak sekiz yüzyıl öncesine kıyasla çok küçük bir alanda hüküm sürmeleri birçok araştırmacıyı şaşkınlıkla karşılamaktadır. Elbette tarihte bu akıbete uğrayan sadece Moğollar değildir. Onların dünya tarihine yaptıkları tesirin, siyasi varlıklarının sona ermesiyle noktalandığını da düşünmemek gerekir. Muhtemelen tarihçilerin merakını celbeden husus, Orta Çağ’ın bu en etkili savaşçılarından neden Türkler ya da Persler (İranlılar) kadar en azından günümüz siyasetinde sözlerinin geçmiyor olmasıdır. Roux (2001:511) bu şaşkınlığını şu sözlerle aktarır: “Cengiz Han’ın tek ya da yüce eseri Moğol ulusu ve Moğolistan’ın yaratılışı olduysa, onlardan özür dilerim; elde edilen meyve, olgunlaştığı ağaca göre oldukça ufak ve acı olmuştur”. Günümüzde hâlâ Moğollar’ın ani

SONUÇ

Avrupa'yı Moğollar'dan önce istila eden kavimlerin büyük bir kısmı Hıristiyan olmuşlardır. Cermen kavimlerinin hemen hepsi bu kabildendir. Moğollar gibi Asya'nın içlerinden çıkıp aynı güzergâhı kullanarak Avrupa'ya akınlarını icra eden bazı kavimler (Avarlar, Macarlar vs.) yine Hıristiyanlık lehine ihtida etmişlerdir. Kıtaya adımlarını atmalarından sonra, istisnalar hariç olmakla birlikte, belki de sadece Müslümanlar dini kimliklerini muhafaza etmeyi başarabilmişlerdir.

İstilaları sıcağı sıcağına deneyim edenler acı tecrübeler yaşamış olsalar da, yüzyıllar sonra daha geniş bir perspektiften geriye bakarak bazı değerlendirmeler yapmak mümkündür. Zira bu gibi durumlarda tehlikeyi savuşturmak ve kıtayı eski istikrarına kavuşturmak için tercih edilen birkaç yöntem var idi. “Öteki”ne değer verildiği izhar edilerek, yani anlaşmalar yaparak tehlike yatıştırılabilirdi. Eğer mümkün ise karşı tarafın ihtidasını sağlamak, daha masrafsız bir tercihti. Ancak bu işlem Katolik Kilise'nin emrine amade olan misyoner keşişlerin elinden olmuyorsa, tehdit yine “öteki” olmaya mahkûm kalırdı. Tehdit yüzyıllarca ona çok şey katmış olsa da, ekonomik, dini ve daha birçok gerekçe hak olarak görülüp milyonların ölümü pahasına kıta dışında buna çözüm aranabilirdi (Haçlılar örneği). Barbar (Moğollar) daha çetin bir taziyik oluşturmuş ama beklenmeyen bir şekilde kendi iradesiyle sınırlarına geri çekilmiş ise, ileri de yine aynı felaketi yaşamamak ve kadim düşmana (Müslümanlar) karşı ittifak gibi daha büyük bir ideali gerçekleştirmek uğruna onlara gönül diliyle (Misyonerler) yaklaşılabilirdi. Ancak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Batı'nın Moğollar üzerine girdiği bütün bu misyon çabalarına rağmen, Cengiz'in soyundan gelen ve Asya'dan oldukça uzakta, Avrupa'ya daha yakın alanlarda kurulmuş olan Moğol ulusları Hıristiyanlığı değil, İslam'ı kabul edeceklerdi.

Çalışmamızda söz konusu ettiğimiz her iki tarikat (Fransiskanlar ve Dominikanlar) mensupları, önceki manastır tarikatlarından oldukça farklı bir yapıya sahiptiler. Örneğin onlar, önceki manastır tarikatları için elzem olan tarım işiyle meşgul olmuyorlardı.

---

yükselişlerinin sebeplerini araştıran ve bizimde temas ettiğimiz gibi haklı olarak bunun *iklim* ve *bitki örtüsü* ile de irtibatının olduğunu ileri süren araştırmaları düşündüğümüzde, Roux'un yorumu daha da çekici hale gelmektedir.

Onlar da bu yolu takip etseler idi, yabancı arazilerde Hıristiyanlık lehine ihtidalar gerçekleşmeyebilirdi. En azından söz konusu ettiğimiz seyyahların isimleri yüzyıllar sonra belki de bilinmiyor olacaktı. Aslına bakılırsa soru şu şekilde de sorulabilir: Eğer Moğolların Avrupa'nın doğusuna yaptıkları saldırı vaki olmasa idi, yani onlar Latin Doğu'nun sınırlarına dayanmasalardı, Fransisken ve Dominiken tarikatlarının mensupları yine de kendileri için yeni olan bu kavmi ihtida ettirmeyi düşüneceklermiydi? Yoksa diğer tarikatlar gibi karizmatik liderlerinin hatıraları nihayete erince ortadan sessizce kaybolacaklardıydı? Bunun cevabını kestirmek kolay değildir ancak en azından İsa'nın bu fedakar takipçilerinin Moğol çağında, papalar da dâhil olmak üzere Avrupalı idarecilerin elini kolaylaştırdıkları su götürmez bir gerçektir.

İstisnai durumlar bir kenara bırakılacak olursa, Moğol hükümdarlarının ve prenslerinin elçilere, tüccarlara, yabancı yöneticilere gösterdiği müsamahadan misyoner keşişlerde faydalanmayı bilmişlerdir. İlk başlarda bu yeni gücün mahiyeti ile ilgili yeteri kadar bilgi sahibi olunduktan sonra daha ciddi girişimler içerisine girildiği görülmektedir. Avrupa'nın daimi endişesi durumunda olan İslam'a karşı bir işbirliği arzusunu gündeme gelmiş ancak bu faraziyede kalmaya mahkûm olmuştur. Anlaşılan İlhanlıların Hıristiyanlara gösterdikleri hoşgörü abartılarak papalar ve Batı'nın diğer yöneticilerini heyecana sevketmişti. Bunda kuşkusuz İlhanlıların 1260 yılında Ayn Calut'ta aldıkları yenilginin de büyük katkısı olmuştu. Savaşın ardından İlhanlılar dünya hâkimiyeti idealinden önemli bir taviz vererek, Batılı yöneticiler ile ilişkileri iyileştirme yoluna gitmişlerdi. Kısacası hem Batı'nın hem de İlhanlıların içinde buldukları siyasi çıkmaz, dini idealleri üst düzey olan tarikatlara misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaları için adeta bir yaşam alanı açmıştı.

Avrupa'nın hem dini hemde seküler idarecilerinin acı Moğol tecrübesini tatmalarına rağmen yine de kurtuluşu onlarla işbirliğinde aramalarında şaşılacak bir şey olmasa gerek. Kadim düşmana karşı (Müslümanlar) kurulacak bir ittifakın Avrupa açısından getirileri hayal edilenden de fazla olabilirdi. Ancak iki taraf arasındaki ilişkilerin yanlış bir zeminde başladığı apaçık ortadadır. Moğol fetihlerinin en hızlı ve Cengiz'in hatırasının en canlı olduğu bir dönemde, İsa'nın takipçisi olmayı kendilerine görev bilen

misyoner keşiflerin başını çektikleri bu teşebbüs, başlangıçta akim kalmaya mahkûmdu. Bu aşamada Asya'da birliği sağlayan ve henüz yenilgiyle tanışmayan Moğol idarecilerinin sahip oldukları özgüven karşısında, alçakgönüllülüğü düstur edinmiş olan İsa'nın fedekâr takipçileri, eğer sonradan bu metinler içerisine çok fazla müdahale olmadıysa, kendilerinden hiç beklenmeyen bir tavır sergilemişlerdir. Her ne kadar gönüllülük arz etse de, uzun soluklu seyahatin sebep olduğu türlü sıkıntıların buna etkisi büyüktür. Ama yine de Carpini, Andrew, Ascelin ve Rubruk'un üstlendikleri politik hedeflerin başarıya ulaşamamasının en başta gelen sebebini bu aşamada Moğolların herhangi bir müttefike ihtiyaçlarının olmamasında aramak gerekir. Dolayısıyla onların sıradan bir kral veya imparator gibi gördükleri Katolik âleminin liderini Karakurum'a büyük kağana itaat etmek üzere buyur etmeleri tabii karşılanmalıdır.

İmparatorluğun uluslara bölünmesinden sonra ise Avrupa eskiden olduğu gibi bir istila tehdidinden kurtulmuştu. Seyyah Rubruk (2010:251) Avrupa'ya yeni bir istila hareketine Şamanların izin vermediğini söylese de bu pek makûl bir gerekçe olarak görülmemelidir. Bunun asıl sebebi kısa sürede değişime uğrayan politik şartlardır. Adı geçen seyyahın (2010:266) Möngke'nin yanından dönüş yolunda Batu'nun yanına uğraması ve büyük kağanın buyruğu üzerine mektuba bir müdahalesinin olup olmayacağını sorması, daha açık bir ifadeyle Batu'nun böyle bir serbestiye sahip olması, küçük saldırılar haricinde Avrupa'nın 1240'lı yıllardaki gibi acı Moğol tecrübesini bir daha tatmayacağını en belirgin göstergelerinden biridir.

Sonrasında İlhanlıların Memlûklere karşı Avrupa'ya yakınlaşması ise anladığımız kadarıyla Avrupa'yı yeteri derecede heyacana sevketmemiştir. İki taraf arasında ciddi diplomatik münasebetler olmasına rağmen bir türlü istenilen ittifakın doğru zaman ve yerde gerçekleşmemesinin birçok sebebi vardır. Bunlar arasında belki de en önemlisi, Memlûk tehdidine karşı eş zamanlı olarak harekete geçmesi gereken tarafların doğru zamanı kollama fırsatını mesafelerin uzaklığından ötürü bir türlü yakalayamamalarıdır. İlhanlıların inisiyatif aldıkları zamanlarda papa ve Avrupalı kralların uğraştıkları dâhili problemler, Batılıların harekete geçtiği zamanlarda İlhanlıların kuzeyde ve doğudaki akrabalarına karşı vermek zorunda kaldığı savaşlar, iletişimin sağlanmasında önemi tartışılmaz olan tercümanların sebep olduğu aksaklıklar, istenilen işbirliğinin bir türlü

gerçekleşmemesinin diğer sebepleri olarak sıralanabilir. Avrupa-Moğol ittifakının sağlanması noktasında Ermeniler özveri ile mücadele etselerde hem nüfus hem de maddi olanaklarının yeterli düzeyde olmaması nedeniyle askerî bakımdan çokta etkili olduklarını söylemek zordur. Yine de o dönemde Ermenilerin ve özellikle Nesturi Hıristiyanların Avrupa-Moğol ittifakının gerçekleşmesi için gösterdikleri çaba büyük olmakla beraber, buna gereğinden fazla rol biçerek ve Orta Çağ'ın bir problemi olmamasına rağmen onların aracı olmalarını (özellikle Ermenilerin) ırkçılık nazarından bakıp günümüzün problemlerinin altyapısının daha o zamanlarda şekillendiğini düşünmenin, şimdiki sorunların çözümüne katkı sağlamayacağı gibi geçmişi de anlama noktasında mahzurlar doğuracağını burada ifade etmeliyiz.

Girişimlerden istenilen netice alınamamış olmasına rağmen, Montecorvino örneğinde gördüğümüz gibi, papalık başlangıçta doğuya keşişler gönderme fikrini zamanla daha da olgunlaştırmıştır. Piskopos olarak Batı'dan doğuya gönderilen bu kişiler, doğuda Katolikliği benimseyen hiyerarşik bir kilise düzeni yaratma çabasının ürünüdür. Dolayısıyla gönüllü olarak başlayan bu misyonerlik faaliyetleri zamanla daha sistematik hale gelmiştir. İstenilen sonucu tam olarak vermiş olmasa da, misyoner keşişlerin başlattıkları bu girişim, Katolik Avrupa'nın doğu misyonu için önemli bir başlangıç teşkil etmişti. Bu uğurda özveri ile mücadele eden Fransiskanlar ve Dominikenler arasında rekabetin olmadığını düşünmek zordur. Ancak işbirliği kurdukları da inkâr edilemez bir gerçektir. Zira Fransiskan Montecorvino Çin'e giderken yanında bir Dominiken keşişi ona eşlik etmiştir. Onun mektuplarından birinde her iki tarikatın mensuplarına da hitap ettiği görülmektedir. Hindistan'a seyahat eden Dominiken Jordan Catalani ise, Fransiskan keşişleri de beraberinde bulundurmıştır.

Bir bakıma Orta Çağ boyunca Haçlı ve misyonerlik ideallerinin yükselişi ve düşüşü, aynı zamanda Papalığın yükselişi ve düşüşü anlamına gelmektedir. Asya'ya bakıldığında ise onun fetih gücü karizmatik liderler ile doğru orantılıdır. Avrupa ile Moğolların ilişkilerini söz konusu ettiğimiz bu çalışma, Orta Çağ'ın en önemli simalarını bizlere tekrardan hatırlatmıştır. IV. Innocent, II. Frederik, IX. Louis, Cengiz Han, Hülagü gibi isimlerin hemen hepsi dünya tarihinin gidişatı üzerinde tesir icra etmişlerdir. IV. Innocent, uygulamalarıyla papalık tarihinin zirve isimlerinden birisi

iken, II. Frederik ve IX. Louis ise, birbirine tam zıt karakterlere sahip iki imparatorudur. Cengiz dünya fatihi iken, Hülügü Hıristiyanların hamisi, İslam'ın ise yıkıcısı olarak zihinlerde yer etmiştir.

Sonuç olarak, XIII. yüzyılın bu süper gücünün Batı ile ilişkileri, Asya halklarının Moğol tecrübesine nazaran daha olumlu bir seyir takip etmiş, dolayısıyla Batılı misyonerler özellikle Moğollar'ın Avrupa'nın doğusuna saldırılarından (1240-1241) sonra, Kubilay'ın Çin'i fethi, Hülügü'nün önce Haşhaşilere (1257), sonra Bağdat Abbasi Halifeliğine (1258) son verdiği dönemlerde-yani doğu için önemli sayılan tarihlerde-faaliyetlerini arttırmışlardır. Ancak bu misyonerlik çabalarının tümünün başarılı olduğu anlamına gelmemelidir. Doğu da büyük kitlelerin ihtida ettirildiği söylenemez. Aslına bakılırsa ilk teşebbüslerdeki gaye de, daha ziyade bilgi toplamak üzerinedir. Söz konusu yönelişin Avrupa'ya katkısı ise, Asya ve onun insanları ile ilgili ilk elden bilgileri edinmiş olmasıdır. Dolayısıyla XIII. yüzyıldaki Avrupa-Moğol ilişkisini, Avrupa'nın ilk kültürlerarası deneyimi olarak kabul etmek gerekir.

KAYNAKÇA

- AALTO, Pentti, “Swells of the Mongol-Storm around the Baltic”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 36, 1982.
- ABBASÍ, Cevad-MUHAMMEDİ, Meryem, “Tesir-i Hükümetha-yı Salis ber Münasebat-ı İlhanan ve Altın Ordu (Ordu-yı Zerrin)”, *Mütalaat-ı Tarih-i İslam*, 9, 1390.
- ABEL-RÉMUSAT, J. P., *Mémoires sur les Relations politiques des princes chrétiens, et particulièrement des rois de France avec les empereurs mongols*, Paris-1824.
- ABULAFIA, Anna Sapir, “The Conquest of Jerusalem: Joachim of Fiore and the Jews”, *The Experience of Crusading*, Vol. I, Ed. M. Bull-N. Housley, Cambridge University Press, 2003.
- ABULAFIA, David, *A Mediterranean Emporium: the Catalan Kingdom of Majorca*, Cambridge University Press, 1994.
- ABULAFIA, David, *Frederick II: A Medieval Emperor*, Oxford University Press, 1988.
- ABULAFIA, David, “Seven Types of Ambiguity, c.1100-c. 1500”, *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, Ed. David Abulafia and Nora Berend, Ashgate Publishing Company, 2002.
- ABU’L-FARAC, Gregory (Bar Hebraeus), *Abu’l Farac Tarihi*, C. I-II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1999.
- ABU’L-FARAC, Gregory (Bar Hebraeus), *Chronicon ecclesiasticum*, Vol. III, Ed. J. B. Abbeloos-T. J. Lamy, 1877.
- ABU’L-FARAC, Gregory (Bar Hebraeus), *Târîhu Muhtasari’d-Düvel*, Çev. Ş. Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2011.
- ABU-LUGHOD, Janet L., *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250-1350*, Oxford University Press, 1989.

- ADSHEAD, S. A. M., *Central Asia in World History*, MacMillan Press Basinngtoke, 1993.
- AERTS, W. J., “Alexander the Great and Ancient Travel Stories”, *Travel Fact and Travel Fiction*, Brill, Leiden-1994.
- AHMETBEYOĞLU, Ali, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2001.
- AHMETBEYOĞLU, Ali, “Hun Devletlerinin Kuruluş ve Çöküş Süreçleri”, *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu (5-6 Kasım 2007)*, Sakarya Üniversitesi Basımevi, 2008.
- AHMETBEYOĞLU, Ali, “Roma Tarihçisi Ammianus Marcellinus ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 18, S. 1, 2003.
- AIGLE, Denise, “The Letters of Eljigidei, Hülegü, and Abaqa: Mongol Overtures or Christian Ventriloquism?”, *Inner Asia*, 7, 2, 2005.
- AIGLE, Denise, “The Mongol Invasions of Bilād al-Shām by Ghāzān Khān and Ibn Taymīyah’s Three “Anti-Mongol” Fatwas”, *Mamlūk Studies Review*, Vol. 11, No. 2, 2007.
- AILES, Marianne J., “Heroes of War: Ambroise’s Heroes of the Third Crusade”, *Writing War: Medieval Literary Responses to Warfare*, Ed. C. Saunders-F. Le Saux-N. Thomas, St. Edmundsbury Press, 2004.
- AKA, İsmail, “Hāndmîr”, TDV. *İA.*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- AKA, İsmail, “Mîrhând”, TDV. *İA.*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- AKBARI, Suzanne Conklin, “Alexander in the Orient: bodies and boundaries in the Roman de toute chevalerie”, *Postcolonial Approaches to the European Middle Ages*, Ed. Ananya Jahanara Kabir-Deanne Williams, Cambridge University Press, 2005.
- AKBARI, Suzanne Conklin, “Currents and Currency in Marco Polo’s Devisement dou monde and The Book of John Mandeville”, *Marco Polo and the Encounter of*

- East and West*, Ed. Suzanne Conklin Akbari-John Tulk, University of Toronto Press, 2008.
- AKNERLİ GRİGOR, *Moğol Tarihi (Okçu Milleti Tarihi)*, Çev. Hrand. D. Andreasyan, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul-1954.
- ALLSEN, Thomas T., *Commodity and exchange in the Mongol: A cultural history of Islamic textiles*, Cambridge University Press, 1997.
- ALLSEN, Thomas T., *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, Cambridge University Press, 2003.
- ALLSEN, Thomas T., “Guard and Government in the Reign of The Grand Qan Möngke, 1251-59”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 46, No. 2, 1986.
- ALLSEN, Thomas T., *Mongol Imperialism. The Politics of the Great Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands 1251-1259*, University of California Press, 1987.
- ALLSEN, Thomas T., “Mongolian Princes and their Merchant Partners, 1200–1260”, *Asia Major*, No. 2, 1989.
- ALLSEN, Thomas T., “Spiritual Geography and Political Legitimacy in the Eastern Steppe”, *Ideology and the Formation of Early States*, Brill, Leiden-1996.
- ALTAN, Ebru, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2003.
- ALTAN TOPÇI, Çev. Tuncer Gülensoy, *Belleten*, S. I-1974, S. II-1986, S. III-1987.
- AMITAI-PREISS, Reuven, “Edward of England and Abagha Ilkhan”, *Tolerance and Intolerance: Social Conflict in the Age of the Crusade*, Ed. M. Gervers-J. M. Powell, Syracuse University Press, 2001.
- AMITAI-PREISS, Reuven, “Ghazan, Islam and Mongol Tradition A View from the Mamlük Sultanate”, *BSOAS*, 59, 1996a.
- AMITAI-PREISS, Reuven, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War, 1260-1281*, Cambridge University Press, 1996b.

- AMITAI-PREISS, Reuven-MORGAN, David O., (Ed). *The Mongol Empire and Its Legacy*, Brill, Leiden-2000.
- AMMIANUS MARCELLINUS, *Roman History*, London-1862.
- ANASTOS, Milton, V., "Nestorius was Orthodox", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 16, 1962.
- ANDERSON, Perry, *Passages from Antiquity to Feudalism*, NLB, London-1974.
- ANDREASYAN, Hrand D., "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", *Tarih Dergisi*, I/1-2, 1950.
- ANDREWS, Frances, *The Other Friars: The Carmelite, Augustinian, Sack and Pied Friars in the Middle Ages*, The Boydell Press, 2006.
- ARRIAN, *Anabasis Alexandri*, Vol. I-II, Trans. E. Iliff Robson, Harward University Press, 1929-1933.
- ASLAN, Adnan, "Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2, Sayı: 2, 1998.
- ASMA, Stephan T., *On Monsters: An Unnatural History Our Worst Fears*, Oxford University Press, 2009.
- ASTER, Ernst von, *İlkçağ ve Ortçağ Felsefe Tarihi*, İm Yayınları, 2005.
- AŞTİYÂNÎ, Abbas İkbâl, *Tarih-i Mogûl. Ez-hamle-yi Çingiz tâ teşkîl-i devlet-i Timûr*, I, Emir-i Kebir, Tahran-1364.
- ATIYA, Aziz S., *Crusade, Commerce and Culture*, Indiana University Press, 1962.
- ATIYA, Aziz S., *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, Çev. N. Hiçyılmaz, Doz Yayınları, 2005.
- ATIYA, Aziz S., *The Crusade in the Latter Middles Ages*, Methuen & Co, London-1938.
- ATWOOD, Christopher P., "Validation by Holiness or Sovereignty: Religious Toleration as Political Theology in the Mongol World Empire of the Thirteenth Century", *The International History Review*, Vol. 26, No. 2, 2004.

- AUGUSTINE, *Letters*, Fathers of the Church, Vol. III, Trans. S. W. Parsons, New York-1953.
- AUGUSTINE, *The City of God (De Civitate Dei)*, J. M. Dent & Sons Ltd., 1945.
- AUWEILER, Edwin J., *The Chronica Fratris Jordani A Giano*, National Capital Press, Washington-1917.
- AYALON, David, “The Great Yāsa of Chingiz Khān. A Reexamination (Part A)”, *Studia Islamica*, No. 33, 1971.
- AYALON, David, “The Great Yāsa of Chingiz Khān. A Reexamination (Part C1)”, *Studia Islamica*, No. 36, 1972.
- AYAN, Ergin, “Haçlıların Moğollarla İttifak Teşebbüsleri” *Türk Kültürü Dergisi*, S. 462, 2001.
- AYKUT, A. Sait, “İbn Battuta”, TDV. *İA.*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-1999.
- AZERİ, Alâaddin, “Revabıt-ı İlhanan-ı Mogûl ba Derbar-ı Vatikan”, *Berresiha-yı Tarihi*, 26, 1349.
- AZERİ, Alâaddin, “Revabıt-ı Mogûlha ba Derbar-ı Vatikan”, *Berresiha-yı Tarihi*, 22, 1348.
- AZER NİYUŞE, Abbas Ali-PİRİ, Muhammed, “Berresi-i Zemineha-yı Tarihi-i Revabıt-ı Moğolan ba Mesihyyet ve Cihan-ı Garb der Pertev-i Menabi ve Tahkikat-ı Cedid”, *Pejuheşha-yı Tarihi-i İnan ve İslam*, 3, 1387.
- BACON, Roger, *Opus Majus*, Vol. I, Ed. J. H. Bridges, Williams and Norgate, Oxford-1900.
- BACHRACH, Bernard S., *Early Medieval Jewish Policy in Western Europe*, University of Minnesota Press, 1977.
- BALDWIN, M. W., “John of Monte Corvino”, *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 7, Ed. Berard L. Marthaler, Thomson Gale, 2003a.

- BALDWIN, M. W., "Mission to the East in the Thirteenth and Fourteenth Centuries", *A History of the Crusades*, C. V, Ed. Kenneth M. Settton, The Universty of Wisconsin Press, 1985.
- BALDWIN, M. W., "William of Ruysbroeck", *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 14, Ed. Berard L. Marthaler, Thomson Gale, 2003b.
- BÁRÁNY, Attila, "The Last rex Crucesignatus Edward I and the Mongol Alliance", *Annual of Medieval Studies at Central European University*, Vol. 16, 2010.
- BARBER, Malcolm-BATE, Keith, *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries*, Ashgate, 2010.
- BARNEY, S. A.-LEWIS, W. J.- BEACH, J. A.-BERGHOF, O., (trs.), *The Etymologies of Isidore of Seville*, , Cambridge University Press, 2006.
- BARTHOLD, V. V., "Argun", *MEB. İA.*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- BARTHOLD, V. V., "Batu", *MEB. İA.*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- BARTHOLD, V. V., *İslam'da İktidarın Serüveni Halife ve Sultan*, Çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006a.
- BARTHOLD, V. V., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Haz. M. Fuad Köprülü, T.T.K. Basımevi, Ankara-1973.
- BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. D. Yıldız, T.T.K. Yayınları, Ankara-1990.
- BARTHOLD, V. V., "Orta Asya'da Moğol Fütuhatına Kadar Hıristiyanlık", Çev. Köprülüzade Ahmed Cemal, *Türkiyat Mecmuası*, C. 1, 1928.
- BARTHOLD, V. V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Haz. K. Y. Koprıman-İ. Aka, T.T.K. Yayınları, 2006b.
- BARTHOLD, V. V., *Türk-Moğol Ulusları Tarihi*, Çev. H. Eren, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2006c.

- BEJCZY, Istvan. "Tolerantia: A Medieval Concept" *Journal of the History of Ideas*, Vol. 58, No. 3, 1997.
- BOSWELL, John, *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality*, The University of Chicago Press, 1980.
- BATAILLON, L. J., "Approaches to the Study of Medieval Sermons", *Leeds Studies in England*, 11, 1979.
- BAUM, Wilhelm-WINKLER, Dietmar W., *The Church of the East: A Concise History*, RoutledgeCurzon, 2003.
- BATUK, Cengiz, *Assisili Francis ve Hıristiyan Mistisizmi*, İz Yayıncılık, 2012.
- BATUK, Cengiz, "İki Sultan, St. Francis, Fransiskanlar ve Bir Arada Yaşama Sorunu", *Milel ve Nihal*, Cilt 6, Sayı 2, 2009.
- BAUDET, E. H. P., *Paradise on Earth: Some Thoughts on European Images of non European Man*, Wesleyan University Press, 1988.
- BAYET, Albert, *Dine Karşı Düşünce Tarihi*, Broy Yayınları, 2004.
- BAYKARA, Tuncer, *Türk Kültürü*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2011.
- BEAGON, Mary, (trs.), *The Elder Pliny on the Human Animal: Natural History*, Book 7, Clarendon Press, 2005.
- BEAL, Timothy K., *Religion and Its Monsters*, Routledge, 2002.
- BEAZLEY, Charles. R., *The Dawn of the Modern Geography*, Vol. I, II, John Murray, London-1897-1901.
- BECKINGHAM, C. F., "An Ethiopian Embassy to Europe c. 1310", *Prester John, the Mongols, and the Ten Lost Tribes*, Ed. Charles F. Beckingham and Bernard Hamilton, Variorum, 1996a.
- BECKINGHAM, C. F., "Prester John in West Africa", *Prester John, the Mongols, and the Ten Lost Tribes*, Ed. Charles F. Beckingham-Bernard Hamilton, Variorum, 1996b.

- BECKINGHAM, C. F., “The Achievements of Prester John”, Ed. C. F. Beckingham-Bernard Hamilton, *Prester John, The Mongols and The Ten Lost Tribes*, Variorum, 1996c.
- BECKINGHAM, C. F., “The Quest for Prester John”, *Between Islam and Christendom*, Variorum, 2002.
- BENEDICT, Ruth, *Patterns of Culture*, Mariner Books, 2005.
- BEREND, Nora, “How Many Medieval Europes? The ‘Pagans’ of Hungary and Regional Diversity in Christendom”, *The Medieval World*, Ed. P. Linehan-J. L. Nelson, Routledge, 2001.
- BEREND, Nora, “Hungary, the Gate of Christendom”, *Medieval Frontiers: Concepts and Practices*, Ed. David Abulafia and Nora Berend, Ashgate Publishing Company, 2002.
- BERGER, David, “Mission to the Jews and Jewish-Christian Contacts in the Polemical Literature of the High Middle Ages”, *The American Historical Review*, Vol. 91, No. 3 1986.
- BERMAN, Constance Hoffman, *The Cistercian Evolution: The Invention of a Religious Order in Twelfth Century Europe*, University of Pennsylvania Press, 2010.
- BERNUSCONI, Robert, *İrk Kavramını Kim İcat Etti*, Haz. Zeynep Direk, Metis Yayınları, İstanbul-2011.
- BEYÂNÎ, Şîrîn, *Dîn u devlet der-Îrân-i ahd-i Mogûl*, I-II, Tahran-1367-1371/1988-1993.
- BEYÂNÎ, Şîrîn, *Moğol Dönemi İran’ında Kadın*, Çev. M. Uyar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2015.
- BIRAN, Michal, “Kitan Migrations in Eurasia (10th–14th Centuries)”, *Journal of Central Eurasian Studies*, Vol. 3, 2012.
- BIRAN, Michal, *Qaidu and the Rise of the Independent Mongol State in Central Asia*, Curzon Press, 1997.

- BIRAN, Michal, *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History Between China and Islamic World*, Cambridge University Press, 2005.
- BIRD, J.-PETERS, E.- POWEL, J. M.. (Ed.), *Crusade and Christendom: Annotated Documents in Translation from Innocent III to Acre, 1187-1291*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia-2013.
- BISHKO, Charles Julian, "The Spanish and Portuguese Reconquest, 1095-1402", *A History of the Crusades*, Cilt III, Ed. Kenneth M. Setton, The University of Wisconsin Press, 1975.
- BİLGİN, Orhan, "Cüveynî, Atâ Melik", TDV. *İA.*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- BLACK, Jeremy, *A History of Diplomacy*, Reaktion Books, 2010.
- BOKODY, Péter, "Idolatry or Power: St. Francis in Front of the Sultan", *Promoting the Saints, Cults and Their Contexts from Late Antiquity until the Early Modern Period*, Ed. O. Gecser-J. Laszlovszky-B. Nagy, M. Sebök, K. Szende, Central European University Press, 2011.
- BORBONE, Pier Giorgio, "Some Aspects of Turco-Mongol Christianity in the Light of Literary and Epigraphic Syriac Sources", *Journal of Assyrian Academic Studies*, Vol. 19, No. 2, 2005.
- BORBONE, Pier Giorgio, "The Önggüds and the Syriac Language" *Studies in Honor of Sebastian P. Brock*, Ed. George A. Kiraz, Gorgias Press, 2008.
- BOSWORTH, A. B., "Arrian, Alexander, and the Pursuit of Glory", *A Companion to Greek and Roman Historiography*, Vol. II, Ed. John Marincola, Blackwell, 2007.
- BOSWORTH, C. E., "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 5, Ed. J. A. Boyle, Cambridge University Press, 1968.

- BOUSANI, A., "Religion under the Mongols", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 5, Cambridge University Press, 1968.
- BOWDEN, Brett, *The Empire of Civilization: The Evolution of an Imperial Idea*, The University of Chicago Press, 2009.
- BOYER, Marjorie Nice, "Travel and Transport, Western European", *Dictionary of the Middle Ages*, Vol. 12, Ed. Joseph, R. Strayer, Charles Scribner's Sons, 1989.
- BOYLE, John Andrew, "Alexander and the Mongols", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 2, 1979.
- BOYLE, John Andrew, "Dynastic and Political History of the Îlk-Khâns", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 5, Cambridge University Press, 1968.
- BOYLE, John Andrew, "Juvaynî and Rashid al-Din as Sources on the History of the Mongols", *Historians of the Middle Ages*, Ed. B. Lewis-P. M. Holt, Oxford University Press, 1964.
- BOYLE, John Andrew, "Rashîd al-Dîn: The First World Historian", *Iran*, Vol. 9, 1971.
- BOYLE, John Andrew, "Some Thoughts on the Sources for the Il-Khanid Period of Persian History", *Iran*, Vol. 12, 1974a.
- BOYLE, John Andrew, "The Alexander Legend in Central Asia", *Folklore*, Vol. 85, No. 4, 1974b.
- BOYLE, John Andrew, "Turkish and Mongol Shamanism in the Middle Ages", *Folklore*, Vol. 83, No. 3, 1972.
- BRAUDE, Benjamin, "The Sons of Noah and the Construction of Ethnic and Geographical Identities in the Medieval and Early Modern Periods", *The William and Mary Quarterly*, Vol. 54, No. 1, 1997.
- BRAUN, Mathias, "Missionary Problems in the Thirteenth Century: A Study in Missionary Preparation", *The Catholic Historical Review*, Vol. 25, 1939.
- BRETSCHNEIDER, E., *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources*, I, II, Trübner & Co, 1910.

- BROUETTE, E., “Odo of Châteauroux”, *The New Catholic Encyclopedia*, (Second Edition), Vol. X, 2003.
- BROWNE, Edward G., *A History of Persian Literature under Tartar Dominion (A.D. 1265-1502)*, Cambridge University Press, 1920.
- BUDGE, E. A. Wallis (Ed.), *The History of Alexander, Being the Syriac Version of the Pseudo-Callisthenes*, Cambridge University Press, 1889.
- BUDGE, E. A. Wallis, *The Monks of Kublai Khan Emperor of China*, The Religious Tract Society, London-1928.
- BUELL, P. D., “Cinqai” *In the Service of the Khan: Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200–1300)*, Ed. I. Rachewiltz-H. Chan-H. Ch’ich’ing-P. Geier, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden-1993a.
- BUELL, P. D., *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press, 2003.
- BUELL, P. D., “Sübötei Ba’atur”, *In the Service of the Khan: Eminent Personalities of the Early Mongol Yuan period (1200-1300)*, Ed. I. Rachewiltz-H. Chan-H. Ch’ich’ing-P. Geier, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden-1993b.
- BUNDY, David, “The Syriac and Armenian Christian Responses to the Islamification of the Mongols”, *Medieval Christian Perceptions of Islam*, Ed. J. V. Tolan, Garland Publishing, 1996.
- BURKE, Peter, *Varieties of Cultural History*, Cornell University Press, 1997.
- BURNS, James, “Fullness of Power? Popes, Bishops and Polity of the Church, 1215-1517”, *The Medieval World*, Ed. P. Linehan-J. L. Nelson, Routledge, 2001.
- BURR, David, “Antichrist and Islam in Medieval Franciscan Exegesis”, *Medieval Christian Perceptions of Islam*, Ed. J. V. Tolan, Garland Publishing, 1996.
- BUTLER, Cuthbert, *Benedictine Monachism*, Longmans Gren and Co, London-1919.

- CAHEN, Claude, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Çev. M. Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul-2010.
- CAHEN, Claude, *İslamiyet-1, Doğuşundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar*, Çev. E. N. Erendor, Bilgi Yayınevi, 2000a.
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000b.
- CAHEN, Claude, "The Mongols and the Near East", *A History of the Crusades*, Vol. II, Ed. Robert L. Wolff-H. Hazard, The University of Wisconsin Press, 1969a.
- CAHEN, Claude, "The Turks in Iran and Anatolia before the Mongol Invasions", *A History of the Crusades*, Vol. II, Ed. Robert L. Wolff-H. Hazard, The University of Wisconsin Press, 1969b.
- CALVINO, Italo, *Invisible Cities*, İtalyanca'dan Çev. William Weaver, Harcourt Brace & Company, 1974.
- CAMPBELL, J. D., "Andréw de Longjumeau", *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 1, Ed. Berard L. Marthaler, Thomson Gale, 2003.
- CAMPBELL, Mary B., *The Witness and the Other World-Exotic European Travel Writing 400-1600*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1988.
- CARPİNİ (Johann de Plano Carpini), *Moğol Tarihi ve Seyahatname 1245-1247*, Çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon-2001.
- CARR, E. H., *Tarih Nedir?*, Çev. M. G. Gürtürk, İletişim Yayınları, 2002.
- CARY, George, *The Medieval Alexander*, Cambridge University Press, 1956.
- CHADWICK, Owen, *Western Asceticism*, SCM Press, 1958.
- CHALIAND, Gerard, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya*, Çev. E. Sunar, Doğan Kitap, 2001.
- CHAMBERS, James, *The Devil's Horsemen: The Mongol Invasion of Europe*, Morrison & Gibb, 1979.

- CHAN, Hok-lam, “Chinese Official Historiography at the Yüan Court: The Composition of the Liao, Chin and Sung Histories”, *China under Mongol Rule*, Ed. John D. Langlois, Princeton University Press, 1981.
- CHAN, Hok-lam, “Liu Ping-Chung (1216-74): A Buddhist-Taoist Statesman at the Court of Khubilai Khan”, *T'oung Pao*, Second Series, Vol. 53, Livr. 1/3, 1967.
- CHARANSONNET, Alexis, “L'évolution de la prédication du cardinal Eudes de Châteauroux (1190?-1273): une approche statistique”, *8ème Symposium d'études du sermon médiéval*, Louvain-la Neuve, 1992.
- CHARANSONNET, Alexis, *L'université, l'Eglise et l'Etat dans les sermons du cardinal Eudes de Châteauroux (1190?-1273)*, vol. 1, tome 1, Université de Lyon 2, Faculté d'Histoire, 2001.
- CHARPENTIER, Jarl, “William of Rubruck and Roger Bacon”, *Hyllningskrift tillägnad Sven Hedin på hans 70-årsdag den 19 febr. 1935*.
- CHAVANNES, Edouard, “Inscriptions et pièces de chancellerie chinoises de l'époque mongole”, *T'oung Pao*, Second Series, Vol. 5, No. 4 (1904).
- CHAZAN, Robert, *Church, Fashioning Jewish Identity in Medieval Western Christendom*, Cambridge University Press, 2004.
- CLANCHY, M. T., *From Memory to Written Record, England 1066-1307*, Blackwell, 1993.
- CLARK, Larry V., “The Turkic and Mongol Words in William of Rubruck's Journey (1253-1255)”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 93, No. 2, 1973.
- CLARKE, J. J., *Oriental Enlightenment: The Encounter Between Asian and Western Thought*, Routledge, 1997.
- CLEAVES, Francis Woodman, “A Chinese Source Bearing on Marco Polo's Departure from China and a Persian Source on His Arrival in Persia”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, XXXVI, 1976.

- COHEN, Jeffrey Jerome, *Of Giants Sex, Monsters, and the Middle Ages*, University of Minnesota Press, 1999.
- COHEN, Jeremy, *The Friars and the Jews: The Evolution of Medieval Anti-Judaism*, Cornell University Press, 1982.
- COHN, Norman, *Europe's Inner Demons: The Demonization of Christian in Medieval Christendom*, The University of Chicago Press, 2000.
- CONNELL, Charles William, *Western Views of the Tartars 1240-1340*, Rutgers State University (Basilmamış Doktora Tezi), 1969.
- CONNOLLY, Daniel K., "Imagined Pilgrimage in the Itinerary Maps of Matthew Paris", *The Art Bulletin*, Vol. 81, No. 4, 1999.
- CONSTABLE, Giles, "The Second Crusade as Seen by Contemporaries", *Traditio*, Vol. 9, 1953.
- CONSTABLE, Olivia Remie, *Housing the Stranger in the Mediterranean World Lodging, Trade and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages*, Cambridge University Press, 2004.
- CORDIER, H., *Ser Marco Polo: Notes and Addenda*, John Murray, London-1920.
- COULTON, G. G., *From St. Francis to Dante: Translations from the Chronicle of the Franciscan Salimbene (1221-1288)*, Trans. David Nutt, London-1907.
- CROSS, F. L.-LIVINGSTONE, E. A.. (Ed.), *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Oxford University Press, 1997.
- CÜVEYNÎ, Alâeddin Ata Melik, *Târih-i Cihângüşâ*, I, II, III, Muhammed Kazvîni, Tahran-1385.
- CÛZCÂNÎ, Minhâcüddin Ebû Ömer Osman b. Sirâceddin, *Tabakât-ı Nâsırî*, C. II, W. Nassau Lees, Calcutta-1864.
- ÇETİN, Altan, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilât*, Eren Yayıncılık, 2007.

- ÇETİN, Altan, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2009.
- ÇETİN, Altan, "Ortaçağ: Batı'nın Karabasını Doğu'nun Ütopyası", *Ortaçağda Kadın*, Ed. Altan Çetin, Lotus Yayınevi, 2011.
- ÇETİN, Altan, (Ed.), *Ortaçağda Kadın*, Lotus Yayınevi, 2011.
- ÇETİN, Altan, (Ed.), *Ortaçağ Türk Tarihi Ana Kaynakları*, Kriter Yayınevi, 2008.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Ağâh, "Gazali ve Siyaset", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1, 1961.
- DANIEL, E. R., "Abbot Joachim of Fiore and the Conversion of the Jews", *Friars and Jews in the Middle Ages and Renaissance*, Ed. S. McMichael and S. Myers, 2 vols., Leiden, Brill-2004.
- DANIEL, Norman, *Islam and the West: The Making of an Image*, Edinburg University Press, 1980.
- DAOUST, J., "Simon of Saint-Quentin", *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 13, Ed. Berard L. Marthaler, Thomson Gale, 2003.
- DAVIS, R. H. C., *A History of Medieval Europe: from Constantine to Saint Louis*, Longman, 1993.
- DAWSON, C., *Batı'nın Oluşumu*, Dergah Yayınları, Çev. Dinç Tayanç, 1997.
- DAWSON, C., *Mission to Asia: The Mongol Mission: Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Sheed and Ward, New York-1955.
- DAWSON, C., *The Dynamics of World History*, Sheed and Ward, New York-1956.
- DEANESLY, Margaret, *A History of The Medieval Church 590–1500*, Routledge, 2005.
- DEGUIGNES, Joseph, *Hunların, Türklerin Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumisi*, V, Çev. H. Cahid, Tanin Matbaası, 1923.
- DE HARTOG, Leo, *Russia and the Mongol Yoke*, British Academic Press, 1996.

- DELUMEAU, Jean, *History of Paradise: The Garden of Eden in Myth and Tradition Champaign*, University of Illinois Press, 2000.
- DEMİRKENT, Işın, “Haçlı Seferleri Döneminde Yakındoğu Kültürünün Batı’ya Taşınması ve Bunun Avrupa Toplumuna Etkileri Üzerine”, *Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Haz. E. Altan, Dünya Yayıncılık, 2007.
- DE RACHEWILTZ, Igor, (Ed.) *In the Service of the Khan: Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200-1300)*, Harrassowitz Verlag, 1993.
- DE RACHEWILTZ, Igor, “Marco Polo Went to China”, *Zentralasiatische Studien*, 27, 1997.
- DE RACHEWILTZ, Igor, *Papal Envoys to the Great Khans*, Stanford University Press, 1971.
- DE RACHEWILTZ, Igor, “Personnel and Personalities in North China in the Early Mongol Period”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 9, No. 1/2, 1966.
- DE RACHEWILTZ, Igor, “Prester John and Europe's Discovery of East Asia”, *East Asian History*, 11, 1996.
- DE RACHEWILTZ, Igor, “Turks in China under the Mongols: a Preliminary Investigation of Turco-Mongol Relations in the 13th and 14th Centuries”, *China Among Equals*, Ed. M. Rossabi, University of California Press, 1983.
- DE RACHEWILTZ, Igor, “Yeh-lu Ch’u-ts’ai”, *In the Service of the Khan Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period*, Ed. I. de Rachewiltz-H. L. Cam-Hsiao Ch’i-ch’ing-P. W. Geier, Otto Harrassowitz, Wiesbaden-1993b.
- DER NERSESSIAN, SIRARPIE, “The Armenian Chronicles of Constable Smpad, or The Royal Historian”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 13, 1959.
- DEWEESE, Devin, “‘Stuck in the Thorat of the Chingiz-Khan:’ Envisioning the Mongol Conquests in Some Sufi Accounts from the 14th to 17th Centuries”,

History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods, Otto Harrassowitz Verlag, 2006.

- DICKSON, Gary, “The flagellants of 1260 and the crusades”, *Journal of Medieval History*, 15, 1989.
- DI COSMO, Nicola, “Black Sea Emporia and the Mongol Empire: A Reassessment of the Pax Mongolica”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 53 2010.
- DIETRICH Richard C. (Hz.), *Digenes Akrites: Günümüze Ulaşan Tek Bizans Destanı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2010.
- DİHKAN, Masume, “Tesâmüh ve Tesâhül Mezheb-i Mogûlan (der roykerd ba endişeha-yı dini milel-i teba-imparatori-i Mogûl), *Tarih der ayende-i Pojuhiş*, 22, 1388.
- DİHKANNİJAD, Murtaza, “Revabit-ı İnan ve Avrupa der Asr-ı İlhanan”, *Tarih-i Revabit-ı Harici*, 29, 1385.
- DIMNIK, Martin, *The Dynasty of Chernigov 1146-1246*, Cambridge University Press, 2003.
- D’OHSSON, M. Baron C., *Moğol Tarihi*, Çev. E. Kalan-Q. Şükürov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- DONUK, A., “Âl-i Cengiz Oyunu”, *Türk Yurdu*, 14, 1988.
- DONUK, A., “Cüveyni ve Moğol Mezalimi”, *Tarih Dergisi*, 47, 2009.
- DOWSETT, C. J. F., “Armenian Historiography”, *Historians of the Middle Ages*, Ed. B. Lewis-P. M. Holt, Oxford University Press, 1964.
- DUGGAN, Anne J., “Conciliar Law 1123–1215: The Legislation of the Four Lateran Councils”, *The History of Canon Law in the Classical Period (1140–1234)*, Ed. Wilfried Hartmann-Kenneth Pennington, The Catholic University of America Press, 2008.

- DUNLOP, D., “Bâb al-Abwâb”, *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), Vol. I, Ed. H. A. R. Gibb-J. H. Kramers-E. L. Provençal-J. Schacht, Brill, Leiden-1986.
- DUNLOP, D., “The Keraites of Eastern Asia”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 11, 1943-1946.
- DUNN, Ross, *The Adventures of Ibn Batuta, A Muslim Traveler of the Fourteenth Century*, University of California Press, 1986.
- DURKHEIM, Emile, *The Elementary Forms of Religious Life*, Çev. Karen E. Fields, The Free Press, 1995.
- DURMAZ, Sayime, “Hıristiyanlara Ait Buluntular Işığında Ortaçağda Yedisu Bölgesinde Nasturilik ve Dini Hayat”, *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan*, Haz. Mehmet Öz-Fatih Yeşil, Timaş Yayınları, İstanbul-2015.
- DURMUŞ, İlhami, “İskitler”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. O. Karatay-S. Acar, Kitabevi, İstanbul-2015.
- EBERHARD, W., *En Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzakdoğu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2010.
- ECKHART, F., *Macaristan Tarihi*, Çev. İ. Kafesoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2010.
- ECO, Umberto, *Baudolino*, Ş. Gezgin, Doğan Kitap, 2012.
- ECO, Umberto, *Düşman Yaratmak*, Çev. L. T. Basmacı, Doğan Kitap, 2014a.
- ECO, Umberto-Kardinal Martini, *İnanç ya da İnançsızlık*, Çev. O. Şen, 1001 Kitap Yayınları, 2005.
- ECO, Umberto, *Ortaçağ: Barbarlar-Hıristiyanlar-Müslümanlar*, Alfa Yayınları, 2014b.
- ECO, Umberto, *Serendipities Language & Lunacy*, Columbia University Press, New York-1998.
- EKREM, Erkin-KÜÇÜK, Serhat, (Haz.), *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2014.

- EKREM, Erkin, “Eski Türklerin Dini Şamanizm Mi Yoksa Tanrıçılık Mı?”, *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan*, Haz. Mehmet Öz-Fatih Yeşil, Timaş Yayınları, İstanbul-2015.
- ELIADE, Mircea, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu (Menşeler’in Özlemi)*, Çev. M. Aydın, Din Bilimleri Yayınları, Konya-2004.
- ELIADE, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Muhammed’den Reform Çağına*, C. III, Çev. A. Berktay, Kabalcı Yayınevi, 2003.
- ELIADE, Mircea, *The Myth of the Eternal Return Or, Cosmos and History*, Princeton University Press, 1991.
- ELIADE, Mircea, *The Sacred and the Profane, The Nature of Religion*, Harcourt, Brace & World, 1987.
- ELLIOT, J. H., *The Old World and the New 1492-1650*, Cambridge University Press, 1970.
- ELSNER, Ja’s-RUBIÉS, Joan-Pau, (Ed.), *Voyages and Visions: Towards a Cultural History of Travel*, Reaktion Books, 1999.
- EMERY, Richard W., “The Second Council of Lyons and the Mendicant Orders”, *The Catholic Historical Review*, Vol. 39, No. 3, 1953.
- ENDICOTT-WEST, Elizabeth, *Mongolian rule in China: local administration in the Yuan Dynasty*, East Asian Studies, 1989.
- ENGLAND, John C., *The Hidden History of Christianity in Asia*, Hong Kong-1998.
- ENSARİ-İ KUMİ, Hasan, “Makule-i Cihad ve Niza-ı İdeolojik der Asr-ı İlhanan-ı Moğol”, *Maarif*, 47, 1378.
- EPSTEIN, Steven A., “Urban Society”, *The New Cambridge Medieval History c. 1198 - c. 1300*, Volume V, Ed. D. Abulafia, Cambridge University Press, 1999.
- ER, İzzet, *Din Sosyolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara-2008.

- ERDEM, İlhan, Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308), Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara-1995.
- ERSAN, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2007.
- ESİN, Emel, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, 2001.
- EWING, W., "Midian", *The International Standard Bible Encyclopedia*, Vol. III, The Howard-Severance Company, Chicago-1915.
- FAHREDDİN, Rizaeddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, Çev. İlyas Kamalov, Kaknüs Yayınları, İstanbul-2003.
- FALK, Avner, *Franks and Saracens: Reality and Fantasy in the Crusades*, Karnac, 2010.
- FAZLUR RAHMAN, *İslam*, Çev. M. Dağ-M. Aydın, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-2009.
- FIEY, J. M., *Chrétien syriaques sous les Mongols (Il-Khanat de Perse, XIIIe-XIVe s.)*, Secrétariat du CorpusSCO, Louvain-1975.
- FLECK, Andrew, "Here, There, and In between: Representing Difference in the "Travels" of Sir John Mandeville", *Studies in Philology*, Vol. 97, No. 4, 2000.
- FLETCHER, Richard, *The Conversion of Europe From Paganism to Christianity 371-1386 AD*, HarperCollins, 1997.
- FLETCHER, Joseph, "The Mongols: Ecological and Social Perspectives", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 46, 1986.
- FLETCHER, R. A., "Reconquest and Crusade in Spain c. 1050-1150", *Transactions of the Royal Historical Society*, Fifth Series, Vol. 37, 1987.
- FLINT, Valerie I. J., "Travel Fact and Travel Fiction in the Voyages of Columbus", *Medieval Ethnographies: European Perceptions of the World Beyond (The Expansion of Latin Europe, 1000-1500)*, Ed. Joan-Pau Rubies, Ashgate, Variorum, 2009.

- FONNESBERG-Schmidt, Iben, *The Popes and the Baltic Crusades 1147-1254*, Brill, 2007.
- FONT, Marta, "Missions, Conversions and Power Legitimization in East Central Europe at the Turn of the First Millennium", *East Central&East Europe in the Early Middle Ages*, Ed. Florin Curta, The University of Michigan Press, 2005.
- FOOTE, David, "Mendicants and the Italian Communes in Salimbene's Cronaca", *The Origin, Development, and Refinement of Medieval Religious Mendicancies*, Ed. Donald S. Prudlo, Leiden, Brill-2011.
- FRANKE, Herbert, "Could The Mongol Emperors Read and Write Chinese?", *China Under Mongol Rule*, Ashgate, 1994a.
- FRANKE, Herbert, "From Tribal Chieftain to Universal Emperor and God: The Legitimation of the Yüan Dynasty", *China Under Mongol Rule*, Ashgate, 1994b.
- FRANKE, Herbert, "Sino-Western relations under the Mongol Empire", *China Under Mongol Rule*, Ashgate, 1994c.
- FRANKE, Herbert, "Women under the Dynasties of Conquest", *China Under Mongol Rule*, Ashgate, 1994d.
- FRANKLIN, Simon-SHEPARD, Jonathan, *The Emergence of Rus: 750-1200*, Longman, 1996.
- FRIEDMAN, John B., "Cultural Conflicts Medieval World Maps", *Implicit Understandings: Observing, Reporting and Reflecting on the Encounters Between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era*, Ed. Stuart B. Schwartz, Cambridge University Press, 1995.
- FRIEDMAN, John B., *The Monstrous Races in Medieval Art and Thought*, Syracuse University Press, 2000.
- GABRIELI, Francesco, *Arab Historians of the Crusades*, University of California Press, 1969.

- GALSTYAN, A. G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Çev. İ. Kamalov, Yeditepe Yayınevi, 2005.
- GARCIA Y GARCIA, A., “The Fourth Lateran Council and the Canonists”, *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period 1140-1234*, Ed. Wilfried Hartmann-Kenneth Pennington, The Catholic University of America Press, 2008.
- GEANAKOPOLOS, D. J., *Emperor Michael Palaeologus and the West 1258–1282: A Study in Byzantine–Latin Relations*, Harvard University Press, 1959.
- GENÇ, Özlem, “Ortaçağ Avrupasında Kadın”, *Ortaçağda Kadın*, Ed. Altan Çetin, Lotus Yayınevi, 2011.
- GERVERS, Michael- SCHLEPP, Wayne A., “Felt and ‘Tent Carts’ in the Secret History of the Mongols”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 7/1, 1997.
- GIBB, H. A. R.. (trs.). *Ibn Batuta, Travels in Asia and Africa*, Broadway House, London-1929.
- GIBBON, Edward, *Decline and Fall of the Roman Empire*, Vol. 11, Thomas Y. Crowell & Co, New York-1900.
- GIERKE, Otto von, *Political Theories of the Middle Age*, Trans. F. W. Maitland, Cambridge University Press, 1913.
- GILLETT, Andrew, *Envoys and Political Communication in the Late Antique West, 411–533*, Cambridge University Press, 2003.
- GOLD, Judith Taylor, *Monsters and Madonnas: The Root of Christian Anti-Semitism*, Syracuse University Press, 1999.
- GOLDEN, Peter B., “I Will Give the People unto Thee”: The Cinggisid Conquests and Their Aftermath in the Turkic World”, *Journal of the Royal Asiatic Society, Third Series*, Vol. 10, No. 1, 2000.
- GOLDEN, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ötüken Neşriyat, İstanbul-2014.

- GOODICH, Michael, *Vita Perfecta: The Ideal of Sainthood in the Thirteenth Century*, Anton Hiersemann, Stuttgart-1982.
- GOSMAN, Martin, “Marco Polo’s Voyages: The Conflict Between Confirmation and Observation”, *Travel Fact and Travel Fiction*, Ed. Zweder von Martels, Brill, Leiden-1994.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, “Çingizli Devletinin Büyümesinde Rol Oynayan Türklerden Çelme ve Subutay”, *Turkish Studies*, Volume 2/2 Spring 2007.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara-2009.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Berikan Yayınevi, Ankara-2011a.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Uygur Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara-2011b.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Berikan Yayınevi, Ankara-2014.
- GRADY, Frank, “Machomete and Mandeville’s Travels”, *Medieval Christian Perceptions of Islam*, Ed. J. V. Tolan, Garland Publishing, 1996.
- GREENBLATT, Stephen, *Marvelous Possessions: The Wonder of the New World*, University of Chicago Press, Chicago-1991.
- GREGORY OF TOURS, *History of the Franks*, Trans. E. Brehaut, Columbia University Press, New York-1916.
- GRIECO, Holly J., “Pastoral Care, Inquisition, and Mendicancy in the Medieval Franciscan Order”, *The Origin, Development, and Refinement of Medieval Religious Mendicancies*, Ed. Donald S. Prudlo, Leiden, Brill-2011.
- GRUNEBAUM, Gustave E. Von, *Medieval Islam: A Study in Cultural Orientation*, The University of Chicago Press, 1953.
- GUMİLEV, L. N., *Etnogenez, Halkların Şekillenışı Yükseliş ve Düşüşleri*, Çev. A. Batur, Selenge Yayınları, İstanbul-2003a.

- GUMİLEV, L. N., *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, Selenge Yayınları, İstanbul-2003b.
- GUMİLEV, L. N., *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, Selenge Yayınları, İstanbul-2003c.
- GUMİLEV, L. N., *Son ve Yeniden Başlangıç*, Çev. A. Batur, Selenge Yayınları, İstanbul-2004.
- GUREVICH, A. J., *Categories of Medieval Culture*, Rusça'dan Çev. G. L. Campbell, Routledge & Kegan Paul, 1985.
- GUZMAN, Gregory G., "European Captives And Craftsmen Among The Mongols 1231-1255", *Historian*, 72/1, 2010.
- GUZMAN, Gregory G., "Reports of Mongol Cannibalism in the Thirteenth-Century Latin Sources: Oriental Fact or Western Fiction", *Discovering New Worlds: Essays on Medieval Exploration and Imagination*, Ed. Scott D. Westrem, Garland Publishing, 1991.
- GUZMAN, Gregory G., *Simon De Saint-Quentin and Dominican Mission to the Mongols 1245-1248*, (Basılmamış Doktora Tezi), University of Cincinnati, 1968.
- GUZMAN, Gregory G., "Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju: A Reappraisal", *Speculum*, Vol. 46, No. 2, 1971.
- GUZMAN, Gregory G., "The Encyclopedist Vincent of Beauvais and His Mongol Extracts from John of Plano Carpini and Simon of Saint-Quentin", *Speculum*, Vol. 49, No. 2, 1974.
- GUZMAN, Gregory G., "Were the Barbarians a Negative or Positive Factor in Ancient and Medieval History?", *The Historian* 50, 1988.
- GÜNGÖR, Harun, *Türk Din Etnolojisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2012.
- GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Neşriyat, 1999.
- GROUSSET, Rene, *Histoire de l'Asie*, III, G. Crès & cie, Paris-1922.

- GROUSSET, Rene, *Stepler İmparatorluğu Attila, Cengiz Han, Timur*, T.T.K. Yayınları, Ankara-2011.
- GUTAS, Dimitri, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür; Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu*, Çev. L. Şimşek, Kitap Yayınevi, İstanbul-2003.
- GÜL, Muammer, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2010.
- GÜNDÜZ, Şinasi, "Çağdaş Hristiyan Düşüncesinde Öteki'nin İnkusivist Yorumu", *Tezkire*, Nisan/Mayıs-2001.
- GÜNDÜZ, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, 1998.
- GÜNDÜZ, Şinasi, "Keşiş", TDV. *İA.*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- HABIG, M. A., "Odoric of Pordenone", *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 10, Ed. Berard L. Marthaler, Thomson Gale, 2003.
- HAEGER, John, "Marco Polo in China? Problems with Internal Evidence", *Bulletin of Sung-Yuan Studies*, 14, New York-1979.
- HAHN, Thomas, "The Indian Tradition in Western Medieval Intellectual History", *Medieval Ethnographies: European Perceptions of the World Beyond (The Expansion of Latin Europe, 1000-1500)*, Ed. Joan-Pau Rubies, Ashgate, Variorum, 2009.
- HALECKI, Oscar, *Borderlands of Western Civilization: A History of East Central Europe*, Simon Publications, 1980.
- HALL, T. C., "Asceticism", *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Vol. II, Ed. James Hastings, New York-1910.
- HALPERIN, C. J., *Russia and Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History*, Midland Book, 1987.

- HALPERIN, C. J., "Russia in the Mongol Empire in Comparative Perspective", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 43 (1), 1983.
- HALPERIN, C. J., "The Ideology of Silence: Prejudice and Pragmatism on the Medieval Religious Frontier", *Comparative Studies in Society and History*, 26/3, 1984.
- HALPERIN, C. J., "The Kipchak Connection: The Ilkhans, the Mongols and Ayn Jalut", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 63, No. 2, 2000.
- HALPERIN, C. J., *The Tatar Yoke*, Slavica Publishers, 1986.
- HAMDANI, Abbas, "Yeni Hindistan Yolu ve Amerika'nın Keşfine Osmanlıların Cevabı", Çev. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Ondokuz Mayıs Üniv. Eğitim Fak. Dergisi*, S. 3, 1988.
- HAMES, Harvey, "Approaches to Conversion in the Late 13th-Century Church", *Studia Lulliana*, 35, 1995.
- HAMES, Harvey, *Like Angels on Jacob's Ladder: Abraham Abulafia, the Franciscans, and Joachimism*, State University of New York Press, 2007.
- HAMILTON, Bernard, "Continental Drift: Prester John's Progress through the Indies." *Prester John: The Mongols and the Ten Lost Tribes*, Ed. C.F. Beckingham and B. Hamilton, Variorum, London-1996a.
- HAMILTON, Bernard, "Ideals of Holiness: Crusaders, Contemplatives, and Mendicants", *The International History Review*, Vol. 17, 1995.
- HAMILTON, Bernard, "Prester John and the Three Kings of Cologne", *Prester John: The Mongols and the Ten Lost Tribes*, Ed. C.F. Beckingham and B. Hamilton, Variorum, 1996b.
- HAMILTON, Bernard, *Religion in the Medieval West*, Routledge, 1993.
- HAMILTON, Bernard, "The Albigensian Crusade and Heresy", *The New Cambridge Medieval History c. 1198 - c. 1300*, Vol. V, Ed. D. Abulafia, Cambridge University Press, 1999.

- HAMILTON, Bernard, "The Impact of Crusader Jerusalem on Western Christendom", *The Catholic Historical Review*, Vol. 80, No. 4, 1994.
- HAMMOND, N. G. L., "The Royal Journal of Alexander", *Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 37, H. 2, 1988.
- HÂNDMÎR, Gıyâseddin b. Hümâmeddin, *Tarih-i Habîbü's-Siyer fi Ahbâr-i Efrâd-i Beşer*, C. III, Neşr: Muhammed Debirsiyaki, Tahran-1380.
- HARMAN, Ömer Faruk, "Medyen", TDV. *İA.*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- HARTIGAN, Richard Shelly, "St. Augustine on War and Killing: The Problem of the Innocent", *Journal of the History of Ideas*, 27, 1966.
- HASKINS, Charles H., "The University of Paris in the Sermons of the Thirteenth Century", *The American Historical Review*, Vol. 10, No. 1, 1904.
- HAW, Stephen G., *Marco Polo's China: A Venetian in the Realm of Kubilai Khan*, Routledge, London-2006.
- HAYES, E. R., *Urfa Akademisi*, Çev. Yaşar Günenç, Yaba Yayınları, İstanbul-2005.
- HAYRENDİŞ, Abdurresul, "Mevkiyyet-i Mesihyan-ı Asya-yı Garbi der Devlet-i İlhanan", *İran-şinaht*, 4, 1376.
- HEFELE, C. J., *Histoire des Conciles*, Tome V, Partie 2, Letouzey et Ane, Paris-1913.
- HEIDUK, Matthias, "Ortaçağ'da Avrupalıların Göçebe Topluluklara Bakışı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 8, Ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-2002.
- HENG, Geraldine, *Empire of Magic: Medieval Romance and the Politics of Cultural Fantasy*, Columbia University Press, 2003.
- HENG, Geraldine, "The Invention of Race in the European Middle Ages II: Locations of Medieval Race", *Literature Compass*, 8/5, 2011.

- HERMANN, Placid, "Lives of St. Francis by Thomas of Celano", *St. Francis of Assisi, Writings and Early Biographies, English Omnibus of the Sources for the Life of St. Francis*, Ed. Marion A. Habig, Franciscan Press, 1991a.
- HERMANN, Placid, "The Writings of St. Francis", *St. Francis of Assisi: Writings and Early Biographies, English Omnibus of the Sources for the Life of St. Francis*, Ed. Marion A. Habig, Franciscan Press, 1991b.
- HET'UM, *History of the Tartars (The Flower of Histories of the East)*, Trans. R. Bedrosian, Long Branch, New Jersey-2004.
- HIGGINS, Iain, "Imagining Christendom from Jerusalem to Paradise: Asia in Mandeville's Travels", *Discovering New Worlds: Essays on Medieval Exploration and Imagination*, Ed. Scott D. Westrem, Garland Publishing, 1991.
- HIGGINS, Iain, *Writing East: The 'Travels' of the Sir John Mandeville*, University of Pennsylvania Press, 1997.
- HILLENBRAND, Carole, *The Crusades: Islamic Perspectives*, Routledge, 2000.
- HILLGARTH, J. N., *The Spanish Kingdoms 1250-1516*, Vol. I, Oxford University Press, 1976.
- HINNEBUSCH, William A., "The Domestic Economy of the Early English Dominicans", *The Catholic Historical Review*, Vol. 30, 1944.
- HIATT, Alfred. "Mapping the Ends of Empire", *Postcolonial Approaches to the European Middle Ages*, Ed. Ananya Jahanara Kabir-Deanne Williams, Cambridge University Press, 2005.
- HITTI, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. S. Tuğ, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-2011.
- HİMMETİ-İ GÜLYAN, Abdullah, "Tekapuha-yı Garb-ı Mesîhi be Manzur-ı Celb-i Moğol Aleyh-i Şark-ı İslami", *Mütalaat-ı İslami*, 45-46, 1378.
- HODGSON, Marshall G. S., *The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization*, Vol. II, The University of Chicago Press, 1977.

- HOFFMANN, Richard C., "Outsiders by Birth and Blood: Racist Ideologies and Realities around the Periphery of Medieval European Culture", *The Medieval Frontiers of Latin Christendom: Expansion, Contraction, Community*, Ashgate, 2008.
- HOLT, P. M., *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290): treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers*, Brill, Leiden-1995.
- HOLT, P. M., *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, Çev. Ö. Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-2003.
- HOPKINS, A. G., *An Economic History of West Africa*, Columbia University Press, 1973.
- HORNSTEIN, Lillian Herlands, "The Historical Background of The King of Tars", *Speculum*, Vol. 16, No. 4, 1941.
- HOURANİ, Albert, *Batı Düşüncesinde İslam*, Doruk Yayımcılık, 2010.
- HOWARD, Donald R., "The World of Mandeville's Travels", *The Yearbook of English Studies*, Vol. 1, 1971.
- HOWARD, Donald R., *Writers and Pilgrims: Medieval Pilgrimage Narratives and Their Posterity*, University of California Press, 1980.
- HOWORTH, Henry H., *History of the Mongols*, III, Longmans, Green & Co., London-1888.
- HUNG, Shao, *Meng Ta Pei lu (Moğol Tatarlarının Umumî Tarihi)*, Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarihi Kayıtlar: Meng Ta Pei lu ve Hei Ta shi lu, Haz. M. Uyar, Çev. A. Danuu, Ötüken Neşriyat, İstanbul-2012.
- HUNTER, Erica C. D., "The Conversion of the Kerait to Christianity in A.D. 1007" *Zentralasiatische Studien*, 22, 1989-1991.
- HUNTINGTON, Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, 1996.

- HÜSEYNÎ, Ali b. Nâsır, *Ahbarüd Devletüs Selçukiyye*, Çev. Necati Lügal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- HYDE, J. K., “Ethnographies in Search of an Audience”, *Medieval Ethnographies: European Perceptions of the World Beyond (The Expansion of Latin Europe, 1000-1500)*, Ed. Joan-Pau Rubies, Ashgate, Variorum, 2009.
- HYDE, J. K., “Real and imaginary journeys in the later Middle Ages”, *Bulletin of the John Rylands Library of the University of Manchester*, IXV, 1982.
- HYDE, J. K., “Some Uses of Literacy in Venice and Florence in the Thirteenth and Fourteenth Centuries”, *Transactions of the Royal Historical Society*, Fifth Series, Vol. 29, 1979.
- IRWIN, Robert, *The Middle East in the Middle Ages*, Southern Illinois University Press, 1986.
- İBN BATTÛTA, Ebu Abdullah Muhammed, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, I-II, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2004.
- İBN BİBÎ, *El-Evamirü'l-Alâ'iyye fi'l Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, II, Çev. M. Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2014.
- İBN FADLAN SEYAHATNAMESİ, Haz. R. Şeşen, Yeditepe Yayınevi, 2010.
- İBN HALDUN, *Mukaddime*, I, Çev. T. Dursun, Onur Yayınları, 1977.
- İBN ŞEDDAD, *Baybars Tarihi*, Çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2000.
- İBNÜ'L-ESÎR, *El Kâmil Fi't-Târih*, C. XII, Çev. Ahmet Ağırakca-Abdulkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul-1987.
- İMAM-I GAZALÎ, *Devlet Başkanlarına Nasihatler (Nasihat-ül-Mülûk)*, Çev. Osman Şekerci, Sinan Yayınları, 1995.
- İNAN, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1976.

- İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2015.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Elçi”, TDV. *İA.*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- İZGİ, Özkan, “Marriage Customs among the Mongolians”, *The Mongols History and Culture for the 800th Anniversary of the Mongolian State*, Ed. B. Arı-S. Aslantaş, Publications of Ministry of Culture and Tourism, Ankara-2006.
- İZGİ, Özkan, “Tatar Adı Hakkında”, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Haz. Erkin Ekrem-Serhat Küçük, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2014.
- JACKSON, Peter, “Christians Barbarians, and Monsters: the European Discovery of the World Beyond Islam”, *The Medieval World*, Ed. P. Linehan-J. L. Nelson, Routledge, 2001a.
- JACKSON, Peter, “Hülegü Khan and the Christians: the making of a myth”, *The Experince of Crusading*, Vol. II, Ed. P. Edbury-J. Phillips, Cambridge University Press, 2003.
- JACKSON, Peter, “Marco Polo and His 'Travels'”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 61, No. 1, 1998.
- JACKSON, Peter, “Medieval Christendom’s Encounter with the Alien”, *Historical Research*, 74/186, 2001b.
- JACKSON, Peter, “The Crusade Against the Mongols (1241)”, *Journal of Ecclesiastical History*, 42, 1991.
- JACKSON, Peter, “The Mongols and Europe”, *The New Cambridge Medieval History c. 1198 - c. 1300*, Volume V, Ed. D. Abulafia, Cambridge University Press, 1999.
- JACKSON, Peter, “The Mongols and the Faith of the Conquered”, *Mongols, Turks and Others: Eurasian Nomads and The Sedentary World*, Ed. R. Amitai-M. Biran, Brill, Leiden-2005a.
- JACKSON, Peter, *The Mongols and The West 1221-1410*, Harlow, 2005b.

- JACKSON, Peter. (Ed.) *The Seventh Crusade, 1244-1254: Sources and Documents*, Ashgate, 2007.
- JACKSON, Peter, "William of Rubruck: A Review Article", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No: 1, 1987.
- JACKSON, Peter, "William of Rubruck in the Mongol Empire: Perception and Prejudices", *Medieval Ethnographies: European Perceptions of the World Beyond (The Expansion of Latin Europe, 1000-1500)*, Ed. Joan-Pau Rubies, Ashgate, Variorum, 2009.
- JACKSON, Peter, "World-Conquest and Local Accommodation: Threat and Blandishment in Mongol Diplomacy", *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods*, Otto Harrassowitz Verlag, 2006.
- JACOBY, David, "Marco Polo, His Close Relatives, and His Travel Account: Some New Insights", *Mediterranean Historical Review*, Vol. 21, No. 2, 2006.
- JACQUES DE VITRY, "Jacques de Vitry's Letter 1216", *St. Francis of Assisi: Writings and Early Biographies: English Omnibus of the Sources for the Life of St. Francis*, Ed. Marion A. Habig, Franciscan Press, 1991.
- JACQUES DE VITRY, "Jacques de Vitry's Letter 1220", *St. Francis of Assisi: Writings and Early Biographies: English Omnibus of the Sources for the Life of St. Francis*, Ed. Marion A. Habig, Franciscan Press, 1991.
- JAGCHID, Sechin-HYER, Paul, *Mongolia's Culture and Society*, Westview Press, 1979.
- JAGCHID, Sechin, "The Mongol Khans and Chinese Buddhism and Taoism", *The Journal of the International Association of Buddhist Studies*, Vol. 2, No. 1, 1979.
- JANICSEK, Stephen, "Ibn Battūṭa's Journey to Bulghār: Is It a Fabrication?", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 4, 1929.

- JENSEN, Jørgen, "The World's Most Diligent Observer," *Asiatische Studien*, 51, 1997.
- JOHN DE CORA, *Book of the Estate of the Great Caan, Cathay and the Way Thither: being a collection of medieval notices of China*, Vol. III, Ed. Henry Yule and Henri Cordier, Hakluyt Society, London 1914.
- JOHN, Karl, "Study on Supplementary Persian Sources for the Mongol History of Iran", Ed. Denis Sinor, *Aspects of Altaic Civilization*, Indiana University Publications, 1963.
- JOHN OF EPHESUS, *Lives of the Eastern Saints*, Ed. E. W. Brooks, PO 19, Paris-1923-1925.
- JOHNSON, James Turner, *The Holy War Idea in Western and Islamic Traditions*, The Pennsylvania State University Press, 1997.
- JOINVILLE, Jean De, *Bir Haçlının Hatıraları*, Çev. Cüneyt Kanat, Vadi Yayınları, 2002.
- JONES, W. R., "The Image of the Barbarian in Medieval Europe", *Comparative Studies in Society and History*, 13/4, 1971.
- JORDAN OF SAXONY, *Libellus de Principiis Ordinis Praedicatorum*, Monumenta Ordinis Praedicatorum Historica, *Institutum Historicum Fratrum Praedicatorum*, Rome-1935.
- JORDANUS CATALANI, *Mirabilia Descripta (Wonders of the East)*, Trans. C. H. Yule, Hakluyt Society, 1863.
- KABBANI, Rana, *Europe's Myths of Orient: Devise and Rule*, The Macmillan Press, 1986.
- KAFALI, Mustafa, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul-1976.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmsahlar Devleti Tarihi (1092-1221)*, T.T.K. Yayınları, Ankara-2000.

- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul-2004.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi”, *Tarih Dergisi*, C. 5, S. 8, 1953.
- KAFKA, Franz, *Aforizmalar*, Çev. O. Çakmakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2011.
- KAMALOV, İlyas, *Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul-2009.
- KAMALOV, İlyas, (Hz.), *Avrasya Fatih Tatarlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul-2007.
- KAMALOV, İlyas, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul-2003.
- KANAT, Cüneyt, “Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XVI, 2001.
- KANTOROWICZ, Ernst, *Frederick The Second 1194-1250*, Frederick Ungar Publishing Co, New York-1937.
- KARAMUK, Gümeç, “Türk Tarih Yazıcılığında ve Kamuoyunda Avrupa Tarihine, Batı Kökenli Kavramlara ve Avrupa'nın Türkler'e Bakışına Dair En Yaygın Yanılgılar”, *Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, Haz. Mehmet Öz-Fatih Yeşil, Timaş Yayınları, İstanbul-2015.
- KARATAY, Osman, *İran ile Turan Eskiçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'yu Hayal Etmek*, Ötüken Neşriyat, İstanbul-2015.
- KARATAY, Osman, “Macarlar”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. O. Karatay-S. Acar, Kitabevi, İstanbul-2015.
- KEARNEY, Richard, *Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar Ötekiliği Yorumlamak*, Çev. B. Özkul, Metis Yayınları, 2012.
- KEÇİŞ, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2013.
- KEDAR, Benjamin Z., *Crusade and Mission*, Princeton University Press, 1988.

- KEDAR, Benjamin Z., “De Iudeis et Sarracenis. On the categorization of Muslims in medieval canon law”, *The Franks in the Levant, 11th to 14th Centuries*, Variorum, 1993a.
- KEDAR, Benjamin Z., “The Passenger List of a Crusader Ship, 1250: Towards the History of the Popular Element on the Seventh Crusade”, *The Franks in the Levant, 11th to 14th Centuries*, Variorum, 1993b.
- KHAZANOV, Anatoly M., “Muhammad and Jenghiz Khan Compared: The Religious Factor in World Empire Building”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 35, No. 3 1993.
- KHAZANOV, Anatoly M., *Nomads and Outside World*, The University of Wisconsin Press, 1983.
- KIENZLE, Beverly Mayne, *Cistercians, Heresy, and Crusade in Occitania*, York Medieval Press, 2001.
- KILDIROĞLU, Mehmet, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2013.
- KIM, Hodong, “A Reappraisal of Güyüg Khan”, *Mongols, Turks and Others: Eurasian Nomads and The Sedentary World*, Ed. R. Amitai-M. Biran, Brill, Leiden-2005.
- KIM, Hodong, “The Unity of the Mongol Empire and Continental Exchanges over Eurasia”, *Journal of Central Eurasian Studies*, Volume 1, December 2009.
- KIRPIK, Güray, “Haçlı Seferlerinde “Tanrı Barışı” Müessesesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16, 2007.
- KİRAGOS, “Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar”, Çev. M. Ed. Dulaurier, *Türkiyat Mecmuası*, C. II, 1928.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Türk Moğol Boyları Arasında İslâmiyet*, Yedi Kubbe Yayınları, 2005.
- KLEIN, W., “Syriac Writings and Turkic Language according to Central Asian Tombstone Inscriptions”, *Hugoye*, 5/2, 2002.

- KLIJN, A. F. J., *Acts of Thomas: Introduction, Text, and Commentary*, Brill, Leiden-2003.
- KOPRAMAN, Kâzım Yaşar, “Memlûkler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VI, Çağ Yayınları, İstanbul-1989.
- KÖKTAŞ, Yavuz, “Hadislerde Geçen 'Sultan' Kelimesine Dair”, *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 9, 2009.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Eski Türklerde Dini Sihri Bir Anane: Yat veya Yağmur Taşı”, *Dar-ül-fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C. 4, S. 1, İstanbul-1925.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Tarih Araştırmaları*, I, Haz. Y. K. Taştan, Akçağ Yayınları, 2006.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Tarih-i Dinîsi*, Akçağ Yayınları, Ankara-2005.
- KRADER, Lawrence, “The Cultural and Historical Position of the Mongols”, *Asia Major*, 3, 1952-53.
- KRAWULSKY, Dorethea, *The Mongol Ilkhans and Their Vizier Rashid al-Din*, Peter Lang, 2011.
- KUNG, Hans, “Is There One True Religion? An Essay in Establishing Ecumenical Criteria”, *Christianity and Other Religions*, Ed. John Hick-Brian Hebblethwaite, Oneworld Publications, 2001.
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2010.
- KUSHENOVA, Ganizhamal, *Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maveratünnahir (1229-1241)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2013.
- KUTTNER, Stephan-GARCÍA Y GARCÍA, Antonio, “A New Eyewitness Account of the Fourth Lateran Council”, *Traditio*, 20, 1964.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul-1997.

- LACH, Donald F., *Asia in the Making of Europe*, Vol I, The University of Chicago Press, 1994.
- LADNER, Gerhart B. "Homo Viator: Mediaeval Ideas on Alienation and Order." *Speculum*, Vol. 42, No. 2, 1967.
- LAMBTON, Ann K.S., *Continuity and Change in Medieval Persia*, Tauris, 1988.
- LAMOREAUX, John C., "Early Eastern Christian Responses to Islam", *Medieval Christian Perceptions of Islam*, Ed. J. V. Tolan, Garland Publishing, 1996.
- LANE, George, "An Account of Gregory Bar Hebraeus Abu al-Faraj and His Relations with the Mongols of Persia", *Hugoye: Journal of Syriac Studies*, Vol. 2.2, 1999.
- LANE, George, *Daily Life in the Mongol Empire*, The Greenwood Press, 2006.
- LANE, George, *Early Mongol Rule in Thirteenth-Century Iran: a Persian Renaissance*, Routledge, 2003.
- LANGAN, John, "The Elements of St. Augustine's Just War Theory", *The Journal of Religious Ethics*, Vol. 12, No. 1, 1984.
- LAPPIN, Anthony John, "From Osma to Bologna, from Canons to Friars, from the Preaching to the Preachers: the Dominican Path Towards Mendicancy", *The Origin, Development, and Refinement of Medieval Religious Mendicancies*, Ed. Donald S. Prudlo, Leiden, Brill-2011.
- LATOURETTE, K. S., *A History of Christianity*, Harper&Row, 1953.
- LATOURETTE, K. S., *A History of the Expansion of Christianity*, Vol. II (The Thousand Years of Uncertainty A. D. 500- A. D. 1500), Harper&Brothers, 1938.
- LE GOFF, Jacques, *Avrupa'nın Doğuşu*, Çev. T. Binder, Literatür Yayınları, 2008.
- LE GOFF, Jacques, *Medieval Civilization 400-1500*, Trans. J. Barrow, Blackwell, 1992.
- LE GOFF, Jacques, "The Medieval West and the Indian Ocean: An Oneiric Horizon", *Medieval Ethnographies: European Perceptions of the World Beyond (The*

- Expansion of Latin Europe, 1000-1500*), Ed. Joan-Pau Rubies, Ashgate, Variorum, 2009.
- LE GOFF, Jacques, “What Did the Twelfth-Century Renaissance Mean”, *The Medieval World*, Ed. P. Linehan-J. L. Nelson, Routledge, 2001.
- LEIGH, Elaine Graham, *The Southern French Nobility and the Albigensian Crusade*, St Edmundsbury Press, 2005.
- LEKAI, Louis J., *The Cistercians: Ideals and Reality*, Kent, Ohio, 1977.
- LEMMENS, Leonardus. (Ed.), *Opuscula Sancti Patris Francisci Assisiensis*, Quaracchi, 1904.
- LEOPOLD, Antony, *How to Recover the Holy Land: The Crusade Proposals of the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries*, Ashgate, 2000.
- LEVTCHENKO, M. V., *Bizans Tarihi*, Çev. M. Selen, Doruk Yayınları, 2007.
- LEWIS, Archibald R., *Nomads and Crusaders, 1000-1368*, Indiana University Press, 1988.
- LEWIS, Bernard, *Islam and the West*, Oxford University Press, 1993.
- LEWIS, Bernard, “The Mongols, the Turks and the Muslim Polity”, *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 18, 1968.
- LIGETI, L., *Bilinmeyen İç Asya*, Çev. S. Karatay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara-1986.
- LINDNER, Rudi Paul, “Nomadism, Horses and Huns”, *Past and Present*, No. 2, 1981.
- LINEHAN, Peter, *Spain, 1157–1300: A Partible Inheritance*, Blackwell Publishing, 2008.
- LIU, Benjamin, “The Mongol in the Text”, *Under the Influence: Questioning the Comparative in Medieval Castile*, Ed. Cynthia Robinson-Leyla Rouhi, Leiden, Brill-2005.
- LIU, Xinru, *The Silk Road in World History*, Oxford University Press, 2010.

- LLEWELLYN-JONES, L.-ROBSON, J., *Ctesias' History of Persia: Tales of the Orient*, Routledge, 2010.
- LOCHRIE, Karma, "Provincializing Medieval Europe: Mandeville's Cosmopolitan Utopia", *PMLA*, Vol. 124 No. 2, 2009.
- LOCKHART, L., "The Relations between Edward I and Edward II of England and the Mongol Īl-Khāns of Persia", *Iran*, Vol. 6, 1968.
- LOMAX, John Phillip, "Frederick II, His Saracens, and the Papacy", *Medieval Christian Perceptions of Islam*, Ed. J. V. Tolan, Garland Publishing, 1996.
- LOOFS, Friedrich, *Nestorius and His Place in the History of Christian Doctrine*, Cambridge University Press, 1914.
- LOPEZ, R. S., "China Silk in Europe in the Yuan Period", *Journal of the American Oriental Society*, 72, 1952.
- LUPPRIAN, Karl-Ernst, *Die Beziehungen der Papste zu Islamischen und Mongolischen Herrschern im 13. Jahrhundert anhand ihres briefwechsels*, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1981.
- LUTTWAK, Edward N., *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Harvard University Press, 2009.
- LYNCH, Joseph H., *The Medieval Church: A Brief History*, Longman, 1992.
- MAALOUF, Amin, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2015.
- MAENCHEN-HELFEN, Otto J., *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*, University of California Press, 1973.
- MAIER, Christoph, *Crusade Propaganda and Ideology: Model Sermons for the Preaching of the Cross*, Cambridge University Press, 2000.
- MAIER, Christoph, *Preaching the Crusades, Mendicant Friars and the Cross in the Thirteenth Century*, Cambridge University Press, 1998.

- MAITLAND, Frederic William, “Moral Personality and Legal Personality”, *The Collected Papers of Frederic William Maitland*, Vol. 3, Ed. H. A. L. Fisher, Cambridge University Press, 1911.
- MAKKAI, Laszlo, “Transformation into a Western-type State, 1196–1301”, *A History of Hungary*, Ed. Peter F. Sugar, Indiana University Press, 1990.
- MAKSUDOĞLU, M., “Tatarlar, Moğol mu Türk mü?”, *Marmara Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11-12, 1997.
- MANDEVILLE, John, *The Travels of Sir John Mandeville; the version of the Cotton manuscript in modern spelling*, Macmillian Company, 1905.
- MARCO POLO, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, Cilt I, II, İthaki Yayınları, İstanbul-2003,2004.
- MARIGNOLLI (MARIGNOLA), *Kronika Marignolova, Cathay and the Way Thither: being a collection of medieval notices of China*, Ed. Henry Yule and Henri Cordier, Vol. III, Hakluyt Society, London-1914.
- MARTELS, Zweder von. (Ed), “Introduction: The Eye and the Eye’s Mind”, *Travel Fact and Travel Fiction*, Brill, Leiden-1994.
- MARTINEZ, Francisco Javier, *Eastern Christian Apocalyptic Tradition in the Early Muslim Period*, Doktora Tezi, Catholic University, 1985.
- MARVIN, Laurence W., *The Occitan War A Military and Political History of the Albigensian Crusade, 1209–1218*, Cambridge University Press, 2008.
- MASTNAK, Tomaz, *Crusading Peace: Christendom, the Muslim World, and Western Political Order*, University of California Press, 2002.
- MAUSS, Marcel, *The Gift, The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*, Routledge, London and New York, 2002.
- MATTHAEUS PARISIENSIS, *Chronica Majora*, Vol. I-VI, Ed. Henry Richards Luard, Longman, 1882.

- MATTHEW PARIS, *English History*, Vol. I, II, III, Ed. J. A. Giles, London-1854.
- MAY, Timothy, "A Mongol-İsmâ'îlî Alliance?: Thoughts on the Mongols and Assassins", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 14, 2004.
- MAZEIKA, Rasa, "Bargaining for Baptism: Lithuanian Negotiations for Conversion, 1250-1358", *Varieties of Religious Conversion in Middle Ages*, University Press of Florida, 1997.
- MCGINN, Bernard, *Visions of the End: Apocalyptic Traditions in the Middle Ages*, Columbia University Press, New York-1979.
- MCLEAN, Norman, "An Eastern Embassy to Europe in the Years 1287-8," *English Historical Review*, Vol. 14, 1899.
- MEETING OF HIS HOLINESS BENEDICT XVI WITH THE PRIESTS OF THE DIOCESE OF ALBANO, Swiss Hall at the Papal Summer Residence, Castel Gandolfo.
http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2006/august/document_s/hf_benxvi_spe_20060831_sacerdoti-albano_en.html. (24.01.2014).
- MELVILLE, Charles, "Anatolia under the Mongols", *Cambridge History of Turkey*, Vol. 1, Ed. Kate Fleet, Cambridge University Press, 2009.
- MELVILLE, Charles, "The Chinese-Uighur Animal Calendar in Persian Historiography of the Mongol Period", *Iran*, XXXII, 1994.
- MENSCHING, Gustav, *Din Sosyolojisi*, Çev. Mehmet Aydın, Literatürk, 2012.
- MESERVE, Margaret, *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought*, Harvard University Press, 2008.
- MEYENDORFF, B.- BAYNES, N. H., "The Byzantine Inheritance in Russia", *Byzantium; An Introduction to East Roman Civilization*, Ed. N. H. Baynes-H. St. L.B. Moss, Oxford University Press, 1961.
- MEYENDORFF, John, "Byzantine Views of Islam", *Dumbarton Oaks Papers*, 18, 1964.

- MEYENDORFF, John, *Byzantium and the Rise of Russia*, Cambridge University Press, 1981.
- MEYVAERT, Paul, “An unknown letter of Hulagu, Il-Khan of Persia, to king Louis IX of France”, *Viator*, 2, 1980.
- MINGANA, A., “The Early Spread of Christianity in Central Asia and the Far East: A New Document”, *Bulletin of the John Rylands Library*, 9 (2), 1925.
- MİFTAĞ, İlham, “Şaman-gerayi ve Din-i Moğolan”, *Ferheng*, 43, 1381.
- MİR AHMEDİ, Meryem, “İrân der-sefernâme-yi Marco-Polo”, *Faslnâme-yi Tahkîkât-i Cogrâfiyâ’î*, II, Tahran, 1367/1988.
- MİRĖÂND, Muhammed b. Seyyid Burhâneddin Hândşâh, *Ravzatü's Safâ fi Sîreti'l Enbiyâ ve'l Mülûk ve'l Hulefâ*, C. VIII, Tashih: Çemşîd Giyânfer, Tahran-1380.
- MİZİEV, I. M., *Merkezi Gafgaz'ın Etnik Tarihinin Köklerine Doğru*, Çev. S. Eliyarlı-M. Abdulla, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul-1993.
- MOFFETT, S. H., *A History of Christianity in Asia*, Orbis Books, 1998.
- MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ, Çev. Ahmet Temir, T.T.K. Yayınları, Ankara-2010.
- MONTAIGNE, *Denemeler*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2013.
- MONTECORVINO, *Letters, Cathay and the Way Thither: being a collection of medieval notices of China*, Ed. Henry Yule and Henri Cordier, Vol. III, Hakluyt Society, London 1913.
- MOORE, R. I., “Heresy as Disease”, *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11th-13th)*, Ed. W. Lourdaux- D. Verhelst, Leuven University Press, 1983.
- MOORE, R. I., *The First European Revolution c. 970-1215*, Blackwell, 2000.
- MOORE, R. I., *The Formation of a Persecuting Society: Authority and Deviance in Western Europe, 950-1250*, Blackwell Publishing, 2007.
- MOORE, R. I., *The Origins of European Dissent*, University of Toronto Press, 1994.

- MOORMAN, John, *A History of the Franciscan History from Its Origins to the year 1517*, Oxford University Press, 1988.
- MORGAN, David, "Ibn Baṭṭūṭa and the Mongols", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, Vol. 11, No. 1 (Apr., 2001).
- MORGAN, David, *Medieval Persia 1040-1797*, Longman, 1988.
- MORGAN, David, "Persian as a Lingua Franca in the Mongol Empire", *Literacy in the Persianate World: Writing and the Social Order*, Ed. Brian Spooner-William L. Hanaway, University of Pennsylvania Press, 2012.
- MORGAN, David, "Persian Perceptions of Mongols and Europeans", *Implicit Understandings: Observing, Reporting and Reflecting on the Encounters Between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era*, Ed. Stuart B. Schwartz, Cambridge University Press, 1995.
- MORGAN, David, "Prester John and The Mongols", *Prester John, the Mongols, and the Ten Lost Tribes*, Ed. Charles F. Beckingham and Bernard Hamilton, Variorum, 1996.
- MORGAN, David, *The Mongols*, Basil Blackwell, 1987.
- MORGAN, David, "The Mongols and The Eastern Mediterranean", *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, Ed. B. Arbel-B. Hamilton-D. Jacoby, Routledge, 1989.
- MORGAN, J. R., "Fiction and History: Historiography and the Novel", *A Companion to Greek and Roman Historiography*, Vol. II, Ed. John Marincola, Blackwell, 2007.
- MORRIS, Colin, *The Papal Monarchy, The Western Church from 1050 to 1250*, Oxford University Press, 1989.
- MOSES, Paul, "Mission Improbable St. Francis & the Sultan", *Commonweal* 9/25, Vol. 136, Issue 16, 2009.
- MOSHEIM, Johann Lorenz, *Historia Tartarorum Ecclesiastica*, Helmstadt, 1741.

- MOSTAERT, Antoine-CLEAVES F. W., (Ed.) *Les lettres de 1289 et 1305 des ilkhan Aryun et Öljeitü à Philippe le Bel*, Harvard University Press, 1962.
- MOSTAERT, Antoine-CLEAVES F. W., “Trois documents mongols des Archives secretes vaticanes”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. XV, No: 3/4, 1952.
- MOULE, A. C., “A Life of Odoric of Pordenone”, *T'oung Pao*, Vol. 20, No. 3/4, 1920-1921.
- MOULE, A. C., “Brother Jordan of Sévérac”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 2, 1928.
- MUELLER, Joan, “Female Mendicancy: A Failed Experiment? The Case of Saint Clare of Asisi”, *The Origin, Development, and Refinement of Medieval Religious Mendicancies*, Ed. Donald S. Prudlo, Leiden, Brill-2011.
- MUELLER, Joan, *The Privilege of Poverty: Clare of Assisi, Agnes of Prague, and the Struggle for a Franciscan Rule for Women*, The Pennsylvania State University Press, 2006.
- MULDOON, James, “Introduction: The Conversion of Europe”, Ed. James Muldoon, *Varieties of Religious Conversion in Middle Ages*, University Press of Florida, 1997.
- MULDOON, James, *Popes, Lawyers and Infidels*, Liverpool University Press, 1979.
- MULDOON, James, “The Nature of the Infidel: The Anthropology of the Canon Lawyers”, *Discovering New Worlds: Essays on Medieval Exploration and Imagination*, Ed. Scott D. Westrem, Garland Publishing, 1991.
- MUNDY, John H., *Europe in the High Middle Ages*, Longman, 1991.
- MUNIR, Fareed Z., “Sultan al-Malik Muhammad al-Kamil and Saint Francis: interreligious dialogue and the meeting at Damietta”, *Journal of Islamic Law and Culture*, Vol. 10, 2008.
- MURADİ, Mesud, “Mesihîyyet ve İlhanan: Telaş Bera-yı İnhidam-ı İslam ez Hulaku ta Gazan”, *Şinaht*, 34, 1381.

- MURPHY, James J., *Rhetoric in the Middle Ages, A History of the Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, University of California Press, 1974.
- MURRAY, Alexander, *Reason and Society in the Middle Ages*, Oxford University Press, 1978.
- MURRAY, Robert, *Symbols of Church and Kingdom: A Study in Early Syriac Tradition*, Cambridge University Press, 1975.
- MUSCAT, Noel, (Ed.trrs.), *Chronicle of the Twenty-Four Generals of the Order of Friars Minor (1369-1374)*, TAU, Malta-2010.
- NELSON, Janet L., "Medieval Monasticism", *The Medieval World*, Ed. P. Linehan-J. L. Nelson, Routledge, 2001.
- NESEVÎ, Muhammed b. Ahmed, *Sîretü's-Sultân Celâlidîn Mengübertî*, Nşr. Mücteba Minovi, Tahran-1384.
- NEVAÎ, Abdülhüseyin, "Tarih-i Revabit-ı İnan ba Kişverha-yı Mağrib-zemin der Tul-ı Devran-ı Moğol", *Berresiha-yı Tarihi*, 69, 1356.
- NICHOLSON, Helen, *Medieval Warfare: Theory and Practice of War in Europe 300-1500*, Macmillian, 2004.
- NICOL, Donald M., *The Last Centuries of Byzantium, 1261-1453*, Cambridge University Press, 1993.
- NIRENBERG, David, *Communities of Violence, Persecution of Minorities in the Middle Ages*, Princeton University Press, 1996.
- NİZÂMÜ'L-MÜLK, *Siyâset-Nâme*, Haz. Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2013.
- NORRIS, Harry, *Islam in the Baltic, Europe's Early Muslim Community*, I.B.Tauris Publishers, 2009.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul-2009a.

- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergâh Yayınları, 2009b.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, Kabcacı Yayınevi, 2007.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “13.-16. Yüzyıllar Anadolu Şehirlerinde Dinî-Sosyal Hayat”, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi*, Kitap Yayınevi, İstanbul-2011.
- ODORIC (Odoric of Pordenone), *The Travels of Friar Odoric of Pordenone, Cathay and the Way Thither: being a collection of medieval notices of China*, Ed. Henry Yule and Henri Cordier, Vol. II, Hakluyt Society, London 1913.
- OLSCHKI, Leonardo, *Guillaume Boucher: A French Artist at the Court of the Khans*, The Johns Hopkins Press, 1946.
- OLSCHKI, Leonardo, *Marco Polo's Asia*, University of California Press, 1960.
- ORLANDINI, Giovanni, “Marco Polo e la sua famiglia”, *Archivio Veneto-Tridentino*, 9, 1926.
- OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. F. Işiltan, T.T.K. Yayınları, Ankara-2006.
- OTTO BISHOP OF FREISING, *The Two Cities, A Chronicle of Universal History to the Year 1146 A. D.*, Trans. Charles Christopher Mierow, Columbia University Press, 2002.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Cilt I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1981.
- ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2003.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Sino-Turcica Çingiz Han ve Çin'deki Hanedanının Türk Müşavirleri*, IQ Kültür Sanat Yayınları, 2002.

- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. I-II, Ankara-2014.
- ÖRS, Derya, “Kâşânî, Abdullah b. Ali”, TDV. *İA.*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- ÖTEMİŞ HACI, *Çengiz-Nâme*, Haz. İlyas Kemaloğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2014.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Hamdullah el-Müstevfi”, TDV. *İA.*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbnü’l-Esîr, İzzeddin”, TDV. *İA.*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Nesevî, Muhammed b. Ahmed”, TDV. *İA.*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- ÖZCAN, Altay Tayfun, “Chronica Majora’da Moğollara Dair Kayıtlar”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı XVI, 2013.
- ÖZCAN, Altay Tayfun, “Chronico Majora’da Moğol İmajı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVII, Sayı 2, 2012.
- ÖZCAN, Altay Tayfun, “Macar Papaz Julian’in 1237 Tarihli Moğol Raporu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXIX, Sayı XLVIII, 2010a.
- ÖZCAN, Altay Tayfun, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, (Basılmamış Doktora Tezi, (Ege Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir-2010b.
- ÖZCAN, Altay Tayfun, “Sartak Han”, *Tarihin ve Tarihçinin İzinden Kazım Yaşar Koprıman Armağanı*, Ed. Altan Çetin, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara-2014.
- ÖZDEMİR, H. A., *Moğol İstilas ve Abbasi Devleti’nin Yıkılışı, Cengiz ve Hülagü Dönemleri (1216-1258)*, İz Yayıncılık, 2011.

- ÖZDEMİR, H. A., “Moğol İstilâsından Bazı Öğrenilmiş Çaresizlik Örnekleri”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIX, 2010.
- ÖZEL, Ahmet, “Cihad”, TDV. *İA.*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., *Moğol İnanında Gelenek ve Değişim Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul-2009.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., “Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî”, TDV. *İA.*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., “Vassâf”, TDV. *İA.*, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- ÖZSOY, Ömer,-GÜLER, İlhami, *Konularına Göre Kur’an (Sistemik Kur’an Fihristi)*, Fecr Yayınevi, Ankara-2015.
- PACHYMERES, Georges, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İ. B. Barlas, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul-2009.
- PÁLÓCZI-HORVÁTH, András, *Pechenegs, Cumans, Iasians: Steppe Peoples in Medieval Hungary*, Hereditas, Budapest-1989.
- PARKER, W. H., “Europe: How Far?”, *The Geographical Journal*, Vol. 126, No. 3, 1960.
- PASHUTO, V. T., “Mongol’skii pokhod v glub’ Evropy”, *Tataro-Mongoly v Azii i Evrope*, Ed. S. L. Tikhvinskii, Sbornik Statei, Moscow-1977.
- PASTORAL VISIT OF HIS HOLINESS BENEDICT XVI TO ASSISI ON THE EIGHTH CENTENARY OF THE CONVERSION OF SAINT FRANCIS, Meeting With the Community of the Poor Clares Address of His Holiness Benedict XVI, Basilica of St. Clare.
- http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2007/june/documents/hf_benxvi_spe_20070617_clarisse-assisi_en.html. (24.01.2014)

- PAVIOT, Jacques, "England and the Mongols (c. 1260-1330)", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, Vol. 10, No. 3, 2000.
- PAVIOT, Jacques, "Le sejour de l'ambassade de Geoffroy de Langley a Trebizonde et a Constantinople en 1292", *Medievales*, N. 12, 1987.
- PEGG, Mark Gregory, *A Most Holy War, The Albigensian Crusade and the Battle for Christendom*, Oxford University Press, 2008.
- PEGOLOTTI, F. B., *Book of Descriptions of Countries*, Cathay and the Way Thither, Ed. H. Yule, Vol. 3, The Hakluyt Society, London-1914, 146-150.
- PELLIOT, Paul, "Chrétien d'Asie centrale et d'Extrême-Orient", *T'oung Pao*, Vol. 15, No. 5, 1914.
- PELLIOT, Paul, "Les Mongols et la Papauté", *Revue de l'Orient chrétien*, 23, 1922-3.
- PELLIOT, Paul, "Les Mongols et la Papauté", *Revue de l'Orient chrétien*, 24, 1924.
- PELLIOT, Paul, "Les Mongols et la Papauté", *Revue de l'Orient chrétien*, 28, 1931-2.
- PENG DA YA ve XIU TING, *Hei Ta shi lu (Kara Tatarlar'a Dair Muhtasar)*, Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarihi Kayıtlar: Meng Ta Pei lu ve Hei Ta shi lu, Haz. M. Uyar, Çev. A. Danuu, Ötüken Neşriyat, İstanbul-2012.
- PERGARİ, Salih; MUHAMMEDİ, Meryem, "Nakş-ı Din der Revabıt-ı Siyasi-Nizami-i Hanat-ı Kıpçak ve İlhanan", *Tarih ve Temeddün-i İslami*, 16, 1391.
- PHILLIPS, J. R. S., *The Medieval Expansion of Europe*, Oxford University Press, New York-1988.
- PHILLIPS, J. R. S., "The Quest for Sir John Mandeville", *The Culture of Christendom: Essays in Medieval History in Commemoration Denis L.T. Bethell*, Ed. Marc Anthony Meyer, The Hambledon Press, 1993.
- PHILIPS Seymour, "The Outer World of the European Middle Ages", *Implicit Understandings: Observing, Reporting and Reflecting on the Encounters*

Between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era, Ed. Stuart B. Schwartz, Cambridge University Press, 1995.

PIRENNE, Henri, *Mohammed and Charlemagne*, Meridian Books, 1957.

POWELL, James M., "Church and Crusade: Frederick II and Louis IX", *The Catholic Historical Review*, Vol. 93, No. 2, 2007.

POWELL, James M., "Mendicants, the Communes, and the Law", *Church History*, Vol. 77, No. 3, 2008.

POWELL, James M., "Rereading the Crusades: An Introduction", *The International History Review*, Vol. 17, No. 4, 1995.

POWER, Amanda, "Franciscan Advice to the Papacy in the Middle Ages", *History Compass*, 5/5, 2007.

POWICKE, F. M., "Notes on the Compilation of the "Chronica Majora" of Matthew Paris", *Modern Philology*, Vol. 38, No. 3, 1941.

POWICKE, F. M., *The Thirteenth Century*, Clarendon Press, 1953.

PRAWDIN, Michael, *The Mongol Empire: Its Rise and Legacy*, Transaction Publishers, 2006.

PRAWER, Joshua, "Social Classes in the Crusader States: the "Minorities", *A History of the Crusades*, Vol V, Ed. Kenneth M. Setton, The University of Wisconsin Press, 1985.

PRAWER, Joshua, "The Roots of Medieval Colonialism", *The Meeting of Two Worlds*, Ed. V. P. Goss, Kalamazoo, Michigan-1986.

PRESTWICH, Michael, *Edward I*, University of California Press, 1988.

PRUDLO, Donald S., "Mendicancy Among the Early Saints of the Begging Orders", *The Origin, Development, and Refinement of Medieval Religious Mendicancies*, Ed. Donald S. Prudlo, Leiden, Brill-2011.

- PURCELL, Maureen, *Papal Crusading Policy, 1244-1291: The Chief Instruments of Papal Crusading Policy and Crusade to the Holy Land from the Final Loss of Jerusalem to the Fall of Acre*, Brill, Leyden-1975.
- RAMUSIO, Giovanni Battista. (Ed.), *Delle Navigationi et Viaggi*, Vol. 2, 1574.
- RASHID-AL DIN, *The Successors of Genghis Khan*, Columbia University Press, New York-1971.
- RATCHNEVSKY, Paul, *Genghis Khan: His Life and Legacy*, Trans. T. N. Haining, Blackwell, 1992.
- RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali, *Râhat's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, Çev. Ahmed Ateş, T.T.K. Yayınları, 1999.
- RÂVENDÎ, Murtazâ, *Târîh-i içtimâ'î-yi Îrân*, II, Tahran-1354/1975.
- RAZAVÎ, Seyyid Ebu'l Fazl, "Hülagû ve Şokest Siyaset-i İlhanan der Cebhe-i Şam", *Tarih-i Revabit-i Harici*, 40, 1388.
- RECEBNİYA, Mesud, "Nameha-yı Farsi-i Giyuk Han be Pap", *Hüner ve Merdüim*, 136-137, 1352.
- REŞİDÜDDİN, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, Çev. İ. Aka-M. Ersan-A. Hesamipour Khelejani, T.T.K. Yayınları, Ankara-2013.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Câmiu't-Tevârih*, Muhammed Ruşen, Tahran-1384.
- REYERSON, Kathryn L., "Commerce and Communications", *The New Cambridge Medieval History c. 1198 - c. 1300*, Volume V, Ed. D. Abulafia, Cambridge University Press, 1999.
- RICHARD, Jean, "La lettre du connétable Smbat et les rapports entre chrétiens et Mongols au milieu du XIIIe siècle", *Croisades et États latins d'Orient: Points de vue et documents*, Ashgate, 1992.
- RICHARD, Jean, *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Age (XIIIe-XVe siècles)*, Ecole Française de Rome, 1998.

- RICHARD, Jean, "The Mongols and The Franks", *Journal of Asian History*, 3, 1969.
- RICHARD, Jean, "The Relatio de Davide As a Source for Mongol History and Legend of Prester John", *Prester John, the Mongols, and the Ten Lost Tribes*, Ed. Charles F. Beckingham and Bernard Hamilton, Variorum, 1996.
- RICHARD, Jean, "Une ambassade mongole a Paris en 1262", *Journal des Savants*, No: 4, 1979.
- RIGON, Antonio, "Mendicant Orders and the Reality of Economic Life in Italy in the Middle Ages", *The Origin, Development, and Refinement of Medieval Religious Mendicancies*, Ed. Donald S. Prudlo, Leiden, Brill-2011.
- RILEY-SMITH, J. S. C., *The Crusades, A Short History*, Yale University Press, London 1987.
- ROBSON, Michael, *St. Francis of Assisi, The Legend and The Life*, Continuum, 2002.
- ROEST, Bert, *Franciscan Literature of Religious Instruction Before the Council of Trent*, Brill, Leiden-2004.
- ROGERS, Greg S., "An examination of historians' explanations for the Mongol withdrawal from East Central Europe", *East European Quarterly*, 30, 1996.
- ROSSABI, Morris, *A History of China*, Blackwell, 2014.
- ROSSABI, Morris, "Khubilai Khan and the women in his family", *Studia Sino-Mongolica Festschrift für Herbert Franke*, Ed. W. Bauer, Franz Steiner, Wiesbaden-1979.
- ROSSABI, Morris, *Kubilay Han'ın Seyyahı Doğu'dan Batı'ya İlk Yolculuk*, Çev. E. Uşşaklı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- ROSTOVSKY, A. L., *Rusia and Asia*, Macmillian Company, New York-1933.
- ROUX, Jean Paul, "La tolérance religieuse dans les Empires turco-mongols", *Revue de l'Histoire des Religions*, 202, 1986.

- ROUX, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. A. Kazancıgil-A. Bereket, Kabalcı Yayınevi, 2001.
- ROUX, Jean Paul, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev. A. Kazancıgil-L. Arslan, Kabalcı Yayınevi, 2005.
- ROUX, Jean Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev. L. Arslan, Kabalcı Yayınevi, 2014.
- ROUX, Jean Paul, *Türklerin Tarihi-Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Çev. A. Kazancıgil-L. A. Özcan, Kabalcı Yayınevi, 2010.
- ROUX, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. A. Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, 2011.
- RUBIES, Joan-Pau, "The Emergence of a Naturalistic and Ethnographic Paradigm in Late Medieval Travel Writing", *Medieval Ethnographies: European Perceptions of the World Beyond*, Ed. Joan-Pau Rubies, Ashgate, 2009.
- RUBRUK (RUYSBROECKLI WILLEM), *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253–1255*, Ed. Peter Jackson-David Morgan, Kitap Yayınevi, 2010.
- RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Cilt II, III, Çev. F. Işıltan, T.T.K. Yayınları, Ankara-2008.
- RUOTSALA, Antti, *Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth Century: Encountering the Other*, Finnish Academy of Science and Letters, Helsinki-2001.
- RUSSELL, Frederick H., *The Just War in the Middle Ages*, Cambridge University Press, 1975.
- RUSSELL, T.-RACHEWILTZ, I. de, "Ch'iu Ch'u-Chi", *In the Service of the Khan Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period*, Ed. I. de Rachewiltz-H. L. Cam-Hsiao Ch'i-ch'ing-P. W. Geier, Otto Harrassowitz, Wiesbaden-1993.

- RYAN, James D., "Christian Wives of Mongol Khans: Tartar Queens and Missionary Expectations in Asia", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, Vol. 8, No. 3, 1998.
- RYAN, James D., "Conversion or the Crown of Martyrdom: Conflicting Goals for Fourteenth-Century Missionaries in Central Asia", *Medieval Cultures in Contact*, Ed. Richard F. Gyug, Fordham University Press, 2003.
- RYAN, James D., "Conversion vs. Baptism? European Missionaries in Asia in the Thirteenth and Fourteenth Centuries", *Varieties of Religious Conversion in the Middle Ages*, Ed. James Muldoon, University Press of Florida, 1997.
- RYAN, James D., "European Travelers before Columbus: The Fourteenth Century's Discovery of India", *The Catholic Historical Review*, Vol. 79, No. 4, 1993.
- RYAN, James D., "Missionary Saints of the High Middle Ages: Martyrdom, Popular Veneration, and Canonization", *The Catholic Historical Review*, Vol. 90, No. 1, 2004.
- RYAN, James D., "Nicholas IV and the Evolution of the Eastern Missionary Effort," *Archivum Historiae Pontificiae*, Vol. 19, 1981.
- RYAN, James D., "To Baptize Khans or to Convert Peoples? Missionary Aims in Central Asia in the Fourteenth Century", *Christianizing Peoples and Converting Individuals*, Ed. G. Armstrong-I. N. Wood, Brepols, 2000.
- RYBATZKI, Volker, "Nestorian Personal Names from Central Asia", *Studia Orientalia*, 99, 2004.
- RYMER, Thomas, (Ed.), *Foedera*, Vol. I, , London-1869
- SABATIER, Paul, *Life of Francis of Assisi*, Charles Scribner's Sons, New York-1919.
- SAID, Edward, *Orientalism*, Vintage Books, 1979.
- SAKWA, Richard, "Russia as Eurasia: An Innate Cosmopolitanism", *Europe and Asia Beyond East and West*, Ed. Gerard Delanty, Routledge, 2006.

- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta-2008.
- SAUNDERS, C.-SAUX, F. Le-THOMAS N. (Ed.) *Writing War: Medieval Literary Responses to Warfare*, St Edmundsbury Press, 2004.
- SAUNDERS, J. J., “Matthew Paris and the Mongols”, *Essays in Medieval History Presented to Bertie Wilkinson*, Ed. T. A. Sandquist-M. R. Powicke, 1969.
- SAUNDERS, J. J., *Muslims and Mongols*, Whitcoulls Ltd, 1977.
- SAUNDERS, J. J., *The History of the Mongol Conquests*, Pennsylvania University Press, 1971.
- SCHEIN, Sylvia, “Between East and West: The Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem 1099-1291”, *East and West in the Crusades States*, Ed. K. Ciggaar-A. Davids-H. Teule, Peeters Press, Leuven-1996.
- SCHEIN, Sylvia, “Gesta Dei per Mongolos 1300. The genesis of a non-event”, *The English Historical Review*, 94, 1979.
- SCHIEL, Juliane, “Crossing Paths between East and West. The Use of Counterfactual Thinking for the Concept of ‘Entangled Histories’”, *Historical Social Research*, Vol. 34, 2009.
- SCHIMMEL, A., “13. Asırda İslam Dini İle Hıristiyanlık Arasındaki Münasebetler”, *A.Ü.İ.F.D.*, Cilt IV, 1953.
- SCHMIEDER, Felicitas., “Cum hora undecima: The Incorporation of Asia into the orbis Christianus”, *Christianizing Peoples and Converting Individuals*, Ed. G. Armstrong-I. N. Wood, Brepols, 2000.
- SCHMIEDER, Felicitas, *Europa und die Fremden, Die Mongolen im Urteil des Abendlandes vom 13. bis in das 15. Jahrhundert*, Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen, 1994.
- SCHNAPPER, Dominique, *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, Çev. A. Sönmezay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul-2005.

- SCHOFFLER, H. H., *Gundi-Şapur Akademisi*, Çev. V. İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul-2008.
- SCHROEDER, H. J., *Disciplinary Decrees of the General Councils: Text, Translation and Commentary*, B. Herder Book Co., 1937.
- SEYMOUR, M. C., *Sir John Mandeville*, Variorum, 1993.
- SEZEN, Yümni, *Sosyoloji Açısından Din, Dinin Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul-2013.
- SILVERBERG, Robert, *The Realm of Prester John*, Doubleday&Company, 1972.
- SIMON DE SAINT QUENTIN, *Bir Keşin'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, Çev. E. Özbayoğlu DAKTAV, Antalya-2006.
- SINOR, Denis, "Central Eurasia", *Inner Asia and Its Contacts with Medieval Europe*, Variorum, London-1977a.
- SINOR, Denis, *History of Hungary*, Frederick A. Praeger, New York-1959.
- SINOR, Denis, "Horse and Pasture in Inner Asia History", *Inner Asia and Its Contacts with Medieval Europe*, Variorum, London-1977b.
- SINOR, Denis, "John Da Pian Del Carpine", *New Catholic Encyclopedia*, Vol. 7, Ed. Berard L. Marthaler, Thomson Gale, 2003.
- SINOR, Denis, "Le rapport du Dominicain Julien écrit en 1238 sur le péril mongol", *Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 146e année, N. 4, 2002.
- SINOR, Denis, "Mongol and Turkic Words in the Latin Versions of John Plano Carpini's Journey to the Mongols (1245–1247)", *Mongolian Studies*, Ed. L. Ligeti, Akademiai Kiado, 1970.
- SINOR, Denis, "The Inner Asian Warriors", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 101, No. 2, 1981.

- SINOR, Denis, "The Mongols and Western Europe", *A History of the Crusades*, Vol. III, Ed. Harry W. Hazard, The University of Wisconsin Press, 1975.
- SINOR, Denis, "The Mongols in the West", *Journal of Asian History*, 33/1, 1999.
- SMITH, John Masson, "Hülegü Moves West: High Living and Heartbreak on the Road to Baghdad", *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, Ed. Linda Komaroff, Brill, Leiden-2006.
- SMITH, John Masson, "Mongol Manpower and Persian Population", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 18, No. 3, 1975.
- SMITH, John Masson, "Mongol Society and Military in the Middle East: Antecedents and Adaptations", *War and Society in the Eastern Mediterranean 7th-15th Centuries*, Ed. Yaacov Lev, Brill, 1996.
- SORANZO, Giovanni, *Il papato, l'Europa cristiana e i Tartari: un secolo di penetrazione occidentale in Asia*, Societa Editrice "Vita e Pensiero", Milan-1930.
- SOUTHERN, Richard W., *Ortaçağ Avrupasında İslam Algısı*, Yöneliş Yayınları, İstanbul-2001.
- SOUTHERN, Richard. W., *Western Society and The Church in the Middle Ages*, Penguin Books, 1990.
- SPINEI, Victor, *The Romanians and the Turkic Nomads north of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, Brill, Leiden-2009.
- SPULER, Bertold, *History of Mongols, Based on Eastern and Western Accounts of the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Dorset Press, New York-1988.
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)*, Çev. C. Köprülü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2011.
- SPULER, Bertold, "The Evolution of Persian Historiography", *Historians of the Middle Ages*, Ed. B. Lewis-P. M. Holt, Oxford University Press, 1964.

- SPULER, Bertold, *The Mongols in History*, Trans. G. Wheeler, Pall Mall Press, London-1971.
- STEPANOV, Tsvetelin, "From 'steppe' to Christian empire and back: Bulgaria between 800 and 1100", *The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars, and Cumans*, Ed. Florin Curta, Brill, Leiden-2008.
- STOW, Kenneth R., "The Church and the Jews", *The New Cambridge Medieval History c. 1198 - c. 1300*, Vol. V, Ed. D. Abulafia, Cambridge University Press, 1999.
- STRAYER, Joseph R., "The Crusades of Louis IX", *A History of the Crusades*, II, Ed. Kenneth M. Setton, The University of Wisconsin Press, 1969a.
- STRAYER, Joseph R., "The Political Crusades of the Thirteenth Century", *A History of the Crusades*, II, Ed. Kenneth M. Setton, The University of Wisconsin Press, 1969b.
- SULLIVAN, Richard E., "Carolingian Missionary Theories", *The Catholic Historical Review*, Vol. 42, No. 3, 1956.
- SULLIVAN, Richard E., "Early Medieval Missionary Activity: A Comparative Study of Eastern and Western Methods", *Church History*, Vol. 23, No. 1, 1954.
- SUMPTION, Jonathan, *Pilgrimage: An Image of Mediaeval Religion*, Rowman and Littlefield, 1975.
- SÜMER, Faruk, "Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyetde Eserler", *A.Ü.D.T.C.F.D.*, C. 17, S. 3. 4, 1959.
- SWEENEY, J. R., "Thomas of Spalato and the Mongols: A Thirteenth-Century Dalmatian View of Mongol Customs", *Florilegium* 4, 1982.
- ŞAHİN, Hanifi, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul-2010.
- ŞATIROĞLU, Ayşen, "Marco Polo'nun Yazıları Bir Ütopya Olarak Okunabilir mi?", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 6.Sayı, 2003.

- ŞAVK, Serkan, “Bibliography of Mongolian Researches in Turkey”, *The Mongols History and Culture for the 800th Anniversary of the Mongolian State*, Ed. B. Arı-S. Aslantaş, Publications of Ministry of Culture and Tourism, Ankara-2006.
- ŞER, Adday, *Nusaybin Akademisi*, Çev. Nesim Doru, Yaba Yayınları, İstanbul-2006.
- ŞEŞEN, Ramazan, (haz.), *El-Cahız ve Türklerin Faziletleri*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul-2002.
- ŞEŞEN, Ramazan, (haz.), *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul-1998.
- ŞEYBAN, Lütfi, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İz Yayıncılık, İstanbul-2003.
- ŞÜKÜROV, Qiyas, *Benî Ahmer Devleti (1232-1492)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul-2008.
- T'ANG, Ch'i, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasda Bulunan Şahsiyetler*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsü, İstanbul-1970.
- TANG, Li, “Mongol Responses to Christianity in China: A Yuan Dynasty Phenomenon”, *Asia Research Institute of the National University of Singapore*, No. 63, 2006.
- TARDE, Gabriel, *Monadoloji ve Sosyoloji*, Çev. Ö. Doğan, Öteki Yayınevi, 2007.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Gök-Türkler, Cilt I-III*, T.T.K. Yayınları, Ankara-2003-2004.
- TEKELİ, İlhan, “Tarih Yazıcılığı ve Öteki Kavramı Üzerine Düşünceler”, *Defter*, XXVI, İstanbul-1996.
- TEMİR, Ahmet, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1989.
- TEULE, Herman, “Saint Louis and East Syrians, the Dream of a Terrestrial Empire: East Syrian Attitudes to the West”, *East and West in the Crusades States*:

Context, Contacts, Confrontations, Ed. K. Ciggaar-H. Teule, Peeters Press, 2003.

THE CHRONICLE OF NOVGOROD 1016-1471, Rusça'dan Çev. Robert Michell-Nevill Forbes, London-1914.

THE TRAVELS OF SIR JOHN MANDEVILLE, Macmillian Company, 1905.

THOMAS OF CELANO, *The Lives of Saint Francis of Asisi*, Tr. A. G. Ferrers Howell, Methuen & Co., London-1908.

THOMAS OF MARGA, *The Book of Governors: The Historia Monastica of Thomas of Bishop of Marga A.D. 840*, Vol. 2, Ed. E. A. Wallis Budge, London-1893.

THOMPSON, Augustine, "The Origins of Religious Mendicancy in Medieval Europe", *The Origin, Development, and Refinement of Medieval Religious Mendicancies*, Ed. Donald S. Prudlo, Leiden, Brill-2011.

THOMSON, Robert W., "The Historical Compilation of Vardan Arewelc'i", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 43, 1989.

TIKHVINSKII, S. L., "Tataro-mongol'skie zavoevaniia v Azii i Evrope", Ed. S. L. Tikhvinskii, *Tataro-Mongoly v Azii i Evrope*, Sbornik Statei, Moscow-1977.

TOGAN, İsenbike, "Çinggis Han ve Moğollar", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt VIII, Ed. H. C. Güzel-K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-2002.

TOGAN, İsenbike, *Flexibility and Limitation in Steppe Formations: The Kerait Khanate and Chinggis Khan*, Brill, Leiden-1998.

TOGAN, İ.-KARA, G.-BAYSAL, C., (haz.), *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu), 194a*, T.T.K. Yayınları, Ankara-2006.

TOGAN, Zeki Velidî, *Moğollar, Çingiz ve Türkler*, Arkadaş Matbaası, 1941.

TOGAN, Zeki Velidî, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.

- TOLAN, John, "Muslims as Pagan Idolaters in Chronicles of the First Crusade", *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe*, Ed. David R. Blanks-Michael Frassetto, St. Martin's Press, New York-1999.
- TOLAN, John, "Peter the Venerable on the Diabolical Heresy of the Saracens", *The Devil, Heresy, and Witchcraft in the Middle Ages: Essays in Honor of Jeffrey B. Russell*, Ed. Alberto Ferreiro, Brill, Leiden-1998.
- TOLAN, John, *Saint Francis and the Sultan, the Curious History of a Christian-Muslim Encounter*, Oxford University Press, London-2009.
- TOLAN, John, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*. New York: Columbia University Press, 2002.
- TOUATI, Houari, *Ortaçağda İslam ve Seyahat*, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2004.
- TOYNBEE, Arnold J., *A Study of History*, VIII, Oxford University Press, 1954.
- TREXLE, Richard C., *The Journey of the Magi, Meanings in History of a Christian Story*, Princeton University Press, 1997.
- TURAL, Murat, *Ortaçağ Doğu Hıristiyanlığında Manastır Hayatı*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul-2011.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, 2003.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, 2010.
- TURAN, Osman, "The Ideal of World Domination among the Medieval Turks", *Studia Islamica*, No. 4, 1955.
- TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul-2010.
- TURNER, T. Hudson, "Unpublished Notices of the Times of Edward I, especially his Relations with the Moghul Sovereigns of Persia", *The Archaeological Journal*, VIII, 1851.

- TYERMAN, Chrisyopher, *England and the Crusades: 1095-1588*, The University of Chicago Press, 1996.
- TYERMAN, Chistopher, “What the Crusades Meant to Europe”, *The Medieval World*, Ed. P. Linehan-J. L. Nelson, Routledge, 2001.
- TÜMER, Günay, *Hiristiyanklıkta ve İslâmda Hz. Meryem*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara-2008.
- UEBEL, Michael “Unthinking the Monster: Twelfth-Century Responses to Sarecen Altery”, *Monster Theory*, Ed. Jeffrey Cohen, University of Minnesota Press, 1996.
- ULLMANN, Walter, *Law and Politics in the Middle Ages: An Introduction to the Sources of Medieval Political Ideas*, Cambridge University Press, 1975.
- UYAR, Mustafa, *İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara-2007.
- UYAR, Mustafa, İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde Bir Kırılma Noktası: Vadi El-Hazindar Savaşı, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (10-15 Eylül)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara-2012.
- UYUMAZ, Emine, *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler (XI. yüzyılın sonu-XIV. yüzyılın başları)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1988.
- VALTROVA, Jana, Beyond the Horizons of Legends: Traditional Imagery and Direct Experience in Medieval Accounts of Asia”, *Numen*, 57, 2010.
- VAN DONZEL, Emeri-SCHMIDT, Andrea, *Gog and Magog in Early Syriac and Islamic Sources*, Brill, 2009.
- VAN ENGEN, John, “The Christian Middle Ages as an Historiographical Problem”, *American Historical Review*, 91, 1986.

- VARTAN, “Ermeni Müverrihine Göre Moğollar”, Çev. M. Ed. Dulaurier, *Türkiyat Mecmuası*, C. V, 1936.
- VASARY, Istvan, *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*, Cambridge University Press, 2005.
- VASARY, Istvan, “History and Legend in Berke Khan’s Conversion to Islam”, *Aspects of Altaic Civilization III, Proceedings of the 30th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*, Ed. D. Sinor, Bloomington-1990.
- VASILIEV, A. A., “Prester John and Russia”, *Prester John: The Mongols and the Ten Lost Tribes*. Ed. C.F. Beckingham and B. Hamilton, Variorum, 1996.
- VAŞŞĀF AL-ĤAZRAT, *Tahrīr-i tāriḫ-i Vaşşāf*, ed. Abd al- Muḥammad Āyaḫī, Tehran, 1383.
- VAUCHEZ, André, “The Church and the Laity”, “The Albigensian Crusade and Heresy”, *The New Cambridge Medieval History c. 1198 - c. 1300*, Vol. V, Ed. D. Abulafia, Cambridge University Press, 1999a.
- VAUCHEZ, Andre, “The Religious Orders”, *The New Cambridge Medieval History c. 1198 - c. 1300*, Volume V, Ed. D. Abulafia, Cambridge University Press, 1999b.
- VERGER, Jacques, “The Universities and Scholasticism”, *The New Cambridge Medieval History c. 1198 - c. 1300*, Volume V, Ed. D. Abulafia, Cambridge University Press, 1999.
- VERNADSKY, George, *Moğollar ve Ruslar*, Selenge Yayınları, Çev. E. B. Özbilen, İstanbul-2007.
- VERNADSKY, George, “The Scope and Content of Chingis Khan's Yasa”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 3, No. 3/4, 1938.
- VINCENT DE BEAUVAIS, *Speculum Historiale*, Ed. J. Mentelin, Strassburg-1473.
- VINCENT, Nicholas, “England and the Albigensian Crusade”, *England and Europe in the reign of the Henry III (1216-1272)*, Ed. B. K. U. Weiler-I. W. Rowlands, Ashgate, 2002.

- VLADİMİRTSOV, B. Y., *Moğolların İçtimai Teşkilatı, Moğol Göçebe Feodalizmi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1995.
- VOEGELIN, Eric, “The Mongol Orders of Submission to European Powers, 1245-1255”, *The Collected Works of Eric Voegelin*, Ed. Ellis Sandoz, University of Missouri Press, 2000.
- VOLL, John Obert, “Islam as a Special World-System”, *Journal of World History*, Vol. 5, No. 2, 1994.
- VOOBUS, Arthur, “The Origin of the Monophysite Church in Syria and Mesopotamia”, *Church History*, Vol. 42, No. 1, 1973.
- WAKEFIELD, Walter L., *Heresy, Crusade and Inquisition in Southern France 1100-1250*, University of California Press, 1974.
- WALDRON, Arthur, “The Problem of the Great Wall of China”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, XLII, 1983.
- WALEY, A., *The Travels of an Alchemist*, Routledge, London-1931.
- WEBB, Diana, *Pilgrims and Pilgrimage in the Medieval West*, I.B.Tauris, 2001.
- WEILER, Björn, “The Negotium Terrae Sanctae in the Political Discourse of Latin Christendom, 1215–1311”, *The International History Review*, 25, 2003.
- WALKER, T. Harley, “Jahiz of Basra to al-Fath ibn Khaqan on the 'Exploits of the Turks and the Army of the Khalifate in General”, *JRAS*, 1915.
- WATSON, A. J., “Mongol inhospitality, or how to do more with less? Gift giving in William of Rubruck’s Itinerarium”, *Journal of Medieval History*, 37, 2011.
- WATSON, Geoff, “1200-1800 Yılları Arasında Batı'daki Orta Asya İmajı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt VIII, Ed. H. C. Güzel-K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-2002.
- WATT, J. A., “The Crusade and the Persecution of the Jews”, *The Medieval World*, Ed. P. Linehan-J. L. Nelson, Routledge, 2001.

- WATT, J. A., "The Papacy", *The New Cambridge Medieval History c. 1198-c. 1300*, Volume V, Ed. D. Abulafia, Cambridge University Press, 1999.
- WHALEN, Brett Edward, *Dominion of God: Christendom and Apocalypse in the Middle Ages*, Harvard University Press, 2009.
- WIGHT, Martin, *Systems of States*, Leicester University Press, 1977.
- WILLIAMS, Robert A., *The American Indian in Western Legal Thought: The Discourse of Conquest*, Oxford University Press, 1990.
- WITTKOWER, Rudolf, "Marco Polo and the Pictorial Tradition of the Marvels of the East", *Medieval Ethnographies: European Perceptions of the World Beyond (The Expansion of Latin Europe, 1000-1500)*, Ed. Joan-Pau Rubies, Ashgate, Variorum, 2009.
- WOLF, Kenneth Baxter, "Christian Views of Islam in Early Medieval Spain", *Medieval Christian Perceptions of Islam*, Ed. J. V. Tolan, Garland Publishing, 1996.
- WOOD, Frances, *Did Marco Polo go to China?*, Westview Press, London-1995.
- WOODWARD, D., "Medieval Mappaemundi", *The History of Cartography: Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, Vol. I, Ed. J. B. Harley-D. Woodward, The University of Chicago Press, 1987.
- WRIGHT, John Kirtland, *The Geographical Lore of The Time of The Crusade*, American Geographical Society, New York-1925.
- WRIGHT, William, *A Short History of Syriac Literature*, Cambridge University Press, London-1894.
- YAKUBOVSKIY, A. Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev. H. Eren, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-2000.
- YAO, Tao-Chung, "Ch'iu Ch'u-chi and Chinggis Khan", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol. 46, No. 1, 1986.

- YERASIMOS, Stephane, “Giriş”, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, Cilt I, İthaki Yayınları, İstanbul-2003.
- YOUNG, Spencer E., *Queen of the Faculties: Theology and Theologians at the University of Paris, c. 1215-c. 1250*, Wisconsin Üniversitesi, (Basılmamış Doktora Tezi), Madison-2009.
- YULE, H.. (Ed.) *The Book of Ser Marco Polo*, Vol. I, John Murray, London-1903.
- YUVALI, Abdülkadir, “İlhanlı Hükümdarlarının Hıristiyan Dünyası İle Münasebetleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, 1988.
- YUVALI, Abdülkadir, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri-1994.
- YUVALI, Abdülkadir, “Kuruluş Devrinde İlhanlı-Papalık Münasebetleri”, *Fırat Üniversitesi I. Tarih Sempozyumu (10-12 Temmuz)*, Elazığ-1993
- YUVALI, Abdülkadir, “XIII. Yüzyılda Doğu-Batı İlişkilerinin Mahiyeti Hakkında”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 2, 1987.
- YÜCEL, Mualla Uydu, “Kumanlar (Kıpçaklar)”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. O. Karatay-S. Acar, Kitabevi, İstanbul-2015.
- YÜKSEL, Musa Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2009.
- ZAGORIN, Perez, *How the Idea of Religious Toleration Came to the West*, Princeton University Press, 2003.
- ZARNCKE, Friedrich, “Alexander III’s Letter to Prester John”, *Prester John, the Mongols, and the Ten Lost Tribes*, Ed. Charles F. Beckingham and Bernard Hamilton, Variorum, 1996.
- ZARNCKE, Friedrich, *Der Priester Johannes, Abhandlungen der philologisch-historischen Classe der Koeniglichen Sachsichen Gesellschaft der Wissenschaften*, Leipzig, 1879.

ZIADA, Mustafa M.; "The Mamluk Sultans, 1291-1517", *A History of the Crusades*, Vol. III, Ed. Harry W. Hazard, The University of Wisconsin Press, 1975.

ZÖCKLER, O., "Asceticism", *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Vol. II, Ed. James Hastings, New York-1910.

ZUMTHOR, Paul- PEEBLES, Catherine, "The Medieval Travel Narrative", *New Literary History*, Vol. 25, No. 4, 1994.

EK.1. ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA	
Tarih: 05 / 08 / 2015	
Tez Başlığı / Konusu: Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası (Dini İdealler ve Politik Kaygılar)	
Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:	
1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulları ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Adı Soyadı: MURAT TURAL Öğrenci No: N10249149 Anabilim Dalı: TARİH ANABİLİM DALI Programı: DOKTORA Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.	Tarih ve İmza 05-08-2015 <i>(Handwritten Signature)</i>
<u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u> <i>(Handwritten Signature)</i> <i>(Handwritten Signature)</i> (Doç. Dr. Erkin EKREM)	
Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr	
Telefon: 0-312-2976860	Faks: 0-3122992147
E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr	

EK.2. ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA   Tarih: 05/08/2015   Tez Başlığı / Konusu: Seyahatnamelere Göre Moğollar ve Katolik Dünyası (Dini İdealler ve Politik Kaygılar)   Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 247... sayfalık kısmına ilişkin, 05...08.../2015 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinalite raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 2... 'tür.   Uygulanan filtrelemeler: 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,   2- Kaynakça hariç   3- Alıntılar hariç/dâhil   4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç   Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinalite Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.   Gereğini saygılarımla arz ederim.   Tarih ve İmza 05-08-2015   Adı Soyadı: Murat Tural Öğrenci No: N10249149 Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı Programı: Doktora Statüsü: ☐ Y.Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.
<u>DANIŞMAN ONAYI</u>   UYGUNDUR.   (Doç. Dr. Erkin Ekrem)